เฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ



พระไตรปิฎก

สำหรับผู้เริ่มศึกษา

๑๒

พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๘



โครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

• ภาพพระราชทาน •







สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ทรงรับ "พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" จากพระพรหมวชิรญาณ
ในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดยานนาวา
เมื่อปี ๒๕๔๖



ภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

พระสัมโมทนียกถา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า "...ดูก่อนกิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ เคารพยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา เคารพ

ยำเกรงกันแลกัน นี้แล กิมพิละ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสัทธรรม (พระศาสนา) ตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว"

ศาสนธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือที่เรียกว่าพระสัท-ธรรม เป็นแสงสว่างนำทางชีวิตของชาวโลก ให้ได้รับประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์สืบๆ ไป และประโยชน์อย่างยิ่งอันได้แก่พระ-นิพพาน ศาสนธรรมนั้นได้รับการบันทึกไว้เป็นคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหลักสำคัญและเป็นหลักฐานทางพระพุทธศาสนา ปัจจุบันมีอยู่หลายฉบับ ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย ควรที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปจักได้ศึกษาค้นคว้าให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้

การเผยแผ่คัมภีร์พระไตรปิฎกโดยไม่ผิดเพี้ยนในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาค้นคว้าได้โดยง่าย ย่อมจะยังผลให้ประชาชนตระหนักในคุณค่าของพระพุทธศาสนา พากันยึดมั่นในพระรัตนตรัยโดยไม่หวั่นไหว เต็มใจปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาจากภัยทั้งปวง เป็นไปเพื่อความวัฒนาสถาพรแห่งพระสัทธรรมโดยแท้ นอกจากนี้ยังเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยผดุงศีลธรรมของประชาชนในชาติ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาด้านอื่นๆ อีกทั้งเป็นการเฉลิมพระบารมีของพระมหากษัตริย์โดยฐานที่ทรงเป็นเอก-อัครศาสนูปถัมภก และทรงเป็นพุทธมามกะ ให้เป็นที่ปรากฏเกริกไกร นับได้ว่าเป็นกิจที่สอดคล้องต้องตามนัยพระพุทธวจนะที่ได้อัญเชิญมาไว้ในเบื้องต้น

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงบำเพ็ญพระ-ราชกรณียกิจอำนวยประโยชน์สุขแก่พสกนิกรเป็นอเนกประการ มีพระ-ราชจริยาหนักแน่นมั่นคงในพระรัตนตรัย ดำรงพระองค์อยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ ทรงบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาทั้งในด้านศาสนธรรมและวัตถุธรรมเป็นนิจกาล ดังนั้น ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗ คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎก อันมีพระพรหมวชิรญาณ (เขมงฺกรเถร) เจ้าอาวาสวัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร เป็นประธาน จึงได้จัดทำหนังสือพระไตร-

ปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาขึ้น เพื่อให้เยาวชนและบุคคลทั่วไปอ่านเข้าใจง่าย สามารถนำหลักธรรมไปใช้กับชีวิตประจำวันได้ ขณะเดียวกันก็ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงทางวิชาการได้ด้วย เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระไตรปิฎกชุดนี้จะช่วยเพิ่มโอกาสศึกษาพุทธธรรมสำหรับคนทั่วไปได้อีกส่วนหนึ่ง จึงนับเป็นกุศลกรรมที่ควรสรรเสริญ

ขอกุศลบุญราศีอันจะพึงมีแต่การจัดสร้างพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ จงสัมฤทธิ์เป็นกุศลปัจจัยเฉลิมพระเกียรติและเฉลิมพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลพระบรมสุขแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตลอดจิรัฐติกาล.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก*

---

* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ "คชวัตร" สุวฑฺฒโน ป.ธ.9) สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 19 เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2532 (พระสัมโมทนียกถานี้ ประทาน ณ วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2548)



ปรมราชินยาภิฤดิกถา
พระพรหมวชิรญาณ

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงใฝพระราชหฤทัย ศึกษาและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างเนืองนิตย์ ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจโดยทศพิธราชธรรมอย่างเคร่งครัดและมั่นคง ทรงเจริญพระราชศรัทธาอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องตลอดมา ทรงกล่อมเกลาพระราชโอรสพระราชธิดา ด้วยขัตติยราชประเพณีและวัฒนธรรมไทยอันงดงามจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น พระราชกรณียกิจทั้งมวลล้วนแสดงออกถึงน้ำพระราชหฤทัยอันเปี่ยมด้วยพรหมวิหารธรรมที่พระองค์ทรงทุ่มเทและเสียสละเพื่อพสกนิกรไทย โดยมิได้ทรงมุ่งหวังประโยชน์สุขส่วนพระองค์เลยแม้แต่น้อย พระเกียรติคุณนี้เป็นที่ประจักษ์และแผ่ไพศาลไปทั่วสากล

ในมหามงคลวโรกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนม์ ๗๒ พรรษา แห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าฯ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ ซึ่งเป็นพระราชพิธีมหามงคลประวัติศาสตร์ครั้งนี้ คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ที่พระองค์ทรงมีต่อพระพุทธศาสนาเป็นอเนกอนันต์หาที่สุดมิได้ จึงขอเสนอ "โครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ต่อคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ เนื่องในวโรกาสดังกล่าว ซึ่งมี พันตำรวจโท

ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการอำนวยการฯ เพื่อพิจารณา ซึ่งก็ได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการอำนวยการฯ รับโครงการฯ นี้ เป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติในส่วนพระพุทธศาสนาด้วยโครงการหนึ่ง

คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา รู้สึกปีติเป็นล้นพ้น ที่ได้มีโอกาสจัดกิจกรรมสำคัญนี้ ถวายเป็นพระราช-กุศลเฉลิมพระเกียรติ ในวโรกาสมหามงคลประวัติศาสตร์ครั้งนี้ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชกรณียกิจ และพระราชปณิธานในพระองค์ ที่ทรงปรารถนาสร้างสรรค์จรรโลงพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองและสถิตสถาพรสืบไป

ขอเดชานุภาพคุณพระศรีรัตนัตรัยได้อภิบาลและถวายพระพรชัยมงคล แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์ทรงพระเจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลสุขทุกประการ ทรงสถิตเป็นพระมิ่งขวัญแห่งปวงชนชาวไทย สนองพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จบรมบพิตรพระ-ราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสืบไปตลอดกาลนิรันดร์ เทอญ.

พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ เขมงฺกโร)*

กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าอาวาสวัดยานนาวา

ประธานกรรมการอำนวยการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา

---

* พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ "สุทธิพันธุ์" เขมงฺกโร ป.ธ.3) เป็นผู้เสนอโครงการพระ-ไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษาฯ ในนามเจ้าอาวาสวัดยานนาวา เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2547



อนุโมทนกถา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

สมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ณ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗

โดยพระอิสริยฐานะแห่งพระแม่เจ้าของแผ่นดินสยาม พุทธศก ๒๕๔๗ จึงเป็นบวรสมัย ที่พสกนิกร ทั้งรัฐบาลและประชาชนแห่งราชอาณาจักรไทย พร้อมใจกันจัดงานฉลองมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นการพิเศษตลอดสังวัจฉรกาล

ยิ่งเมื่อรำลึกในพระราชกรณียกิจนานัปการ ที่ได้ทรงบำเพ็ญด้วยอำนาจแห่งพระมหากรุณาธิคุณต่อประเทศชาติและราษฎร อันเป็นพระราชจริยาแห่งราชสังคหะเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาราษฎร์ กระจายไปในท้องถิ่นทั้งหลายทั่วทั้งแผ่นดินไทย อันเป็นพระราชธรรมและเป็นพระราชกุศลยิ่งใหญ่ องค์กร กลุ่มชนและเอกชนมากมาย ต่างจึงขวยขวายจัดกิจกรรมและสร้างอนุสรณีย์ที่เป็นการเฉลิมฉลองเพิ่มต่างหากในส่วนเฉพาะของตนๆ หลากหลายไปตามฐานานุรูป

ในส่วนแห่งวัดยานนาวา พระพรหมวชิรญาณ เจ้าอาวาสแห่งพระอารามหลวงนั้น ในฐานะที่เคยดำรงตำแหน่งประธานกรรมการสร้างวัดธัมมาราม ณ นครซิคาโก ประเทศสหรัฐอเมริกา ปรารภพระมหากรุณาธิคุณในการที่สมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถ ที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระเกศโมลี พระพุทธชินธัมโมภาส ภ.ป.ร. เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๓๘ หลังจากวัดนั้นได้ขยับขยายไปสู่สถานที่ใหม่ใหญ่กว่าเก่าในเนื้อที่ถึง ๒๕ ไร่ ในอาณาเขต

นครชิคาโกแล้ว ยังได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดศาลาอเนกประสงค์ที่วัดนั้นสร้างขึ้น และได้รับพระราชทานนามว่า "ศาลาเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ซึ่งรัฐบาลแห่งราชอาณาจักรไทยได้รับเข้าไว้ในโครงการเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนม-พรรษา ๕ รอบ

ต่อมาได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ไปทรงประกอบพิธียกฉัตรถวาย "พระพุทธมงคล" พระพุทธปฏิมาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหา-มงคลวโรกาส ๗๒ พรรษา ที่สมเด็จบรมบพิตร เสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพิธีเททองหล่อ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๔๓ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถวัดพุทธาวาส นครฮิวสตัน รัฐเท็กซัส ซึ่งเป็นวัดที่พระพรหมวชิรญาณเป็นประธานก่อสร้างอีกแห่งหนึ่ง พร้อมกับทรงประกอบพิธีเปิดหน้าบันอุโบสถในพระนามาภิไธยย่อ ส.ก. ที่วัดนั้นด้วย เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๕

สำหรับในประเทศไทย สมเด็จบรมบพิตร ได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพรหมวชิรญาณ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดจักรวรรดิราชาวาสหลายครั้ง กับได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดยางน้อย ตำบลก่อเอ้ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ที่เป็นชาติภูมิของพระพรหมวชิรญาณ พร้อมกับพระราชทานโครงการศิลปาชีพในพระองค์เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนในภูมิภาคนั้น เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๘ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โครงการศิลปาชีพในพระองค์อยู่ในความดูแลของพระพรหมวชิรญาณนับแต่นั้นเป็นต้นมา

นอกจากนั้น ยังทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมโครงการศิลปาชีพฯ ดังกล่าว พร้อมกับทรงพระกรุณาประกอบพิธียกช่อฟ้าอุโบสถวัดยางน้อย อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม

ต่อมาเมื่อพระพรหมวชิรญาณ ได้รับพระบัญชาจากพระเดช-พระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา-ปริณายก ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวง วัดยานนาวา โดยย้ายมาอยู่ประจำ เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ แล้ว สมเด็จบรมบพิตรยังได้เสด็จพระราชดำเนินมานมัสการ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการส่วนพระองค์ที่วัดยานนาวาอีกหลายครั้ง

โดยปรารภพระราชจริยาในสมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถทั้งในส่วนทั่วไป ที่ได้ทรงบำเพ็ญด้วยพระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาและด้วยพระมหากรุณาธิคุณต่อทวยราษฎร์ และในส่วนเฉพาะ ที่ได้ทรงมีพระเมตตานุทัยโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชวโรกาสทรงบำเพ็ญพระ-ราชกุศลในหลายวาระที่ได้อัญเชิญเสด็จนั้น วัดยานนาวาจึงได้จัดตั้งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ" เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล

พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์สามหมวด ที่รวบรวมไว้ซึ่งพระพุทธพจน์อันเป็นแหล่งแห่งพระธรรมวินัย พร้อมทั้งบรรจุไว้ซึ่งเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา

"พุทธพจน์" คือพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรม-ศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา ที่ได้ทรงกล่าวสั่งสอน คือได้ตรัสแสดงธรรมและทรงบัญญัติวินัยไว้

พระพุทธพจน์ เท่าที่รวบรวมเก็บรักษาไว้ได้ มีอยู่ในพระไตรปิฎก บุคคลใดต้องการรู้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสอะไรไว้อย่างไรหรือไม่ บุคคลนั้นจึงต้องค้นหาในพระไตรปิฎก

อนึ่ง พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะเสด็จดับขันธปริ-นิพพาน ได้ตรัสว่า

โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ
เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา.–
ดูกรอานนท์ ธรรมและวินัยใด เราแสดงแล้ว

บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น
จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เรา
ล่วงลับไป

เนื่องจากพระพุทธพจน์ ที่ทรงแสดงธรรมบัญญัติวินัยไว้นั้น อยู่ในพระไตรปิฎก ดังนั้น จึงถือว่าพระไตรปิฎกเป็นที่ธำรงสถิตของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่จะประกาศพระพุทธศาสนาแทนพระพุทธองค์ เป็นที่อันถือว่าพุทธศาสนิกชนยังสามารถเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาของตน และเป็นเครื่องยืนยันความยังดำรงอยู่แห่งพระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกมีความสำคัญสูงสุดดังนี้ จึงเป็นหลักของพระพุทธศาสนา ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะต้องยึดถือพระไตรปิฎกเป็นหลัก คือถือพระพุทธศาสนาตามธรรมวินัยอันปรากฏด้วยพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกนั้น

โดยนัยนี้ พระไตรปิฎกจึงเป็นหลักฐานอ้างอิงขั้นสุดท้ายและสูงสุด ที่ชาวพุทธได้ใช้เป็นมาตรฐานที่ตรวจสอบหรือเป็นเกณฑ์ตัดสินว่า คำกล่าว คำสอน ความเชื่อ หรือการปฏิบัติอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นของพระพุทธศาสนาจริงหรือไม่ กับทั้งถือเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของพุทธบริษัท ที่จะสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ด้วยการศึกษาและรักษาไว้ซึ่งพระไตรปิฎก

"พระไตรปิฎก" ที่กล่าวในที่นี้ หมายถึงพระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นที่รู้และยอมรับกันทั่วไปว่า เป็นประมวลบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เก่าแก่ดั้งเดิมที่สุด ครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด และถูกต้องแม่นยำที่สุด เท่าที่มีมาถึงปัจจุบัน

เป็นที่น่ายินดีว่า เวลานี้ พุทธศาสนิกชนในต่างถิ่นต่างแดนต่างนิกาย นอกจากรู้และยอมรับกันทั่วไปว่า พระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นแหล่งคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เก่าแก่ดั้งเดิมและครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุดแล้ว แม้ยังถือว่าตนมีคำสอนส่วนที่สูงพิเศษเหนือขึ้นไป แต่ได้มีแนวโน้มหันมาถือว่า พุทธศาสนิกชน ไม่ว่าในถิ่นแดนหรือนิกายใด จะต้องหรือควรจะศึกษาพระไตรปิฎกบาลีเป็นพื้นฐาน เพื่อเข้าถึงคำสั่ง

สอนดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระไตรปิฎกบาลีเถรวาทนั้น ก็จะทำให้พระพุทธศาสนาทุกสาขานิกาย แม้แต่ในมหายานที่ประกอบด้วยอาจารยวาทแห่งยุคสมัยต่างๆ อันแตกแยกกระจายกันไปมากมาย มาตั้งอยู่บนฐานร่วมอันหนึ่งอันเดียวกัน*

อย่างไรก็ตาม พระไตรปิฎกบาลีนั้นเป็นคัมภีร์ใหญ่ มีปริมาณแห่งเนื้อหามากมายอย่างยิ่ง ดังที่พิมพ์ด้วยอักษรไทยเป็นเล่มหนังสือมีจำนวนถึง ๔๕ เล่ม นับได้เกินกว่า ๒๐,๐๐๐ หน้า ยากนักหนาที่จะมีผู้ใดรู้ได้ทั่วถ้วน หรือได้อ่านแม้เพียงส่วนหนึ่ง จึงปรากฏว่า แม้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย อย่างในประเทศไทยนี้จำนวนมาก เข้าไม่ถึง และแม้แต่ไม่รู้จักพระไตรปิฎก

ดังได้กล่าวแล้วว่า ถ้าปรารถนาจะดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนาไว้ให้ยั่งยืน พุทธบริษัทจะต้องศึกษาและต้องรักษาพระไตรปิฎกไว้ให้ได้ ดังนั้น จึงจะต้องเพียรพยายามหาทางที่จะทำให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายเข้าถึงพระไตรปิฎก หรือมีโอกาสรู้จักพระไตรปิฎก อย่างน้อยพอให้เกิดมีศรัทธาที่เป็นญาณสัมปยุต

วิธีการอันสำคัญที่จะให้สัมฤทธิ์ผลดังกล่าวนั้น คือท่านผู้รู้ช่วยเลือกสรรพระสูตร ข้อความ และคาถาภาษิตต่างๆ จากพระไตรปิฎกมาให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้อ่านได้ศึกษา แม้คราวละเล็กน้อยค่อยทยอยไปโดยลำดับ

ในวิธีการเช่นว่านี้ การปฏิบัติอย่างเป็นหลักฐานที่สุด ได้แก่การเล่าสรุปและเลือกสรรเนื้อความในพระไตรปิฎกนั้นมาแสดงตามลำดับ

---

* หนังสือของท่านผู้รู้ฝ่ายมหายาน ซึ่งน่าอ่าน สำหรับผู้ที่สนใจใคร่รู้เรื่องนี้ ที่เด่นเล่มหนึ่งคือ Kogen Mizuno, **Buddhist Sutras** (Tokyo: Kosei Pubishing Co., ๑๙๘๒), pp.๓๐-๓๔; ๔๓๐-๔๓๓. อนึ่ง ในประเทศญี่ปุ่น ได้มีการแปลพระไตรปิฎกบาลีเป็นภาษาญี่ปุ่นเสร็จแล้ว (ที่ลงท้ายว่า พ.ศ. ๒๕๒๔)

คัมภีร์จนครบถ้วนทั้งหมด ดุจทำพระไตรปิฎกฉบับย่อหรือฉบับองค์แทนขึ้นมา

การที่วัดยานนาวา โดยกุศลปณิธานของท่านเจ้าคุณพระพรหมวชิรญาณ ได้จัดตั้งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ขึ้นนี้ เป็นสัมฤทธิการอันจะให้บรรลุผลที่หมายอย่างประเสริฐนั้น

โครงการนี้ ทำให้เกิดมีพระไตรปิฎกขนาดย่อม ชุดหนึ่งๆ จำนวน ๑๘ เล่มเล็ก อันเป็นฉบับย่อหรือฉบับองค์แทน ของพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ที่มีจำนวนชุดละ ๔๕ เล่มขนาดใหญ่ ดังนั้น จึงช่วยให้ผู้เริ่มศึกษาหรือผู้มีเวลาจำกัด สามารถเข้าถึงแหล่งแห่งพระธรรมวินัยได้โดยไม่ยากนัก

งานแห่งโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ นี้ เห็นได้ง่ายว่าเป็นงานที่ยากยิ่งนัก จะสำเร็จมิได้หากมิใช่เพราะอาศัยทั้ง *วิริยะ* คือความพากเพียรมุ่งแน่วที่ต่อเนื่องมั่นคงตลอดกาลเวลายาวนาน และทั้ง *ปัญญา* คือความรู้ความเข้าใจทั้งด้านพระธรรมวินัยและภาษาบาลี พร้อมทั้งวิชาการร่วมสมัย กับทั้งความฉลาดสามารถที่จะจำแนกแยกแยะจัดตั้งวางระบบลำดับหมวดหมู่ เป็นต้น แต่ที่เป็นมูลฐานสำคัญลึกซึ้งที่สุด คือความมีน้ำใจรักต่อพระพุทธศาสนา และมุ่งหวังประโยชน์สุขแก่ประชาชนด้วยศรัทธาและฉันทะอันแรงกล้า

ด้วยเหตุดังกล่าวมา บุญกิริยาของ อุบาสกอุทัย บุญเย็น ผู้จัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ จึงเป็นมหากุศลที่ควรแก่การชื่นชมสดุดีอย่างยอดยิ่ง

ผลงานนั้น แสดงให้เห็นว่า อุบาสกอุทัย บุญเย็น ผู้จัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ ซึ่งเป็นเปรียญธรรม ผู้ได้เล่าเรียนมาในระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี และเป็นศาสนศาสตรบัณฑิต ผู้จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย แม้จะได้ไปศึกษาเล่าเรียนวิชาการสมัยใหม่จบปริญญาชั้นสูงจากต่างประเทศมาแล้วด้วย ก็ได้นำเรี่ยวแรงความเพียรและสติปัญญาของตน มาใช้ในการทำงานที่เป็นแกนเป็นฐานของพระพุทธศาสนาอย่างเต็ม

กำลังความสามารถ

จึงควรจะกล่าวย้ำเน้นไว้เป็นที่สังเกตอันสำคัญ โดยพึงถือได้ว่า อุบาสกอุทัย บุญเย็น นั้น เป็นนิทัศนะแห่งการสัมฤทธิ์จุดหมายของสถาบันปริยัติศึกษาและมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่มุ่งให้นิสิตเล่าเรียนแตกฉานซ่ำซองในพระธรรมวินัยเป็นหลักและรู้เท่าทันวิทยาการสมัยใหม่และร่วมสมัยเป็นเครื่องแวดล้อม แล้วสำเร็จเป็นบัณฑิตผู้ใฝ่ใจและสามารถใช้วิทยาการแวดล้อมนั้น เป็นเครื่องมือที่จะนำพระธรรมวินัยออกสื่อสารสำแดงให้โลกประจักษ์ในคุณค่าของพระพุทธศาสนธรรมโดยรู้เข้าใจ ได้ศรัทธา และสามารถนำไปปฏิบัติให้สัมฤทธิ์ประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคมอย่างสมสมัย

งานจัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ นอกจากสื่อความหมายในวงกว้าง ที่จะนำพระธรรมวินัยออกเผยแผ่เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกแล้ว ในวงใกล้ ก็ช่วยแนะนำแนวทางและเสริมกำลังย้ำเตือนความคิดแก่บัณฑิตแห่งสถาบันอุดมศึกษาในพระพุทธศาสนา ที่จะบำเพ็ญกิจกรณียให้สัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์แห่งสถาบันการศึกษาของตน

ดังได้กล่าวข้างต้น พระไตรปิฎกบาลีเป็นจุดร่วมของความเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท และกำลังขยายวงออกไปที่จะเป็นจุดร่วมของพระพุทธศาสนาทั้งหมดทั่วทุกนิกายในโลก แต่ด้วยเหตุว่าพระไตร-ปิฎกบาลีนั้นมีขนาดใหญ่มหึมา คนทั่วไปแทบไม่มีโอกาสเข้าถึง และคนจำนวนมากไม่รู้จักเลย ความเป็นจุดร่วมนั้น จึงยากที่จะเริ่มเพื่อก้าวไปสู่ความเป็นจริงอย่างนั้น

บัดนี้ งานมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ อันเป็นจุดกำเนิดแห่งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" นี้ ได้ทำให้พระไตรปิฎกฉบับย่อหรือฉบับองค์แทนสำหรับผู้เริ่มศึกษาเกิดมีขึ้นแล้ว และจะเผยแพร่แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักรไทย ควรจะเป็นนิมิตหมายว่า ได้ถึงวาระเป็นจุดเริ่มแห่งการก้าวสู่ความเป็นจริง แห่งการมีจุดร่วมอันเป็นสากลของพุทธศาสนิกชนทั่วทั้งมวลดังได้กล่าวมา

"พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้า-สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ"นี้ เป็นมหาธรรมทานบุญกิริยา อันเป็นนิมิตหมายแห่งพระราชศรัทธา และพระบรมราชูปถัมภ์ ในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถ ต่อพระบวรพุทธศาสนา ที่ผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระราชจริยาที่ได้ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์สุขแก่ปวงประชาราษฎร

ด้วยเดชานุภาพแห่งคุณพระรัตนตรัย และโดยผลแห่งพระราช-กุศลธรรมทานาทิจริยา ขอสมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรม-ราชินีนาถ จงทรงเจริญพระชนมายุยิ่งยืนนาน ทรงพระเกษมสำราญ เสด็จสถิตสถาพรในพระสิริราชสมบัติ คู่พระบารมีในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชธรรมิกมหา-ราชาธิราช ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พร้อมด้วยพระราชโอรส พระราชธิดา และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง กับทั้งขอให้มวลประชานิกร ภายใต้ฉัตร-ชัยแห่งพระบารมี จงเจริญงอกงามด้วยประโยชน์สุข และทั่วทั้งพระราช-อาณาจักรร่มเย็นชื่นบานเกษมศานต์สถาพร

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)*

---

* พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ "อารยางกูร" ปยุตฺโต) ป.ธ.๙. พธ.บ.(เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) วัดญาณเวศกวัน อ.สามพราน จ.นครปฐม (อนุโมทนกถานี้ มอบให้ ณ วันที่ ๖ มิถุนายน 2548)





คำนิยม
พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นแหล่งรวมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย และเป็นเบ้าหลอมจิตวิญญาณวิถีชีวิตไทยให้สามารถผ่านพ้นวิกฤตการณ์สำคัญทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของชนชาติไทยตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ผ่านมา การศึกษาพระไตรปิฎกจึงมีความจำเป็นสำหรับชาวพุทธและเป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยให้เข้าถึงหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้องแท้จริง ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและสังคมโดยส่วนรวม

การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นหนึ่งในโครงการเฉลิมพระเกียรติในส่วนพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗ เป็นพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา มีเนื้อหาที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจในพุทธธรรมและสาระคำสอนที่เป็นแก่นแท้ได้ง่ายขึ้น

สะดวกต่อการศึกษาและเหมาะสมกับประชาชนทุกระดับ เป็นพระไตร-ปิฎกอีกชุดหนึ่งที่จะเอื้อประโยชน์ต่อการจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสถาพรในประเทศไทยและในสังคมโลกสืบไป

ผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่าพระไตรปิฎกชุดนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ได้ศึกษาและทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มุ่งให้ทุกคนตั้งมั่นกระทำความดี เพื่อความสุขความเจริญงอกงามทั้งแก่ตนเองและส่วนรวมตลอดไป

พันตำรวจโท

(ทักษิณ ชินวัตร)*

นายกรัฐมนตรี

---

* พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีคนที่ 23 ของไทย (9 มี.ค. 2544-19 ก.ย. 2549) ประธานอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 12 สิงหาคม 2547. ลงนามอนุมัติเห็นชอบโครงการพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา เฉลิมพระเกียรติฯ เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2547 (คำนิยมนี้ มอบให้ ณ วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2548)



คำโสมนัส
นายสุขพัฒน์ ทองเพ็ง

การทำสังคายนาพระธรรมวินัยมีมาเป็นลำดับ สมัยแรกๆ พระอริยเจ้าทั้งหลายท่องจำสอบทานสืบต่อกันมาด้วยปากเปล่าที่เรียกว่ามุขปาฐะ ต่อมาได้มีการจารึกเป็นอักษรบาลี จัดหมวดหมู่คำสอนเป็นชุดพระคัมภีร์ (ปิฎก) ๓ ชุด เรียกว่า พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกประกอบด้วย ๑. พระวินัยปิฎก เนื้อหาว่าด้วยวินัยสงฆ์และระเบียบวิธีปฏิบัติต่างๆ ของภิกษุและภิกษุณี ๒. พระสุตตันตปิฎก เนื้อหาว่าด้วยพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวก รวมถึงคติธรรมต่างๆ ของบุคคลในสมัยพุทธกาล มีเรื่องราวเหตุการณ์สะท้อนข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี ฯลฯ ในสมัยพุทธกาลเชื่อมโยงอยู่ในคำสอน ๓. พระอภิธรรมปิฎก เนื้อหาว่าด้วยสภาวธรรมของรูป จิต และเจตสิกล้วนๆ มีลักษณะเป็นวิชาการอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แจ่มชัดขึ้น

การจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษร เริ่มขึ้นที่ประเทศลังกาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕ (ราว พ.ศ. ๔๓๓-๔๕๐) ประเทศไทยมีการจารึกพระไตรปิฎกลงใบลานครั้งแรกที่เมืองเชียงใหม่ ประมาณ พ.ศ.

๒๐๒๐ และเริ่มมีการพิมพ์เป็นเล่มหนังสือครั้งแรกที่กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ ๕ (เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๖) โดยปริวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย ได้พระไตรปิฎก ๓๙ เล่มหนังสือในการพิมพ์ครั้งแรก ๑.๐๐๐ ชุด. พิมพ์จบบริบูรณ์ทั้ง ๔๕ เล่มในสมัยรัชกาลที่ ๗ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๓)

พระไตรปิฎกที่จัดพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ ๗ นี้เอง ได้มีการส่งไปเผยแพร่ในต่างประเทศ ทำให้มีผู้พยายามอ่านอักษรไทยเพื่อจะได้อ่านพระไตรปิฎกฉบับนี้ได้ พระเถระชาวเยอรมันในลังการูปหนึ่ง คือพระนยานติโลก ได้เขียนยกย่องพระไตรปิฎกของไทยฉบับนี้ว่า มีความสมบูรณ์กว่าฉบับที่พิมพ์ด้วยอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์(P.T.S.) ในประเทศอังกฤษเป็นอันมาก

โดยที่พระไตรปิฎกฉบับดังกล่าว เกิดจากพระราชทรัพย์บริจาคของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ และเงินบริจาคโดยเสด็จในพระราชกุศลของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทวยราษฎร์ชาวสยามทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ที่ประชุมชำระพระไตรปิฎกครั้งนั้น จึงขนานนามพระไตรปิฎกฉบับนั้นว่า"สยามรฏฐสฺส เตปิฏกำ" ซึ่งมีชื่อเป็นไทยว่า "พระไตรปิฎกสยามรัฐ" อันหมายถึงพระไตรปิฎกฉบับของประเทศไทย

การมีพระไตรปิฎกของประเทศครั้งนั้น มีแต่ฉบับภาษาบาลี ผู้ที่จะเข้าถึงเนื้อหาของพระไตรปิฎกยังจำกัดวงผู้อ่านเข้าใจความในพระไตรปิฎกอยู่นั่นเอง เพราะคำสอนในพระไตรปิฎกเป็นภาษาของพระอริยเจ้า ซึ่งเต็มไปด้วยอรรถและพยัญชนะอันพิเศษ ผู้ศึกษาจะต้องอาศัยคัมภีร์ไขความไขศัพท์เป็นเครื่องมือที่จำเป็น หาไม่แล้วก็ยากที่จะเข้าใจความได้ หรือถ้าคิดว่าเข้าใจ ก็อาจจะเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนได้โดยง่าย

ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีหนังสือแนวพระไตรปิฎกฉบับเรียบเรียงโดยท่านผู้รู้ ให้เห็นอยู่ประปราย แต่ก็ทำได้เป็นบางส่วนบางตอน ที่ทำได้ครอบคลุมเนื้อหาของพระไตรปิฎกมากกว่าทุกฉบับ คือหนังสือ"พระไตรปิฎกฉบับ

สำหรับประชาชน" โดยอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ แต่ก็ทำในรูปสรุปความพอได้เป็นแนวทางสืบค้น บางช่วงตอนก็แจ้งไว้แต่เพียงชื่อหมวดหมู่ (เช่น หมวดสังยุตตนิกาย ในฉบับบาลีมี ๕ เล่ม ก็แจ้งชื่อหมวดหมู่ให้จบใน ๕ หน้า เป็นต้น) ทั้งนี้ เป็นเพราะข้อจำกัดด้านการจัดพิมพ์ กระนั้นก็นับเป็นอุปการคุณอันใหญ่หลวงที่ผลงานดังกล่าวมีส่วนอย่างสำคัญในการนำพาผู้คนให้ได้สัมผัสพระไตรปิฎกที่พอจะทำความเข้าใจได้สวนหนึ่ง

และหนังสือพระไตรปิฎกฉบับนั้นเอง ได้จุดประกายให้เกิดโครงการพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาชุดนี้ขึ้นมา โดยเริ่มงานกันเงียบๆ ตั้งแต่ปี ๒๕๔๓ เป็นต้นมา

หนังสือพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาชุดนี้ อุบัติขึ้นในห้วงเวลาที่พระไตรปิฎกมีเครื่องมือให้ศึกษาเข้าใจได้มากขึ้น มีท่านผู้รู้ฝากคำอธิบายภาษาธรรมไว้มากขึ้น มีคอมพิวเตอร์ช่วยงานอีกทางหนึ่ง จึงสามารถสร้างระบบเนื้อหาสนองความต้องการได้มากขึ้นอีกระดับหนึ่ง

ลักษณะผลงานหนังสือชุดนี้คือ เป็นหนังสือสำหรับให้ชาวบ้านทั่วไปอ่านได้ ขณะเดียวกันก็ให้เป็นหนังสือสำหรับวงการนักเรียน นักศึกษา ครูบาอาจารย์ ใช้ประกอบการเรียนการสอนและการศึกษาค้นคว้าได้ จึงได้จัดทำระบบสารบัญ ดรรชนี และนามานุกรม ไว้ละเอียดเป็นพิเศษ จัดทำระบบให้อิงกับพระไตรปิฎกบาลีอย่างเคร่งครัด ให้สามารถใช้อ้างอิงและสอบทานเนื้อหาได้โดยตลอด

เป็นโอกาสประจวบเหมาะที่งานหนังสือชุดนี้ขับเคลื่อนอยู่ในบรรยากาศอันเป็นมหามงคลของประเทศ คือบรรยากาศแห่งการเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นพระคุณอย่างยิ่งที่ "คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระเกียรติพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗" ได้มีมติเห็นชอบรับหนังสือ

"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เป็นหนังสือที่ระลึกร่วมเฉลิมพระเกียรติฯ และอนุญาตให้พิมพ์ตราสัญลักษณ์ของงานเฉลิมพระเกียรติฯ บนปกหนังสือ

เป็นบุญหาที่สุดมิได้ ที่ได้น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมร่วมเทิดพระ-เกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ องค์มหาอุบาสิกาแห่งแผ่นดิน ในวโรกาสอันพิเศษยิ่งนี้ ด้วยงานอันเป็นธรรมบูชาครั้งนี้

(นายสุขพัฒน์ ทองเพ็ง)*

บรรณาธิการบริหาร

---

* สุขพัฒน์ ทองเพ็ง ป.ธ.6. ศน.บ., M.A., ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์, อดีตที่ปรึกษาของผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร(2548-2549), ผู้ก่อตั้ง "สำนักพิมพ์โพธิเนตร" เพื่อดำเนินงานจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา และบริหารโครงการในตำแหน่ง "บรรณาธิการบริหาร"

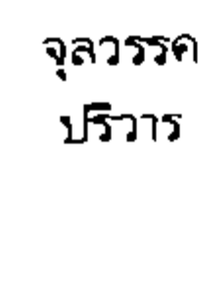
หนังสือ"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เรียบเรียงตามลำดับเนื้อหาในพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ) 45 เล่ม โดยการสรุปเนื้อหาให้เป็นที่เข้าใจง่าย, โดยการแสดงประเด็นเนื้อหาให้เห็นชัดขึ้น, โดยการขยายความ-เสริมความในส่วนที่เข้าใจได้ยาก หรือที่มีข้อมูลน่าสนใจทางวิชาการ, และโดยการเก็บรวบเนื้อหาเข้าด้วยกันในส่วนที่เป็นคำกล่าวซ้ำๆ จึงกลายเป็นหนังสือชุดจำนวน 18 เล่ม มีระบบเนื้อหาสำหรับให้ตรวจสอบเทียบเคียงกับเนื้อหาในพระไตรปิฎกบาลีโดยตลอด

เพื่อให้รู้ว่า พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ ในแต่ละเล่มมีเนื้อหาอะไรบ้าง และเป็นเนื้อหาของพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ)เล่มไหนบ้าง จึงได้จัดทำตารางแสดงเนื้อหาของพระไตรปิฎกทั้ง 2 ชุด ให้สามารถใช้เทียบเคียงกันเล่มต่อเล่มตามลำดับ

ตารางเทียบเคียง

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับ พระไตรปิฎกบาลี(45 เล่ม)

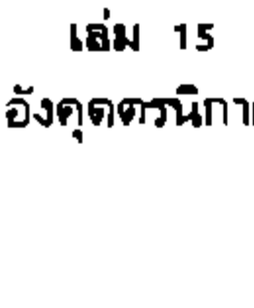
พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา 4 เล่ม พระวินัยปิฎก	พระไตรปิฎกบาลี 8 เล่ม	อักษรย่อ	เนื้อหา	ภาคผนวก(ไตร.รศ.)
		วินย.		• อักษรย่อสำหรับพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาคือ"ไตร.รศ."
เล่ม 1 มหาวิภังค์ (ภาค 1-2)	เล่ม 1 มหาวิภังค์	วิ.มหาวิ.	สิกขาบทของภิกษุ(227 สิกขาบท) : ปาราชิก 4-สังฆาทิเสส 13-อนิยต 2	วิธีอ่านภาษาบาลีอักษรไทย-เทียบพยัญชนะบาลีกับอักษรโรมัน-บาลีอักษรไทยในอดีต-สถานที่ทรงจำพรรษาใน 45 พรรษา-แนะนำหนังสือที่ใช้อ้างอิง
	เล่ม 2 มหาวิภังค์		นิสสัคคิยปาจิตตีย์ 30-ปาจิตตีย์ 92	
 เล่ม 2 มหาวิภังค์ (ภาค 2 ต่อ) ภิกขุนีวิภังค์ มหาวรรค (ภาค 1)	เล่ม 2 มหาวิภังค์ (ต่อ)		ปาฏิเทสนียะ 4-เสขิยะ 75-อธิกรณสมถะ 4	
	เล่ม 3 ภิกขุนีวิภังค์	วิ.ภิกฺขุนี.	สิกขาบทของภิกษุณี (311 สิกขาบท)	ประมวลสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณี-แนะนำหนังสือที่ใช้อ้างอิง : พระไตรปิฎกสยามรัฐ-พระไตรปิฎกภาษาไทย-พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย-พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน
	เล่ม 4 มหาวรรค	วิ.มหาวคฺ.	มหาขันธกะ : พุทธประวัติตอนต้น: อุปัชฌาย์-อาจารย์: บรรพชา-อุปสมบท	
 เล่ม 3 มหาวรรค (ภาค 1 ต่อ)	เล่ม 4 มหาวรรค (ต่อ)		มหาขันธกะ(ต่อ) : อันตรายิกธัมมกถา อุโปสถขันธกะ : การทำอุโบสถของภิกษุ วัสสูปนายิกาขันธกะ : เข้าพรรษา-ออกพรรษา ปวารณาขันธกะ : การปวารณาของภิกษุ	แสดงแผนที่ชมพูทวีป-แนะนำหนังสือเพื่อศึกษาเพิ่มเติม : สมุดข่อยเรื่องสีมากถา

	เล่ม 5 มหาวรรค (ต่อ)		จัมมขันธกะ : รองเท้า-หนังสัตว์ เป็นต้น เภสัชชขันธกะ : ยารักษาโรค กฐินขันธกะ : ผ้ากฐิน จัมเปยยขันธกะ : หลักการพิจารณาในสังฆกรรม โกสัมพิขันธกะ : ความแตกแยกของภิกษุชาวโกสัมพี	
 **เล่ม 4** จุลวรรค ปริวาร	**เล่ม 6** จุลวรรค	วิ.จุล.	กัมมขันธกะ : สังฆกรรมเกี่ยวกับการลงโทษภิกษุ ปาริวาสิกขันธกะ : การอยู่ปริวาส สมุจจยขันธกะ : วิธีออกจากอาบัติ สมถขันธกะ : วิธีระงับอธิกรณ์	
	เล่ม 7 จุลวรรค (ต่อ)		ขุททกวัตถุขันธกะ : เรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับวินัยสงฆ์ เสนาสนขันธกะ : ที่อยู่อาศัยของภิกษุ สังฆเภทขันธกะ : พระเทวทัตทำสังฆเภท วัตตขันธกะ : วัตร(ระเบียบปฏิบัติ)ต่างๆ ของภิกษุ ปาฏิโมกขฐปนขันธกะ : การสวด-การฟังปาฏิโมกข์ ภิกขุนีขันธกะ : เรื่องเกี่ยวกับภิกษุณี ปัญจสติกขันธกะ : การสังคายนาครั้งที่ 1 สัตตสติกขันธกะ : การสังคายนาครั้งที่ 2	แนะนำคัมภีร์ "สมันตปาสาทิกา" (อรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎก โดยพระพุทธโฆส)
	เล่ม 8 ปริวาร	วิ.ปริวาร.	ภาคผนวกของพระวินัยปิฎก	
12 เล่ม พระสุตตันตปิฎก 25 เล่ม		สุ.ตนฺ.		
 **เล่ม 5** ทีฆนิกาย	**เล่ม 9** สีลขันธวรรค	ที.สี.	พรหมชาลสูตร-สามัญญผลสูตร-อัมพัฏฐสูตร-โสณทัณฑสูตร-กูฏทันตสูตร-มหาลิสูตร-โปฏฐปาทสูตร-สุภสูตร-เกวัฏฏสูตร-โลหิจจสูตร-เตวิชชสูตร	แนะนำคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก-บัญชีชื่อและผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถา

	เล่ม 10 มหาวรรค	ที.ม.	มหาปทานสูตร-มหานิทานสูตร-มหาปรินิพพานสูตร-มหาสุทัสสนสูตร-ชนวสภสูตร-มหาโควินทสูตร-มหาสมยสูตร-สักกปัญหสูตร	แห่งพระสุตตันตปิฎก
เล่ม 6 ทีฆนิกาย (ต่อ)	เล่ม 10 ทีฆนิกาย : -มหาวรรค(ต่อ)		มหาสติปัฏฐานสูตร-ปายาสิราชัญญสูตร	แนะนำบทสวด "อาฏานาฏิยปริตร"-ตารางแสดงจำนวนพระปริตร(ทั้งเจ็ดตำนานและสิบสองตำนาน)
	เล่ม 11 ทีฆนิกาย : -ปาฏิกวรรค	ที.ปา.	ปาฏิกสูตร-อุทุมพริกสูตร-จักกวัตติสูตร-อัคคัญญสูตร-สัมปสาทนียสูตร-ปาสาทิกสูตร-ลักขณสูตร-สิงคาลกสูตร-อาฏานาฏิยสูตร-สังคีติสูตร-ทสุตตรสูตร	
เล่ม 7 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 12 มัชฌิมนิกาย : -มูลปัณณาสก์	ม.มู.	มูลปริยายวรรค(10 พระสูตร)-สีหนาทวรรค(10 พระสูตร)-โอปัมมวรรค(10 พระสูตร)-มหายมกวรรค(10 พระสูตร)	อธิบายเจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ-ลำดับกาลแห่งเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์พุทธศาสนา
เล่ม 8 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 12 มัชฌิมนิกาย : -มูลปัณณาสก์ (ต่อ) เล่ม 13 มัชฌิมนิกาย : -มัชฌิมปัณณาสก์	ม.มู. ม.ม.	จูฬยมกวรรค(10 พระสูตร) คหปติสูตร(10 พระสูตร)-ภิกขุวรรค(10 พระสูตร)-ปริพาชกวรรค(10 พระสูตร)	อธิบาย"เวทนา"
เล่ม 9 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 13 มัชฌิมนิกาย : -มัชฌิมปัณณาสก์ (ต่อ)		ราชวรรค(10 พระสูตร)-พราหมณวรรค(10 พระสูตร)	เรื่อง"องคุลิมาล"ในอรรถกถา

	เล่ม 14 มัชฌิมนิกาย : -อุปริปัณณาสก์	ม.อุ.	เทวทหวรรค(10 พระสูตร)-อนุปทวรรค (10 พระสูตร)	* อีก 4 พระสูตร ในอนุปทวรรคลันไปอยู่ ใน ไตร.รส. เล่ม 10
 เล่ม 10 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 14 มัชฌิมนิกาย : -อุปริปัณณาสก์ (ต่อ)		อนุปทวรรค(อีก 4 พระสูตร)-สุญญตวรรค(10พระสูตร)-วิภังควรรค(12 พระสูตร)-สฬายตนวรรค(10 พระสูตร)	พุทธประวัติ ในอรรถกถา
 เล่ม 11 สังยุตตนิกาย	เล่ม 15 สังยุตตนิกาย : -สคาถวรรค	ส.ส.	เทวตาสังยุตต์(8วรรค)-เทวปุตตสังยุตต์(3วรรค)-โกสลสังยุตต์(3 วรรค)-มารสังยุตต์(3 วรรค)-ภิกขุนีสังยุตต์(1 วรรค)-พรหมสังยุตต์(2วรรค)-พราหมณสังยุตต์(2วรรค)-วังคีสสังยุตต์(1วรรค)-วนสังยุตต์(1วรรค)-ยักขสังยุตต์(1 วรรค)-สักกสังยุตต์(3 วรรค)	เรื่องฤดูกาล ในชมพูทวีป-ปัพพโตปมคาถา และธชัคคปริตร (พร้อมคำแปล)
 เล่ม 12 สังยุตตนิกาย	เล่ม 16 สังยุตตนิกาย : -นิทานวรรค	ส.นิ.	อภิสมยสังยุตต์(10 วรรค)-ธาตุสังยุตต์(4วรรค)-อนมตัคคสังยุตต์(2 วรรค)-กัสสปสังยุตต์(1 วรรค)-ลาภสักการสังยุตต์(4 วรรค)-ราหุลสังยุตต์(1 วรรค)-ลักขณสังยุตต์(2 วรรค)-โอปัมมสังยุตต์(1 วรรค)-ภิกขุสังยุตต์(1วรรค)	
	เล่ม 17 สังยุตตนิกาย : -ขันธวารวรรค	ส.ข.	ขันธสังยุตต์ : มูลปัณณาสก์(5 วรรค)-ขันธสังยุตต์ : มัชฌิมปัณณาสก์(5 วรรค)-ขันธสังยุตต์ : จุลปัณณาสก์(5 วรรค)	

	เล่ม 17 สังยุตตนิกาย : -ขันธวารวรรค (อีก 12 สังยุตต์)		ราธสังยุตต์(2วรรค)-ทิฏฐิสังยุตต์(4 วรรค)-โอกันตสังยุตต์(1วรรค)-อุปปาทสังยุตต์(1วรรค)-กิเลสสังยุตต์(1วรรค)-สาริปุตตสังยุตต์(1วรรค)-นาคสังยุตต์(1วรรค)-สุปัณณสังยุตต์(1วรรค)-คันธัพพกายสังยุตต์(1วรรค)-วลาหกสังยุตต์(1 วรรค)-วัจฉโคตตสังยุตต์(1วรรค)-สมาธิสังยุตต์(1วรรค)	
เล่ม 13 สังยุตตนิกาย	เล่ม 18 สังยุตตนิกาย : -สฬายตนวรรค	ส.สฬ.	สฬายตนสังยุตต์ : ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์ (5วรรค)-ตติยปัณณาสก์ (5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(4 วรรค)-เวทนาสังยุตต์(3วรรค)-มาตุคามสังยุตต์(2วรรค)-ชัมพุขาทกสังยุตต์(1วรรค)-สามัณฑกสังยุตต์(1วรรค)-โมคคัลลานสังยุตต์(1วรรค)-คามณิสังยุตต์(1วรรค)-อสังขตสังยุตต์(2วรรค)-อัพยากตสังยุตต์(1วรรค)	
	เล่ม 19 สังยุตตนิกาย : -มหาวารวรรค	ส.ม.	มัคคสังยุตต์(13วรรค)-โพชฌังคสังยุตต์(7วรรค)-สติปัฏฐานสังยุตต์(6วรรค)-อินทริยสังยุตต์(8วรรค)-สัมมัปปธานสังยุตต์-พลสังยุตต์-อิทธิปาทสังยุตต์(4วรรค)-อนุรุทธสังยุตต์(2วรรค)-ฌานสังยุตต์-อานาปานสังยุตต์(2วรรค)-โสตาปัตติสังยุตต์(7วรรค)-สัจจสังยุตต์(7 วรรค)	
เล่ม 14 อังคุตตรนิกาย	เล่ม 20 อังคุตตรนิกาย : -เอกนิบาต	องฺ.เอก.	ว่าด้วยธรรมชุดต่างๆ 2 ชุด-ว่าด้วยกุศลธรรมต่างๆ	เรื่องเมืองมถุรา(มถุรา)กับพุทธศาสนา
	-ทุกนิบาต	องฺ.ทุก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5 วรรค)	
	-ติกนิบาต	องฺ.ติก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์	

			(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(10วรรค)	
	เล่ม 21 อังคุตตรนิกาย : -จตุกกนิบาต	องฺ.จตุก.	ปฐมปัณณาสก์(4วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(10วรรค)	
	เล่ม 22 อังคุตตรนิกาย : -ปัญจกนิบาต	องฺ.ปญฺจก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)	
	เล่ม 22 อังคุตตรนิกาย : -ปัญจกนิบาต (ต่อ)		จตุตถปัณณาสก์(5วรรค)-ปัญจมปัณณาสก์(5วรรค)	
	-ฉักกนิบาต	องฺ.ฉกฺก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(4 วรรค)	
 เล่ม 15 อังคุตตรนิกาย	เล่ม 23 อังคุตตรนิกาย : -สัตตกนิบาต	องฺ.สตฺตก.	(7 วรรค)	
	-อัฏฐกนิบาต	องฺ.อฏฺฐก.	(7 วรรค)	
	-นวกนิบาต	องฺ.นวก.	(5 วรรค)	
	เล่ม 24 อังคุตตรนิกาย : -ทสกนิบาต	องฺ.ทสก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(2วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(4วรรค)-ปัญจมปัณณาสก์(1วรรค)	
	-เอกาทสกนิบาต	องฺ.เอกาทส.	(2 วรรค)	
 เล่ม 16 ขุททกนิกาย	เล่ม 25 ขุททกนิกาย : -ขุททกปาฐะ	ขุ.ขุ.	บทสวด-ธรรมบท-อุทาน-อิติวุตตกะ-สุตตนิบาต	
	เล่ม 26 ขุททกนิกาย : -วิมานวัตถุ	ขุ.วิมาน.	อิตถีวิมานวัตถุ-ปุริสวิมานวัตถุ	

-เปตวัตถุ	ขุ.เปต.	(4 วรรค)
-เถรคาถา	ขุ.เถร.	จัดลำดับเนื้อหาตามจำนวนชุดคาถา ตั้งแต่ 1 คาถา ถึง 60 คาถา และ มหาคาถา
-เถรีคาถา	ขุ.เถรี.	มีชุดคาถาตั้งแต่ 1 คาถา ถึง 30 คาถา และ มหาคาถา
เล่ม 27 ขุททกนิกาย : -ชาดก(ภาค 1)	ขุ.ชา.	ว่าด้วยพระโพธิสัตว์ใน 550 พระชาติ
เล่ม 28 ขุททกนิกาย : -ชาดก(ภาค 2)		ปัญญาสนิบาต-สัฏฐินิบาต-สัตตตินิบาต-อสีตินิบาต-มหานิบาต(มหาทศชาติ 10 ชาดก)
เล่ม 29 ขุททกนิกาย : -มหานิทเทส	ขุ.ม.	คำอธิบายของพระสารีบุตรในอัฏฐกวรรคแห่งสุตตนิบาต
เล่ม 30 ขุททกนิกาย : -จูฬนิทเทส	ขุ.จู.	คำอธิบายของพระสารีบุตรในปารายนวรรคและอุรควรรคแห่งสุตตนิบาต
เล่ม 31 ขุททกนิกาย : -ปฏิสัมภิทามรรค	ขุ.ปฏิ.	คำอธิบายของพระสารีบุตรมี 3 วรรค คือ 1. มหาวรรค 2. ยุคนัทธวรรค 3. ปัญญาวรรค
เล่ม 32 ขุททกนิกาย : -อปทาน (ภาค 1)	ขุ.อป.	ประวัติแห่งจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้า, และพระสาวกของพระพุทธเจ้า
เล่ม 33 ขุททกนิกาย : -อปทาน(ภาค 2)		ประวัติของพระอรหันต์(พระเถระ 151 เรื่อง พระเถรี 40 เรื่อง)
-พุทธวังสะ	ขุ.พุทธ.	พุทธประวัติของพระพุทธเจ้า 25 พระองค์ ในเชิงเปรียบเทียบกัน-เรื่องแจกพระบรมสารีริกธาตุ
-จริยาปิฎก	ขุ.จริยา.	พุทธจริยาในการบำเพ็ญบารมี 10 ของพระพุทธเจ้า

 เล่ม 17 ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ	เล่ม 34 ธัมมสังคณี	อภิ.ส.	มาติกา(หัวข้อธรรมที่เป็นแม่บท)-จิตตุปปาทกัณฑ์(การเกิดขึ้นของจิต)-รูปกัณฑ์(อธิบายเรื่องรูป)-นิกเขปกัณฑ์(อธิบายมาติกา)	แนะนำคัมภีร์เพื่อศึกษาเพิ่มเติม : อรรถกถาแห่งพระอภิธรรมปิฎก, คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ และคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี
	เล่ม 35 วิภังค์	อภิ.วิ.	ขันธวิภังค์-อายตนวิภังค์-ธาตุวิภังค์-สัจจวิภังค์-ปัจจยาการวิภังค์-สติปัฏฐานวิภังค์-อิทธิบาทวิภังค์-โพชฌังควิภังค์-ฌานวิภังค์-อัปปมัญญาวิภังค์-ญาณวิภังค์-ขุททกวัตถุวิภังค์-ธัมมหทยวิภังค์	
	เล่ม 36 ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ	อภิ.ธา. อภิ.ปุ.	อธิบายเรื่องขันธ์-อายตนะ-ธาตุ การบัญญัติชื่อเรียกธรรมและบุคคลเพื่อให้รู้ความหมายของธรรม	
	เล่ม 37 กถาวัตถุ	อภิ.ก.	แก้ความเห็นผิดของนิกายต่างๆ โดยพระโมคคัลลีบุตร ติสสเถระ มี 219 หัวข้อ	
 เล่ม 18 ยมก ปัฏฐาน กรรมฐาน	เล่ม 38 ยมก(ภาค 1)	อภิ.ย.	มูลยมก-ขันธยมก-ธาตุยมก-สัจจยมก-สังขารยมก-อนุสยยมก	โคตรภูญาณ-ประวัติพระพุทธโฆส-พระอภิธรรมปิฎกในทัศนะของพระพุทธโฆส-พุทธทาสภิกขุ อธิบายปรมัตถธรรม
	เล่ม 39 ยมก(ภาค 2)		จิตตยมก-ธัมมยมก-อินทริยยมก	
	เล่ม 40-41-42-43-44-45 ปัฏฐาน	อภิ.ป.	อธิบายปัจจัย 24 ที่เป็นเหตุให้เกิดธรรมทั้งหลาย เรื่องกรรมฐาน	

ข้อสังเกต: ตารางเทียบเคียงพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ(45 เล่ม) มีเนื้อหาตรงกัน เมื่อเห็นเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับหนึ่ง ก็สามารถเลิบค้นไปถึงเนื้อหาในอีกฉบับหนึ่งได้ ส่วนในช่อง"ภาคผนวก"(ด้านขวาสุด) คือเนื้อหาความรู้พิเศษที่บรรจุไว้ท้ายเล่มของพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาแต่ละเล่ม



พระสุตตันตปิฎก เล่ม 8

สังยุตตนิกาย

นิทานวรรค (ฉบับบาลี เล่ม 16)

ขันธวารวรรค (ฉบับบาลี เล่ม 17)

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา

ศึกษาและจัดทำโดย

อุทัย บุญเย็น

ป.ธ. 8, พ.ม., ศน.บ. (ศาสนา-ปรัชญา), M.A. (Pol.Sc.)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ
National Library of Thailand in Publication Data
อุทัย บุญเย็น
พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา--พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โพธิเนตร, 2550.
18 เล่มชุด.
1. พระไตรปิฎก. I. ชื่อเรื่อง.
294.318
ISBN 974-7384-40-6 (ปกแข็ง)

พิมพ์ครั้งที่ 1/2548 จำนวน 1,000 ชุด(18,000 เล่ม)
พิมพ์ครั้งที่ 2/2550 จำนวน 1,000 ชุด(18,000 เล่ม)

● สงวนสิทธิ์ ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ●

จัดพิมพ์และจำหน่ายโดย
บริษัท สำนักพิมพ์โพธิเนตร จำกัด
47 ถนนระนอง 2 แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพ 10300
โทรศัพท์ : 0-2668-6700, 0-2668-6701, 0-2243-1842, 0-2243-4066
โทรสาร : 0-2243-0638 E-mail : bodhinet@dictaphone.co.th

ที่ปรึกษา

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตาจาโร)
อธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)
อธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ
ราชบัณฑิต

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.สุนทร ณ รังษี
ราชบัณฑิต

บรรณาธิการบริหาร

ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง

ผู้จัดการ

นางสมศรี ทองเพ็ง

ขอน้อมบูชาพระคุณ

นักปราชญ์ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้
ให้งานหนังสือชุดนี้ได้อิงอาศัยอยู่ตลอดเวลา
คือ

พระพุทธโฆสและพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย
ผู้แต่ง-แปลคัมภีร์อรรถกถาและอธิบายความแห่งพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ผู้ทรงรจนา วินัยมุข, นวโกวาท, ธรรมวิภาค, ธรรมวิจารณ์, สมถกัมมัฏฐาน, วิปัสสนากัมมัฏฐาน, พุทธประวัติ, บาลีไวยากรณ์, และอื่นๆ

ท่านพุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)
พระมหาเถระนักปฏิบัติและนักปราชญ์แห่งสวนโมกขพลาราม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
ผู้เรียบเรียงหนังสือพุทธธรรม, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, และอื่นๆ

• T.W. RHYS DAVIDS • C.A.F.RHYS DAVIDS
และคณะ
นักปราชญ์ทางบาลีแห่งสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society, London)

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ
ผู้จัดทำพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน
ผู้ให้แนวทางการศึกษาพระไตรปิฎกแก่ผู้จัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้โดยตรง

คำนิยม

เมื่อต้นปี พ.ศ. 2543 อาจารย์อุทัย บุญเย็น ได้มาปรารภที่จะจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา เพื่อให้เยาวชนและบุคคลทั่วไปอ่านแล้วเข้าใจได้ง่าย จนสามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้กับชีวิตประจำวันได้โดยเน้นให้เป็นตำราทางวิชาการสำหรับสถานศึกษาทั่วไป

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระไตรปิฎกชุดนี้(จำนวน 18 เล่ม) มีภาพประกอบอยู่ประปราย ใช้สำนวนการเขียนที่เป็นปัจจุบัน เหมาะในการใช้ศึกษาค้นคว้า หรือหยิบมาอ่านเพลินๆ เพิ่มพูนสติปัญญา มิใช่เป็นเพียงคัมภีร์ที่เก็บไว้บูชาเช่นอดีตที่ผ่านมา

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา นอกจากบรรจุพระธรรมวินัย อันเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนต่างๆ ของพระพุทธเจ้าแล้ว คณะผู้จัดทำยังได้สอดแซมภาพที่แสดงข้อมูลทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์พระพุทธ-ศาสนาไว้ตามสมควร เป็นการยืนยันในความเป็นบุคคลเดินดินที่มีอยู่จริงของพระพุทธเจ้าในชมพูทวีป

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา ทำรูปเล่มสวยงาม กะทัดรัด เหมาะที่พระสงฆ์ ครูอาจารย์ จะถือเป็นตำราติดตัวเข้าไปในห้องเรียนในชั่วโมงศีลธรรมหรือในห้องบรรยายธรรม เป็นการสร้างความมั่นใจและความภูมิใจให้แก่ผู้เรียนหรือผู้ฟังว่า วันนี้ผู้สอนหรือผู้บรรยายได้ยึดพระไตรปิฎกอันเป็นคำสั่งสอนต้นแบบของพระพุทธเจ้าเมื่อ 2,500 ปีเศษมาแล้วเป็นหลัก และผู้ฟังหรือผู้เรียนก็ภูมิใจและมั่นใจได้ว่า เราได้เรียนและได้ฟังจากพระไตรปิฎกจริงๆ เป็นการป้องกันสัทธรรมปฏิรูป(คำสอนแอบแฝงแปลกปลอม) ที่อาจจะเกิดขึ้นจากผู้สอนหรือผู้บรรยายด้วย

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นภิกษุสามเณรบวชใหม่ หรือนักเรียนนักศึกษาทั่วไป เมื่อได้อ่านและศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกชุดนี้ ย่อมจะเข้าใจได้ด้วยตนเองอย่างแน่นอน

ข้าพเจ้าจึงขอขอบคุณอาจารย์อุทัย บุญเย็น ที่ให้เกียรติและเปิดโอกาสให้ได้เข้าร่วมสร้างกุศลอันยิ่งใหญ่นี้ และขอกราบขอบพระคุณพระคุณเจ้าและนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาอีกหลายท่าน ที่เมตตาให้คำปรึกษา ทำให้งานเขียนและงานจัดพิมพ์พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาสำเร็จออกสู่สายตาประชาชนในวงกว้างสืบไป



ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง

บรรณาธิการบริหาร

คำนำ

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งที่ 2

งานจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ เริ่มขึ้นเมื่อปี 2543. ระหว่างจัดทำเนื้อหา ก็ทยอยพิมพ์เป็นเล่มออกมาด้วย พิมพ์เสร็จครบทั้ง 18 เล่มเมื่อต้นปี 2549 และเริ่มเปิดตัวเผยแพร่ออกไปตั้งแต่วันวิสาขบูชาในปีนั้น. เป็นที่น่าปลื้มใจว่า ได้เกิดกระแสตอบรับจากชาวพุทธเราเกินกว่าที่คาดหมาย เพราะยังไม่ถึงปี พระไตรปิฎกชุดนี้ ซึ่งพิมพ์จำนวน 1,000 ชุด (นับจำนวนเล่มหนังสือได้ 18,000 เล่ม) ก็ทำท่าจะหมดลงแล้ว จึงต้องมีการพิมพ์ครั้งที่ 2 ไว้หนุนเนื่องต่อไป ไม่ให้ขาดตอน

ถึงวันนี้ จึงพอจะคาดหมายได้ว่า ความแพร่หลายของพระไตรปิฎกชุดนี้ จะเป็นไปตามคำกล่าวในอนุโมทนกถาของพระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่กล่าวถึงพระไตรปิฎกชุดนี้ ตอนหนึ่งว่า "...จะเผยแพร่แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักรไทย..." ซึ่งเป็นนิมิตหมายอันดีสำหรับงานดำรงรักษาพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้สถิตสถาพรยาวนานสืบไป

ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ 2 มีการปรับปรุงข้อบกพร่องใน 3 จุดใหญ่ๆ คือ 1. แก้ไขคำผิดและการใช้คำที่ชวนให้เกิดความคลุมเครือ ซึ่งมีอยู่ประปราย 2. เสริมความในส่วนที่ยังเข้าใจได้ยาก ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น (ภายใน

หน้านั้นๆ) 3. เปลี่ยนภาพประกอบที่มีอยู่แล้ว ด้วยภาพที่ถ่ายใหม่ทั้งหมด ซึ่งมีความคมชัดกว่าเดิม และหน้าใดที่ยังมีพื้นที่ว่างอยู่ ก็ถือโอกาสลงภาพไว้อีกตามที่เห็นว่าเหมาะสม เพื่อให้เป็นสีสันแก่เนื้อหามากขึ้น

ยิ่งกว่านั้น ในทุกเล่มได้เพิ่ม"ตารางเทียบเคียงพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับ พระไตรปิฎกบาลี(45 เล่ม)" ซึ่งอยู่ในส่วนของหน้า 4 สี จำนวน 32 หน้า

ประโยชน์ที่จะได้จากตารางเทียบเคียง ก็คือ 1. จะได้เห็นพระไตร-ปิฎกชุดนี้ทุกเล่ม ว่าแต่ละเล่มประกอบด้วยเนื้อหาอะไรบ้าง 2. จะได้เห็นว่าพระไตรปิฎกชุดนี้แต่ละเล่ม บรรจุเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลีเล่มไหนบ้าง. เมื่อทำตารางให้เทียบเคียงกันอย่างนี้ ผู้ศึกษาก็สามารถที่จะเริ่มต้นศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกชุดไหนก็ได้

มีอีกอย่างหนึ่งที่เป็นความตั้งใจมาตั้งแต่ต้นของผู้จัดทำ คือการมี"ภาคผนวก"ไว้ท้ายเล่ม ก็เพื่อบรรจุเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก, เกี่ยวกับคัมภีร์และแหล่งข้อมูลต่างๆ รวมถึงเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาด้านต่างๆ ที่น่ารู้น่าศึกษา จึงถือโอกาสนี้บรรจุข้อมูลเรื่อง"ลำดับปีแห่งเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา" ไว้ในเล่ม 7 ด้วย เพื่อให้เห็น"การเดินทาง"ของพระพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นการสืบทอดพระ-ไตรปิฎกจากอดีตถึงปัจจุบันได้ไม่น้อยด้วย

การจัดทำหนังสือพระไตรปิฎกนั้น เป็นงานละเอียดประณีต เพราะเป็นพระคัมภีร์อันสูงส่งของชาวพุทธทั้งมวล ต้องมีความพิถีพิถันทุกขั้นตอน เพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดเสียหาย งานปรับปรุงแก้ไขเพื่อการพิมพ์ครั้งที่ 2 นี้ ซึ่งใช้คอมพิวเตอร์เป็นอุปกรณ์หลักในการทำงาน ได้ *คุณธำรง รัตนสุภา* เป็นกัลยาณมิตรช่วยเหลือด้วยความเข้มแข็งยิ่ง จึงขอขอบคุณและขออนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้เป็นพิเศษ

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งแรก(ในเล่ม 12)

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาเล่มที่ 12 นี้ บรรจุเนื้อหาของพระไตรปิฎกบาลีเล่ม 16 และ 17 ซึ่งเป็นสังยุตตนิกายเล่มที่ 2 และ 3 ตามลำดับ บาลีสังยุตตนิกายเล่มที่ 2 เป็นหมวด "นิทานวรรค" เล่มที่ 3 เป็นหมวด "ขันธวารวรรค"

นิทานวรรค ประมวลเนื้อหาที่เรียกว่า "สังยุตต์" ไว้จำนวน 9 สังยุตต์ ว่าด้วยเหตุเกิดหรือเหตุปัจจัยให้เกิดธรรมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระบวนธรรมแห่งปฏิจจสมุปบาทอยู่ในนิทานวรรคนี้

ขันธวารวรรคมี 13 สังยุตต์ น้ำหนักของเนื้อหายึดโยงอยู่กับขันธ์ 5 เป็นส่วนใหญ่สมกับชื่อวรรค ผู้ศึกษาจะได้ประจักษ์ว่า ขันธ์ 5 ของใครของมันนี้แหละคือสิ่งที่จะต้องเรียนรู้ให้จบให้สิ้น ความรู้ที่ออกไปไกลจากขันธ์ 5 หาใช่ความรู้เพื่อความดับทุกข์ไม่

คำนำในเล่ม 1 ของหนังสือชุดนี้ ได้กล่าวนำไว้แล้วดังนี้

พระไตรปิฎก เป็นพระคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา, ในฝ่ายเถรวาทสืบทอดมาด้วยภาษาบาลี (ภาษามคธ) ด้วยการจดจำสืบๆ กันมาก่อนจนกระทั่งในพุทธศตวรรษที่ 5 คือ พ.ศ. 450 (บางแห่งว่า พ.ศ. 433) จึงมีการจดจารเป็นลายลักษณ์อักษรที่เกาะลังกาในคราวสังคายนาครั้งที่ 5 กล่าวได้ว่าการสังคายนาซึ่งเป็นการชำระสอบทานพระธรรมวินัยมาโดยลำดับนั้นเอง เป็นที่มาของการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยให้เป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก, พระสุตตันตปิฎก, และพระอภิธรรมปิฎก อันรวมเรียกว่า "พระไตรปิฎก" ผู้ทำหน้าที่รวบรวมร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นพระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า "พระสังคีติกาจารย์" ซึ่งไม่ใช่ผู้แต่ง, ผู้เขียน,

หรือผู้อธิบายพระธรรมวินัย: พระสังคีติกาจารย์ คือพระเถระทั้งหลายที่ช่วยกันทำสังคายนาในแต่ละคราว ทำหน้าที่รวบรวมร้อยกรองพระธรรม-วินัยที่พระสาริบุตร, พระอานนท์, พระอุบาลี เป็นต้น จดจำไว้และทบทวนเทียบเคียงกันไว้จนมีมติเป็นเอกฉันท์ว่าถูกต้องเป็นพระธรรมวินัยที่แท้จริงตรงกัน

ในการจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ เป็นความพยายามที่จะทำพระไตรปิฎกซึ่งมีความยากโดยเนื้อหา, โดยภาษาบาลี, และโดยสำนวนแปล ให้พอเข้าใจได้สำหรับบุคคลทั่วไป พร้อมกันนั้นก็ต้องการรักษารูปแบบดั้งเดิมของพระไตรปิฎกไว้ให้มากที่สุด จึงหลีกเลี่ยงการก้าวล่วงไปตีความหรืออธิบายความด้วยความเห็นส่วนตัวในเรื่องที่เห็นว่ามีความลึกซึ้งทั้งหลาย อย่างมากก็เพียงยกเอาทัศนะของนักปราชญ์ที่น่าเชื่อถือมาสอดแทรกไว้ให้พิจารณากันเอาเอง งานนี้จึงไม่ใช่งานเขียนหรืองานเรียบเรียงเหมือนหนังสือทั่วไป หากแต่เป็นการศึกษาและจัดทำหนังสือขึ้นชุดหนึ่งเพื่อสื่อความหมายที่พอเข้าใจได้ของพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ

ได้มีความพยายามในวงการชาวพุทธเพื่อถ่ายทอดพระไตรปิฎกให้เห็นสาระชวนอ่านและเป็นที่เข้าใจกันมากขึ้น แต่งานด้านนี้ก็มักจะทำในรูปย่อความให้สั้น และคัดสรรเฉพาะข้อความที่เห็นว่าน่าสนใจ ละข้ามเนื้อหาที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอันมาก ซึ่งเป็นไปตามความมุ่งหมายของผู้จัดทำ. ส่วนงานพระไตรปิฎกชุดนี้ เห็นว่าแก่นสารของพระไตรปิฎกนั้นน่าสนใจ น่าศึกษาน่ารู้ไปทั้งหมดทั้งสิ้น จึงพยายามเก็บรายละเอียดโดยลำดับ เพื่อให้ผู้ร่วมศึกษารู้ว่าในพระไตรปิฎกทุกข้อทุกหน้านั้นมีอะไรบ้าง นี่คือคุณลักษณะพิเศษของหนังสือชุดนี้ (ยกเว้นภาคพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมุ่งให้ผู้ศึกษาเห็นแนวทางที่จะสำรวจเนื้อหาปรมัตถธรรมตามกำลังสติ

ปัญญากันต่อไป)

ขอชี้ให้เห็นลักษณะงานจัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้ ซึ่งมีอยู่ดังนี้

1. ลักษณะเนื้อหา เป็นการถอดความ, สรุปประเด็น, และขยายความเท่าที่จำเป็น โดยอิงคัมภีร์และตำราวิชาการต่างๆ, แม้จะมุ่งย่อความให้กระชับเข้าใจง่าย แต่ก็พยายามเก็บรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ไว้ด้วย เพื่อให้เป็นข้อมูลทางวิชาการ, คำศัพท์หรือข้อธรรมใดที่เข้าใจได้ยาก ได้พยายามกำกับไว้ด้วยศัพท์บาลีและคำแปลเป็นภาษาอังกฤษของผู้รู้ทางยุโรป เพื่อให้ผู้ศึกษาได้มีทางวิเคราะห์และพิจารณาด้วยตนเอง

2. คำว่า "พระไตรปิฎก" ในงานนี้หมายถึงพระไตรปิฎกฉบับบาลีของนิกายเถรวาท และหมายถึงเฉพาะฉบับบาลีอักษรไทยจำนวน 45 เล่ม (ทั้งฉบับสยามรัฐ, ฉบับหลวง, และ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ไม่รวมถึงคัมภีร์อีก 3 เล่ม คือ เนตติปกรณ์, เปฏโกปเทสปกรณ์, และมิลินทปัญหา (ซึ่งชาวพุทธพม่านับรวมเป็นพระไตรปิฎกด้วย) และถ้ามีการใช้คำว่า "พระบาลี" ในหนังสือชุดนี้ ขอให้เข้าใจว่าหมายถึงพระไตรปิฎก 45 เล่มนั้น

3. คัมภีร์และตำราที่ใช้อ้างอิง ได้ระบุชื่อไว้ทันทีที่อ้างอิงถึง (ไม่ได้ทำเป็นเชิงอรรถ) และมักจะระบุไว้ด้วยอักษรย่อ ถ้าต้องการรู้ชื่อเต็ม ให้ดูที่หน้าบอกอักษรย่อประจำเล่ม, และเนื่องจากมุ่งแนะนำคัมภีร์และตำราที่อ้างอิงเป็นสำคัญ จึงไม่ได้วางรูปแหล่งอ้างอิงอย่างบรรณานุกรมที่เป็นสากล คำว่า"อรรถกถา"ที่อ้างไว้ มักจะไม่ระบุชื่อคัมภีร์ ขอให้เข้าใจว่าเป็นอรรถกถาของแต่ละปิฎกหรือแต่ละพระสูตรนั่นเอง ซึ่งได้แจ้งไว้ในภาคผนวกท้ายพระวินัยปิฎกเล่ม 4, ท้ายพระสุตตันตปิฎกเล่ม 1, และท้ายพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 1

4. คำอ่านสำหรับชื่อเฉพาะและศัพท์ธรรมะทั้งหลาย เป็นปัญหาแก่ผู้ไม่คุ้นเคยกับภาษาบาลี จึงได้แนะนำวิธีอ่านคำบาลีไว้ด้วยในภาคผนวกท้ายเล่ม 1. การสะกดคำ ได้พยายามยึดหลักการของราชบัณฑิตยสถาน แต่ก็มีศัพท์เป็นจำนวนมากที่เห็นว่าน่าจะคงรูปแบบบาลีไว้ ขอให้ถือว่าเป็นศัพท์เฉพาะ (technical term) ของพระไตรปิฎก

5. ภาพถ่าย, ภาพวาด, แผนภูมิ, และแผนที่ ที่นำมาประกอบเนื้อหาอยู่ประปราย ได้รวบรวมจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ต้องการให้เป็นข้อมูลประกอบทางวิชาการให้เห็นความเชื่อความเลื่อมใส และพอให้เกิดจินตนาการเท่านั้น

6. เลขข้อในวงเล็บ ได้ระบุไว้ตามพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ซึ่งในบางวงเล็บมีหลายเลขข้อรวมกัน บางเลขข้อก็ข้ามไปเมื่อเห็นว่าเนื้อหาของข้อนั้นๆ ได้สรุปประเด็นไว้แล้ว. ถ้าต้องการสืบค้นหรือเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์โดยมหามกุฏฯ (หรือฉบับสยามรัฐ) ให้ใช้เลขข้อในวงเล็บเป็นแนวทาง โปรดอย่าเทียบเคียงด้วยชื่อเรื่องซึ่งตั้งขึ้นใหม่ทั้งสิ้น (ในฉบับบาลีไม่มีชื่อเรื่องย่อย)

7. ผู้จัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้ ได้น้อมจิตถ่อมตนอยู่เสมอว่าเป็นผู้ศึกษา มิใช่ผู้รู้หรือผู้เข้าถึงธรรมเหนือกว่าผู้อ่านทั่วไป จึงพยายามแสดงมติ, หลักฐาน, และข้อมูลในเชิงวิชาการ เท่าที่จะสืบค้นได้ มิอาจเอื้อมที่จะชี้ผิดชี้ถูกด้วยความรู้สึกนึกคิดส่วนตน แต่ก็คาดหวังว่าผู้อ่านจะเกิดดุลยพินิจตามสมควร. ในการนี้ จำเป็นต้องมีการสอดแทรกคำอธิบายและทัศนะที่ได้พบเข้าแบบเฉพาะหน้า ซึ่งอาจจะดูกระจัดกระจาย ขาดการสังเคราะห์ให้เป็นเอกภาพ. ภาคผนวกในหนังสือแต่ละเล่มก็เกิดขึ้นด้วยเหตุผลเดียวกัน มุ่งให้เป็นการสะสมเรื่องน่ารู้ทางวิชาการเป็นสำคัญ

8. เกร็ดน่ารู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎกในแง่มุมต่างๆ ไม่รวมกล่าวไว้ในเล่มเดียวกัน จะกระจัดกระจายอยู่ในภาคผนวกของทุกเล่ม เพื่อให้ผู้อ่านเก็บสะสมไว้พิจารณาเพิ่มเติม เพราะเห็นว่า "ความรู้เรื่องพระไตรปิฎก" ในหนังสือ"พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน"ของท่านอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ มีความแจ่มแจ้งชัดเจนพอแล้ว

9. งานพระไตรปิฎกชุดนี้ แม้จะมีเนื้อหาจบลงเป็นส่วนๆ ตามจำนวนเล่มและตามลำดับเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลี แต่มีการอ้างถึงกันระหว่างเล่ม และตัดความซ้ำที่กล่าวถึงแล้วในเล่มต้นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำศัพท์หรือถ้อยคำสำนวนใดที่เคยให้ความหมายไว้แล้ว ก็ได้หลีกเลี่ยงการให้ความหมายซ้ำอีก หนังสือชุดนี้จึงมุ่งให้มีการจำหน่ายเป็นชุดเพื่อประโยชน์สูงสุดของผู้ศึกษาเอง

10. วิธีร้อยเรียงเนื้อหาแต่ละปิฎก คำนึงถึงผู้อ่านเป็นหลัก : *พระวินัยปิฎก*-เน้นให้อ่านเข้าใจเพื่อประพฤติปฏิบัติตามสิกขาบทได้ และให้สอดคล้องกับแนวอธิบายในหนังสือ"วินัยมุข"ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนวนแปลสิกขาบทได้พยายามรักษาสำนวนของหนังสือวินัยมุขและหนังสือนวโกวาท ซึ่งใช้เป็นแบบเรียนในหลักสูตรนักธรรมของคณะสงฆ์. *พระสุตตันตปิฎก*-เน้นเก็บรายละเอียดทุกแง่ทุกมุม และพิถีพิถันเป็นพิเศษในการแปลและถอดความในส่วนที่เป็นพุทธวจนะ จำเป็นต้องแทรกเสริมคำบาลีและภาษาแปลของชาวยุโรปไว้ด้วย เพื่อประกอบการพิจารณาของผู้อ่าน. ส่วน *พระอภิธรรมปิฎก* -เน้นให้เห็นเนื้อหากว้างๆ รวมๆ ในลักษณะสรุปใจความ ให้รู้ว่าปรมัตถธรรมคืออะไร และพระอภิธรรมปิฎกบรรจุเรื่องอะไรไว้บ้าง

11. คำราชาศัพท์ที่ใช้กับพระพุทธเจ้าและพระราชาทั้งหลาย ไม่ได้

เคร่งครัดอย่างที่ใช้กับพระมหากษัตริย์ของไทย เช่นคำว่า "กราบทูล" และ "ทูล". ใช้พอให้รู้ว่าเป็นราชาศัพท์ พอให้รู้ว่าเป็นการพูดกับพระพุทธเจ้าและพระราชาเท่านั้น ราชาศัพท์บางคำเป็นที่เข้าใจยากสำหรับคนทั่วไป ก็ใช้คำสามัญแทน เช่น "ปฤษฎางค์" ใช้คำว่า "หลัง", "ฉายา" ใช้คำว่า "เงา" เป็นต้น

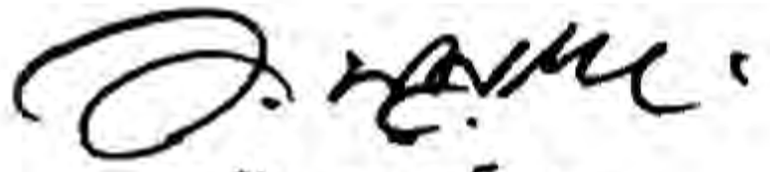
12. การกล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์และเรื่องราวเกี่ยวกับเทวดา, มาร พรหม ฯลฯ ในพระไตรปิฎก หนังสือชุดนี้มองในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์จริงทั้งสิ้น ให้อยู่ในวิสัยสติปัญญาและศรัทธาของผู้ศึกษา แต่เรื่องราวเช่นนั้นก็จะไม่เน้นหนักยิ่งไปกว่าสาระของพระธรรมวินัย

13. คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีความลาด-ลุ่ม-ลึกตามลำดับ คือ เข้าใจได้ง่ายก็มี พอเข้าใจได้ก็มี เข้าใจได้ยาก หรือยากอย่างยิ่งที่จะเข้าใจก็มี. ส่วนที่พอเข้าใจได้นั้น ยังพอจะพินิจพิเคราะห์ด้วยความรู้ทางวิชาการได้ แต่ก็ยังอาจคลาดเคลื่อนได้อยู่นั่นเอง. ส่วนที่ยากจะเข้าใจนั้นอาจจะเกิดจากความยากของภาษา หรืออาจจะเกิดจากความยากของคำสอนจริงๆ ซึ่งความยากนั้นไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยความคิดนึกตรึกตรองธรรมดา, และความแหลมคมทางวิชาการก็อาจเจาะเข้าไม่ถึง เพราะเป็นเรื่องของการเข้าถึงด้วยการปฏิบัติทางจิต ในส่วนนี้จำเป็นต้องรักษาสำนวนแปลไว้ก่อน

การจัดทำหนังสือชุดนี้ แม้จะได้ทุ่มเทความวิริยะอุตสาหะอย่างยิ่งในการศึกษาและร้อยเรียงเนื้อหาแล้ว แต่ก็คงจะมีข้อผิดพลาดบกพร่องได้ไม่น้อย ขอน้อมรับไว้ศึกษาปรับปรุงต่อไป และขอบันทึกไว้เป็นเกียรติสำหรับความพิถีพิถันของฝ่ายจัดแต่งหน้าหนังสือและทำดรรชนี-นามานุกรม คือ *คุณอนุวัฒน์ หลอดศิริ, คุณสมจิตร หลอดศิริ, คุณธณัฐศิลป์ ดีใจ*

แห่งโปรดอมกราฟฟิกไว้ ณ ที่นี้

งานพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ จะอุบัติขึ้นไม่ได้เลย ถ้าไม่ได้รับแรงศรัทธาและแรงบันดาลใจของ **ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง** (ศาสนศาสตร-ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์) ผู้ประสบความสำเร็จในชีวิตแล้วยังใฝ่ใจในทางธรรมอย่างมั่นคง และงานนี้จะสำเร็จลุล่วงไม่ได้แน่นอน ถ้าหากไม่อยู่ในยุคสมัยที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายได้ช่วยกันศึกษาพระธรรมวินัยของพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าสืบๆ กันมา แล้วถ่ายทอดเป็นคัมภีร์-เป็นหนังสือให้ศึกษาใคร่ครวญตามได้ บุญกุศลอันจะพึงเกิดมีจากงานนี้ ขอน้อมอุทิศแด่ทุกท่านผู้มีส่วนสำคัญดังกล่าว จงทั่วถึง เทอญ



อุทัย บุญเย็น*

ผู้ศึกษาและจัดทำ

---

* อุทัย บุญเย็น เกิดปี 2493, อดีต "ซาโนทโยภิกขุ" วัดบวรมงคล (สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร), สำเร็จการศึกษา ป.ธ.8, พ.ม., ศน.บ.(ศาสนา-ปรัชญา), M.A.(รัฐศาสตร์), เจ้าของนามปากกา "สร้อยรวงข้าว", เป็นผู้ศึกษา-เรียงร้อย และจัดทำหนังสือชุด "พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" (18 เล่มชุด) ตั้งแต่ต้นปี 2543 ถึงต้นปี 2549

สารบัญค้นเรื่อง

หน้า

สังยุตตนิกาย นิทานวรรค 2

อภิสมยสังยุตต์ 3

พุทธวรรค เทสนาสูตร 3, **วิภังคสูตร** 3-4, **ปฏิ-** 3
ปทาสูตร ปฏิปทาตามแนวปฏิจจสมุปบาท 4-5,
วิปัสสีสูตร พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้ปฏิจ-
จสมุปบาท 5-8, การตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทของ
พระพุทธเจ้า 8-9

อาหารวรรค อาหารสูตร อาหาร (ปัจจัย) สัมพันธ์ 10
กับปฏิจจสมุปบาทอย่างไร 10-111, **ผัคคุณสูตร**
ตั้งคำถามผิดในเรื่องวิญญาณเป็นอาหาร 12-13,
สมณพราหมณสูตร อริยสัจ 4 ในปฏิจจสมุปบาท

13-14. **กัจจานโคตตสูตร** เห็นปฏิจจสมุปบาทคือสัมมาทิฐิ 14-16. **ธัมมกถิกสูตร** การแสดงธรรมต้องอิงปฏิจจสมุปบาท 16. **อเจลกัสสปสูตร** ทรงตอบปัญหาเรื่องทุกข์ 17-19. **ติมพรุกขสูตร** 19. **พาลปัณฑิตสูตร** บัณฑิตหมายถึงพระอรหันต์ 19-20. **ปัจจยสูตร** ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับปฏิจจสมุปบัน 21-22. ผลแห่งความรู้ในปฏิจจสมุปบาท-ปฏิจจสมุปบัน 22-23.

ทสพลวรรค **ทสพลสูตร** อธิบายขันธ์ 5 ด้วยปฏิจจสมุปบาท 24-25. **อุปนิสสูตร** ลำดับธรรมซึ่งล้วนมีปัจจัยให้เกิด 26-27. **อัญญติตถิยสูตร** ผัสสะคำเดียวอธิบายปฏิจจสมุปบาททั้งหมด 28-30. **ภูมิชสูตร** ในสุขและทุกข์ล้วนมีอวิชชาแทรกอยู่ 30-31. **อุปวาณสูตร** 31. **ปัจจยสูตร** บทบาทของมรรคมีองค์ 8 ในปฏิจจสมุปบาท 32-33. **ภิกขุสูตร** 33. **สมณพราหมณสูตร** ระหว่างกำหนดรู้กับรู้ทั่วถึงปฏิจจสมุปบาท 33-34. 24

กฬารขัตติยวรรค **ภูตมิทสูตร** ทางหลุดพ้นอยู่ที่ขันธ์ 5 35-37. **กฬารขัตติยสูตร** คำตอบแสดงการบรรลุอรหัตตผลของพระสาริบุตร 37-38. เวทนาทุกอย่างล้วนเป็นทุกข์ 38-39. อรหัตตผลดูที่สติและอุปาทาน 39. อรหัตตผลมีคำตอบอยู่ในปฏิจจสมุปบาท 39-40. **ปฐมญาณวัตถุสูตร** ญาณ 44 35

(ในปฏิจจสมุปบาท) 40-41, ธรรมญาณและอันวยญาณ (ของโสดาบัน) 41-43, **ทุติยญาณ-วัตถุสูตร** ญาณ 77 (ในปฏิจจสมุปบาท) 43-44, **ปฐมอวิชชาปัจจยสูตร** สัตว์บุคคลไม่มีในปฏิจจ-สมุปบาท 44-46, ดับอวิชชาได้ การเกิดอีกก็ไม่มี 45-46, **ทุติยอวิชชาปัจจยสูตร** 46, **นตุมหสูตร** 47, **ปฐมเจตนาสูตร** อธิบายปัจจัยให้เกิดวิญญาณ 47-49, **ทุติยเจตนาสูตร** การเกิดขึ้นของนามรูป 49, **ตติยเจตนาสูตร** อธิบายเรื่องตายแล้วเกิด (จุติและอุบัติ) 49-50.

คหปติวรรค ปฐมปัญจเวรภยสูตร คุณสมบัติของโสดาบัน 51, ภัยเวร 5 ที่สงบแล้วของโสดาบัน 51-53, องค์แห่งโสตาปัตติ 4 อย่างของโสดาบัน 53, โสดาบันเห็นแจ้งในปฏิจจสมุปบาท 54, **ทุติย-ปัญจเวรภยสูตร** 54, **ทุกขนิโรธสูตร** ทุกข์เกิด-ทุกข์ดับที่ตัณหา 55, **โลกนิโรธสูตร** 56, **ญาติก-สูตร** อยู่เพียงลำพังก็ทรงกล่าว (สวด) ปฏิจจสมุป-บาท 56, **อัญญตรสูตร** ความเห็นสุดโต่งเรื่องผู้ทำกรรม-ผู้รับผลกรรม 57, **ชาณุสโสณิสูตร** ความเห็นสุดโต่งเรื่องมี-ไม่มี 57-58, **โลกายติกสูตร** ความเห็นสุดโต่งของนักโลกายตะ 58-59, **ปฐม อริยสาวกสูตร** ความรู้ในปฏิจจสมุปบาทของอริยสาวก 59-60, **ทุติยอริยสาวกสูตร** 60.

ทุกขวรรค ปริวีมังสนสูตร ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์คืออย่างไร 61-64, เวทนาดับคือตาย 64-66, ไม่มีการทำกรรมทุกอย่างสำหรับพระอรหันต์ 66-67, **อุปาทานสูตร** ธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทานคือเชื้อตัณหา 67-68, **ปฐมสังโยชนสูตร** ธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ก็เป็นเชื้อตัณหา 68, **ทุติย-สังโยชนสูตร** 68, **ปฐมมหารุกขสัตว์** วิธีทำลายปัจจัยแห่งทุกข์ไม่ให้เหลือเชื้อ 69, **ทุติยมหารุกข-สูตร** 70, **ตรุณรุกขสูตร** 69, **นามรูปสูตร** 70, **วิญญาณสูตร** 71, **นิทานสูตร** ปฏิจจสมุปบาทเหมือนตื้นแต่ลึกล้ำ 71-72. 61

มหาวรรค ปฐมวัสสุตวดาสูตร เห็นกายเป็นอัตตายังน่าฟังกว่าเห็นจิตเป็นอัตตา 73-74, จิตเกิดและดับอยู่ตลอดเวลา 74-76, **ทุติยอัสสุวดาสูตร** นิพพิทาที่เกิดจากผัสสะ 76-77, **ปุตตมังสสูตร** อาหารมี 4 อย่าง 77, ให้เห็นกวฬิงการาหารเหมือนเนื้อบุตรของตน 77-78, ให้เห็นผัสสะเป็นภัยเบียดเบียนอยู่ตลอดเวลา 78-79, ให้เห็นเจตนา(กรรม) เหมือนหลุมถ่านเพลิง 79-80, ให้เห็นวิญญาณเหมือนหอกทิ่มแทง 80-81, **อัตถิราคสูตร** อาหารของวิญญาณ 81-83, **นครสูตร** อริยมรรคคือทางเดินของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ 84-85, **สัมมสสูตร** คำตอบไม่ถูกพระทัยในเรื่องปฏิจจ- 73

สมุปบาท 85-86. ขันธ์ 5 (อุปธิ) เป็นปัจจัยภายในของชรามรณะ 86. ตัณหาเป็นปัจจัยภายในของขันธ์ 5 (อุปธิ) 86-87. ตัณหาเกิดจากปิยรูปสาตรูป 87. อุปมาให้เห็นคนมีทุกข์-คนดับทุกข์ 87-88. **นฬกลาปิยสูตร** พระสารีบุตรอธิบายปฏิจจสมุป-บาท 89. วิญญาณกับนามรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกัน 89-90. **โกสัมพิสูตร** รู้ปฏิจจสมุปบาทโดยทฤษฎีกับโดยตรัสรู้ต่างกัน 91. ภพดับคือนิพพาน 91. เห็นแจ้งในปฏิจจสมุปบาทยังไม่เป็นพระอรหันต์ก็มี 92-93. **อุปยสูตร** ปฏิจจสมุปบาทเปรียบด้วยน้ำขึ้น-น้ำลง 93. **สุสิมสูตร** ปริพาชกบวชหวังขโมยธรรม 93-94. พระอรหันต์ปัญญาวิมุตต์ไม่ได้อรูปฌาน 94-95. กิเลสดับสิ้นเพราะรู้แจ้งในปฏิจจ-สมุปบาท 95-96. ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทคนละเรื่องกับการได้อภิญญา 5 96-97.

สมณพราหมณวรรค สมณพราหมณสูตร (11 พระสูตร) 89-99. 98

อันตรเปยยาลวรรค สัตถุสูตร, สิกขาสูตร, โยค-สูตร, ฉันทสูตร, อุสโสฬหิสูตร, อัปปฏิวานิยสูตร, อาตัปปสูตร, วีริยสูตร, สาตัจจสูตร, สติสูตร, สัมปชัญญสูตร, อัปปมาทสูตร 100-101. 99

อภิสมยวรรค นขสิขาสูตร, โปกขรณีสูตร, ปฐม-สัมเภชอุทกสูตร, ทุติยสัมเภชอุทกสูตร, ปฐมปฐวี- 101

สูตร, ทุติยปฐวีสูตร, ปฐมสมุททสูตร, ทุติยสมุท-ทสูตร, ปฐมปัพพตูปมสูตร, ทุติยปัพพตูปมสูตร, ตติยปัพพตูปมสูตร 101-104, เทียบการบรรลุธรรมของเดียรถีน์กับอริยสาวกขั้นต้น 104.

ธาตุสังยุตต์ 105

นานัตตวรรค ธาตุสูตร ธาตุ 8 ประการ 105-106. 105

สัมผัสสสูตร ผัสสะ 6 ประเภท 106-107, **โน-สัมผัสสสูตร** 107, **เวทนาสูตร** เวทนา 6 ประเภท 107-108, **โนเวทนาสูตร** 108, **พาหิรธาตุสูตร** 108-109, **สัญญาสูตร** สัญญาเกิดต่างกันเพราะธาตุต่างกัน 109, **โนสัญญาสูตร** 109-110, **ผัสส-สูตร** ผัสสะเกิดขึ้นต่างกันเพราะสังกัปปะต่างกัน 110-111, **โนผัสสสูตร** 112-113, ปฏิจจสมุปบาทในทางสังคม 113-117.

ทุติยวรรค สัตติสูตร อธิบายธาตุ 7 อย่างในฌาน 118

118-119, วิธีเข้าถึงธาตุ (ฌาน) ทั้ง 7 119-120, **สนิทานสูตร** อกุศลวิตก-กุศลวิตกมีเหตุปัจจัยให้เกิด 102-123, **คิญชกาวสถสูตร** อวิชชา คือธาตุใหญ่ 123-124, **หีนาธิมุตติสูตร** คนคบกันได้เพราะมีธาตุเสมอกัน 124-125, **จังกมสูตร** ภิกษุอยู่ด้วยกันเพราะมีอัธยาศัยตรงกัน 125, **สตา-ปารัทธสูตร** กิเลสเกิดจากการคบหาสมาคมกับคน

ชั่ว 126. **ปฐมอัสสัทธมูลกสูตร** 126-127.
ทสกัมมปถวรรค อสมาหิตสูตร, ทุสสีลสูตร, ปัญจ- 128
สิกขาปทสูตร, สัตตกัมมปถสูตร, ทสกัมมปถสูตร,
อัฏฐังคิกสูตร, ทสังคิกสูตร 128-131.
จตุตถวรรค จตัสสสูตร 131. **ปุพพสูตร** ธาตุ 4 ที่ 131
ทรงตรัสรู้ 131-132. **อจริสูตร** 132. **โนเจทสูตร**
ทางหลุดพ้นจากธาตุ 4 มีอยู่จริง 133. **ทุกขสูตร**
ในธาตุ 4 มีทั้งทุกข์และสุข 134. **อภินันทนสูตร**
ชมชื่นในธาตุ 4 ก็หมายถึงชมชื่นในทุกข์ 134-
135. **อุปปาทสูตร** ธาตุ 4 ดับทุกข์ก็ดับ 135.

อนมตัคคสังยุตต์ 136

ปฐมวรรค ดิณกัฏฐสูตร สังสารวัฏหาจุดเริ่ม-จุดจบ 136
ไม่ได้ 136-137. ปลายแรกสุดของสังสารวัฏ 137-
139. **ปฐวีสูตร** 139. **อัสสุสูตร** น้ำตาแห่งความ
ทุกข์ มากกว่าน้ำในมหาสมุทร 139-140. **ขีรสูตร**
น้ำนมมารดาที่เคยดื่มมากกว่าน้ำในมหาสมุทร 104-
141. **ปัพพตสูตร** ทรงอุปมาให้เห็นความยาวนาน
ของกัป 141-142. **ทัณฑสูตร** ชีวิตในสังสารวัฏ
ดุจโยนท่อนไม้ขึ้นบนอากาศ 143. **ปุคคลสูตร**
กองกระดูกในกัปหนึ่งเท่าภูเขาเวปุลละ 143-144.
ทุติยวรรค ทุคตสูตร-สุขิตสูตร ให้เทียบเคียงตน 144
กับทุกชีวิตที่ได้เห็น 144-145. **ติงสมัตตาสูตร**

เลือดที่ถูกตัดศีรษะมากกว่าน้ำในมหาสมุทร 145-146. **มาตุสูตร** ล้วนเคยเกิดเป็นพี่น้องลูกหลานกัน 146. **เวปุลลปัพพตสูตร** ภูเขาเวปุละใน 4 ยุคพุทธกาล 146-148.

กัสสปสังยุตต์ 149

สันตุฏฐสูตร ความสันโดษในปัจจัย 4 ของพระมหากัสสปะ 149. ลักษณะความสันโดษของพระมหากัสสปะ 150-151. **อโนตตาปีสูตร** เพียรและเกรงกลัวอย่างไรจึงจะได้บรรลุธรรม 151-152. **จันทูปมสูตร** ทรงสอนภิกษุไม่ให้ทำความคุ้นเคยกับชาวบ้าน 152-153. ธรรมเทศนาใดบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ 153-154. **กุลูปกสูตร** ภิกษุเช่นไรควร-ไม่ควรเข้าไปสู่สกุล 154-155. **ชิณณสูตร** ปฏิปทาของพระมหากัสสปะ 155-156. ความมุ่งหมายในการถือเคร่งของพระมหากัสสปะ 156-157. **ปฐม-โอวาทสูตร** ทรงตำหนิภิกษุอวดรู้แข่งกัน 157-158. **ทุติยโอวาทสูตร** ความเสื่อม-ความเจริญของภิกษุ 158-159. **ตติยโอวาทสูตร** ความเสื่อมของภิกษุในปลายพุทธกาล 159-160. อันตรายของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ 160-161. **ฌานาภิญญาสูตร** ส่วนที่พระมหากัสสปะเท่าเทียมพระพุทธองค์ 161-162. **ภิกขุนูปัสสยสูตร** เปรียบเทียบระหว่างพระมหากัสสปะกับพระอานนท์ 162-163. **จีวรสูตร**

พระอานนท์ยังเป็นเด็กสำหรับพระมหากัสสปะ 164-165. เหยียดพระมหากัสสปะว่าเคยเป็นเดียรถีย์ 165. การอุปสมบทของพระมหากัสสปะ 165-166. บรรพชาและอุปสมบทด้วยพระโอวาท 3 ข้อ 166-168. พระมหากัสสปะในฐานะธรรมทายาท 168-169. **ปรัมมรณสูตร** คำตอบเรื่องตายแล้วเกิดหรือไม่ 169-171. **สัทธัมมปฏิรูปกสูตร** จำนวนสิกขาบทและอรหัตตผลสวนทางกัน 171-172. โมฆบุรุษทำให้สัทธรรมเลือนหาย (อันตรธาน) 172. พุทธบริษัทที่ทำให้สัทธรรมเลือนหาย 172-173.

ลาภสักการสังยุตต์ 174

อันตรายของลาภสักการะและความสรรเสริญ 174-175.

ปฐมวรรค **สุทธกสูตร**, **พหิสสูตร** 175, **กุมมสูตร** 175-176. **ทีฆโลมสูตร** 176-177. **เอฬกสูตร** 177-178. **อสนิสูตร**, **ทิฏฐิสูตร** 178. **สิคาลสูตร** 178-179. **เวรัมภสูตร** 179-180. **สคัยหกสูตร** 180. 175

ทุติยวรรค **สุวัณณปาติสูตร** 180-181. **รูปิยปาติ-สูตร**, **สุวัณณนิกขสูตร**, **สุวัณณนิกขสตสูตร**, **สิง-คนิกขสูตร**, **ปฐวีสูตร**, **ชีวิตสูตร**, **ชนปทกัลยาณี สูตร** 181. 180

ตติยวรรค **มาตุคามสูตร**, **ชนปทกัลยาณีสูตร**, 182

ปุตตสูตร 182, **เอกธีตุสูตร** 183, **สมณพราหมณ-สูตร** 183-184, **ฉวิสูตร, รัชชุสูตร** 184, **ภิกขุสูตร** พระอรหันต์ก็ได้รับอันตรายจากลาภสักการะ 185.

จตตุถวรรค, พระเทวทัตเสื่อมย่อยยับเพราะลาภสักการะ 186, **ภินทิสูตร, มูลสูตร, ปฐมธัมมสูตร, ทุติยธัมมสูตร** 186, **ปักกันตสูตร** อุปมาลาภสักการะฆ่าพระเทวทัต 186-187, **รถสูตร** เปรียบพระเทวทัตเหมือนสุนัขดุ 187-188. 186

ราหุลสังยุตต์ 188

ทรงสอนพระราหุลให้พิจารณาไตรลักษณ์ 188-190, **จักขุสูตร, รูปสูตร, วิญญาณสูตร, สัมผัสสสูตร, เวทนาสูตร** 188, **สัญญาสูตร, เจตนาสูตร, ตัณหา-สูตร, ธาตุสูตร, ขันธสูตร** 189, **อนุสยสูตร** วิธีละอหังการ มมังการ และมานะ 190-191, **อปคต-สูตร** 191, ตัณหา มานะ ทิฐิ 191-192.

ลักขณสังยุตต์ เปรตที่ภูเขาคิชฌกูฏ 193-194. 193

ปฐมวรรค อัฏฐิสูตร, เปสิสูตร, ปิณฑสูตร, นิจ-ฉวิสูตร, อสิสูตร 195, สัตติสูตร, อุสุสูตร, ปฐม-สูจิสูตร, ทุติยสูจิสูตร 196, อัณฑภารีสูตร 197. 195

ทุติยวรรค กูปนิมุคคสูตร, คูถขาทิสูตร 197, **นิจ-ฉวิตถีสูตร, มังคุฬิตถีสูตร, โอกิลินีสูตร, สีสัจ-** 197

ฉินนสูตร 198. **ภิกขุสูตร, ภิกขุนีสูตร, สิกขมา-นาสูตร, สามเณรสูตร** 199, **สามเณรีสูตร** 200.

โอปัมมสังยุตต์ 201

อกุศลธรรมทั้งปวงมีอวิชชาเป็นรากเหง้าใหญ่ 201. **นขสิขาสูตร** ผู้ได้เกิดเป็นมนุษย์มีจำนวนน้อยนัก 202. **กุลสูตร** อมนุษย์กำจัดผู้เจริญเมตตาได้ยาก 202-203. **สัตติสูตร** อมนุษย์ทำให้ผู้เจริญเมตตาฟุ้งซ่านได้ยาก 203-204. **ธนุคคหสูตร** เปรียบเทียบให้เห็นความเร็วของอายุสังขาร 204-205. **อาณีสูตร** นานไปภิกษุจะไม่สนใจโลกุตรธรรม 205-206. **กลิงครสูตร** สมัยพุทธกาล ภิกษุใช้ท่อนไม้หนุนนอน 206-207. **นาคสูตร** อันตรายสำหรับภิกษุชอบคลุกคลีกับชาวบ้าน 207-208. **วิฬารสูตร** ลาสิกขาคือการตายในอริยวินัย 209. **ปฐมสิคาลสูตร** เยี่ยงอย่างสอนใจจากสุนัขจิ้งจอก 210. **ทุติยสิคาลสูตร** 210.

ภิกขุสังยุตต์ 211

โกลิตสูตร สภาพจิตในทุติยฌาน 211-212. **อุปติ-สสสูตร** ไม่มีอะไรทำให้พระอรหันต์ทุกข์โศกได้ 212-213. **ฆฏสูตร** ทิพยจักษุ-ทิพยโสตของพระมหา-โมคคัลลานะ 213-214. ระดมความเพียรคืออย่าง

ไร 214-215, พระอัครสาวกยิ่งใหญ่คนละทาง 215, **นวสูตร** ไม่ช่วยกิจสงฆ์แต่บรรลุกิจของตน 215-216, **สุชาตสูตร** 216-217, **ภัททิยสูตร** มนุษย์ยิ่งใหญ่ด้วยปัญญา 217, **วิสาขสูตร** ไม่พูดคนก็ไม่รู้ว่าเป็นบัณฑิต 218, **นันทสูตร** พระนันทะถือธุดงค์ก่อนสำเร็จอรหันต์ 218-219, **ติสสสูตร** ทรงสอนภิกษุให้เป็นผู้อดทน 219-220, **เถรนามสูตร** วิธีปลีกตนอยู่คนเดียวของภิกษุ 220-221, **กัปปิน-สูตร** ลักษณะพิเศษของพระมหากัปปินะ 221-222, **สหายสูตร** 222.

สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค 223

ขันธสังยุตต์ (มูลปัณณาสก์) 224

นกุลปิตุวรรค นกุลปิตุสูตร วิธีคิดแยกกายออกจากจิต 225-226, **เทวทหสูตร** ทรงสอนให้กำจัดฉันทราคะ 226-227, ความแตกต่างระหว่างอกุศลธรรมกับกุศลธรรม 227-228, **ปฐมหลิททิกา-นิสูตร** พระมหากัจจานะอธิบายพุทธวจนะ 228-229, **ทุติยหลิททิกานิสูตร** จิตหลุดพ้นเด็ดขาดคืออย่างไร 229-230, **สมาธิสูตร** ความมุ่งหมายของการเจริญสมาธิ 230-231, **ปฏิสัลลานสูตร** ความมุ่งหมายของการปลีกอยู่วิเวก 231, **ปฐมอุปาทาน ปริตัสสนาสูตร** อุปาทานทำให้จิตหวานหวั่น 231- 225

232. **ทุติยอุปาทานปริตัสสนาสูตร** ทุกข์เกิดเพราะอุปาทาน 232. **อดีตานาคตปัจจุปันนสูตร** เบญจขันธ์เป็นอนิจจัง ทุกข์ อนัตตา 233.

อนิจจวรรค อนิจจสูตร-ทุกขสูตร-อนัตตสูตร คำอธิบายไตรลักษณ์ในขันธ์ 5 234-235. **อนิจจเหตุสูตร-ทุกขเหตุสูตร-อนัตตเหตุสูตร** เหตุปัจจัยให้เกิดขันธ์ 5 ก็ไม่เที่ยง 235. **อานันทสูตร** นิโรธหมายถึงขันธ์ 5 ดับ 235-236. **234**

ภารวรรค ภารสูตร อุปาทานขันธ์เป็นภาระของชีวิต 236-237. **ปริญญาสูตร** กำหนดรู้ขันธ์ 5 คืออย่างไร 237. **ปริชานสูตร** สำคัญที่ละฉันทราคะในขันธ์ 5 238. **อภินันทนสูตร** เพลินในขันธ์ 5 ก็หมายถึงเพลินในทุกข์ 238-239. **อุปปาทสูตร** ขันธ์ 5 เกิด โรคและทุกข์ทั้งหลายก็เกิด 239. **อมมูลสูตร** ขันธ์ 5 คือทุกข์ ตัณหาคือเหตุแห่งทุกข์ 239-240. **ปภังคุสูตร** ขันธ์ 5 เป็นสิ่งต้องดับสลาย 240. **236**

นตุมหากวรรค นตุมหากสูตร ขันธ์ 5 เป็นสิ่งที่ต้องละ 241-242. **ปฐมภิกขุสูตร** คิดถึงสิ่งใดก็ปรุงแต่งสิ่งนั้น 242. **ทุติยภิกขุสูตร** 243. **อานันทสูตร** ลักษณะ 3 อย่างของขันธ์ 5 243-244. **อนุธัมมสูตร** ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมคืออย่างไร 244-245. **241**

อัตตทีปวรรค อัตตทีปสูตร ตนเป็นที่พึ่งของตน 246
ได้อย่างไร 246-247. **ปฏิปทาสูตร** เกิดสักกายะ-
ดับสักกายะคืออย่างไร 248. **อนิจจสูตร** สำคัญที่
เห็นความไม่เที่ยงของขันธ์ 5 248-250. **สม-
นุปัสสนาสูตร** อวิชชาทำให้เห็นขันธ์ 5 เป็นอัตตา
250-251. **ปัญจขันธสูตร** ความแตกต่างระหว่าง
ขันธ์กับอุปาทาน 251-252. **โสณสูตร** เห็นขันธ์ 5
เป็นตัวตนจึงถือตน 252. **นันทิขยสูตร** ระหว่าง
นันทิกับราคะ 253.

ขันธสังยุตต์ (มัชฌิมปัณณาสก์) 254

อุปายวรรค อุปายสูตร อะไรทำให้วิญญาณถือ 254
ปฏิสนธิ 254-258. **ปริวัฏฏสูตร** ทรงตรัสรู้อุปา-
ทานขันธ์ตามแนวอริยสัจ 259-260. **สัตตัฏฐาน-
สูตร** ความรู้ 7 ฐานในขันธ์ 5 261, 3 วิธีในการ
เพ่งพิจารณาขันธ์ 5 261-262. **พุทธสูตร** ความ
ต่างระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระอรหันตสาวก 262-
263. **ปัญจวัคคิยสูตร** คำสอนที่ทำให้พระปัญจ-
วัคคีย์สำเร็จอรหันต์ 263-264. **มหาลิสูตร** กิเลส
และความสิ้นกิเลสเกิดขึ้นได้อย่างไร 264-265.
อาทิตตสูตร ขันธ์ 5 ร้อนอยู่ด้วยทุกข์ 265. **นิ-
รุตติปถสูตร** ภาษาเป็นสิ่งจำเป็นแม้ในทางธรรม
265-266. อุกกลชนบท 266-268.

อรหันตวรรค อุปาทิยสูตร หลุดพ้นจากขันธ์ 5 ได้ก็หลุดพ้นจากมาร 269-270. **มัญญมารสูตร, อภินันทมารสูตร** 270. **อนิจจสูตร-ทุกขสูตร-อนัตตสูตร** ทรงสอนให้ละความพอใจในขันธ์ 5 270-271. **อนัตตนิยสูตร, รชนิยสัณฐิตสูตร** 271. **ราธสูตร-สุราธสูตร** ละอหังการ มมังการ และมานะได้อย่างไร 271-272. 269

ขัชชนิยวรรค วิธีพิจารณาขันธ์ 5 ให้เห็นความจริง 272. **อัสสาทสูตร, สมุทยสูตร** 272. พระอรหันต์ล้ำเลิศกว่าพรหมชั้นสูงสุด 273. **อรหันตสูตร** 273. **สีหสูตร** เทพชั้นไหนก็สะท้านกลัวพระพุทธเจ้า 273-274. **ขัชชนิยสูตร** ความหมายของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ 275-276. เห็นขันธ์ 5 เป็นอนัตตาจึงดับขันธ์ 5 ได้ 276-277. **ปิณโฑลย-สูตร** เดินบิณฑบาตไม่ใช่เพียงเพื่อยังชีพ 277. ขึ้นชื่อว่ายึดถือมีแต่ให้โทษ 280. สังขารเกิดจากความเห็นผิดในขันธ์ 5 281-282. เห็นว่าโลกเที่ยง-โลกขาดสูญก็สิ้นอาสวะไม่ได้ 282-283. ลังเลสงสัยอยู่ก็สิ้นอาสวะไม่ได้ 283. **ปุณณมสูตร** ฉันทราคะคืออุปาทานในขันธ์ 5 284. 272

เถรวรรค อานันทสูตร เพราะยึดถือจึงมีตัณหา มานะ ทิฐิ 285. **ติสสสูตร** อุปมาหนทางสู่นิพพาน 285-286. **ยมกสูตร** เห็นว่าพระอรหันต์ตายแล้ว 285

สูญ 287-289, พระอรหันต์ตายแล้วเป็นอะไร 289-290, **อนุราธสูตร** ตายแล้วเกิดหรือไม่อย่างไร 290-291, **วักกลิสูตร** พระวักกลิอาพาธหนัก 291-292, พระวักกลิฆ่าตัวตาย 293-294, **อัสสชิสูตร** สมาธิของพระอรหันต์เสื่อมถอยได้ 294-295, **เขมกสูตร** พระอนาคามีพูดถึงการบรรลุธรรมของตน 296-297, พิจารณาเห็นขันธ์ 5 อย่างไรจึงเป็นพระอรหันต์ 297-298, **ฉันนสูตร** พระอานนท์กับพระฉันนะ 298-299, ปฏิจจสมุปบาทเป็นคำอธิบายทางสายกลาง 299-300, **ราหุลสูตร** 301,
ปุปผวรรค นทีสูตร อันตรายแห่งการยึดถือขันธ์ 301
5 301-302, **ปุปผสูตร** ขันธ์ 5 คือโลกธรรมประจำโลก 302-303, ทรงเป็นชาวโลกที่อยู่เหนือโลก 303, **เผณปิณฑสูตร** อุปมาความไร้แก่นสารของขันธ์ 5 303-304, กายอยู่ได้ด้วยอายุ ไออุ่นและวิญญาณ 304-305, **โคมยปิณฑสูตร** ถามหาขันธ์ยั่งยืนไม่มีการเปลี่ยนแปลง 305-306, **นขสิขาสูตร, สามุททกสูตร** 306, **ปฐมคัททูลสูตร** ปุถุชนเหมือนสุนัขถูกล่ามเชือก 307, **ทุติยคัททูลสูตร** จิตมีความวิจิตรยิ่งกว่าจิตรกรรม 308-309, **นาวา-สูตร** อาสวะ หลุดพ้นได้ด้วยการอบรมจิตเนืองๆ 309-310, อุปมาให้เห็นความสิ้นไปของอาสวะ 310-311, **สัญญาสูตร** วิธีเจริญอนิจจสัญญา 311-

312.

ขันธสังยุตต์ (จุลปัณณาสก์) 313

อันตวรรค อันตสูตร จัดขันธ์ 5 เป็น 4 ส่วน ตามแนวอริยสัจ 313-314, **ทุกขสูตร, สักกายสูตร** 314, **ปริญเญยยสูตร** รู้อริยสัจหมายถึงสิ้นกิเลส 314-315, **สมณสูตร** 315, **โสตาปันนสูตร-อรหันต-สูตร** รู้อย่างไรเป็นโสดาบัน รู้อย่างไรเป็นพระอรหันต์ 315-316, **ฉันทปหีนสูตร** ละขันธ์ 5 คือละอะไรบ้าง 316. 313

ธัมมกถิกวรรค อวิชชาสูตร-วิชชาสูตร อวิชชาและวิชชาคืออะไร 317, **ธัมมกถิกสูตร** ขันธ์ 5 กับภิกษุ 3 ประเภท 318-319, **พันธนสูตร** ขันธ์ 5 เป็นเครื่องจองจำสำหรับปุถุชน 319, **ปริมุจจิด-สูตร** 319-320, **สังโยชนสูตร-อุปาทานสูตร** ขันธ์ 5 เป็นที่ตั้งของสังโยชน์และอุปาทาน 320, **สีลสูตร** ความสำคัญของโยนิโสมนสิการในขันธ์ 5 320-322, **สุตวาสูตร** 322, **กัปปสูตร** 322. 317

อวิชชาวรรค อวิชชาและวิชชาเป็นเรื่องของขันธ์ 5 323-324, **สมุทยธัมมสูตร** 323, **อัสสาทสูตร** 323-324, **สมุทยธัมมสูตร, โกฏฐิตสูตร** 324. 323

กุกกุฬวรรค คำสอนในแง่มุมต่างๆ เกี่ยวกับขันธ์ 5 324-325, **กุกกุฬสูตร, อนิจจสูตร, ทุกขสูตร, อนัตตสูตร, กุลปุตตสูตร** 325. 324

ทิฏฐิวรรค อัชฌัตติกสูตร อาศัยขันธ์ 5 จึง เกิดสุขและทุกข์ในใจ 326. **เอตังมมสูตร** เพราะมีขันธ์ 5 จึงเกิดความยึดมั่น 326-327. **เอโสอัตตสูตร** เพราะมีขันธ์ 5 จึงเห็นผิดในเรื่องโลก 327. **โนจเมสิยาสูตร, มิจฉาทิฏฐิสูตร, สักกายทิฏฐิสูตร, อัตตานุทิฏฐิสูตร** 327. **อภินิเวสสูตร** 328. **อานันทสูตร** ทรงสอนพระอานนท์ให้พิจารณาขันธ์ 5 328. 326

ดรรชนี 329

นามานุกรม 355

สารบัญภาพประกอบ

หน้า

ภาพถ่ายมุมหนึ่งในโบราณสถานเชตวัน 23

ภาพถ่ายร่องรอยที่เคยเป็นสระน้ำในเชตวัน 173

อักษรย่อที่ใช้ในเล่มนี้

วิภงฺค.อ.	วิภงฺค อฏฺฐกถา (สัมโมหวิโนทนี)
องฺ.ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาต
องฺ.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกถา (มโนรถปูรณี)
KS.	Kindred Sayings (หนังสือแปลสังยุตตนิกาย ของสมาคมบาลีปกรณ์ (P.T.S.))

การอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาในพระสุตตันตปิฎก(ชุดนี้)ทุกเล่ม ถ้าระบุแต่เพียงว่า"**อรรถกถา**" โดยไม่มีชื่อของคัมภีร์ต่อท้าย ขอให้เข้าใจว่า หมายถึงอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎกเล่มนั้นๆ (ดูภาคผนวกของเล่ม 5)

ระบบเนื้อหา

เพื่ออำนวยประโยชน์แก่ผู้ใช้หนังสือชุดนี้

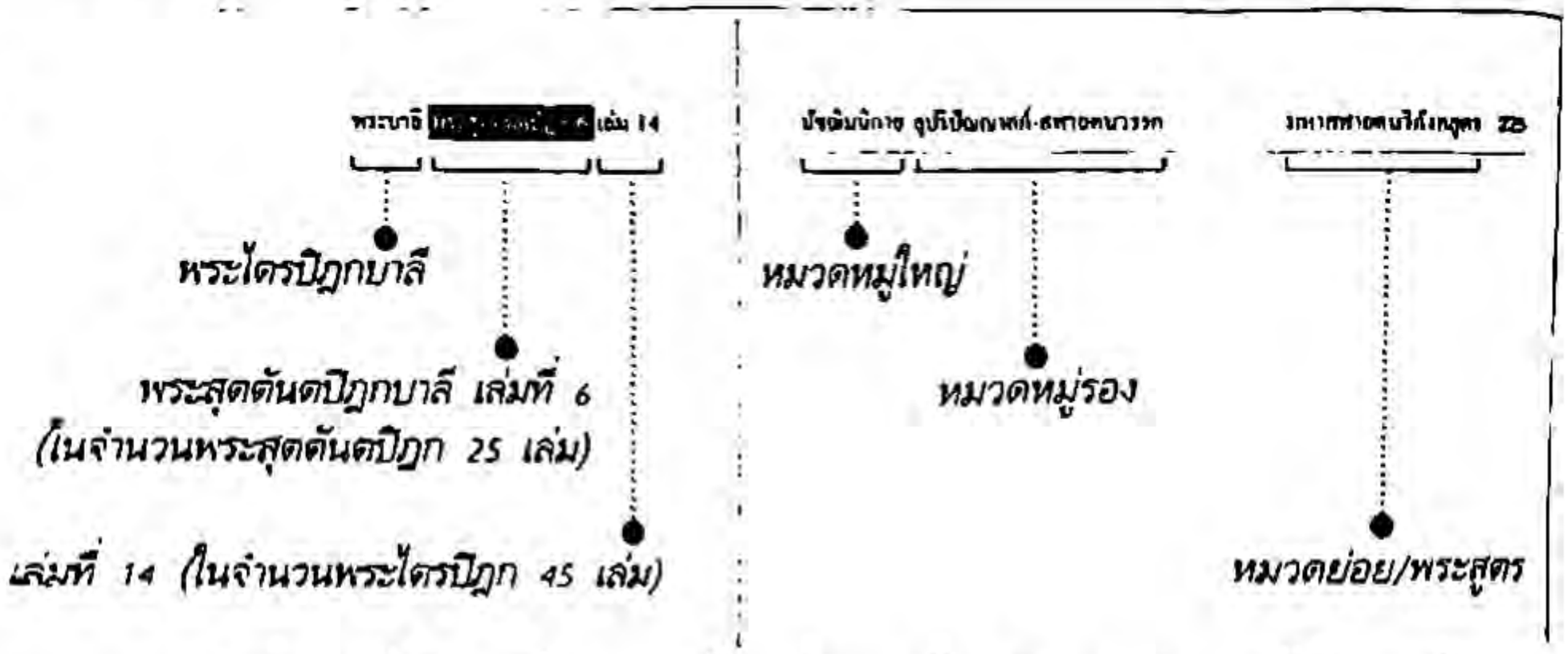
เพื่อให้ผู้ร่วมศึกษาพระไตรปิฎก ได้ประโยชน์จาก"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" ชุดนี้ ขอแนะนำระบบเนื้อหาของงานที่จัดทำ ว่ามีอย่างไร ดังนี้

1. เนื้อหาโดยรวม ได้ร้อยเรียงความตามลำดับเล่มพระไตรปิฎกสยามรัฐ(ฉบับบาลีของไทย). ในส่วนพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ทำในรูปเก็บความ-สรุปความ และเพิ่มเติมข้อมูลประปราย เพื่อเสริมความเข้าใจ. ในส่วนพระสุตตันตปิฎก ได้เก็บรายละเอียดของเนื้อหามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ได้ระบุเลขข้อประจำพระสูตรไว้ในวงเล็บโดยตลอด สามารถที่จะใช้ตรวจสอบเทียบเคียงกับฉบับบาลีได้ง่ายขึ้น

2. การบอกเล่มพระไตรปิฎกฉบับบาลี ทำไว้ 2 ส่วน ส่วนแรกอยู่หน้าแรกสุด(คือหน้าเปิดของเล่ม) ซึ่งนอกจากระบุว่าเป็น"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เล่มที่เท่าไรแล้ว ยังระบุว่าเป็นพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก หรือพระอภิธรรมปิฎก(ฉบับบาลี) เล่มที่เท่าไรด้วย พร้อมกับบอกหมวดหมู่เนื้อหาของพระไตรปิฎกนั้นว่ามีอะไรบ้าง

ตัวอย่าง

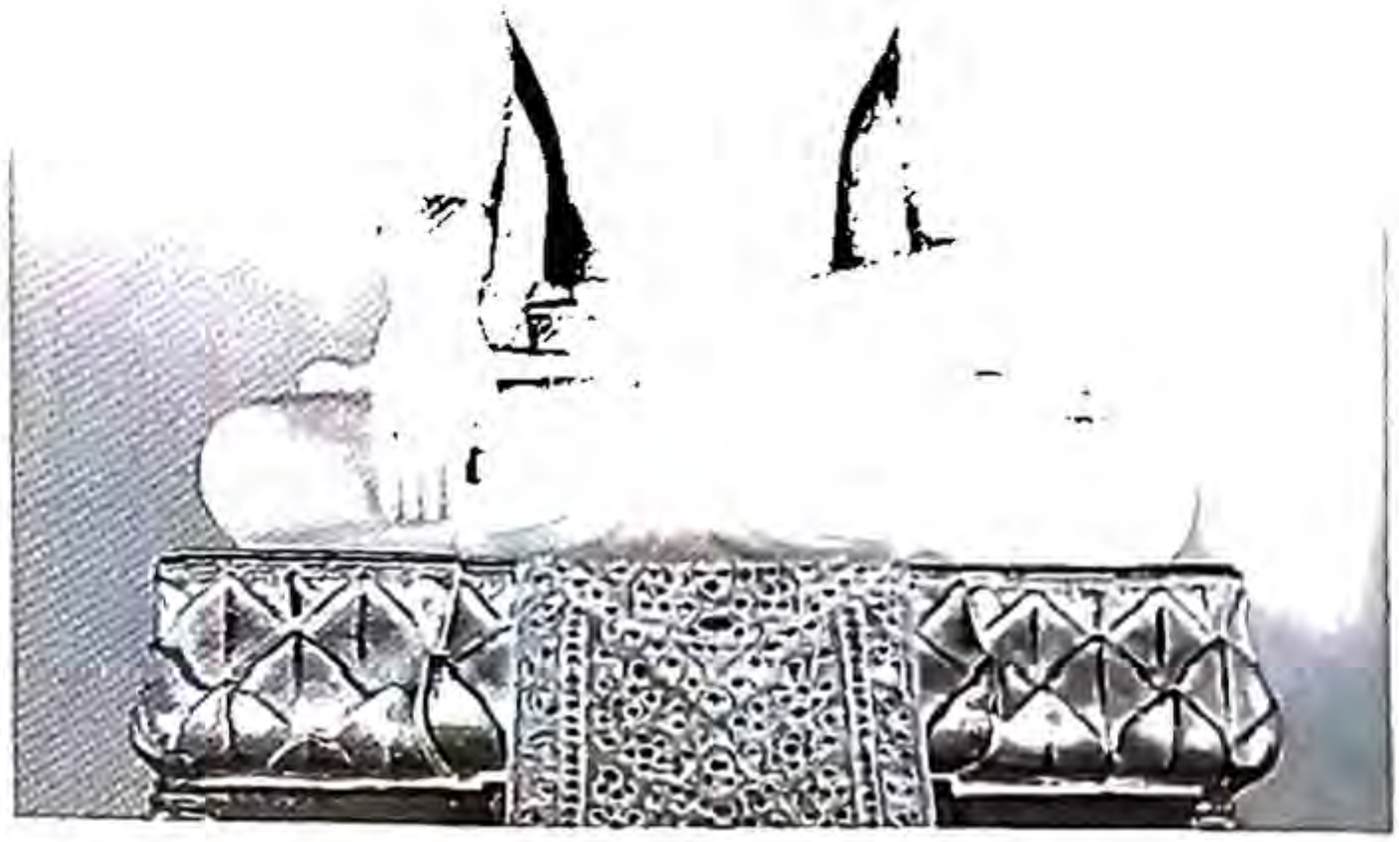
หน้าซ้าย *หน้าขวา*



เป็นอันว่า ได้บอกที่มาของเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลีไว้ทุกหน้า นอกเหนือจากที่ได้ระบุ"เลขข้อ"ในวงเล็บตรงตามพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ)ไว้ส่วนหนึ่ง

3. เพื่อการค้นหาเรื่องราวหรือเนื้อหาที่ต้องการ ได้จัดทำระบบสารบัญอย่างละเอียด คือนอกจากบอกหมวดหมู่เนื้อหาและชื่อพระสูตรแล้ว ยังยกเอา"หัวเรื่อง"ที่ตั้งไว้ในเล่ม มาเรียงบอกหน้าไว้ด้วย ทำให้รู้ได้ว่า ในหมวดหมู่เนื้อหาหรือในพระสูตรหนึ่งๆ มีประเด็นอะไรบ้าง ประเด็นที่ตั้งเป็นหัวเรื่องนี้ เป็นบทสรุปเนื้อหาหรือคำสอนอยู่ในตัว ขอแนะนำให้เลือกที่จะอ่านเนื้อหาภายในเล่มจากสารบัญ ซึ่งเป็นการเริ่มจากความสนใจ ของตัวเองก่อน

4. อีกทางหนึ่งที่จะเข้าสู่เนื้อหาของพระไตรปิฎกได้ตามต้องการ คือการสืบจากคำในดัชนีและนามานุกรม ซึ่งหนังสือชุดนี้ได้พยายามเก็บเรียงไว้ค่อนข้างละเอียดหยุมหยิมไปบ้าง ทั้งนี้ เป็นการทำไว้เผื่องานทางวิชาการที่จะเกิดตามมาอีก



สังยุตตนิกาย

นิทานวรรค

อภิสมยสังยุตต์ ธาตุสังยุตต์ อนมตัคคสังยุตต์ กัสสปสังยุตต์
ลาภสักการสังยุตต์ ราหุลสังยุตต์ ลักขณสังยุตต์
โอปัมมสังยุตต์ ภิกขุสังยุตต์

ขันธวารวรรค

ขันธสังยุตต์ (มูลปัณณาสก์) ขันธสังยุตต์ (มัชฌิมปัณณาสก์)
ขันธสังยุตต์ (จุลปัณณาสก์)

สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

หมวดใหญ่ลำดับที่ 2 ของสังยุตตนิกาย คือนิทานวรรค คำว่านิทานในที่นี้หมายถึงเหตุเกิดหรือเหตุปัจจัย นิทานวรรค ทั้งหมดรวมอยู่ในพระไตรปิฎกเล่ม 16 มีทั้งสิ้น 9 สังยุตต์ คือ 1. อภิสมยสังยุตต์ 2. ธาตุสังยุตต์ 3. อนมตัคคสังยุตต์ 4. กัสสปสังยุตต์ 5. ลาภสักการสังยุตต์ 6. ราหุลสังยุตต์ 7. ลักขณสังยุตต์ 8. โอปัมมสังยุตต์ 9. ภิกขุสังยุตต์

อภิสมยสังยุตต์แห่งนิทานวรรค

พุทธวรรค

เทสนาสูตร

(1-3) ชื่อพระสูตรนี้ ในอรรถกถาเป็นปฏิจจสมุปปาทสูตร กล่าวถึงพระธรรมเทศนาเรื่องปฏิจจสมุปบาท ซึ่งพระพุทธองค์ทรงแจกแจงให้ภิกษุทั้งหลายฟังที่วัดเชตวัน เรื่องปฏิจจสมุปบาทได้แสดงไว้มากแล้วในเล่มก่อนๆ อรรถกถากล่าวว่า ปฏิจจสมุป-บาทในพระสูตรนี้ทรงยกแต่หัวข้อขึ้นแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ซึ่งก็เพียงพอแล้วสำหรับภิกษุประเภทอุคฆฏิตัญญู(ผู้พร้อมที่จะตรัสรู้โดยเพียงแต่ได้ฟังหัวข้อธรรมเท่านั้น)

วิภังคสูตร

(4-18) พระสูตรนี้เป็นคำอธิบายปฏิจจสมุปบาทซึ่งพระ-พุทธองค์ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ทรงขึ้นต้นด้วยการแจกแจงหัวข้อของปฏิจจสมุปบาท โดยเริ่มจาก เพราะมีอวิชชาจึงมีสังขาร...จนถึงเพราะมีชาติจึงมีชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสและอุปายาส ซึ่งเป็นกระบวนการเกิดทุกข์ ต่อจาก

นั้นทรงอธิบายจากผลไปหาเหตุว่า แต่ละอย่างมีความหมายอย่างไร โดยเริ่มจากความหมายของชราและมรณะไปจนถึงอวิชชา เป็นการอธิบายให้เห็นชัดขึ้นว่า กระบวนการเกิดทุกข์เป็นอย่างไร สุดท้ายจึงทรงอธิบายสายดับของปฏิจจสมุปบาท เริ่มจากอวิชชาดับ สังขารจึงดับ สังขารดับ วิญญาณจึงดับ...เป็นการอธิบายถึงความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวล

(ความหมายของปฏิจจสมุปบาทแต่ละข้อ ได้แจกแจงไว้แล้วในสัมมาทิฏฐิสูตร (เล่ม 7 หน้า 55-58) และในปัจจยาการ-วิภังค์แห่งพระอภิธรรมปิฎก (เล่ม 17-พระอภิธรรมปิฎกเล่ม 1 หน้า 76-80) อรรถกถากล่าวว่า คำอธิบายนี้สำหรับบุคคลประเภทวิปจิตัญญู คือเมื่อได้ฟังคำอธิบายเพิ่มเติม ก็จะเข้าใจทั่วถึงได้ ผู้ที่ต้องการศึกษาความหมายของปฏิจจสมุปบาทแต่ละข้อให้เข้าใจยิ่งขึ้น ขอให้ศึกษาเพิ่มเติมจากอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้อีกส่วนหนึ่ง)

ปฏิปทาสูตร

ปฏิปทาตามแนวปฏิจจสมุปบาท

(19-21) คราวหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องปฏิปทาแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ทรงจำแนกปฏิปทาออกเป็น 2 ประเภท คือ มิจฉาปฏิปทา และสัมมาปฏิปทา

มิจฉาปฏิปทา ได้แก่ข้อปฏิบัติหรือวิธีปฏิบัติฝ่ายผิด ทรงชี้ไปที่กระบวนการเกิดทุกข์ตามแนวปฏิจจสมุปบาท (สายอนุโลม-

สายเกิด)

สัมมาปฏิปทา ได้แก่ข้อปฏิบัติหรือวิธีปฏิบัติฝ่ายถูก ทรงชี้ไปที่กระบวนการดับทุกข์ตามแนวปฏิจจสมุปบาท(สายปฏิโลม-สายดับ)

(คำว่าปฏิปทา หมายถึงข้อปฏิบัติ-วิธีปฏิบัติ-มรรค-การดำเนินชีวิต เป็นเรื่องของภาคปฏิบัติเพื่อให้ถึงจุดหมายปลายทางแห่งการดับทุกข์ คำที่มีความหมายมาบรรจบกันได้หมดมีหลายคำ เช่น มัชฌิมาปฏิปทา-อริยมรรค-สัมมาปฏิปทา ซึ่งล้วนแต่หมายถึงทางดับทุกข์ตามแนวปฏิจจสมุปบาทหรือตามแนวอริยมรรคมีองค์ 8 การรู้ความหมายของคำศัพท์ในปฏิจจสมุปบาท ยังไม่ใช่ทางดับทุกข์โดยตรง ชีวิตจะต้องมี "ปฏิปทา" ตามแนวทางแห่งปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับทุกข์ด้วย)

วิปัสสีสูตร

พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาท

7 พระสูตรต่อไปนี้คือ 1. **วิปัสสีสูตร** 2. **สิขีสูตร** 3. **เวสสภูสูตร** 4. **กกุสันธสูตร** 5. **โกนาคมนสูตร** 6. **กัสสปสูตร** 7. **มหาสักยมุนีสูตร** *กล่าวถึงการตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ซึ่งเหมือนกันทุกประการ*

(22-27) ณ วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องการตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง 7 พระองค์ คือ 1. พระวิปัสสีพุทธเจ้า 2. พระสิขีพุทธเจ้า 3. พระ

เวสสภูพุทธเจ้า 4. พระกกุสันธพุทธเจ้า 5. พระโกนาคมนพุทธเจ้า 6. พระกัสสปพุทธเจ้า 7. พระมหาสักยมุนีโคตมพุทธเจ้า (คือพระองค์เอง) สรุปความได้ดังนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ขณะเป็นพระโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ เกิดความไตร่ตรองในเรื่องเกิดแก่ตายว่าเป็นความทุกข์ คิดเห็นว่าสัตว์โลกล้วนแต่ไม่รู้ทางที่จะพ้นไปจากทุกข์คือความเกิดความแก่ความตาย เมื่อไรจึงจะพ้นทุกข์ดังกล่าวนี้ได้ แล้วก็เริ่มตั้งประเด็นความคิดขึ้นว่า เมื่ออะไรมี จึงมีชราและมรณะ อะไรเป็นปัจจัยทำให้มีชราและมรณะ?

ด้วยความพินิจพิจารณาอย่างแยบคาย(โยนิโสมนสิการ) พระโพธิสัตว์ก็เกิดความรู้แจ้งด้วยปัญญา(ปญฺญาย อภิสมโย)ว่า

- *เมื่อมีชาติ จึงมีชราและมรณะ ชราและมรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย*
- *เมื่อมีภพ จึงมีชาติ ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย*
- *เมื่อมีอุปาทาน จึงมีภพ ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย*
- *เมื่อมีตัณหา จึงมีอุปาทาน อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย*
- *เมื่อมีเวทนา จึงมีตัณหา ตัณหามีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย*
- *เมื่อมีสฬายตนะ จึงมีผัสสะ ผัสสะมีเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย*
- *เมื่อมีนามรูป จึงมีสฬายตนะ สฬายตนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย*

- *เมื่อมีวิญญาณ จึงมีนามรูป นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย*
- *เมื่อมีสังขาร จึงมีวิญญาณ วิญญาณมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย*
- *เมื่อมีอวิชชา จึงมีสังขาร สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย*

ความทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ นี่คือ จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา อาโลกะ(แสงสว่าง) ที่เกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน เป็นความรู้แจ้งในฝ่ายสมุทัย

ต่อจากนั้น พระโพธิสัตว์ก็พินิจพิจารณาโดยแยบคายต่อไปว่า เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ก็ได้รู้แจ้งด้วยปัญญาว่า

- *เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ชาติดับ ชราและมรณะก็ดับ*
- *เมื่อภพไม่มี ชาติจึงไม่มี ภพดับ ชาติก็ดับ*
- *เมื่ออุปาทานไม่มี ภพจึงไม่มี อุปาทานดับ ภพก็ดับ*
- *เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานจึงไม่มี ตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ*
- *เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาจึงไม่มี เวทนาดับ ตัณหาก็ดับ*
- *เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาจึงไม่มี ผัสสะดับ เวทนาก็ดับ*
- *เมื่อสฬายตนะไม่มี ผัสสะจึงไม่มี สฬายตนะดับ ผัสสะก็ดับ*
- *เมื่อนามรูปไม่มี สฬายตนะจึงไม่มี นามรูปดับ สฬายตนะก็ดับ*

- *เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปจึงไม่มี วิญญาณดับ นามรูปก็ดับ*
- *เมื่อสังขารไม่มี วิญญาณจึงไม่มี สังขารดับ วิญญาณก็ดับ*
- *เมื่ออวิชชาไม่มี สังขารจึงไม่มี อวิชชาดับ สังขารก็ดับ*

แล้วเกิดความรู้แจ้งย้อนขึ้นไปอีกว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...จนที่สุดคือ เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ

ความทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้ นี่คือ จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา อาโลกะ ที่เกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน เป็นความรู้แจ้งในฝ่ายนิโรธ



การตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทของพระพุทธเจ้า

มีคำศัพท์หลายคำสำหรับใช้วิเคราะห์การตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทของพระพุทธเจ้าซึ่งขออธิบายตามแนวอรรถกถา คือ

โยนิโสมนสิการ หมายถึงการกำหนดจิตพิจารณาอย่างลึกซึ้งถึงต้นตอของธรรม นิยมแปลกันว่าทำไว้ในใจ(พิจารณา)โดยแยบคาย

อภิสมัย คำนี้อยู่ในประโยคว่า อหุ ปญฺญาย อภิสมโย หมายถึงเกิดความรู้แจ้งแทงตลอด แปลว่าตรัสรู้ก็ได้

จักษุ ญาณ ปัญญา วิชชา อาโลกะ ทั้ง 5 คำ นี้มีความหมายอย่างเดียวกัน คือหมายถึงปัญญาตรัสรู้ จักษุแปลว่าเห็น(ด้วยญาณ) ญาณแปลว่าความรู้ ปัญญาแปลว่าความรู้ชัดแจ้ง วิชชาแปลว่าความรู้แจ้งแทงตลอด อาโลกะแปลว่าแสงสว่าง(แห่งปัญญาตรัสรู้)

อรรถกถากล่าวว่า ไม่มีคำกล่าวของใครๆ ไม่ว่าจะเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา หรือพรหม ที่บอกว่าพระโพธิสัตว์พิจารณาปัจจยาการ(ปฏิจจสมุปบาท)แล้วได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า(ในทันที) แต่ทรงออกจากจตุตถฌานซึ่งกำหนดลมหายใจเข้าออก(อานาปาน-สติ)เป็นอารมณ์แล้วหยั่งรู้โดยญาณในกระบวนธรรมแห่งปฏิจจสมุปบาท ทั้งโดยอนุโลม(สายเกิด)และโดยปฏิโลม(สายดับ) การเพ่งพิจารณาธรรมของพระโพธิ-สัตว์อย่างนี้ เรียกว่าพุทธวิปัสสนา

สำหรับคำที่แสดงความเป็นเหตุปัจจัยในปฏิจ-จสมุปบาทนั้น คำว่ามี แปลจากคำว่าสติ เช่นประโยคว่า ชาติยา โข สติ ชรามรณ์ โหติ แปลว่า เมื่อชาติมีชรามรณะจึงมี คำว่าไม่มีแปลจากคำว่า อสติ(ตรงกันข้ามกับสติ) คำว่าดับแปลจากคำว่านิโรธ โปรดสังกตว่าคำว่าสติ(มี) ใช้คู่กับอสติ(ไม่มี) คำว่าอสติ(ไม่มี) ใช้คู่กับนิโรธ(ดับ) ไม่ใช้คำว่าเกิด-ดับ

จบพุทธวรรค (10 พระสูตร)

อาหารวรรค

อาหารสูตร

อาหาร (ปัจจัย) สัมพันธ์กับปฏิจจสมุปบาทอย่างไร

(28-30) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องอาหาร ๔ ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ความว่า อาหารมี ๔ อย่าง คือ 1. กวฬิงการาหาร ที่หยาบหรือละเอียด 2. ผัสสะ 3. มโนสัญเจตนา 4. วิญญาณ อาหารทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์ผู้เกิดมาแล้ว(ภูต) หรือเพื่อเกื้อหนุนสัตว์สัมภเวสี

ตรัสต่อไปว่า ที่มาหรือที่เกิด (นิทาน, สมุทัย, ชาติ, ปภวะ) ของอาหารทั้ง ๔ นั้นได้แก่ตัณหา ตัณหาเกิดจากเวทนา เวทนาเกิดจากผัสสะ ผัสสะเกิดจากสฬายตนะ สฬายตนะเกิดจากนามรูป นามรูปเกิดจากวิญญาณ วิญญาณเกิดจากสังขาร สังขารเกิดจากอวิชชา (แล้วทรงแจกแจงย้อนกลับจากอวิชชาขึ้นไป คือ อวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร สังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ...จนถึงตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอาหาร) กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

ต่อจากนั้น ทรงแจกแจงสายดับ(นิโรธ) เริ่มจากเมื่ออวิชชาดับโดยละคลายอย่างสิ้นเชิง(อวิชฺชาย อเสสวิราคนิโรธา) สังขารก็ดับ เมื่อสังขารดับ วิญญาณก็ดับ...เมื่อตัณหาดับ อาหารก็ดับ กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้

(คำว่าภูตกับสัมภเวสี มีคำอธิบายในอรรถกถาว่า ภูตแปล

ว่าผู้เกิดแล้ว สัมภเวสีแปลว่าผู้แสวงหาสมภพที่เกิด สำหรับสัตว์ที่เกิดจากไข่ ตราบที่ยังอยู่ในไข่ ก็ยังเป็นสัมภเวสี เมื่อมีชีวิตอยู่นอกฟองไข่ก็เป็นภูต สำหรับสัตว์ที่เกิดในของโสโครก(สังเสทชะ) และสัตว์โอปปาติกะ(ผุดเกิด) เป็นสัมภเวสีในขณะจิตดวงแรก เป็นภูตตั้งแต่ขณะจิตดวงที่ 2 ไป กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ตราบใดที่ยังอยู่ในอิริยาบถแรกเกิด ตราบนั้นก็เป็นสัมภเวสี เปลี่ยนอิริยาบถนั้นเมื่อใดก็เป็นภูตเมื่อนั้น ในอีกความหมายหนึ่ง ภูตหมายถึงพระอรหันต์ สัมภเวสีหมายถึงเสขบุคคลและปุถุชนซึ่งยังจะต้องเกิดต่อไป

อาหารทั้ง 4 อย่างนั้น ที่เรียกว่าอาหาร เพราะเป็นเหตุนำมา ซึ่งอรรถกถามีคำอธิบาย ดังนี้

กวฬิงการาหาร (หมายถึงอาหารสำหรับกลืนกิน) เมื่อกินเข้าไปแล้วก็นำมาซึ่งความเจริญเติบโตเอิบอิ่มแก่ร่างกาย

ผัสสะ เมื่อมีการถูกต้อง ก็นำมาซึ่งสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา

มโนสัญเจตนา (หมายถึงเจตนาที่เป็นตัวกรรม) เมื่อมีความคิดปรุงแต่งก็นำมาซึ่งภพ คือมีการเกิดในกามภพ รูปภพ หรืออรูปภพ

วิญญาณ(หมายถึงปฏิสนธิวิญญาณ) เมื่อมีปฏิสนธิ-วิญญาณก็นำมาซึ่งนามรูป

เรื่องอาหาร 4 กล่าวถึงแล้วส่วนหนึ่งในปัฏฐานแห่งพระอภิธรรมปิฎก (เล่ม 18 เรื่องอาหารปัจจัย หน้า 106-107)

ผัคคุณสูตร

ตั้งคำถามผิดในเรื่องวิญญาณเป็นอาหาร

(31-36) ที่วัดเชตวัน เมื่อพระพุทธองค์ทรงแจกแจงเรื่องอาหาร 4 (เหมือนในอาหารสูตร)แล้ว พระโมลิยผัคคุนะได้ทูลถามขึ้นว่า ใครคือผู้รองรับวิญญาณ(ที่เป็นอาหาร)? พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า พระองค์ไม่ได้ตรัสว่า "รองรับ(อาหาเรติ)" เมื่อไม่ได้ตรัสอย่างนั้นก็ควรตั้งคำถามใหม่ว่า วิญญาณที่เป็นอาหารมีเพื่ออะไร? ซึ่งพระองค์ก็จะตอบว่า วิญญาณที่เป็นอาหารมีเพื่อการเกิดต่อไปอีก(อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติยา) เมื่อมีวิญญาณที่เป็นอาหาร จึงมีสฬายตนะ และเมื่อมีสฬายตนะ จึงมีผัสสะ

พระโมลิยผัคคุนะทูลถามอีกว่า แล้วใครรับผัสสะ(ผุสฺสติ)? ตรัสว่า การตั้งคำถามอย่างนั้นก็ยังไม่ถูก เพราะพระองค์ไม่ได้ตรัสว่า "รับผัสสะ" เมื่อไม่ได้ตรัสอย่างนั้น ก็ควรตั้งคำถามใหม่ว่า อะไรเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ? ซึ่งพระองค์ก็จะตอบว่า เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา

เมื่อตรัสถึงเวทนา พระโมลิยผัคคุนะก็ทูลถามว่าใครเป็นผู้มีเวทนา เมื่อตรัสถึงตัณหา ก็ทูลถามว่าใครเป็นผู้มีตัณหา เมื่อตรัสถึงอุปาทาน ก็ทูลถามอีกว่าใครเป็นผู้มีอุปาทาน ทุกคำถามนั้นพระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นการตั้งคำถามที่ผิด ต้องถามว่า เพราะอะไรเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะอะไรเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะอะไรเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน ซึ่งพระองค์ก็จะตอบว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงมีตัณหา เพราะ

ตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ...กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

(37) แล้วตรัสว่า

"ผัคคุนะ! เพราะแหล่งผัสสะ(ผัสสายตนะ)ทั้ง 6 ดับโดยละคลายอย่างสิ้นเชิง ผัสสะจึงดับ ผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เวทนาดับ ตัณหาจึงดับ ตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ อุปาทานดับ ภพจึงดับ ภพดับ ชาติจึงดับ ชาติดับ ชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสและอุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้"

(คำว่า ผัสสายตนะ หมายถึงอายตนะภายใน 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะเป็นที่มาแห่งการรับรู้จึงได้ชื่ออย่างนั้น พระโมลิยผัคคุนะนั้น เคยกล่าวถึงในกกจูปมสูตร (เล่ม 7 หน้า 121-122) ท่านมีความเชื่อว่ามีสัตว์บุคคล(อัตตา) จึงมีแต่ความสงสัยอยู่ในใจอย่างนั้น พระดำรัสตอบในพระสูตรนี้ แสดงชัดว่าปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องของสภาวธรรมหรือเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ล้วนๆ ไม่ใช่ปฏิจจสมุปบาทข้ามภพข้ามชาติ)

สมณพราหมณสูตร

อริยสัจ 4 ในปฏิจจสมุปบาท

(38-41) ใน 2 พระสูตรคือ **ปฐมสมณพราหมณสูตร** และ**ทุติยสมณพราหมณสูตร** ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท ซึ่งพระพุทธ-

องค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน สาระสำคัญอยู่ที่ความเป็นอริยสัจ 4 ในปฏิจจสมุปบาท เช่น ชราและมรณะคือทุกข์ เหตุเกิดแห่งชราและมรณะคือสมุทัยความดับแห่งชราและมรณะคือนิโรธ ปฏิปทาเพื่อให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะคือนิโรธคามินี-ปฏิปทา สภาวธรรมทุกอย่างในปฏิจจสมุปบาทตั้งแต่อวิชชาจนถึงชราและมรณะ ล้วนแต่เป็นอริยสัจอยู่ในตัวดังกล่าว ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทแต่ละอย่าง คือความไม่รู้ในอริยสัจ เมื่อรู้ในปฏิจจสมุปบาทแต่ละอย่าง ก็เป็นความรู้ในอริยสัจ นั่นคือ 1. รู้ว่าอะไรเป็นทุกข์ 2. รู้ว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ 3. รู้ว่าอะไรเป็นความดับทุกข์ 4. รู้ว่าอะไรเป็นปฏิปทาให้ถึงความดับทุกข์

ปฐมสมณพราหมณสูตร ชี้ไปที่บุคคลผู้ไม่รู้หรือผู้รู้ปฏิจจ-สมุปบาท ส่วนทุติยสมณพราหมณสูตรชี้ไปที่ตัวสภาวธรรมในปฏิจจสมุปบาท พระพุทธองค์ตรัสว่า ผู้ไม่รู้ปฏิจจสมุปบาท(ตามแนวอริยสัจ)จะเรียกว่าสมณะหรือพราหมณ์หาได้ไม่ และเขาเหล่านั้นก็ไม่ได้ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ในชีวิตปัจจุบันด้วย

กัจจานโคตตสูตร

เห็นปฏิจจสมุปบาทคือสัมมาทิฐิ

(42-44) ครั้งหนึ่ง พระกัจจานโคตต์เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวัน ทูลถามว่า ที่พูดว่าสัมมาทิฐิ-สัมมาทิฐินั้น แค่ไหนเพียงใดจึงจัดว่าเป็นสัมมาทิฐิ? พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

"กัจจานะ! โลกนี้ส่วนมากเห็นกันเป็น 2 อย่าง คือ 1. เห็นว่ามีอยู่อย่างเที่ยงแท้(อตฺถิตํ) 2. เห็นว่าไม่มีอะไรอย่างแท้จริงเลย(นตฺถิตํ) แต่เมื่อได้เห็นความเกิดขึ้นของโลก(โลกสมุทยํ) ตามความเป็นจริงด้วยสัมมาปัญญา ก็เป็นอันปฏิเสธความเห็นว่าโลกไม่มีอย่างแท้จริง และเมื่อได้เห็นความดับของโลกตามความเป็นจริงด้วยสัมมาปัญญา ก็เป็นอันปฏิเสธความเห็นว่าโลกมีอย่างเที่ยงแท้

"กัจจานะ! โลกนี้โดยมากผูกติดอยู่กับภาวะ 2 อย่าง คือ อัตถิตา(ความมีอยู่) และนัตถิตา(ความไม่มี) เมื่อเห็นความเกิดขึ้นของโลก(โลกสมุทัย) ตามที่มันเป็นด้วยสัมมาปัญญา นัตถิ-ตาในโลกนี้ก็ไม่มี เมื่อเห็นความดับของโลก(โลกนิโรธ) ตามที่มันเป็น ด้วยสัมมาปัญญา อัตถิตาในโลกนี้ก็ไม่มี โลกนี้โดยมากยึดถือในอุบาย(ตัณหาและทิฐิ) และถูกคล้องไว้ด้วยอภินิเวส (ความยึดมั่นถือมั่น) ส่วนอริยสาวกไม่เข้าไปยึดถืออยู่กับอุบาย (ตัณหาและทิฐิ) ความปักใจ(เจตโส อธิฏฺฐานํ)ความยึดมั่นถือมั่น(อภินิเวส-dogmas) และอนุสัยว่ามีอัตตา ส่วนอริยสาวกไม่เคลือบแคลงสงสัยเลย เพราะรู้ว่าทุกข์นั่นเองเมื่อเกิดก็คือเกิด เมื่อดับก็คือดับ อริยสาวกย่อมมีญาณในเรื่องนี้โดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่นเลย กัจจานะ! ถึงเพียงนี้แหละ คือสัมมาทิฐิ

"กัจจานะ! ความเห็นสุดโต่งข้างหนึ่งว่าทุกสิ่งมี อีกข้างหนึ่งว่าทุกสิ่งไม่มีนั้น ตถาคตไม่เข้าไปใกล้ แต่แสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ...กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่าง

นี้ เพราะอวิชชานั่นแหละดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้"

(คำว่าโลกในพระดำรัสนี้ หมายถึงสังขารโลก(ขันธ์ 5) สัมมาปัญญา(หรือสัมมัปปัญญา) ได้แก่มัคคปัญญาพร้อมวิปัสสนา)

ธัมมกถิกสูตร

การแสดงธรรมต้องอิงปฏิจจสมุปบาท

(45-46) ภิกษุรูปหนึ่งเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวัน ทูลถามว่า ที่จะเรียกได้ว่าธรรมกถึก (ผู้แสดงธรรม) คืออย่างไร? พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

"ภิกษุ! ถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อนิพพิทา เพื่อวิราคะ เพื่อนิโรธะแห่งชราและมรณะ ควรเรียกได้ว่าธรรมกถึก ถ้าภิกษุปฏิบัติเพื่อนิพพิทา เพื่อวิราคะ เพื่อนิโรธะแห่งชราและมรณะ ควรเรียกได้ว่า ผู้ปฏิบัติธรรมโดยควรแก่ธรรม(ธมฺมานุธมฺมปฏิ-ปนฺโน) ถ้าภิกษุหลุดพ้นเพราะนิพพิทา เพราะวิราคะ เพราะนิโรธะ เพราะไม่ยึดถือ(ไม่มีอุปาทาน 4) ซึ่งชราและมรณะ ควรเรียกได้ว่าผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน..."

(แล้วตรัสเช่นเดียวกันในปฏิจจสมุปบาทตั้งแต่ชาติ ภพ อุปาทานไปจนถึงอวิชชา รวมความก็คือ ดูการแสดงธรรม การปฏิบัติธรรม และการบรรลุธรรม ให้ดูที่เนื้อหาของปฏิจจสมุป-บาทเป็นหลัก)

อเจลกัสสปสูตร

ทรงตอบปัญหาเรื่องทุกข์

(47-50) ครั้งนั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน เช้าวันหนึ่งระหว่างเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ อเจลกัสสปะเห็นพระพุทธองค์แต่ไกล จึงเข้าไปเฝ้า และทูลขอโอกาสถามปัญหาเรื่องหนึ่ง ทรงปฏิเสธที่จะตอบเพราะกำลังเข้าสู่พระนคร เขาไม่ละความพยายามแม้จะทรงปฏิเสธถึง 3 ครั้ง ในที่สุดก็ทูลว่าเรื่องที่จะทูลถามไม่มากมายอะไร คราวนี้พระพุทธองค์ทรงอนุญาตคำทูลถามและพระดำรัสตอบมีดังนี้

อเจลกัสสปะ : ทุกข์นั้น ตนเองเป็นผู้กระทำหรือ?

พระพุทธองค์ : อย่ากล่าวอย่างนั้น

อเจลกัสสปะ : ทุกข์นั้น ผู้อื่นเป็นผู้กระทำให้หรือ?

พระพุทธองค์ : อย่ากล่าวอย่างนั้น

อเจลกัสสปะ : ทุกข์นั้น ทั้งตนเองก็กระทำแก่ตนเอง ทั้งผู้อื่นกระทำให้หรือ?

พระพุทธองค์ : อย่ากล่าวอย่างนั้น

อเจลกัสสปะ : ทุกข์บังเกิดขึ้นโดยที่ตนเองก็มิได้กระทำ และคนอื่นก็มิได้กระทำให้หรือ?

พระพุทธองค์ : อย่ากล่าวอย่างนั้น

อเจลกัสสปะ : ทุกข์ไม่มีหรือ?

พระพุทธองค์ : หามิได้ ทุกข์มีอยู่

อเจลกัสสปะ : ถ้าอย่างนั้น ท่านโคดมไม่รู้ไม่เห็นทุกข์

หรือ?

พระพุทธองค์ : หามิได้ เรารู้เห็นทุกข์อยู่

อเจลกัสสปะได้ฟังพระดำรัสแล้วก็ไม่เข้าใจ จึงทูลขอให้ทรงขยายความเรื่องทุกข์ว่าเป็นอะไรแน่ พระพุทธองค์ตรัสแก่เขาว่า

"กัสสปะ! เมื่อถือว่ามีผู้กระทำ มีผู้รับผล(ทุกข์) แล้วเรากล่าวว่า ทุกข์นั้นตนทำเอง ก็จะเป็นสัสสตทิฐิไป เมื่อบุคคลได้รับเวทนาคิดว่า ผู้กระทำเป็นคนหนึ่ง ผู้ได้รับเวทนาเป็นอีกคนหนึ่ง แล้วเรากล่าวว่าทุกข์นั้นผู้อื่นทำให้ ก็จะเป็นอุจเฉททิฐิไป

"กัสสปะ! ตถาคตไม่เข้าใกล้ความเห็นสุดโต่งทั้งสองนั้น แต่แสดงธรรมโดยสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ...กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั่นแหละดับด้วยวิราคะอย่างสิ้นเชิง สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้"

(1515-152) อเจลกัสสปะเข้าใจแจ่มแจ้งในพระดำรัส เกิดความเลื่อมใสขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะและขอบรรพชาอุปสมบท แม้เขาจะเป็นเดียรถีย์มา ซึ่งจะต้องอยู่ปริวาส 4 เดือนก่อนจึงจะบรรพชาอุปสมบทได้ แต่พระพุทธองค์ก็ทรงรับเขาเข้ามาบวช และไม่นานนักหลังจากบวชเป็นภิกษุแล้ว อเจลกัสสปะก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง

(เรื่องราวเกี่ยวกับอเจลกัสสปะอีกตอนหนึ่งมีอยู่ในมหา-

สีหนาทสูตรแห่งทีฆนิกาย (เล่ม 5 หน้า 77-82) น่าจะเป็นบุคคลคนเดียวกัน ในพระสูตรนั้นอเจลกัสสปะก็ได้ขอบรรพชาอุปสมบทและสำเร็จเป็นพระอรหันต์หลังจากบวชได้ไม่นาน เข้าใจว่าก่อนบวชท่านคงได้ฟังธรรมมากกว่าหนึ่งเรื่อง ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้กล่าวถึงขั้นตอนการบรรพชาอุปสมบทว่า การบรรพชาดำเนินการโดยภิกษุรูปหนึ่งพาผู้บวชไปอาบน้ำแล้วบรรพชาให้ ต่อจากนั้นจึงพาเข้าสู่ที่ประชุมสงฆ์เพื่อรับการอุปสมบทจากพระพุทธองค์ การบวชอย่างนี้เรียกว่าได้บรรพชาอุปสมบทจากพระพุทธองค์โดยตรง)

ติมพรุกขสูตร

(52-56) พระสูตรนี้กล่าวถึงปริพาชกคนหนึ่งชื่อติมพรุกขะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวัน ทูลถามเรื่องทุกข์และสุข คำทูลถามและพระดำรัสตอบเป็นแนวเดียวกับอเจลกัสสปสูตร (เพิ่มแต่คำว่าสุขเท่านั้น) ปริพาชกผู้นี้ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกในคราวนี้

พาลปัณฑิตสูตร

บัณฑิตหมายถึงพระอรหันต์

(57-59) ที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายโดยทรงตั้งปัญหาให้คิดว่า ระหว่างคนพาลกับบัณฑิต เมื่อต่างก็มีอวิชชาห่อหุ้ม มีตัณหา ได้รับอายตนสัมผัส รู้สึกสุขรู้สึกทุกข์

เหมือนกัน แล้วจะผิดแปลกแตกต่างกันตรงไหน? ภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาให้ทรงอธิบายโปรด

พระพุทธองค์ตรัสว่า ความผิดแปลกแตกต่างกันระหว่างคนพาลกับบัณฑิตอยู่ที่ว่า คนพาลซึ่งถูกอวิชชาใดห่อหุ้ม และมีตัณหาใดเกิดขึ้น อวิชชานั้นเขายังละไม่ได้ และตัณหานั้นก็ยังไม่สิ้นไป ทั้งนี้ก็เพราะเขาไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสิ้นทุกข์โดยชอบ เมื่อตายไปเขาก็เกิดกายอีก เมื่อเกิดกายอีกก็เท่ากับไม่พ้นจากชาติชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสและอุปายาส เรียกว่ายังไม่พ้นไปจากทุกข์ ส่วนบัณฑิต ถึงจะถูกอวิชชาห่อหุ้มและมีตัณหา ก็ละอวิชชาได้ และตัณหาหมดสิ้นไป เพราะบัณฑิตได้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ ครั้นตายไป บัณฑิตย่อมไม่เกิดกาย เมื่อไม่เกิดกายก็ย่อมพ้นจากชาติชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสและอุปายาส เรียกว่าพ้นไปจากทุกข์ ความผิดแปลกแตกต่างกันระหว่างคนพาลกับบัณฑิตจึงได้แก่การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์(พรหมจริยวาส)

(การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ในที่นี้ หมายถึงมัคคพรหมจริยวาส คือการครองชีวิตอันประเสริฐด้วยมรรค อรรถกถากล่าวว่า ปุถุชนผู้ยังต้องเกิดอีกทั้งหมด จัดเป็นคนพาล(คนเขลา) โสดาบัน สกทาคามี และอนาคามี ไม่ควรจะเรียกว่าคนพาลหรือบัณฑิต แสดงว่า บัณฑิตตามพระสูตรนี้หมายถึงพระอรหันต์)

ปัจจยสูตร

ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับปฏิจจสมุปบัน

(60) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงธรรม 2 หมวดในการแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย คือ ปฏิจจสมุปบาท และปฏิจจสมุปบัน(สิ่งที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น) ดังนี้

(61) ตรัสถึงปฏิจจสมุปบาทว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ปฏิจจสมุปบาทคืออะไร? ภิกษุทั้งหลาย! เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ พระตถาคตทั้งหลายจะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม ธาตุ(หลักความจริง)นั้นก็ยังคงมีอยู่ เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม เป็นหลักอิทัปปัจจยตา ตถาคตเห็นแจ้ง ตรัสรู้ธาตุนั้น เมื่อเห็นแจ้งตรัสรู้แล้ว จึงบอก จึงแสดง จึงบัญญัติเรียก จึงตั้งเป็นหลัก จึงเปิดเผยแจกแจงทำให้เข้าใจได้ และจึงชวนให้พิจารณาดู..."

ทรงไล่เรียงหลักปฏิจจสมุปบาทตั้งแต่ ชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ ภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ อุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ...จนถึงอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร แล้วตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ตถตา(ภาวะที่เป็นอย่างนั้น) อวิตถตา(ภาวะที่ไม่คลาดเคลื่อนไปได้) อนัญญถตา(ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น) อิทัปปัจจยตา(ภาวะอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น) นี้คือปฏิจจสมุปบาท"

(62) ตรัสถึงปฏิจจสมุปบันว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ปฏิจจสมุปบันคืออะไร? ภิกษุทั้งหลาย! ชราและมรณะเป็นของไม่เที่ยง มีปัจจัยปรุงแต่ง(สงฺขตำ) อาศัย

ปัจจัยเกิดขึ้น(ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนำ) มีความสิ้นมีความเสื่อม มีความสลาย มีความดับเป็นธรรมดา (ชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร อวิชชา ก็เหมือนกัน) ภิกษุทั้งหลาย! เหล่านี้เราเรียกว่า ปฏิจจสมุปปันน-ธรรม"

(เป็นอันได้ความว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นหลักหรือกฎตามธรรมชาติ ส่วนปฏิจจสมุปบัน(หรือปฏิจจสมุปปันนธรรม) ได้แก่ สิ่งที่เป็นไปตามหลักหรือตามกฎแห่งปฏิจจสมุปบาทนั้น โปรดสังเกตให้ดีว่า ปฏิจจสมุปบาทนั้นมีความจริงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ ส่วนปฏิจจสมุปบัน มีความไม่เที่ยง มีความเสื่อม มีความดับเป็นธรรมดา ความเกิดความดับของปฏิจจสมุปบันขึ้นอยู่กับปัจจัย มีปัจจัยให้เกิดก็เกิด มีปัจจัยให้ดับก็ดับ ความมีและความไม่มีของสิ่งทั้งหลายจึงอยู่ที่ปัจจัย)

ผลแห่งความรู้ในปฏิจจสมุปบาท-ปฏิจจสมุปบัน

(63) พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดอริยสาวกเห็นปฏิจจสมุปบาทนี้และปฏิจจสมุปปันนธรรมเหล่านี้โดยแจ้งชัดตามที่มันเป็นด้วยสัมมาปัญญาแล้ว เมื่อนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ที่อริยสาวกนั้นจะแล่นเข้าหาเงื่อนต้น(ปุพฺพนฺตำ) ว่า ในอดีตเราได้เคยมีหรือไม่? ในอดีตเราได้เคยเป็นอะไร? ในอดีตเราได้เคยเป็นอย่างไร? ในอดีตเราเคยเป็นอะไรแล้วจึงมาเป็นอะไร? หรือที่จะแล่นเข้าหาเงื่อนปลาย(อปรนฺตำ) ว่า ในอนาคตเราจักมีหรือไม่? ใน



มุมหนึ่งในโบราณสถานเชตวัน

อนาคตเราจักเป็นอะไร? ในอนาคตเราจักเป็นอย่างไร? ในอนาคตเราเป็นอะไรแล้วจักได้เป็นอะไร? หรือแม้แต่ที่จะมีความสงสัยอยู่ภายในจิตถึงกาลปัจจุบันนี้ว่า เรามีอยู่หรือไม่? เราคืออะไร? เราเป็นอย่างไร? สัตว์(ตัวตน)นี้มาจากที่ไหนแล้วจักไปที่ไหน? ที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าอริยสาวกได้เห็นปฏิจจสมุปบาทนี้และปฏิจจสมุปปันนธรรมเหล่านี้ชัดเจนแล้วตามที่มันเป็นด้วยสัมมาปัญญา"

(เท่ากับเป็นคำตอบว่า อริยสาวกไม่ติดอยู่กับปัญหาทางอภิปรัชญาประเภทค้นคิดในเรื่องจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของโลกที่เรียกว่าอันตคาหิกทิฐิ)

จบอาหารวรรค (10 พระสูตร)

ทสพลวรรค

ทสพลสูตร

อธิบายขันธ์ 5 ด้วยปฏิจจสมุปบาท

(64-67) 2 พระสูตร คือ **ปฐมทสพลสูตร** และ **ทุติยทสพลสูตร** เกิดขึ้นที่วัดเชตวัน กล่าวถึงพระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า ทรงประกอบด้วยทศพลญาณและจตุเวสารัชชญาณ จึงมีความอาจหาญประกาศพรหมจักร (หมายถึงพระธรรม)ในเรื่องรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าคืออะไร เกิดและดับอย่างไร เมื่อมีสิ่งนี้สิ่งนี้จึงมี เพราะเกิดสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิด เมื่อไม่มีสิ่งนี้ สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ นั่นก็คือ อวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร สังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ...นี้คือด้านความเกิดของกองทุกข์ทั้งปวง เมื่ออวิชชาดับสังขารจึงดับ เมื่อสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...นี้คือด้านความดับของกองทุกข์ทั้งปวง

เฉพาะในทุติยทสพลสูตร มีพระดำรัสต่อไปว่า เรื่องขันธ์ 5 และปฏิจจสมุปบาทนี้ทรงสั่งสอนให้เข้าใจได้แล้ว ไม่มีธรรมแปลกปลอมเจือปน(ฉินฺนปิโลติโก)ควรที่ผู้ออกบวชด้วยศรัทธาจะได้

มุ่งมั่นพากเพียรให้ได้บรรลุมรรคผลจนสุดเรี่ยวแรง คนที่เกียจ-คร้านหมกมุ่นกับธรรมอันเป็นบาปอกุศล ย่อมอยู่เป็นทุกข์ และยังประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของตนให้เสื่อมเสีย ส่วนผู้ระดมความเพียรปลอดจากบาปอกุศล ย่อมอยู่เป็นสุข และยังประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของตนให้บริบูรณ์ได้

ตรัสอีกว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! การบรรลุธรรมอันเลิศ ด้วยธรรมอันเลว ย่อมมีไม่ได้ แต่การบรรลุธรรมอันเลิศ ย่อมมีได้ด้วยธรรมอันเลิศ พรหมจรรย์นี้มีรสอันควรดื่ม ศาสดาก็อยู่ตรงหน้าแล้ว"

ทรงกระตุ้นเตือนให้ภิกษุเหล่านั้นระดมความเพียรให้ได้บรรลุธรรม เพื่อให้การบวชไม่พลาดจากประโยชน์ คนที่เขาทำบุญด้วยก็จะได้อานิสงส์มาก เมื่อเล็งเห็นประโยชน์ตนหรือประโยชน์ผู้อื่น หรือทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ควรอย่างยิ่งที่จะทำกิจให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท

(ทศพลญาณ 10 ดูวิภังค์แห่งพระอภิธรรมปิฎก(เล่ม 17 หน้า 127-130) เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าตถาคตพลญาณ มักจะมาคู่กับเวสารัชชญาณ เวสารัชชญาณคือพระญาณที่เป็นเหตุให้ทรงแกล้วกล้าไม่ครั่นคร้าม มี 4 อย่างคือ 1. สัมมาสัมพุทธปฏิญญา (ทรงรับรองความเป็นสัมมาสัมพุทธะของพระองค์) 2. ขีณาสว-ปฏิญญา(ทรงรับรองความเป็นพระอรหันต์ของพระองค์) 3. อันตรายิกธัมมวาทะ(อะไรที่ตรัสว่าเป็นอันตรายก็เป็นอันตรายจริง) 4. นิยยานิกธัมมเทสนา(ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์ใด ประโยชน์นั้นก็เกิดขึ้นได้จริง)

อุปนิสสูตร

ลำดับธรรมซึ่งล้วนมีปัจจัยให้เกิด

(68) คราวหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ทรงรู้ทรงเห็นจึงได้ตรัสว่าอาสวะทั้งหลายของพระองค์สิ้นแล้ว เมื่อไม่รู้ไม่เห็นก็จะไม่ตรัสอย่างนั้น สิ่งที่ทรงรู้ทรงเห็นคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ว่าคืออะไร) ทรงรู้ทั้งความเกิดและความดับของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ว่ามีอยู่อย่างไร) และรู้ว่าความสิ้นอาสวะมีอยู่ เมื่อรู้เมื่อเห็นอย่างนี้ อาสวะทั้งหลายก็สิ้นไป

(69) ต่อจากนั้น ตรัสถึงธรรมทั้งหลายว่าล้วนแต่อิงอาศัยปัจจัย(อุปนิสๅ) จึงเกิดขึ้นได้ ไม่มีการเกิดขึ้นได้ลอยๆ ดังนี้

- ขยญาณ(อรหัตตผล) อิงอาศัยวิมุตติ
- วิมุตติ อิงอาศัยวิราคะ(มรรคที่ทำให้กิเลสละคลายหมดสิ้น)
- วิราคะ อิงอาศัยนิพพิทา(วิปัสสนาอันแหลมคมด้วยนิพพิทาญาณ)
- นิพพิทา อิงอาศัยยถาภูตญาณทัสสนะ(ความรู้เห็นตามสภาวะที่เป็นจริง)
- ยถาภูตญาณทัสสนะ อิงอาศัยสมาธิ(สมาธิที่มีฌานเป็นบาทฐาน)
- สมาธิ อิงอาศัยสุข(สุขเมื่อแรกได้อัปปนาสมาธิ)
- สุข อิงอาศัยปัสสัทธิ(ความสงบเย็นในใจ-tranquillity)

- ปัสสัทธิ อิงอาศัยปีติ(ความอิ่มใจ-ปีติที่มีกำลัง)
- ปีติ อิงอาศัยความปราโมทย์(ความแช่มชื่นใจ-ปีติอย่างอ่อน)
- ปราโมทย์ อิงอาศัยศรัทธา(ความเชื่อที่ชักจูงให้มุ่งหน้าไปสู่จุดหมายที่ดี)
- ศรัทธา อิงอาศัยทุกข์(ชรามรณะโสกะ ฯลฯ)
- ทุกข์ อิงอาศัยชาติ(มีเกิดจึงมีชรามรณะโสกะ ฯลฯ)
- ชาติ อิงอาศัยภพ(กามภพ)...

(ตั้งแต่ทุกข์ ชรามรณะโสกะ ฯลฯ) จนถึงอวิชชา ก็คือธรรมแห่งปฏิจจสมุปบาทสายทุกขสมุทัยนั่นเอง เมื่อทำลูกศรชี้ว่าอะไรเป็นปัจจัยของอะไรก็จะเป็นดังนี้ ขยญาณ→วิมุตติ→วิราคะ →นิพพิทา-→ยถาภูตญาณทัสสนะ→สมาธิ→สุข→ปัสสัทธิ→ปีติ →ปราโมทย์→ศรัทธา→ทุกข์(ชรามรณะโสกะ ฯลฯ)→ชาติ→ภพ→ อุปาทาน→ตัณหา→เวทนา→ผัสสะ→สฬายตนะ→นามรูป วิญญาณ→สังขาร→อวิชชา โปรดสังเกตช่วงรอยต่อระหว่างศรัทธากับทุกข์ ถ้าทุกข์เป็นปัจจัยให้เกิดอวิชชา ก็จะวนจากอวิชชาสู่สังขาร สู่วิญญาณ...ไปหาทุกข์อีก แต่ถ้าทุกข์เป็นปัจจัยให้เกิดศรัทธา ก็จะก้าวไปสู่การพ้นทุกข์ในที่สุด)

(70) แล้วตรัสอุปมาในตอนท้ายว่า เมื่อฝนห่าใหญ่ตกอยู่บนภูเขา น้ำฝนก็ไหลลงที่ลุ่ม ไหลไปตามซอกเขา คูคลอง และลำห้วย เมื่อเอ่อล้นแล้ว ก็ไหลไปเต็มหนองบึงและแม่น้ำน้อยใหญ่ ในที่สุดก็ไปเอ่อเต็มทะเลหลวง สังขารอิงอาศัยอวิชชา...อรหัตต-ผลอิงอาศัยวิมุตติ ก็ดุจเดียวกัน

อัญญติตถิยสูตร

ผัสสะคำเดียวอธิบายปฏิจจสมุปบาททั้งหมด

(71-73) ครานั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน เช้าวันหนึ่ง พระสาริบุตรออกไปบิณฑบาต เห็นว่ายังเช้าอยู่มาก จึงแวะอารามของพวกปริพาชกก่อน พวกปริพาชกเห็นก็ออกมาต้อนรับด้วยความยินดี ได้มีการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางธรรมกัน ฝ่ายปริพาชกถามขึ้นดอนหนึ่งว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งสอนว่าทุกข์นั้นตนทำเอง พวกหนึ่งสอนว่าทุกข์นั้นผู้อื่นทำให้ พวกหนึ่งสอนว่าทุกข์มีทั้งที่ตนทำเองและผู้อื่นทำให้ อีกพวกหนึ่งสอนว่าทุกข์เกิดขึ้นเอง ไม่ได้เกิดจากตัวเองและคนอื่นแต่อย่างใด ความเห็นทั้ง ๔ อย่างนี้ พระสมณโคดมสอนไว้อย่างไร?

พระสาริบุตรตอบว่า

"อาวุโส! พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ทุกข์เป็นสิ่งอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น(ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนำ) อาศัยอะไรทุกข์จึงเกิด? อาศัยผัสสะทุกข์จึงเกิด ผู้กล่าวอย่างนี้จัดได้ว่ากล่าวตามพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่เป็นการกล่าวบิดเบือนด้วยคำที่ไม่จริง เป็นการกล่าวถูกต้องตามธรรม วิญญูชนตำหนิไม่ได้"

พระสาริบุตรกล่าวอีกว่า ทุกข์ในความเห็นทั้ง ๔ อย่างนั้น ไม่ว่าจะเป็นความเห็นอย่างไหน ก็ล้วนแต่เป็นทุกข์ที่เกิดจากผัสสะทั้งสิ้น ถ้าไม่มีผัสสะ ทุกข์ก็มีไม่ได้

(74-76) พระอานนท์ได้ฟังคำตอบของพระสาริบุตรในเรื่องนี้ด้วย วันนั้นกลับจากบิณฑบาตแล้ว ท่านเข้าเฝ้าพระพุทธองค์

กราบทูลถึงเรื่องที่พระสาริบุตรและพวกปริพาชกสนทนากันนั้นทั้งหมด พระพุทธองค์ตรัสสาธุการในคำตอบอันถูกต้องของพระสาริบุตร ซึ่งพระองค์เองก็เคยได้แวะไปสนทนาเรื่องนี้กับพวกปริพาชกเหมือนกันพระองค์เคยตอบอย่างที่พระสาริบุตรตอบในครั้งนี้

(77-78) พระอานนท์กราบทูลด้วยความอัศจรรย์ใจที่เนื้อหา(แห่งปฏิจจสมุปบาท) ทั้งหมด จะตรัสรวมอยู่ในคำพูดบทเดียว (คือคำว่าทุกข์มีเพราะอาศัยผัสสะ)อย่างนั้น ทูลถามว่า ความข้อนี้จะกล่าวให้ลึกซึ้งต่อไปอีกได้หรือไม่? พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระอานนท์แสดงถึงความเข้าใจของท่านว่ามีอยู่อย่างไร

พระอานนท์กราบทูลตามความเข้าใจของท่านว่า ถ้ามีใครตั้งคำถามว่า ชราและมรณะเกิดจากอะไร? ท่านก็จะตอบว่า ชราและมรณะเกิดจากชาติ...ชาติเกิดจากอะไร?...ชาติเกิดจากภพ... จนกระทั่งเมื่อถูกถามว่า เวทนาเกิดจากอะไร ก็จะตอบว่า เวทนาเกิดจากผัสสะ ผัสสะเกิดจากอะไร? ก็จะตอบว่า ผัสสะเกิดจากสฬายตนะ

ณ ผัสสะนี้ พระอานนท์กราบทูลว่า เมื่อผัสสายตนะ 6 ดับ เวทนาจึงดับ เวทนาดับ ตัณหาจึงดับ...ชาติดับ ชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสและอุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้

(คำว่า ผัสสายตนะ แปลว่าอายตนะสำหรับรับรู้ ซึ่งได้แก่อายตนะภายใน 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เรียกว่าผัสสายตนะ มุ่งในแง่เป็นสภาวะในกระบวนธรรม เมื่อไม่มีอายตนะภายในเป็นปัจจัย เวทนาก็ไม่เกิด...ในอรรถกถาแห่งพระ

สูตรนี้กล่าวถึงที่มาของคำว่า อจฺฉริย์ ซึ่งแปลกันว่าน่าอัศจรรย์ คำนี้มาจากคำว่า อจฺฉร ที่แปลว่านิ้วมือ อะไรก็ตามที่ควรยกนิ้วให้หรือดีดนิ้วให้ หรือปรบมือให้ พูดได้ว่า อจฺฉริย์)

ภูมิชสูตร

ในสุขและทุกข์ล้วนมีอวิชชาแทรกอยู่

(79-82) เย็นวันหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พระภูมิชะออกจากที่หลีกเร้นเข้าไปหาพระสาริบุตรถึงที่อยู่ เรียนถามเรื่องสุขและทุกข์ซึ่งสมณพราหมณ์ทั้งหลายสอนต่างกันเป็น 4 แนวทาง (เหมือนในอัญญติตถิยสูตร) คำตอบของพระสาริบุตรก็เหมือนกัน คือสุขและทุกข์มีผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น พระอานนท์ได้ฟังคำถาม-คำตอบเรื่องนี้ด้วย เมื่อกราบทูลพระพุทธองค์ถึงเรื่องนี้ ก็ได้มีพระดำรัสสาธุการเช่นกัน

(83-84) พระพุทธองค์ตรัสกะพระอานนท์อีกว่า

"อานนท์! เมื่อกายมีอยู่ อาศัยความจงใจ(สัญเจตนา)ทางกายเป็นเหตุ สุขทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้นได้ เมื่อวาจามีอยู่ อาศัยความจงใจทางวาจาเป็นเหตุ สุขทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้นได้ เมื่อมโนมีอยู่ อาศัยมโนสัญเจตนาเป็นเหตุ สุขทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้นได้

"อานนท์! เพราะอวิชชานั่นแหละเป็นปัจจัย บุคคลจึงปรุงแต่ง(อภิสงฺขโรติ)กายสังขารขึ้นเองเป็นปัจจัยให้เกิดสุขทุกข์ภายในบ้าง เนื่องจากผู้อื่นจึงปรุงแต่งกายสังขารเป็นปัจจัยให้เกิด

สุขทุกข์ภายในบ้าง รู้ตัวอยู่(สมฺปชาโน)จึงปรุงแต่งกายสังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดสุขทุกข์ภายในบ้าง ไม่รู้ตัวจึงปรุงแต่งกายสังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดสุขทุกข์ภายในบ้าง(กับวจีสังขารและมโนสังขาร ก็เหมือนกัน)

"อานนท์! ในกรณีเหล่านี้ อวิชชาเข้าแทรกอยู่แล้ว(อนุ-ปติตา)ทั้งสิ้น

"อานนท์! เพราะอวิชชาดับด้วยวิราคะอย่างสิ้นเชิง กาย ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดสุขและทุกข์ภายในจึงไม่มี วาจาซึ่งเป็นปัจจัย ให้เกิดสุขและทุกข์ภายในจึงไม่มี มโนซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดสุข และทุกข์ภายในจึงไม่มี เขต(ที่งอกเงย)ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดสุข และทุกข์ภายในจึงไม่มี วัตถุ(ที่ตั้ง)ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดสุขและ ทุกข์ภายในจึงไม่มี อายตนะ(แหล่งเชื่อมต่อ)ซึ่งเป็นปัจจัยให้ เกิดสุขและทุกข์ภายในจึงไม่มี หรืออธิกรณ์(เหตุ)ซึ่งเป็นปัจจัย ให้เกิดสุขและทุกข์ภายในจึงไม่มี"

อุปวาณสูตร

(85-87) พระสูตรนี้กล่าวถึงพระอุปวาณะทูลถามพระพุทธองค์เรื่องทุกข์ตามความเห็น 4 แนวทางของสมณพราหมณ์ทั้งหลายว่าทรงมีความเห็นอย่างไร พระดำรัสตอบเหมือนในอัญญติตถิยสูตร กล่าวเฉพาะด้านผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์เท่านั้น

ปัจจยสูตร

บทบาทของมรรคมีองค์ 8 ในปฏิจจสมุปบาท

(88-89) (พระสูตรนี้อรรถกถาเรียกว่า ปฏิจจสมุปปาท-สูตร) พระพุทธองค์ทรงอธิบายปฏิจจสมุปบาทให้ภิกษุทั้งหลายฟังที่วัดเชตวัน เริ่มด้วยทรงแจกแจงปฏิจจสมุปบาทสายสมุทัย คือเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ...อันเป็นความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง

ต่อจากนั้นทรงอธิบายว่า ชราและมรณะคืออะไร แล้วตรัสว่า เพราะชาติเกิด ชราและมรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ อริยมรรคมีองค์ 8 (มีสัมมาทิฐิเป็นต้น)เท่านั้น คือข้อปฏิบัติเพื่อดับชราและมรณะ

ปฏิจจสมุปบาทข้ออื่นๆ ก็เหมือนกัน ทรงอธิบายความหมายของแต่ละอย่าง พร้อมกับความเกิดขึ้นเพราะมีปัจจัยให้เกิดและความดับเพราะสิ่งที่เป็นปัจจัยดับ การที่จะถึงความดับได้ล้วนแต่ต้องอาศัยอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นข้อปฏิบัติทั้งสิ้น

(90) แล้วตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดที่อริยสาวกรู้ทั่วถึง(ปชานาติ) ปัจจัยอย่างนี้ รู้ทั่วถึงเหตุแห่งปัจจัยอย่างนี้ รู้ทั่วถึงความดับแห่งปัจจัยอย่างนี้ รู้ทั่วถึงข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งปัจจัยอย่างนี้ เมื่อนั้นอริยสาวกนั้นเราเรียกว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิ(ทิฏฐิสมฺปนฺโน) บ้าง ผู้สมบูรณ์ด้วยทัสสนะ(ทสฺสนสมฺปนฺโน)บ้าง ผู้มาถึงสัทธรรมนี้บ้าง ผู้ได้เห็นสัทธรรมนี้บ้าง ผู้ประกอบด้วยเสขญาณบ้าง ผู้

1 16958238

ประกอบด้วยเสขวิชชาบ้าง ผู้เข้าถึงกระแสแห่งธรรมบ้าง ผู้เป็นอริยะมีปัญญาทะลวงกิเลส(นิพฺเพธิกปญฺโญ)บ้าง ผู้อยู่จ่อประตูนิพพานบ้าง"

(ชื่อเรียกในพระดำรัสนี้ หมายถึงอริยสาวกผู้ได้บรรลุอริยมรรคทั้งสิ้น ยังไม่ใช่พระอรหันต์)

ภิกขุสูตร

(91-93) พระสูตรนี้กล่าวถึงพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ให้รู้ทั่วถึงปฏิจจสมุปบาทแต่ละอย่างในแนวทางแห่งอริยสัจ คือ รู้ทั่วถึงว่ามันคืออะไร มันเกิดจากอะไร ความดับของมันคืออะไร และวิธีปฏิบัติเพื่อดับมันทำอย่างไร การรู้ทั่วถึงปฏิจจสมุปบาทในลักษณะดังกล่าวนี้ ทรงไล่เรียงตั้งแต่ชรามรณะไปจนถึงสังขาร(ไม่กล่าวถึงอวิชชา เพราะความดับของสังขารจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะอวิชชาดับ เท่ากับว่า เมื่อกล่าวถึงสังขารก็เท่ากับกล่าวถึงอวิชชาไปพร้อมกันแล้ว)

เนื้อหาโดยรวมเหมือนในปัจจยสูตร

สมณพราหมณสูตร
ระหว่างกำหนดรู้กับรู้ทั่วถึงปฏิจจสมุปบาท

สมณพราหมณสูตรนี้ มี 2 พระสูตรรวมกัน คือ ปฐมสมณพราหมณสูตรและทุติยสมณพราหมณสูตร ทั้งสองพระ

สูตรเกิดขึ้นที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องปฏิจจสมุปบาท

(94-95) ในปฐมสมณพราหมณสูตร พระพุทธองค์ตรัสว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่ไม่ได้กำหนดรู้(น ปริชานนฺติ)ปฏิจจสมุปบาท(แต่ละอย่าง) ว่าคืออะไร เกิดอย่างไร ดับอย่างไร และจะทำให้ดับได้อย่างไร หาใช่สมณะในหมู่สมณะไม่ หรือหาใช่พราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ไม่ ทั้งไม่อาจจะทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือประโยชน์แห่งความเป็นพราหมณ์ด้วยปัญญาตรัสรู้ในปัจจุบันด้วย (ส่วนผู้ที่ได้กำหนดรู้ ตรัสโดยนัยตรงกันข้าม)

(96-97) ในทุติยสมณพราหมณสูตร พระพุทธองค์ตรัสถึงสมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ทั่วถึง(น ปชานนฺติ)ในปฏิจจสมุปบาท(แต่ละอย่าง)ว่าคืออะไร เกิดอย่างไร ดับอย่างไร และจะทำให้ดับได้อย่างไร ย่อมเป็นไปไม่ได้ที่เขาจะล่วงพ้นชราและมรณะเป็นต้นได้(สำหรับผู้ที่รู้ทั่วถึง ตรัสโดยนัยตรงกันข้าม)

(หมายความว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่แท้จริงต้องมีการพิจารณาหรือกำหนดรู้ในปฏิจจสมุปบาทจึงจะได้ประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ และถ้าจะเอาชนะปัจจัยแห่งทุกข์ได้ ก็จะต้องรู้อย่างแจ่มแจ้งในปัจจัยแห่งทุกข์นั้นๆ ทั้งการกำหนดรู้และการรู้อย่างแจ่มแจ้งในปฏิจจสมุปบาท ต้องรู้ตามแนวทางแห่งอริยสัจ)

จบทสพลวรรค (10 พระสูตร)

กฬารขัตติยวรรค

ภูตมิทสูตร

ทางหลุดพ้นอยู่ที่ขันธ์ 5

(98-103) คราวหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงยกคำกล่าวของอชิตมาณพที่เคยกราบทูลพระองค์ว่า ในพระศาสนานี้มีพระอรหันต์และเสขบุคคลเป็นจำนวนมาก อยากจะทราบปฏิปทาของท่านเหล่านั้นว่าเป็นอย่างไร? ทรงถามพระสาริบุตรว่า คำกล่าวสั้นๆ นี้จะอธิบายให้เข้าใจได้อย่างไร?

พระสาริบุตรได้แต่นิ่ง ไม่มีคำทูลตอบว่ากระไร แม้จะมีพระดำรัสถามอยู่อย่างนั้นถึง 3 หน

จนกระทั่งเมื่อพระพุทธองค์ตรัสถามว่า เห็นไหม เรื่องนี้หมายถึงภูต(สิ่งที่เกิดมี-เบญจขันธ์)? พระสาริบุตรจึงแสดงความเห็นว่า เมื่อบุคคลเห็นด้วยสัมมาปัญญาตามที่มันเป็นว่านี้คือสิ่งที่เกิดมี ครั้นเห็นแล้วก็ปฏิบัติเพื่อหายติด(นิพพิทา) เพื่อหมดใคร่(วิราคะ) เพื่อความดับ(นิโรธะ) แห่งสิ่งที่เกิดมีนั้น เขามองเห็นด้วยสัมมาปัญญาตามเป็นจริงว่า สิ่งที่เกิดมีนั้นเกิดมีได้เพราะ

สิ่งนั้นๆ เป็นอาหาร ครั้นเห็น(ดังนั้น)แล้วก็เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความหายติด เพื่อความหมดใคร่ เพื่อความดับแห่งสิ่งที่เกิดมี เพราะอาหาร เขามองเห็นด้วยสัมมาปัญญาตามเป็นจริงว่า เพราะสิ่งที่เป็นอาหารนั้นๆ ดับไป สิ่งที่เกิดมีก็ย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา ครั้นเห็น(ดังนั้น)แล้วก็เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความหายติด เพื่อความหมดใคร่ เพื่อความดับไปแห่งสิ่งที่มีความดับเป็นธรรมดา อย่างนี้แลคือเสขบุคคล

คำอธิบายสำหรับผู้เป็นพระอรหันต์(สังขาตธรรม-ผู้มีธรรมที่ได้ตรวจสอบแล้ว) พระสาริบุตรกราบทูลว่า ได้แก่ผู้เห็นด้วยสัมมาปัญญาตามเป็นจริง ว่านี้คือสิ่งที่เกิดมี เมื่อเห็นแล้ว ย่อมหลุดพ้นเพราะความหายติด หมดใคร่ ดับได้ ไม่ถือมั่นสิ่งที่เกิดมี เขามองเห็นด้วยสัมมาปัญญาตามเป็นจริงว่า สิ่งที่เกิดมีนั้น เกิดมีได้เพราะสิ่งนั้นๆ เป็นอาหาร ครั้นเห็น(ดังนั้น)แล้วก็เป็นผู้หลุดพ้นเพราะหายติด หมดใคร่ ดับได้ ไม่ถือมั่นสิ่งที่เกิดมีเพราะอาหาร เขามองเห็นด้วยสัมมาปัญญาตามเป็นจริงว่า เพราะสิ่งที่เป็นอาหารนั้นๆ ดับไป สิ่งที่เกิดมีก็ย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา ครั้นเห็น(ดังนั้น) แล้วก็เป็นผู้หลุดพ้นเพราะหายติด หมดใคร่ ดับได้ ไม่ถือมั่นสิ่งที่มีความดับเป็นธรรมดา อย่างนี้แลคือสังขาตธรรม (หมายถึงพระอรหันต์)

คำอธิบายของพระสาริบุตรนั้น พระพุทธองค์ตรัสรับรองว่าเป็นการตอบข้อสงสัยของอชิตมาณพได้อย่างถูกต้อง

(ชื่อ ภูตมิทสูตร มาจากคำว่า ภูตํ อิทํ คำว่า ภูต แปลว่าสิ่งที่เกิดมี อรรถกถาว่าได้แก่ขันธ์ 5 การอธิบายความประ-

พฤติปฏิบัติของพระอรหันต์และพระเสขะด้วยขันธ์ 5 เป็นแง่หนึ่งในหลายแง่ จะอธิบายด้วยอายตนะ ธาตุ หรือปัจจัย(ปฏิจจสมุปบาท) ก็มีนัยเหมือนกันนี้)

กฬารขัตติยสูตร

คำตอบแสดงการบรรลุอรหัตตผลของพระสาริบุตร

(104-106) วันหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ภิกษุชื่อกฬารขัตติยะเข้าไปหาพระสาริบุตร แจ้งข่าวเรื่องพระโมลิยผัคคุนะลาสิกขาแล้ว พระสาริบุตรกล่าวขึ้นว่า คงจะเป็นเพราะประสบความล้มเหลวในพระธรรมวินัยนี้ (คือไม่ได้บรรลุมรรคผลอะไรเลย) พระโมลิยผัคคุนะจึงลาสิกขา

ได้ฟังดังนั้น พระกฬารขัตติยะจึงถามว่า ท่านคงประสบความสำเร็จในพระธรรมวินัยแล้วสิ? พระสาริบุตรตอบว่าท่านไม่มีความสงสัยใดๆ เลย เมื่อถูกถามว่าวันข้างหน้าล่ะ จะแน่ใจหรือ? พระสาริบุตรตอบว่าท่านหมดความสงสัย (ตลอดไป) อย่างแน่นอน

คำกล่าวของพระสาริบุตรทำให้พระกฬารขัตติยะเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์กราบทูล(ร้องเรียน)ว่า จริงหรือที่พระสาริบุตรพูดว่าตนรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก?

พระสาริบุตรกราบทูลว่า ท่านไม่ได้กล่าวด้วยถ้อยคำอย่างนั้น

พระพุทธองค์ตรัสว่า การอวดอ้างอรหัตตผล ทำกันได้โดยทางอ้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อคนฟังเข้าใจว่าหมายถึงการบรรลุอรหัตตผล ก็เท่ากับเป็นการอวดอ้างนั่นเอง

เมื่อพระสารีบุตรทูลยืนยันอีกว่า ท่านไม่ได้กล่าวด้วยถ้อยคำอย่างที่พระกฬารขัตติยะมากราบทูล พระพุทธองค์จึงทรงตั้งคำถามว่า ถ้ามีคนมาถามว่า รู้เห็นอย่างไรจึงพูดว่ารู้ชัดในความสิ้นไปของชาติ พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว...จะตอบเขาว่าอย่างไร?

พระสารีบุตรกราบทูลว่า การที่รู้ว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว...(คือเป็นพระอรหันต์) ก็เพราะรู้ว่า เมื่อปัจจัยแห่งชาติสิ้นโดยปัจจัยอันเป็นต้นเหตุดับไป ชาติจึงสิ้น นี้คือคำตอบที่จะตอบเขาไป

เวทนาทุกอย่างล้วนเป็นทุกข์

(107-112) ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ตรัสถามตามลำดับว่า เมื่อเขาถามว่า ชาติมีอะไรเป็นเหตุ เป็นสมุทัย เป็นกำเนิด เป็นแหล่งกำเนิด...จะตอบเขาว่าอย่างไร? พระสารีบุตรทูลตอบ(ตามแนวปฏิจจสมุปบาท)ว่า ชาติมีภพเป็นเหตุ เป็นสมุทัย...ภพมีอุปาทานเป็นเหตุ เป็นสมุทัย...ฯลฯ จนถึงคำตอบว่าเวทนามีผัสสะเป็นเหตุ เป็นสมุทัย...

แล้วตรัสถามว่า เมื่อเขาถามว่า รู้เห็นอย่างไร ความเพลิน(นันทิ=ตัณหา)ในเวทนาจึงไม่ปรากฏ จะตอบเขาอย่างไร?

คำตอบสำหรับคำถามนี้ พระสารีบุตรกราบทูลว่า เวทนาทั้ง 3 คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา เป็น

ของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ ความเพลินในเวทนาจึงไม่ปรากฏ

อรหัตตผลดูที่สติและอุปาทาน

(113-114) พระพุทธองค์ตรัสรับรองคำตอบของพระสาริบุตรว่าถูกต้องแล้ว เท่ากับว่า เวทนาไม่ว่าชนิดใดก็ตามล้วนแต่เป็นทุกข์ทั้งสิ้น ทรงถามต่อไปอีกว่า เมื่อมีผู้ถามว่า หลุดพ้นอย่างไรจึงอ้างว่าได้บรรลุอรหัตตผลแล้ว จะตอบเขาว่าอย่างไร?

คำตอบของพระสาริบุตร มีว่า

"พระเจ้าข้า! ถ้าเขาถามข้าพระองค์อย่างนั้น ข้าพระองค์จะตอบเขาไปว่า อาสวะทั้งหลายย่อมไม่ครอบงำท่านผู้มีสติอยู่อย่างใด ข้าพเจ้าก็เป็นผู้มีสติอยู่อย่างนั้น เพราะความหลุดพ้นในภายในเพราะอุปาทานทั้งปวงสิ้นไป ทั้งข้าพเจ้าก็ดูแคลนตนเองไม่ได้ด้วย..."

พระพุทธองค์ตรัสว่า คำตอบของพระสาริบุตรนั้น เท่ากับบอกว่า อาสวะเหล่าใดที่ทรงสอนไว้แล้ว พระสาริบุตรไม่มีความสงสัยเคลือบแคลงเลยว่า อาสวะเหล่านั้นท่านละได้แล้วหรือยัง

ตรัสดังนั้นแล้วก็เสด็จเข้าพระวิหาร

อรหัตตผลมีคำตอบอยู่ในปฏิจจสมุปบาท

(115-117) ครู่หนึ่งผ่านไป พระสาริบุตรกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า ที่ท่านทูลตอบปัญหาช้าไปในตอนแรก เพราะไม่รู้ว่าทรงหมายถึงเรื่องอะไร เมื่อทรงพอพระทัยในปัญหาข้อแรก ก็รู้ได้ว่า เรื่องนั้น(คือปฏิจจสมุปบาท)จะทรงถามด้วยคำถามในแง่

มุมต่างๆ ซึ่งตนก็จะต้องทูลตอบในแนวทางเดียวกันนั้นเช่นกัน คำถาม-คำตอบในเรื่องนี้ ไม่ว่าจะถามตอบกันทั้งวันหรือทั้งคืน หรือทั้งวันทั้งคืน...หรือตลอดเจ็ดคืนเจ็ดวันก็ตาม ก็จะต้องเป็นคำถาม-คำตอบอย่างเดียวกันนี้

พระกฬารขัตติยะได้ฟังคำกล่าวของพระสาริบุตรอย่างนั้น ก็เข้าไปทูลรายงานให้พระพุทธองค์ทรงทราบอีก พระพุทธองค์ตรัสว่า เพราะพระสาริบุตรได้ตรัสรู้ธรรมธาตุ(ปฏิจจสมุปบาท)นั้นดีแล้ว แม้จะถูกถามด้วยคำถามแบบไหนเมื่อไร ท่านก็จะมีคำตอบอย่างนั้นตลอดไป

ปฐมญาณวัตถุสูตร

ญาณ 44 (ในปฏิจจสมุปบาท)

(118-120) ที่วัดเชตวันคราวหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงอธิบายญาณวัตถุ (เรื่องความรู้) 44 อย่างให้ภิกษุทั้งหลายฟัง สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

ญาณ(ความรู้) ในองค์ธรรมแห่งปฏิจจสมุปบาท 11 อย่าง คือ 1. ชราและมรณะ 2. ชาติ 3. ภพ 4. อุปาทาน 5. ตัณหา 6. เวทนา 7. ผัสสะ 8. สฬายตนะ 9. นามรูป 10. วิญญาณ 11. สังขาร(ไม่นับอวิชชา) จะต้องเป็นความรู้ครบองค์อริยสัจ 4 เช่น กรณีชราและมรณะ กระบวนแห่งความรู้ คือ

1. ความรู้ในชราและมรณะ(ทุกข์)
2. ความรู้ในเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ(สมุทัย)

3. ความรู้ในความดับแห่งชราและมรณะ(นิโรธ)

4. ความรู้ในวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ (มรรค)

ญาณวัตถุ 44 จึงหมายถึงความรู้ในองค์ธรรมแห่งปฏิจจ-สมุปบาททั้ง 11 อย่างนั้นครบอาการ 4 อย่างแห่งอริยสัจ (11x4=44) ทรงอธิบายต่อไป (ในกรณีตัวอย่างคือ ชราและมรณะ) ว่า

1. ความรู้ในชราและมรณะคือรู้ว่า ชราและมรณะคืออะไร

2. ความรู้ในเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ คือรู้ว่า มีชาติจึงมีชราและมรณะ

3. ความรู้ในความดับแห่งชราและมรณะ คือรู้ว่า เมื่อชาติดับ ชราและมรณะก็ดับ

4. ความรู้ในวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะคือการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8

ธรรมญาณและอันวยญาณ(ของโสดาบัน)

(121-122) แล้วตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! การที่อริยสาวกรู้ชัดซึ่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดซึ่งเหตุเกิดแห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดซึ่งความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดซึ่งวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ เรียกว่า ธรรมญาณ(ความรู้ในธรรม, มรรค-ญาณ)ของอริยสาวกนั้น

"การที่อริยสาวกนั้น หยั่งเห็นไปถึงอดีตและอนาคตด้วยธรรมที่ตนเห็นแล้วรู้แล้ว และบรรลุได้โดยไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา

ซึ่งสมณะหรือพราหมณ์ไม่ว่าในอดีตหรือในอนาคต บรรดาที่ได้รู้ชราและมรณะ ได้รู้วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะก็เหมือนอย่างที่เรารู้อยู่ขณะนี้กันทั้งนั้น นี้เรียกว่า อันวยญาณ (ความรู้คล้อยตามธรรมที่ได้บรรลุ-ปัจจเวกขณญาณหรือผลญาณ) ของอริยสาวกนั้น

"ภิกษุทั้งหลาย! ความรู้ทั้ง 2 อย่าง คือ ธรรมญาณและอันวยญาณของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง อริย-สาวกนี้เราเรียกว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยทิฐิบ้าง ผู้ถึงพร้อมด้วยทัสส-นะบ้าง ผู้มาสู่สัทธรรมบ้าง เห็นสัทธรรมบ้าง ประกอบด้วยญาณของเสขบุคคลบ้าง ประกอบด้วยวิชชาของเสขบุคคลบ้าง เข้าสู่กระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นอริยะผู้มีปัญญาทะลวงกิเลสบ้าง อยู่จ่อประตูนิพพานบ้าง(คุณลักษณะทั้งหมดนี้หมายถึงโสดาบัน)"

(123-125) ต่อจากนั้น ทรงกล่าวถึง ชาติ ภพ อุปาทาน ฯลฯ ตามลำดับ เหมือนที่ทรงกล่าวในเรื่องชราและมรณะ เมื่อกล่าวถึงสังขารทรงกล่าวว่า อวิชชาเกิด สังขารจึงเกิด อวิชชาดับ สังขารจึงดับ (นั่นก็คือ อวิชชาเป็นเหตุเกิดแรกสุดของทุกข์ในปฏิจ-จสมุปบาท)

ความรู้ที่ประกอบด้วยองค์ 4 ตามแนวอริยสัจนั้น อรรถ-กถาอธิบายว่า

- ความรู้ที่ 1 (รู้ในทุกข์) มี 4 อย่าง คือ 1. สวนมย-ญาณ(ความรู้จากการฟัง) 2. สัมมสนญาณ (ความรู้จากการใคร่ครวญ) 3. ปฏิเวธ-ญาณ (ความรู้จากการรู้แจ้งแทงตลอด)

4. ปัจจเวกขณญาณ(ความรู้จากการพิ-
จารณา)

- ความรู้ที่ 2 (รู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์)มี 4 อย่างเหมือน ความรู้ที่ 1
- ความรู้ที่ 3 (รู้ในความดับทุกข์) มี 3 อย่าง (ไม่มีสัมมสนญาณ)
- ความรู้ที่ 4 (รู้วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) มี 3 อย่าง (ไม่มีสัมมสนญาณ) เหมือนความรู้ที่ 3

เฉพาะความรู้ที่ 3-4 เป็นโลกุตรธรรม ในโลกุตรธรรมไม่มีสัมมสนญาณ

ทุติยญาณวัตถุสูตร

ญาณ 77 (ในปฏิจจสมุปบาท)

(126-127) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงแจกแจงเรื่องญาณ (ญาณวัตถุ) 77 ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง มีสาระสำคัญดังนี้

ในองค์ธรรมแห่งปฏิจจสมุปบาท 11 อย่าง (ตั้งแต่ชรามรณะถึงสังขาร) แต่ละอย่าง มีความรู้เกิดขึ้นได้ 7 ลักษณะ คือ

1. ความรู้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี
2. ความรู้ว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี
3. ความรู้แม้ในอดีตก็คือ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชราและมรณะจึงมี
4. ความรู้แม้ในอดีตก็คือ เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึง

ไม่มี

5. ความรู้แม้ในอนาคตก็คือ เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา และมรณะจึงมี

6. ความรู้แม้ในอนาคตก็คือ เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี

7. ความรู้ว่า ธรรมฐิติญาณ(ความรู้ในปฏิจจสมุปบาท) ของชาตินั้น มีความสิ้น ความเสื่อม ความคลาย ความดับเป็นธรรมดา

(จากภพถึงสังขารแต่ละอย่าง ก็มีความรู้ 7 ลักษณะนี้เกิดขึ้น จึงเท่ากับ 11X7=77 สรุปว่า ญาณที่เกิดขึ้นในปฏิจจสมุปบาทนั้น ไม่ว่าจะเกิดขึ้นเมื่อใดก็เป็นความรู้อย่างเดียวกันนี้ และความรู้นั้น(ธรรมฐิติญาณ) เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้กิเลสสิ้นเสื่อมคลายดับไปได้ ธรรมฐิติญาณก็คือยถาภูตญาณ(รู้ตามเป็นจริง) หรือสัมมาทัสสนะ(เห็นอย่างถูกต้อง) จัดเป็นกังขาวิตรณวิสุทธิ (ข้ามพ้นความสงสัยเสียได้)

ปฐมอวิชชาปัจจยสูตร

สัตว์บุคคลไม่มีในปฏิจจสมุปบาท

(128-132) คราวหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสเรื่องปฏิจจสมุปบาทให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ...กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ วันนั้น มีภิกษุแสดงความสงสัยว่า ชรา

มรณะเป็นต้นนั้นเป็นของใคร(ใครเป็นทุกข์) ? พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

"ดั้งปัญหายังไม่ถูก ภิกษุ! ผู้ใดกล่าวว่า ชรามรณะคืออะไร ชรามรณะนี้ของใคร หรือผู้ใดกล่าวว่า ชรามรณะก็อย่าง เจ้าของชรามรณะก็อย่าง คำพูดทั้งสองแบบนี้มีความหมายอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เมื่อมีความเห็นว่า ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น การครองชีวิตอันประเสริฐ(พรหมจรรย์)ก็มีไม่ได้ เมื่อมีความเห็นว่า ชีวะก็อย่าง สรีระก็อย่าง การครองชีวิตอันประเสริฐ(พรหมจรรย์)ก็มีไม่ได้ ภิกษุ! ตถาคตไม่เข้าไปติดอยู่กับที่สุดโต่งทั้งสองนั้น ย่อมแสดงธรรมสายกลางว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ"

คำทูลถามและพระดำรัสตอบในเรื่องชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร ก็อยู่ในลักษณะเดียวกันนี้

ดับอวิชชาได้ การเกิดอีกก็ไม่มี

(133-136) หลังจากมีพระดำรัสตอบว่า...ตถาคตไม่เข้าไปติดอยู่กับที่สุดโต่งทั้งสองนั้น ย่อมแสดงธรรมเป็นสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขารแล้ว พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุ! ความเห็นที่บิดเบือน ส่ายพร่า ขัดกัน อย่างใดๆ ก็ตามว่า "ชรามรณะคืออะไร? ชรามรณะนี้ของใคร?" ก็ดี ว่า "ชรามรณะก็อย่าง เจ้าของชรามรณะก็อย่าง" ก็ดี ว่า "ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น" ก็ดี ว่า "ชีวะก็อย่าง สรีระก็อย่าง" ก็ดี

ความเห็นเหล่านั้นทั้งหมด อริยสาวกละได้แล้ว ถอนรากทิ้งแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน ไม่ให้มีได้อีก หมดทางเกิดขึ้นได้ต่อไป เพราะอวิชชาดับหมดสิ้นไม่เหลือ"

(สำหรับ ชาติ ภพ ฯลฯ วิญญาณ สังขารก็ตรัสอย่างนี้ แสดงว่าการมีความเห็นที่ถูกต้องตามแนวปฏิจจสมุปบาท ถึงรู้เหตุปัจจัยของทุกข์ในช่วงใดช่วงหนึ่ง แต่ถ้าอวิชชาดับได้ ก็หมายถึงเป็นอริยสาวก(ผู้บรรลุมรรคผล)

ความเห็นผิดว่า ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น(ตं ชีวं ตं สรีรं) เท่ากับเห็นว่า เมื่อชีวะ(อัตตา)สูญ สรีระก็สูญตาม และเมื่อสรีระสูญ ชีวะก็สูญไปด้วย สรุปว่าสัตว์ไม่มี จึงเป็นอุจเฉททิฐิ (เป็นมิจฉาทิฐิอย่างหนึ่ง) ต่างจากความเห็นว่า สังขารทั้งหลายเกิดขึ้นและดับไปทั้งนั้น (เกิดและดับเป็นเรื่องของปัจจัยล้วนๆ)

ความเห็นผิดว่า ชีวะก็อย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง (อญฺญं ชีวं อญฺญं สรีรं) เท่ากับเห็นว่าสรีระดับสูญในโลกนี้เอง แต่ชีวะ(อัตตา)ยังล่องลอยต่อไปเหมือนนกหลุดจากกรงขัง สรุปได้ว่า สัตว์มีอัตตา จึงเป็นสัสสตทิฐิ (เป็นมิจฉาทิฐิอย่างหนึ่ง)

ทุติยอวิชชาปัจจยสูตร

(137-142) พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่วัดเชตวัน เนื้อหาเหมือนในปฐมอวิชชาปัจจยสูตรทุกประการ เพียงแต่เป็นพระดำรัสล้วนๆ ไม่ได้เริ่มจากข้อสงสัยของภิกษุ

นตุมหสูตร

กรรมเกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง

(143-144) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! กายนี้ไม่ใช่ของพวกเธอ ทั้งมิใช่ของใครอื่น พึงเห็นว่า กรรมเก่า(ปุราณ์ กมฺม์)นี้ เป็นสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เกิดขึ้นโดยเจตนา(อภิสญฺเจตยิต์) เป็นที่ตั้งของเวทนา (เวทยิต์)"

แล้วตรัสว่า ในเรื่องนั้นอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้แล้ว ย่อมพิจารณาสืบสาวเป็นอย่างดี(โยนิโสมนสิการ)ถึงการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันจึงเกิดขึ้น(คือปฏิจจสมุปบาท)ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ กล่าวคือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ เพราะอวิชชาดับสิ้นแล้ว สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้

ปฐมเจตนาสูตร

อธิบายปัจจัยให้เกิดวิญญาณ

(145-146) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! บุคคลจงใจ(เจเตติ) กำหนดจดจ่อ(ปกปฺเปติ) ครุ่นคิด(อนุเสติ) ถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์ (ปัจจัย) เพื่อให้วิญญาณดำรงอยู่ เมื่ออารมณ์(ปัจจัย)มีอยู่ วิญญาณก็มีที่อาศัย เมื่อวิญญาณดำรงมั่นเจริญขึ้นแล้ว การบังเกิดในภพใหม่ต่อไป(อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ) จึงมี เมื่อมีการบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ชาติชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาสจึงมีต่อไป กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! บุคคลไม่จงใจ ไม่กำหนดจดจ่อ แต่ยังครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์(ปัจจัย)เพื่อให้วิญญาณดำรงอยู่...กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! บุคคลไม่จงใจ ไม่กำหนดจดจ่อ และไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมไม่เป็นอารมณ์(ปัจจัย) เพื่อให้วิญญาณดำรงอยู่ เมื่ออารมณ์(ปัจจัย)ไม่มี วิญญาณก็ไม่มีที่อาศัย เมื่อวิญญาณไม่ดำรงมั่นไม่เจริญขึ้น การบังเกิดในภพใหม่ต่อไปก็ไม่มี เมื่อไม่มีการบังเกิดในภพใหม่ต่อไป ก็ไม่มีชาติชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาสต่อไป กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้"

(พุทธดำรัสนี้ ใช้อธิบายในเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ทั้งในชีวิตปัจจุบันและในสังสารวัฏ(ข้ามภพข้ามชาติ) อรรถกถาอธิบายไปในทางข้ามภพข้ามชาติ โดยกล่าวว่า วิญญาณในที่นี้หมายถึงกัมมวิญญาณ คำว่าจงใจ(เจเตติ) หมายถึงความจงใจอันเป็นกุศลและอกุศลที่เป็นไปในภูมิ 3 คำว่ากำหนดจดจ่อ(ปกปฺเปติ) หมายถึงความดำริด้วยตัณหาและทิฐิ คำว่า ครุ่นคิด(อนุเสติ)

หมายถึงจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม)

ทุติยเจตนาสูตร

การเกิดขึ้นของนามรูป

(147-178) พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ความเบื้องต้นเหมือนในปฐมเจตนาสูตร คือกล่าวถึงความจงใจ ความกำหนดจดจ่อ ความครุ่นคิด เป็นอารมณ์ (ปัจจัย) ให้มีวิญญาณ แล้วตรัสว่า

"...เมื่อวิญญาณดำรงมั่น เจริญขึ้นแล้ว ความหยั่งลง (อวกฺกนฺติ) แห่งนามรูปจึงมี"

จากนั้นจึงตรัสว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส (ฝ่ายนิโรธมีนัยตรงกันข้าม)

(คำว่า ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ (การบังเกิดในภพใหม่) และ อวกฺกนฺติ(การหยั่งลงของนามรูป)ในสองพระสูตรนี้ ชวนให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องข้ามภพข้ามชาติ?)

ตติยเจตนาสูตร

อธิบายเรื่องตายแล้วเกิด (จุติและอุบัติ)

(149-150) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! บุคคลจงใจ กำหนดจดจ่อ และครุ่นคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมเป็นอารมณ์(ปัจจัย) เพื่อให้วิญญาณดำรงอยู่ เมื่ออารมณ์(ปัจจัย)มีอยู่ วิญญาณก็มีที่อาศัย เมื่อวิญญาณดำรงมั่น เจริญขึ้นแล้ว ตัณหา(นติ)จึงมี เมื่อมีตัณหา คติในการเวียนมา(อาคติคติ) จึงมี เมื่อมีคติในการเวียนมา จุติ (ตาย) และอุบัติ(เกิด) จึงมี เมื่อมีจุติและอุบัติ ชาติชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาสจึงมี กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้"

(นติ ที่แปลว่าตัณหา เพราะ(ใจ)น้อมไปในอารมณ์ที่มีรูปเป็นต้นที่น่ารักน่ายินดี คำว่า อาคติคติ-คติในการเวียนมา อรรถกถาอธิบายว่า เมื่อกรรม กรรมนิมิต หรือคตินิมิตปรากฏ ปฏิสนธิวิญญาณก็มีขึ้นได้ แสดงว่าใจที่น้อมไปในอารมณ์ที่ปรารถนานั่นเอง นำไปสู่การตายและการอุบัติ

คำว่า "ตายและเกิด" หรือ "จุติและอุบัติ" แปลจากคำว่า จุตูปปาโต ซึ่งเป็นคำเดียวกับในคำว่า จุตูปปาตญาณ (ญาณหยั่งรู้จุติและอุบัติของสัตว์) แสดงชัดว่า พระสูตรนี้ได้อธิบายปฏิจจสมุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาติโดยตรง)

จบกฬารขัตติยวรรค(10 พระสูตร)

คหปติวรรค

ปฐมปัญจเวรภยสูตร

คุณสมบัติของโสดาบัน

(151) วันหนึ่ง อนาถบิณฑิกเศรษฐีเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสกะท่านว่า เมื่อใดภัยเวร 5 ประการของอริยสาวกสงบลง เมื่อนั้นอริยสาวกย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยองค์แห่งโสดาปัตติ(โสดาปัตติยังคะ) 4 อย่าง และเมื่ออริยสาวกนั้นเห็นแจ้งแทงตลอดซึ่งญายธรรมด้วยปัญญา ก็พึงหวังบอกกับตนเองได้ว่า สำหรับเราไม่มีแล้วนรก กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ปิตติวิสัย อบาย ทุคติ วินิบาต เราเป็นโสดาบัน ไม่มีตกต่ำอีกต่อไป แน่นอนว่าจะได้ตรัสรู้ในวันข้างหน้า

ภัยเวร 5 ที่สงบแล้วของโสดาบัน

(152) ภัยเวรทั้ง 5 ที่สงบแล้วของโสดาบัน พระพุทธองค์ทรงแจกแจงดังนี้

1. ผู้ฆ่าสัตว์ ย่อมประสบภัยเวรในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์ทางใจ(เจตสิกทุกข์) คือโทมนัสบ้าง เพราะปาณาติบาตเป็นเหตุ สำหรับอริยสาวกซึ่งเว้นเด็ดขาดจากปาณาติบาตแล้ว ภัยเวร(ในเรื่องนี้) ย่อมสงบลง
2. ผู้ลักทรัพย์ ย่อมประสบภัยเวรในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์ทางใจคือโทมนัสบ้าง เพราะอทินนาทานเป็นเหตุ สำหรับอริยสาวกซึ่งเว้นเด็ดขาดจากอทินนาทานแล้ว ภัยเวร(ในเรื่องนี้)ย่อมสงบลง
3. ผู้ประพฤติผิดในกาม ย่อมประสบภัยเวรในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์ทางใจคือโทมนัสบ้าง เพราะกาเมสุมิจฉาจารเป็นเหตุ สำหรับอริยสาวกซึ่งเว้นเด็ดขาดจากกาเมสุมิจฉาจารแล้ว ภัยเวร(ในเรื่องนี้)ย่อมสงบลง
4. ผู้พูดเท็จ ย่อมประสบภัยเวรในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์ทางใจคือโทมนัสบ้าง เพราะมุสาวาทเป็นเหตุ สำหรับอริยสาวกซึ่งเว้นเด็ดขาดจากมุสาวาทแล้ว ภัยเวร(ในเรื่องนี้)ย่อมสงบลง
5. ผู้ตั้งอยู่ในความประมาทเพราะดื่ม เสพ สุราเมรัย และสิ่งมึนเมา ย่อมประสบภัยเวรในชาตินี้บ้าง ในชาติหน้าบ้าง เสวยทุกข์ทางในคือโทมนัสบ้าง เพราะการเสพสุราเมรัยและสิ่งมึนเมาเป็นเหตุ สำหรับอริยสาวกซึ่งเว้นเด็ดขาดจากการเสพสุราเมรัยและสิ่งมึนเมาแล้ว

ภัยเวร(ในเรื่องนี้) ย่อมสงบลง

(คำว่า ภัยเวร แปลจากคำว่า ภยานิ เวรานิ หมายถึง เจตนาเป็นเหตุก่อภัยและเวร ศีลข้อ 5 คือ สุราเมรยมัชชปมาทัฏ-ฐานา เวรมณี นั้น แปลกันทั่วไปว่างดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุรา และเมรัย มีผู้เห็นว่า มัชชะน่าจะแปลว่า สิ่งมึนเมาได้ จะได้ครอบ-คลุมสิ่งเสพย์ติดมึนเมาได้ทุกอย่าง)

องค์แห่งโสดาปัตติ 4 อย่างของโสดาบัน

(153) องค์แห่งโสดาปัตติ หรือ โสดาปัตติยังคะ 4 อย่าง พระพุทธองค์ทรงแจกแจงไว้ดังนี้ 1.2.3 มีความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว(อเวจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต)ในพระพุทธเจ้า ในพระธรรม และในพระอริยสงฆ์ 4. ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะพึงใจ ซึ่งไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ อันตัณหาและทิฐิครอบงำไม่ได้ เป็นไปเพื่อสมาธิ

(ศีลที่พระอริยะพึงใจ หมายถึงศีล 5 อริยบุคคลไปเกิดในภพไหนๆ ก็ไม่ละเมิดศีล 5 ศีล 5 จึงได้ชื่อว่าอริยกันตศีล(ศีลอันพึงปรารถนาของอริยบุคคล)

มีธรรมอีก 4 อย่างที่เรียกว่า โสดาปัตติยังคะเหมือนกัน แต่เป็นองค์ธรรมของผู้ที่จะได้บรรลุโสดาปัตติมรรค คือ 1. สัปปุริส-สังเสวะ (คบสัตบุรุษ) 2. สัทธัมมสวนะ (ฟังธรรมของสัตบุรุษ) 3. โยนิโสมนสิการ(พิจารณาโดยแยบคาย) 4. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ (ปฏิบัติธรรมเหมาะสมแก่ธรรม)

โสดาบันเห็นแจ้งในปฏิจจสมุปบาท

(154-155) ปฏิจจสมุปบาท เรียกว่าญายธรรม(อริยมรรคมีองค์ 8 ก็เรียกว่าญายธรรม) พระพุทธองค์ตรัสว่า ญายธรรมอันประเสริฐคือปฏิจจสมุปบาทที่อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เห็นด้วยดีแล้ว รู้แจ้งด้วยปัญญาแล้ว พิจารณาโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ)เป็นอย่างดีว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ กล่าวคือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ เพราะอวิชชาดับคลายสิ้นเชิง สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้...

ทุติยปัญจเวรภยสูตร

(156-160) พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน เนื้อหาเหมือนในปฐมปัญจเวรภยสูตรทุกประการ (แสดงว่า คำสอนในพระสูตรทั้งสองนี้ใช้สอนทั้งภิกษุและคฤหัสถ์เสมอกัน)

ทุกขนิโรธสูตร

ทุกข์เกิด-ทุกข์ดับที่ตัณหา

(161-162) ที่วัดเชตวันครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงอธิบายความเกิดขึ้นแห่งทุกข์และความดับแห่งทุกข์ ความว่า

เมื่อจักขุเห็นรูปเกิดจักขุวิญญาณ ความประจวบกัน 3 อย่าง(คือจักขุ+รูป+จักขุวิญญาณ) เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา นี้คือความเกิดขึ้นแห่งทุกข์(ความประจวบกัน 3 อย่าง คืออายตนะภายใน+อายตนะภายนอก+วิญญาณ ชุดอื่นก็เหมือนกัน เป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การเกิดตัณหา)

(163) เมื่อจักขุเห็นรูปเกิดจักขุวิญญาณ ความประจวบกัน 3 อย่าง(คือจักขุ+รูป+จักขุวิญญาณ) เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา

เพราะตัณหานั้นแหละดับคลายสิ้นเชิง อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาสจึงดับ กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้ (อายตนะภายใน+อายตนะภายนอก+วิญญาณ ชุดอื่นก็เหมือนกัน เป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดทุกข์ แต่เมื่อตัณหาดับคลายไม่เหลือ วงจรทุกข์ก็สิ้นสุดลงตรงนั้น)

(อรรถกถากล่าวว่า คำอธิบายแบบนี้สำหรับวัฏฏทุกข์-ทุกข์ในความเวียนว่ายตายเกิด)

โลกนิโรธสูตร

ความเกิดและความดับของโลก

(164-165) คำอธิบายในพระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน เนื้อหาเหมือนในทุกขนิโรธสูตรเกือบทุกอย่าง ต่างกันที่คำอธิบายฝ่ายทุกข์เกิด ซึ่งไม่หยุดอยู่แค่ตัณหา โดยตัณหายังเป็นปัจจัยส่งทอดต่อๆ ไปจนถึงชรามรณะ...คำว่าโลกในที่นี้ หมายถึงสังขารโลก

ญาตกสูตร

อยู่เพียงลำพังก็ทรงกล่าว(สวด)ปฏิจจสมุปบาท

166-168) ครั้งหนึ่ง ขณะประทับหลีกเร้นอยู่ที่คิญชกาวสถะ(ปราสาทสร้างด้วยอิฐ)ใกล้บ้านของหมู่พระญาติ(ศากยวงศ์และโกลิยวงศ์) พระพุทธองค์ทรงกล่าวข้อธรรมในปฏิจจสมุปบาทกับพระองค์เองเพียงลำพัง ทรงเห็นภิกษุรูปหนึ่งยืนแอบฟังอยู่ใกล้ๆ จึงตรัสถามว่า ได้ยินธรรมเรื่องนี้แล้วหรือ? เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่าได้ยินแล้ว ทรงแนะนำให้เรียนและจดจำเอาไว้ เพราะเรื่องปฏิจจสมุปบาทมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์

ปฏิจจสมุปบาทที่ทรงยกขึ้นกล่าวในเวลานั้น มีเนื้อหาเหมือนในโลกนิโรธสูตรทุกประการ

อัญญตรสูตร

ความเห็นสุดโต่งเรื่องผู้ทำกรรม-ผู้รับผลกรรม

(169-171) พระสูตรนี้กล่าวถึงพราหมณ์คนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวัน ทูลถามว่า คนไหนทำคนนั้นก็รับผลหรือ? หรือว่าคนทำกับคนรับผลเป็นคนละคนกัน?

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า คำพูดอย่างนั้นเป็นความสุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง ทรงไม่เข้าไปใกล้ทางสุดโต่งอย่างนั้น แต่ทรงแสดงธรรมสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ ฯลฯ กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ เพราะอวิชชาดับคลายไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้

พราหมณ์นั้นเข้าใจแจ่มแจ้งในปฏิจจสมุปบาท ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกตั้งแต่วันนั้น

ชาณุสโสณิสูตร

ความเห็นสุดโต่งเรื่องมี-ไม่มี

(172-174) วันหนึ่ง พราหมณ์ชาณุสโสณิเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวัน ตั้งปัญหาทูลถามว่า สิ่งทั้งปวงมีหรือไม่มี(อย่างแท้จริง)กันแน่? พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ความเห็นใน 2 ด้านอย่างนั้น เป็นความเห็นสุดโต่ง ทรงไม่เข้าไปใกล้ แต่ทรง

กล่าวธรรมสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ ฯลฯ (ตรัสปฏิจจสมุปบาททั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับแห่งกองทุกข์เหมือนในอัญญตรสูตร)

พราหมณ์ชาณุสโสณิเข้าใจแจ่มแจ้งในธรรม ได้ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต

โลกายติกสูตร

ความเห็นสุดโต่งของนักโลกายตะ

(175-177) วันหนึ่ง พราหมณ์นักโลกายตะ(a world-wise brahmin: a brahmin in world-love) เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวัน ขอให้ทรงตอบข้อสงสัยของตน

พราหมณ์ สิ่งทั้งปวงมีอยู่หรือ?

พระพุทธองค์ : ความเห็นว่าสิ่งทั้งปวงมี เป็นโลกายตะหลักใหญ่ที่สุด

พราหมณ์ : สิ่งทั้งปวงไม่มีหรือ?

พระพุทธองค์ : ความเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่มี เป็นโลกายตะประการที่สอง

พราหมณ์ : สิ่งทั้งปวงเป็นภาวะหนึ่งเดียว(เอกตฺต-unity)หรือ?

พระพุทธองค์ ความเห็นว่าสิ่งทั้งปวงเป็นภาวะหนึ่งเดียว เป็นโลกายตะประการที่สาม

พราหมณ์ : สิ่งทั้งปวงเป็นภาวะหลากหลาย(ปุ-

ถุตฺต่-plurality)หรือ?

พระพุทธองค์ : ความเห็นว่าสิ่งทั้งปวงเป็นภาวะหลาก หลาย เป็นโลกายตะประการที่สี่

(ทั้ง 4 ความเห็นดังกล่าวของพราหมณ์นั้น เป็นความเห็นสุดโต่ง 2 ด้าน คือ 1. เห็นว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่จริง (อัตถิกวาท-extreme realism) 2. เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีจริง (นัตถิกวาท-nihilism)

ตรัสต่อไปว่า ทรงไม่เข้าไปติดอยู่กับความเห็นสุดโต่งอย่างนั้น แต่ทรงแสดงธรรมสายกลางว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ เพราะอวิชชาดับคลายไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ

พราหมณ์นักโลกายตะคนนั้นเลื่อมใสในคำสอนได้ประกาศตนเป็นอุบาสกตั้งแต่วันนั้น

(สมัยพุทธกาล ความรู้แบบปรัชญาเกี่ยวกับโลก จัดเป็นโลกายตะอย่างหนึ่ง ความรู้ที่เป็นโลกายตะนั้นเป็นความรู้ทางโลกๆ ไป ไม่ใช่ความรู้เพื่อความดับทุกข์)

ปฐมอริยสาวกสูตร

ความรู้ในปฏิจจสมุปบาทของอริยสาวก

(178-182) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย ความว่า อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ ไม่มีความสงสัยได้

เลยว่า เมื่ออะไรมี อะไรจึงมี เพราะอะไรเกิด อะไรจึงเกิด อะไรมี นามรูปจึงมี อะไรมี สฬายตนะจึงมี ฯลฯ อะไรมี ชราและมรณะจึงมี แต่อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ย่อมมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อตามคำพูดของผู้อื่นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อวิญญาณมี นามรูปจึงมี เมื่อนามรูปมี สฬายตนะจึงมี ฯลฯ เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี อริยสาวกนั้นรู้ว่า โลกเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

ต่อจากนั้น ทรงกล่าวถึงความรู้ของอริยสาวกในเรื่องปฏิจจ-สมุปบาทฝ่ายทุกขนิโรธ ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม แล้วตรัสว่า เมื่อใดที่อริยสาวกรู้ทั่วถึงทั้งเหตุเกิด (สมุทยํ) และความดับ (อตฺถงฺคมํ) แห่งโลกตามเป็นจริงอย่างนี้ เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นก็เรียกได้ว่าเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยทิฐิ...(คือเป็นโสดาบัน)

ทุติยอริยสาวกสูตร

(183-187) พระสูตรนี้กล่าวถึงพระพุทธองค์แสดงธรรมในปฏิจจสมุปบาทให้ภิกษุทั้งหลายฟังที่วัดเชตวัน เนื้อหาเหมือนในปฐมอริยสาวกสูตรทุกประการ ต่างกันก็แต่ในพระสูตรนี้แจกแจงปฏิจจสมุปบาทตลอดสาย คือตั้งแต่อวิชชาจนถึงชราและมรณะเท่านั้น

จบคหปติวรรค(10 พระสูตร)

ทุกขวรรค

ปริวีมังสนสูตร

ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์คืออย่างไร

(188-191) คราวหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า พิจารณาอย่างไรจึงจะเป็นการพิจารณาเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ? ภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาให้โปรดประทานคำตอบในเรื่องนี้ ทรงอธิบายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เมื่อพิจารณาย่อมพิจารณาว่า ทุกข์คือชราและมรณะมีหลากหลายเกิดขึ้นในโลก ทุกข์นี้มีอะไรเป็นเหตุเกิด เมื่ออะไรมี ชราและมรณะจึงมี เมื่ออะไรไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี เมื่อพิจารณาก็จะรู้แจ้งว่า ทุกข์คือชราและมรณะนี้มีชาติเป็นเหตุเกิด เมื่อชาติมี ชราและมรณะจึงมี เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจึงไม่มี ภิกษุนั้นเป็นอันรู้แจ้งชราและมรณะ รู้แจ้งเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ รู้แจ้งความดับแห่งชราและมรณะ ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติตามนั้น(ตถา ปฏิปนฺโน) และ

ประพฤติธรรมอย่างเหมาะสม(อนุธมฺมจารี-ประพฤติเพื่อความดับทุกข์) ภิกษุนี้ เรียกได้ว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบทกประการ เพื่อความดับแห่งชราและมรณะ

ต่อจากนั้นทรงอธิบายถึงการพิจารณาชาติ ภพ อุปาทาน ฯลฯ จนถึงอวิชชาตามลำดับ โดยนัยเดียวกัน แล้วตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! บุคคลตกอยู่ในอวิชชา ถ้าสังขาร(เจตนา)ที่เป็นบุญปรุงแต่ง วิญญาณก็เข้าถึงบุญ(ปุญฺญูปคํ วิญฺญาณํ) ถ้าสังขารที่เป็นบาปปรุงแต่ง วิญญาณก็เข้าถึงบาป ถ้าสังขารที่เป็นอาเนญชา(จิตในจตุตถฌาน)ปรุงแต่ง วิญญาณก็เข้าถึงอาเนญ-ชา(ภาวะแน่วนิ่งมั่นคง)"

(หมายความว่า ตราบใดที่ยังมีอวิชชาอยู่ บุญบาปและฌานก็ยังเป็นปัจจัยให้วิญญาณเกิดต่อไปได้อีก)

ภาวะจิตของพระอรหันต์

(192) ตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อภิกษุละอวิชชาได้ วิชชาเกิดขึ้นแล้ว เพราะสำรอกอวิชชาได้(อวิชฺชาวิราคา) เพราะวิชชาเกิดขึ้น เธอย่อมไม่ปรุงแต่งปุญญาภิสังขาร เมื่อไม่คิดปรุงไม่คิดแต่งย่อมไม่ถือมั่นสิ่งใดในโลก(ไม่มีอุปาทาน) เมื่อไม่ถือมั่นก็ย่อมไม่กระวน-กระวาย(น ปริตสฺสติ-ไม่หวั่นใจ, ไม่กังวล, ไม่วุ่นวายใจ) เมื่อไม่กระวนกระวาย ย่อมปรินิพพาน(จิตสงบเย็น) ประจักษ์แก่ใจตัวเอง เธอย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีก

"ภิกษุนั้น หากเสวยเวทนาที่เป็นสุข ก็รู้เท่าทันว่า สุข-เวทนานั้นไม่เที่ยง รู้เท่าทันว่า สุขเวทนานั้นตนมิได้สยบ(ไม่ยึดถือด้วยตัณหา) รู้เท่าทันว่า สุขเวทนานั้นตนมิได้ติดใจเพลิน (อนภินนฺทิตา) หากเธอเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์...หากเธอเสวยเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุข...(ก็รู้เท่าทันเช่นนั้นเหมือนกัน หากเธอเสวยสุขเวทนา...ทุกขเวทนา...อทุกขมสุขเวทนา ก็เสวยเวทนานั้นอย่างไม่ผูกมัดตัว(น วิสญฺญุตฺโต-วางใจเฉยกับความรู้สึกทุกอย่าง)

"ภิกษุนั้น เมื่อเสวยเวทนาที่สุดเพียงกาย(กายปริยนฺติกํ เวทนํ เวทยมาโน-เสวยเวทนาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย) ก็รู้เท่าทันว่าเราเสวยเวทนาที่สุดเพียงกาย เมื่อเสวยเวทนาที่สุดเพียงชีวิต(ชีวิตปริยนฺติกํ เวทนํ เวทยมาโน-เสวยเวทนาทางใจ) ก็รู้เท่าทันว่าเราเสวยเวทนาที่สุดเพียงชีวิต เธอรู้ชัดว่า เมื่อตายไป อารมณ์ที่ได้เสวยทั้งหมดซึ่งมิได้ติดใจเพลิน จักเป็นของเย็นอยู่ที่(อายตนะ 12)นี้เอง เหลืออยู่ก็แต่ซากสรีระ"

(193) ตรัสอุปมาในเรื่องนี้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เสมือนหนึ่งว่า บุรุษยกหม้อร้อนออกจากเตาเผาหม้อ วางไว้ที่พื้นเรียบ ส่วนที่เป็นไอร้อนพึงสงบหายไปที่หม้อนั้นเอง ดินเผา(ตัวหม้อ)ยังคงเหลืออยู่ ฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้น เมื่อเสวยเวทนาที่สุดเพียงกาย ก็รู้เท่าทันว่าเราเสวยเวทนาที่สุดเพียงกาย เมื่อเสวยเวทนาที่สุดเพียงชีวิต ก็รู้เท่าทันว่าเราเสวยเวทนาที่สุดเพียงชีวิต เธอรู้ชัดว่า ต่อจากจบชีวิตเพราะกายแตกดับ อารมณ์ที่ได้เสวยแล้วทั้งหมดซึ่งมิได้ติดใจ

เพลิน จักเป็นของเย็นอยู่ที่(อายตนะ 12)นี้เอง เหลืออยู่ก็แต่ซากสรีระเท่านั้น"



เวทนาดับคือตาย

อรรถกถาแห่งปริวีมังสนสูตร ให้คำอธิบายในเรื่องเวทนาที่สุดเพียงกาย(กายปริยนฺติกเวทนา)และเวทนาที่สุดเพียงชีวิต(ชีวิตปริยนฺติกเวทนา) ขอสรุปบันทึกไว้ดังนี้

เวทนาที่สุดเพียงกาย แปลได้อีกอย่างหนึ่งว่า เวทนาที่ปรากฏทางกายหรือเวทนาที่กำหนดได้ด้วยกาย กายในที่นี้คือทวาร 5 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) เมื่อยังมีทวารทั้ง 5 นี้อยู่ เวทนาประเภทนี้ก็ยังเกิดขึ้นได้

เวทนาที่สุดเพียงชีวิต แปลได้อีกอย่างหนึ่งว่า เวทนาที่ปรากฏทางชีวิต หรือเวทนาที่กำหนดได้ด้วยชีวิต ตราบใดที่ยังมีชีวิตอยู่ ตราบนั้นการเสวยอารมณ์ทางใจก็ยังมีอยู่

เวทนาที่เกิดทางทวาร 5 เกิดขึ้นทีหลัง แต่ดับก่อน ส่วนเวทนาทางใจ(มโนทวาร) เกิดขึ้นก่อน ดับทีหลัง

ในขณะปฏิสนธินั้น เวทนาทางใจมีอยู่ในวัตถุรูป(หทัย)เท่านั้นเพราะยังไม่มีทวาร 5 ในเวลาที่ชีวิต

เป็นไป(ปวัตติกาล) เวทนาทางทวาร 5 จึงเป็นไปทางทวาร 5 เมื่อเข้าสู่วัย 20 ปี คนเรามีกำลังแรงยิ่งทั้งด้วยความรักความโกรธและความหลง ช่วงอายุ 50 ปี กำลังของคนอยู่ในสภาพทรงตัว พออายุได้ 60 ปี กำลังเริ่มเสื่อมถอย อายุ 80-90 ปี กำลังอยู่ในขั้นทุพลภาพ(อ่อนแรงถึงที่สุด) ตาฝ้าฟาง หูหนวกตึง กลิ่นหอมกลิ่นเหม็น สัมผัสแข็งหรืออ่อน แทบจะแยกไม่ออกบอกไม่ถูก เป็นวัยที่เรียกได้ว่า เวทนาทั้ง 5 แตก แต่เวทนาทางใจยังเป็นไปได้ โดยจะค่อยๆ เสื่อมลงไปตามลำดับ เวทนาทางใจนั้นอยู่ที่หทัยเมื่อตอนชีวิตจะดับ ตราบใดที่เวทนาทางใจมีอยู่ ตราบนั้นก็ถือว่ายังมีชีวิต เมื่อเวทนาดับก็คือตาย

สำหรับพระอรหันต์นั้น ท่านกล่าวเปรียบเทียบว่า ชีวิตร่างกายของท่านซึ่งพรั่งพร้อมด้วยเวทนาครบถ้วนเหมือนหม้อดินในเตาเผาติดไฟโชน(เตาเผาเปรียบเหมือนภพ) ภิกษุผู้ทำความเพียรเพื่อบรรลุธรรม(โยคาวจร) เหมือนช่างหม้อ อรหัตตมัคคญาณเหมือนไม้ขอที่ช่างหม้อใช้เกี่ยวหม้อดินออกจากเตา ภาวะแห่งนิพพานซึ่งไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง เปรียบเหมือนภาคพื้นที่เรียบ การที่ภิกษุเจริญวิปัสสนาจนบรรลุอรหัตตผล รู้เท่าทันเวทนาที่เกิดขึ้น ไม่ติดใจเพลิน ก็เหมือนช่างหม้อใช้ไม้ขอเกี่ยวหม้อดินจากเตาเผาออกมาวางไว้บน

พื้นที่เรียบ ความร้อนที่ตัวหม้อก็สงบหายไปที่ตัวหม้อนั้นเอง โดยตัวหม้อก็ยังคงอยู่ เวทนาของพระอรหันต์เปรียบเหมือนความร้อนในเนื้อดินเผาหรือตัวหม้อ สรีรธาตุ(ร่างกาย)ของท่านเหมือนเนื้อดินเผา เวทนาหายไป(มีก็สักแต่ว่ามี) เมื่อท่านดับขันธ์ ก็เหลือแต่สรีรธาตุเท่านั้น

ความติดใจเพลินใจในเวทนานั้น คนเราติดใจเพลินในเวทนาทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา เฉพาะที่ติดใจเพลินในสุขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา เข้าใจได้ไม่ยาก แต่ติดใจเพลินในทุกขเวทนานั้นเป็นไปได้ด้วยหรือ?

อรรถกถาให้คำตอบว่า ติดใจเพลินในสุขเวทนานั่นแหละ คือติดใจเพลินในทุกข์ เพราะสุขก็ปรวนแปรเป็นทุกข์ไปในที่สุด

ไม่มีการทำกรรมทุกอย่างสำหรับพระอรหันต์

(194-195) แล้วทรงตั้งคำถามให้ภิกษุเหล่านั้นตอบกันเองว่าเข้าใจกันอย่างไร พระอรหันต์ยังจะมีการทำกรรมที่เป็นบุญบ้าง เป็นบาปบ้าง เป็นอเนญชาบ้างหรือไม่? คำตอบจากภิกษุทั้งหลายคือไม่

ต่อจากนั้น ตรัสถามไปตามลำดับว่า เมื่อสังขาร(การปรุงแต่งหรือทำกรรม) ไม่มีโดยประการทั้งปวงเพราะสังขารดับ วิญ-

ญาณจะปรากฏหรือไม่? เมื่อไม่มีวิญญาณนามรูปจะปรากฏหรือไม่? ฯลฯ เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะจะปรากฏหรือไม่? ทุกคำถามนั้น ภิกษุทั้งหลายทูลตอบว่า เป็นไปไม่ได้ทั้งสิ้น

พระพุทธองค์ตรัสว่า การตอบอย่างนั้นถูกต้องแล้ว ขอให้คิดขอให้เชื่อไว้อย่างนั้น ให้น้อมใจไปตามนั้น อย่าได้มีความเคลือบแคลงสงสัยในเรื่องนั้น นั่นเป็นปลายสุดแห่งทุกข์

อุปาทานสูตร

ธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทานคือเชื้อตัณหา

(196-199) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุพินิจเห็นความยินดีพอใจเนืองๆ (อสฺสาทานุปสฺสิโน)ในธรรมอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

ทรงอุปมาว่า เหมือนคนเติมหญ้าแห้ง มูลโคแห้ง และไม้แห้งเข้าไปในกองไฟใหญ่ที่กำลังลุกโพลง เมื่อกองไฟใหญ่ได้เชื้ออย่างนั้นอยู่ตลอดเวลา ไฟก็ยิ่งลุกโพลงอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน

ตรัสในทางตรงกันข้ามว่า เมื่อภิกษุเห็นโทษเนืองๆ (อาทีนวานุปสฺสิโน) ในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาก็ย่อมดับไป เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ฯลฯ เพราะชาติดับ ชรา

มรณะ...จึงดับ กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้ เหมือนการไม่เติมเชื้อไฟให้แก่กองไฟที่กำลังลุกโพลง เมื่อกองไฟนั้นหมดเชื้อ ไฟก็ดับไปเอง

(อรรถกถากล่าวว่า ธรรมที่เป็นไปในภูมิ 3 (ไม่ว่าจะเป็นกุศลธรรมหรืออกุศลธรรม) เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน 4)

ปฐมสังโยชนสูตร

ธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ก็เป็นเชื้อตัณหา

(200-203) ที่วัดเชตวันคราวหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายในทำนองเดียวกับอุปาทานสูตร ต่างกันที่ความยินดีพอใจเนืองๆของภิกษุเกิดขึ้นกับธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ (สังโยชน์ 10) ซึ่งจะเป็นเหตุให้ตัณหาเจริญและเป็นปัจจัยส่งต่อกันไป ทรงอุปมาว่า เหมือนประทีปน้ำมันถูกเติมน้ำมันและไส้อยู่ตลอดเวลา...

ทุติยสังโยชนสูตร

(204-205) พระสูตรนี้ กล่าวถึงพระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน เนื้อหาเหมือนในปฐมสังโยชนสูตรทุกประการ เพียงแต่ในพระสูตรนี้ นำด้วยอุปมาก่อน แล้วตามด้วยบทธรรม

ปฐมมหารุกขสูตร

วิธีทำลายปัจจัยแห่งทุกข์ไม่ให้เหลือเชื้อ

(206-209) พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายที่วัดเชต-วันในวันหนึ่งว่า การพินิจเห็นความยินดีพอใจในธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทานนั้น ทำให้ตัณหาเจริญขึ้น เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรามรณะ... เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่หยั่งรากลงลึก และแผ่รากเล็กรากน้อยไปรอบข้าง รากทั้งหมดนั้นดูดอาหารขึ้นข้างบน เมื่อต้นไม้ใหญ่ได้อาหารอยู่อย่างนั้น ก็ยืนต้นไปได้นาน

ในทางตรงกันข้าม ตรัสว่า การที่ภิกษุไม่พินิจเห็นความยินดีพอใจเนืองๆ ในธรรมอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ...เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ ถูกคนเอาจอบและบุ้งกี๋มาตัดต้นไม้ที่โคนต้น แล้วขุดลงไปคุ้ยเอารากน้อยใหญ่ขึ้นมา จัดการทอนลำต้นให้เป็นท่อนๆ แล้วผ่าและเกรียกเป็นชิ้นๆ เอาไปผึ่งลมตากแดด เมื่อไม้แห้งดีแล้วก็เผาให้เป็นเถ้าแล้วโปรยลงในสายน้ำเชี่ยว ทำถึงขั้นนี้ก็เป็นอันว่า ต้นไม้ใหญ่นั้นถูกขุดโค่นรากเป็นตาลยอดด้วน งอกเกิดต่อไปอีกไม่ได้แล้ว

(อรรถกถาเปรียบเทียบว่า วัฏฏะในภูมิ 3 เหมือนต้นไม้ใหญ่ อายตนะทั้งหลายเหมือนรากไม้ การทำกรรมทางทวาร 6 เหมือนการดูดอาหารทางราก ผู้ปฏิบัติเพื่อดับทุกข์(โยคาวจร) เหมือนคนโค่นต้นไม้ ญาณ(วิปัสสนา) เหมือนจอบ สมาธิ เหมือนบุ้งกี๋(ภาชนะ)...)

ทุติยมหารุกขสูตร

(210-211) พระสูตรนี้มีนัยเหมือนกับปฐมมหารุกขสูตร ทุกประการ เพียงแต่สลับความให้อุปมาขึ้นก่อน บทธรรมตามหลัง พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันเช่นกัน

ตรุณรุกขสูตร

(212-215) พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย มีเนื้อหาเหมือนในปฐมสังโยชนสูตร แต่ยกอุปมาด้วยต้นไม้อ่อน คำกล่าวในอุปมาเป็นทำนองเดียวกับอุปมาด้วยต้นไม้ใหญ่ในปฐมมหารุกขสูตร

นามรูปสูตร

ธรรมที่เป็นปัจจัยของสังโยชน์เป็นเชื้อแก่นามรูป

(216-219) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อภิกษุพินิจเห็นความยินดีพอใจเนืองๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์อยู่ นามรูปก็หยั่งลง (อวกฺกนฺติ-เกิด. ปฏิสนธิ) เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรามรณะ...(ฝ่ายดับ มีนัยตรงกันข้าม)

อุปมาในเรื่องนี้ทรงเปรียบด้วยต้นไม้ใหญ่เหมือนในมหาปฐมรุกขสูตร

วิญญาณสูตร

(220-223) พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน กล่าวถึงความพินิจเห็นความยินดีพอใจเนืองๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ เป็นเหตุให้วิญญาณหยั่งลง(อวกฺกนฺติ) เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป...ยกต้นไม้ใหญ่เป็นอุปมาเหมือนในปฐมมหารุกขสูตร

(น่าสังเกตว่า การเกิดขึ้นของวิญญาณและนามรูป ใช้คำว่า "อวกฺกนฺติ-หยั่งลง" เหมือนกัน)

นิทานสูตร

ปฏิจจสมุปบาทเหมือนตื้นแต่ลึกล้ำ

(224) คราวหนึ่ง ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่นิคมกัมมาสทัมมะ(หรือกัมมาสธัมมะ)ของชาวกุรุในแคว้นกุรุ พระอานนท์เข้าไปเฝ้า ณ ที่ประทับ กราบทูลว่า เป็นเรื่องน่าแปลกที่ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมอันลึกซึ้งและปรากฏเป็นเรื่องลึกซึ้ง ก็ยังปรากฏแก่ท่านเหมือนเป็นธรรมง่ายๆ (อุตฺตานกุตฺตานโก วิย ขายติ-ปรากฏเหมือนเป็นเรื่องตื้นๆ)

(225) พระพุทธองค์ตรัสแก่ท่านว่า

"อานนท์! อย่ากล่าวอย่างนั้น อย่ากล่าวอย่างนั้น ปฏิจจ-สมุปบาทนี้เป็นธรรมลึกซึ้งและปรากฏเป็นของลึกซึ้ง เพราะไม่รู้ไม่เข้าใจไม่แทงตลอดหลักธรรมข้อนี้แหละ หมู่สัตว์จึงวุ่นวายเหมือนเส้นด้ายที่ขอดกันยุ่ง จึงขมวดเหมือนกลุ่มเส้นด้ายที่เป็น

ปม จึงเป็นเหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง จึงผ่านพ้นอบาย ทุคติ วินิบาต สังสารวัฏไปไม่ได้"

(226-229) ตรัสต่อไปว่า เมื่อภิกษุพินิจเห็นความยินดีพอใจเนืองๆ ในธรรมทั้งหลายอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทานอยู่ ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน ฯลฯ กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ (ฝ่ายทุกข์ดับ มีนัยตรงกันข้าม)

ทรงอุปมาว่า เหมือนต้นไม้ใหญ่ (อย่างที่ตรัสในปฐมมหารุกขสูตร)

(อรรถกถาได้ยกบทต่างๆ ในพระสูตรนี้มาอธิบายอย่างกว้างขวางกรณีพระอานนท์มีความเห็นว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องง่ายสำหรับท่าน อรรถกถากล่าวว่า ความตื้นความลึกของปฏิจจสมุปบาทขึ้นอยู่กับบุคคล สำหรับพระอานนท์นั้นดูตื้น-ง่าย ก็เพราะท่านมีปัญญามาก มีญาณแกล้วกล้า ได้สั่งสมบารมียาวนานเป็นแสนกัป มีเหตุ 4 ประการที่ทำให้ปฏิจจสมุปบาทปรากฏเป็นเรื่องง่ายสำหรับพระอานนท์คือ 1. การถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยในปางก่อน 2. การได้อยู่ใกล้พระศาสดา 3. การได้บรรลุกระแสธรรม(เป็นพระโสดาบัน) 4. ความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมาก (พหูสูต) อรรถกถาอ้างพระดำรัสตอนหนึ่งที่ตรัสว่า ถ้าปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องง่าย เหตุใดพระอานนท์จึงไม่ได้เป็นพระโสดาบันด้วยตนเอง ต้องอาศัยคำสอนของพระองค์จึงบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบันได้)

จบทุกขวรรค(10 พระสูตร)

มหาวรรค

ปฐมวัสสุตวาตาสูตร

เห็นกายเป็นอัตตายังน่าฟังกว่าเห็นจิตเป็นอัตตา

(230) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ปุถุชนผู้ไม่ได้เรียนรู้ พึงหายติดได้บ้าง หมดใคร่ไปได้บ้าง หลุดพ้นไปได้บ้าง ในกายอันเป็นแหล่งรวมมหาภูตรูป(ธาตุ)ทั้ง 4 เพราะเหตุว่า ความเจริญ ความเสื่อม การเกิดการตายของกายอันเป็นแหล่งรวมมหาภูตรูปทั้ง 4 ยังปรากฏให้เห็น ปุถุชนผู้ไม่ได้เรียนรู้จึงหายติด หมดใคร่ หรือหลุดพ้นในกายนั้นได้บ้าง

"แต่สิ่งที่ตถาคตเรียกว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง ปุถุชนผู้ไม่ได้เรียนรู้ ไม่อาจหายติด หมดใคร่ หลุดพ้นไปได้เลย เพราะสิ่งที่เรียกว่าจิตเป็นต้นนี้ ปุถุชนผู้ไม่ได้เรียนรู้ยึดมั่นไว้ด้วยตัณหา ด้วยทิฐิว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตน

ของเรา มาเป็นเวลาช้านาน ฉะนั้น ปุถุชนผู้ไม่ได้เรียนรู้ จึงไม่อาจหายดิด หมดใคร่ หลุดพ้นในสิ่งที่เรียกว่าจิตเป็นต้นนั้นได้เลย"

(231-) ตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! การที่ปุถุชนผู้ไม่ได้เรียนรู้จะเข้าไปยึดถือร่างกายอันเป็นแหล่งรวมมหาภูตรูปทั้ง 4 ว่าเป็นตัวตน ยังดีกว่าจะยึดถือจิตว่าเป็นตัวตน เพราะเหตุว่า กายอันเป็นแหล่งรวมมหาภูตรูปทั้ง 4 นี้ ยังปรากฏให้เห็นว่าดำรงอยู่ปีหนึ่งบ้าง 2 ปีบ้าง 3-4-5 ปีบ้าง 10-20-30-40-50 ปีบ้าง 100 ปีบ้าง เกินกว่านั้นบ้าง แต่สิ่งที่เรียกว่าจิต มโน หรือวิญญาณนี้ เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ทั้งคืนทั้งวัน"

จิตเกิดและดับอยู่ตลอดเวลา

(232-234) ตรัสว่าจิตเกิด-ดับอยู่ตลอดเวลาดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! วานรเมื่อห้อยโหนไปในป่าใหญ่ก็จับกิ่งไม้ ปล่อยกิ่งนั้นไปโหนกิ่งอื่น ปล่อยกิ่งเดิมไปเกาะกิ่งใหม่เรื่อยไป ฉันใด สิ่งที่เรียกว่าจิต มโน หรือวิญญาณก็ฉันนั้น ดวงหนึ่งเกิดดวงหนึ่งดับ(อญฺญเทว อุปฺปชฺชติ อญฺญํ นิรุชฺฌติ) ทั้งคืนทั้งวัน"

ตรัสอีกว่า อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ย่อมมนสิการโดยแยบคายถึงปฏิจจสมุปบาทในกายและจิตที่ว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ กล่าวคือ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร

เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ เพราะอวิชชาดับคลายไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ

"ภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ย่อมหายติด ในรูป...ในเวทนา...ในสัญญา...ในสังขาร...ในวิญญาณ เมื่อหายติด ก็หมดใคร่ เมื่อหมดใคร่จึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้วก็เกิดญาณรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมทราบชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่มีอีกแล้ว"

(คำว่า "อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้" ได้พบบ่อยครั้ง มาจากคำว่า สุตวา ตามศัพท์แปลว่า ผู้ได้สดับตรับฟัง หมายถึงผู้ได้เรียน ได้สอบถาม ได้พิจารณาตัดสิน(วินิจฉัย)ในเรื่องขันธ์ ธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท สติปัฏฐาน เป็นต้น คำว่าหน่ายหรือเบื่อหน่าย แปลจากคำว่านิพพิทา หมายถึงหายติดใจ คำว่า หมดใคร่ แปลจากคำว่าวิราคะ ซึ่งมักจะแปลกันว่าคลายกำหนัด คำว่าจิตก็คือ "แหล่งคิด"ที่ใช้คำว่ามนายตนะนั่นเอง เรียกมนายตนะว่าจิต เพราะความนึกคิดเกิดขึ้นทางนี้(เป็นโคจรแห่งจิต) เรียกว่า มนะ หรือมโน เพราะมนายตนะเป็นธรรมชาติน้อมไปตามอารมณ์ เรียกว่า วิญญาณ เพราะมนายตนะทำหน้าที่รู้อารมณ์

อรรถกถาอธิบายความเกิดดับอยู่ตลอดเวลาของจิตว่า จิตมีการเกิดดับต่อเนื่องหรือสืบต่อกันอยู่ทั้งคืนทั้งวันเหมือนเปลวไฟ ชั่วดีดนิ้วเปาะเดียว จิตเกิดขึ้นได้หลายโกฏิแสนดวง ในมิลินทปัญหาก็กล่าวว่า จำนวนเมล็ดข้าวเปลือก 100 เล่มเกวียน 1 บั้น (ครึ่งเล่มเกวียน) 7 สัด (=7 ถังหรือ 140 ลิตร) กับ 2 ทะนาน

ยังไม่ถึงเสี้ยวแห่งชั่วขณะดีดนิ้วครั้งเดียวเลย)

ทุติยอัสสุตวตาสูตร

นิพพิทาที่เกิดจากผัสสะ

(235-239) ในตอนต้นของพระสูตรนี้ กล่าวถึงพระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ด้วยเรื่องการเห็นกายเป็นอัตตายังดีกว่าเห็นจิตเป็นอัตตาเหมือนกัน

(237-239) แล้วตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ย่อมมนสิการโดยแยบคายถึงปฏิจจสมุปบาทในกายและจิตที่ตถาคตกล่าวมานั้นว่า เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา จึงเกิดสุขเวทนา เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยให้สุขเวทนานั้นดับไป สุขเวทนาที่เกิดขึ้น จึงดับ จึงสงบไปด้วย..."

ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนาก็เหมือนกัน เกิดและดับเพราะผัสสะในทำนองเดียวกัน

ทรงอุปมาว่า ไม้ 2 อันสีกัน จึงเกิดความอุ่น เกิดความร้อน ถ้าแยกไม้ทั้งสองอันนั้นออกจากกัน ความอุ่นที่เกิดจากการสีกันนั้นก็ดับไปสงบไป ฉันใด เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนา จึงเกิดสุขเวทนาขึ้น เพราะผัสสะอันเป็นปัจจัยแห่งสุขเวทนานั้นดับไป สุขเวทนาเกิดขึ้นนั้นจึงดับ จึงสงบไปด้วย...

ฉันนั้น

แล้วตรัสว่า เมื่ออริยสาวกผู้ได้เรียนรู้พิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหายติด(เกิดนิพพิทา) ในผัสสะ...ในเวทนา...ในสัญญา...ในสังขาร...ในวิญญาณ เมื่อหายติดก็หมดใคร่ เพราะหมดใคร่จึงหลุดพ้น...(ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์)

ปุตตมังสสูตร

อาหารมี 4 อย่าง

(240) คราวหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันด้วยเรื่องวิธีกำหนดรู้อาหาร 4 อย่าง คือ 1. กวฬิงการาหาร(อาหารสำหรับกลืนกิน) 2. ผัสสาหาร(ผัสสะ, การประจวบกันของอายตนะภายใน อายตนะภายนอก และวิญญาณ) 3. มโนสัญเจตนาหาร (ความตั้งใจ, ความจงใจ) 4. วิญญาณาหาร (วิญญาณที่เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป) ตรัสว่าอาหารทั้ง 4 อย่างนี้มีเพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์โลกที่เกิดมาแล้ว (อาหารบางอย่าง) ก็เพื่อเกื้อหนุนเหล่าสัตว์ประเภทสัมภเวสี(ผู้ยังมุ่งสู่การเกิดอีก)

ให้เห็นกวฬิงการาหารเหมือนเนื้อบุตรของตน

(241) ทรงกล่าวถึงกวฬิงการาหาร ดังนี้

เหมือนหนึ่งว่า ภรรยาสามีคู่หนึ่ง มีเสบียงติดตัวกันเพียงเล็กน้อย เดินทางกันดาร พาลูกน้อยน่ารักคนหนึ่งติดไปด้วย ปรากฏว่าเสบียงหมดกลางทาง หนทางข้างหน้ายังยาวไกล จึง

ตกลงพร้อมใจกันฆ่าลูกซึ่งสุดรักสุดถนอมด้วยความจำเป็นเพื่อทำเนื้อเค็มและเนื้อย่างเป็นอาหารประทังชีวิตให้สามารถเดินทางต่อไปได้ ทั้งสองกินเนื้อของลูกพลางพร่ำเพ้อคร่ำครวญถึงลูกปิ่มจะขาดใจ

ทรงถามภิกษุทั้งหลายว่า เรื่องนี้จะเห็นกันเป็นอย่างไร ภรรยาสามีคู่นั้นเขากินเนื้อของลูกด้วยความสนุกมัวเมาเอาความเอร็ดอร่อยหรือไม่? เมื่อคำทูลตอบของภิกษุคือไม่ จึงตรัสถามต่อไปว่า สองภรรยาสามีกินเนื้อลูกตัวเองเป็นอาหารเพียงเพื่อเดินให้พ้นทางกันดารใช่ไหม? พวกภิกษุกราบทูลว่าใช่

ทรงสอนธรรมในข้อนี้ว่า

"เรื่องนี้ฉันใด เรากล่าวว่า บุคคลควรเห็นกวฬิงการาหารเป็นเหมือนเนื้อบุตรฉันนั้น เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้กวฬิงการาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ความยินดีอันเกิดจากกามคุณ 5 เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ความยินดีอันเกิดจากกามคุณ 5 ได้แล้ว สังโยชน์อันจะฉุดรั้งอริยสาวกให้กลับมาเกิดในโลกนี้อีก ก็ไม่มี"

(หมายความว่า การบริโภคอะไรก็ตาม ถ้ามีความรู้สึกนึกคิดอย่างพ่อแม่กินเนื้อของลูกด้วยความจำเป็น ก็จะไม่บริโภคอย่างมีกิเลส แต่บริโภคเพียงเพื่อยังชีวิตให้ได้ปฏิบัติธรรมเป็นสำคัญ เมื่อทำได้อย่างนี้ ก็เท่ากับเอาชนะกามคุณ 5 ได้)

ให้เห็นผัสสะเป็นภัยเบียดเบียนอยู่ตลอดเวลา

(242) ในเรื่องผัสสาหาร พระพุทธองค์ตรัสดังนี้

ประหนึ่งว่า แม่โคนม(คาวี) ไม่มีหนังหุ้มกาย ไปยืนพิงฝาก็จะถูกแมลงในฝาเจาะกิน ไปยืนพิงต้นไม้ ก็จะถูกสัตว์อาศัยต้นไม้ซอนไชกิน ลงไปยืนแช่น้ำก็จะถูกสัตว์ในน้ำตอดกัดกิน ไปยืนกลางแจ้งก็จะถูกสัตว์ในอากาศกัดจิกกิน เป็นอันว่า แม่โคนมไร้หนังหุ้มกายไปอยู่ในที่ไหนๆ ก็ไม่พ้นที่จะถูกกัดถูกกินอยู่เรื่อยไป

"เรื่องนี้ฉันใด เรากล่าวว่า พึงเห็นผัสสาหารฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ผัสสาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้เวทนาทั้งสามได้ เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้เวทนาทั้งสามได้แล้ว ก็กล่าวได้ว่า ไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกจะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว"

(แม่โคนมเป็นตัวแทนของผู้อ่อนแอ มีความอดทนอดกลั้นน้อย ให้เห็นผัสสะเป็นทุกข์ทรมานเหมือนแม่โคนมนั้นรู้สึกเมื่อเห็นผัสสะได้เช่นนั้นก็จะรู้เท่าทันเวทนาที่เกิดจากผัสสะได้ทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสุข ทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุข)

ให้เห็นเจตนา(กรรม)เหมือนหลุมถ่านเพลิง

(243) ในเรื่องมโนสัญเจตนาหาร ทรงอธิบายดังนี้

เหมือนหนึ่งว่า มีหลุมถ่านเพลิงอยู่แห่งหนึ่งซึ่งลึกเท่าช่วงตัวคน เต็มไปด้วยถ่านเพลิงลุกโชน มีชายคนหนึ่งซึ่งรักตัวกลัวตายเป็นที่สุด เดินมาทางนั้น ถูกชายกำยำสองคนจับลากแขนของเขาคนละข้างไปที่หลุมถ่านเพลิงนั้น ความตั้งใจ(เจตนา)ของเขาในห้วงเวลานั้นไม่อยากจะเข้าใกล้หลุมถ่านเพลิงเลย เพราะเขา

รู้ว่า ถ้าตกลงไปในนั้นก็จะต้องตายหรือปางตายแน่ๆ

"ข้อนี้ฉันใด เรากล่าวว่า พึงเห็นมโนสัญเจตนาหารฉันนั้นเหมือนกัน เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้มโนสัญเจตนาหารได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ตัณหาทั้งสามได้ เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ตัณหาทั้งสามได้แล้ว ก็กล่าวได้ว่า ไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกจะพึงทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกแล้ว"

(หลุมถ่านเพลิงเปรียบเหมือนภพทั้ง 3 (กามภพ-รูปภพ-อรูปภพ) ชายกำยำ 2 คนเปรียบเหมือนกุศลกรรมและอกุศลกรรม กรรม(มโนสัญเจตนาหาร)ทั้งสองนี้เองฉุกลากสัตว์ให้เกิดในภพ กรรมหรือมโนสัญเจตนานั้นมีตัณหาเป็นแรงผลักดัน เมื่อกำหนดรู้กรรมก็หมายถึงกำหนดรู้ตัณหาทั้งสาม คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา)

ให้เห็นวิญญาณเหมือนหอกทิ่มแทง

(244) ในเรื่องวิญญาณาหาร มีพระดำรัสดังนี้

เหมือนหนึ่งว่า ตำรวจจับโจรไปให้พระราชาตัดสินลงโทษ พระราชารับสั่งให้ลงโทษประหารด้วยการเอาหอกร้อยเล่มทิ่มแทงโจรให้ตายในตอนเช้า แต่โจรก็ยังไม่ตาย จึงให้เอาหอกอีกร้อยเล่มทิ่มแทงโจรอีกในตอนเที่ยง โจรก็ยังไม่ตาย จนต้องให้ทิ่มแทงด้วยหอกอีกร้อยเล่มในตอนเย็น

พระพุทธองค์ตรัสในเรื่องนี้ว่า โจรถูกหอกร้อยเล่มทิ่มแทงอยู่ทั้งวันอย่างนี้ ก็มีแต่จะเจ็บปวดทรมานเพราะหอกไม่ใช่หรือ ไม่ต้องกล่าวถึงว่าจะถูกหอก 300 เล่มทิ่มแทงอย่างนั้นเลย หอก

เล่มเดียวทิ่มแทงก็เจ็บปวดทรมานพอแล้ว

"ข้อนี้ก็เหมือนกัน เรากล่าวว่า วิญญาณก็พึงเห็นอย่างนั้น เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้วิญญาณได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้นามรูปได้ เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้นามรูปได้แล้ว ก็กล่าวได้ว่าไม่มีสิ่งใดที่อริยสาวกจะพึงทำให้ยิ่งไปกว่านี้แล้ว"

(กรรมที่ทำเปรียบเหมือนพระราชา ปุถุชนผู้โง่เขลาเปรียบเหมือนโจรผู้มีความผิด วิญญาณ(อรรถกถากล่าวว่าได้แก้ปฏิสนธิ-วิญญาณ) เปรียบเหมือนหอก 300 เล่ม)

อัตถิราคสูตร

อาหารของวิญญาณ

(245-246) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงยกเรื่องอาหาร 4 อธิบาย(ในแนวปฏิจจสมุปบาท) ให้ภิกษุทั้งหลายฟังดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! ถ้าความใคร่(ราคะ) ความเพลิน (นันทิ) ความทะยานอยาก(ตัณหา) มีอยู่ในกวฬิงการาหาร วิญญาณก็ดำรงงอกงามอยู่ในกวฬิงการาหารนั้น ในที่ใดวิญญาณดำรงงอกงาม(วิรุฬฺหํ) ในที่นั้นนามรูปก็เกิดขึ้น(อวกฺกนฺติ) ในที่ใดนามรูปเกิดขึ้น ในที่นั้นสังขารก็เจริญ(วุฑฺฒิ) ในที่ใดสังขารเจริญ ในที่นั้นย่อมมีการเกิดในภพใหม่(ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ)ต่อไป ในที่ใดมีการเกิดในภพใหม่ต่อไป ในที่นั้นย่อมมีชาติชรามรณะต่อไป ในที่ใดมีชาติชรามรณะต่อไป เราเรียกที่นั้นว่า มีความโศก (สโสกํ)

มีธุลี(สรชํ-มีราคะ) มีความคับแค้น (สอุปายาสํ)...”

กับอาหารอีก 3 อย่าง (ผัสสาหาร-มโนสัญเจตนาหาร-วิญญาณาหาร) ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกัน คือ เมื่อบุคคลมีความใคร่ ความเพลิน ความทะยานอยากในอาหารนั้นๆ วิญญาณก็ดำรงงอกงาม นำไปสู่การเกิดนามรูป...ต่อไป (เป็นการอธิบายปฏิจจสมุปบาทอีกแนวหนึ่ง)

(247) ตรัสอุปมาในเรื่องนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อมีน้ำย้อม ครั่ง ขมิ้น สีเขียว หรือสีบานเย็น ช่างย้อมหรือช่างเขียนก็เขียนรูปสตรีหรือบุรุษให้มีอวัยวะน้อยใหญ่ได้ครบถ้วนที่แผ่นหินขาว แผ่นกระดาน ฝาผนัง หรือที่ผืนผ้า ฉันใด ถ้าความยินดี ความเพลิน ความทะยานอยากมีอยู่ในกวฬิงการาหาร(เป็นต้น) วิญญาณก็ดำรงงอกงามในอาหารนั้น...ฉันนั้น”

(248-249) ในทางตรงกันข้าม เมื่อไม่มีความยินดี ความเพลินความทะยานอยากในอาหาร 4 อย่างนั้น วิญญาณก็ไม่ดำรงงอกงามอยู่ได้...อุปมาในฝ่ายนี้ทรงตั้งคำถามให้ภิกษุทั้งหลายตอบดังนี้

พระพุทธองค์ : เรือนยอด(กูฏาคารหรือกูฏาคารศาลา) เมื่อเปิดหน้าต่างทางด้านทิศตะวันออก แสงอาทิตย์จะไปตกอยู่ที่ไหน?

ภิกษุ แสงก็ต้องไปตกอยู่ที่ผนังด้านทิศตะวันตก พระเจ้าข้า

พระพุทธองค์ ถ้าผนังด้านทิศตะวันตกไม่มีล่ะ แสงนั้นจะไปตกที่ไหน?

ภิกษุ แสงก็ต้องไปตกที่พื้นดิน พระเจ้าข้า

พระพุทธองค์ : ถ้าพื้นดินไม่มีล่ะ แสงจะไปตกที่ไหน?

ภิกษุ : ที่น้ำพระเจ้าข้า

พระพุทธองค์ : ถ้าน้ำไม่มีล่ะ แสงจะไปตกที่ไหน?

ภิกษุ : แสงก็ไม่มีที่ตก พระเจ้าข้า

พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า ฉันใดก็ฉันนั้น ถ้าความยินดี ความเพลิน ความทะยานอยากไม่มีอยู่ในอาหาร 4 อย่างนั้น วิญญาณก็ไม่ดำรงงอกงามอยู่ในอาหารนั้นๆ ในที่ใดวิญญาณไม่ดำรงงอกงามอยู่ ในที่นั้นนามรูปก็ไม่เกิด...

(คำว่า ราคะ นันทิ และตัณหา หมายถึงโลภะ ซึ่งแสดงอาการไปต่างๆ ในอุปมาแรกนั้น กรรมเปรียบเหมือนช่างย้อมหรือช่างเขียน วัฏฏะ(การเวียนว่ายตายเกิดในภูมิ 3) เปรียบเหมือนแผ่นหิน ฝาผนัง หรือผืนผ้า กล่าวคือ กรรมเป็นผู้สร้างรูปในภพให้เป็นไปต่างๆ

อรรถกถากล่าวถึงลักษณะของกูฏาคารและกูฏาคารศาลาไว้ว่า กูฏาคารได้แก่เรือน(ปราสาท)ที่ติดช่อฟ้าอันหนึ่ง กูฏาคาร-ศาลา ได้แก่ศาลาที่ติดช่อฟ้าสองอัน KS.แปลกูฏาคารว่า roofed house และ กูฏาคารศาลาว่า hall)

นครสูตร

อริยมรรคคือทางเดินของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์

(250-253) ดราวหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันว่า ก่อนตรัสรู้ทรงคิดเห็นว่าโลกเป็นทุกข์เพราะเกิด แก่ ตาย จุติและอุบัติ ไม่มีใครเลยที่รู้วิธีออกไปจากทุกข์นั้นได้ ในที่สุดก็ทรงพิจารณาเห็นทุกข์ตามแนวปฏิจจสมุปบาท ทรงเริ่มต้นปัญหาที่ชราและมรณะทั้งฝ่ายเกิดทุกข์และฝ่ายดับทุกข์ เมื่อรู้ว่าทุกข์เกิดขึ้นอย่างไรก็เป็นการตรัสรู้ในเรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อรู้ว่าทุกข์ดับอย่างไร ก็เป็นการตรัสรู้ในเรื่องเหตุดับทุกข์

ทรงอุปมาการตรัสรู้ของพระองค์ว่า เหมือนคนเดินทางอยู่ในป่าทึบได้เห็นหนทางเก่าที่คนเคยเดินกันมาก่อน ก็เดินตามทางนั้นไป ระหว่างที่เดินทางอยู่นั้นก็ได้เห็นเมืองโบราณซึ่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสวน ป่าไม้ สระโบกขรณีพร้อมเชิงเทิน ล้วนแต่น่ารื่นรมย์ ซึ่งคนโบราณเคยอยู่กันมา เมื่อได้พบเจอเมืองโบราณอย่างนั้นก็ไปแจ้งให้ฝ่ายบ้านเมืองทราบ เมื่อฝ่ายบ้านเมืองได้ทราบก็ไปฟื้นฟูให้เป็นเมืองอยู่อาศัยของผู้คน เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น พระองค์ก็เหมือนคนเดินป่าคนนั้น ได้เห็นหนทางเก่าคือมรรคมีองค์ 8 อันประเสริฐ ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ เคยทรงพระดำเนิน

ตรัสในตอนนี้ว่า

"เมื่อกำลังเดินตามหนทางนั้น ได้รู้ชัดซึ่งชราและมรณะ

เหตุเกิดแห่งชราและมรณะ ความดับแห่งชราและมรณะ และได้รู้ชัดซึ่งปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ...(แล้วรู้ชัดในชาติ ภพ อุปาทาน ฯลฯ สังขาร อย่างนั้นเหมือนกัน) ครั้นได้รู้ชัดซึ่งอริยมรรคมีองค์ 8 นั้นแล้ว จึงได้บอกแก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

"ภิกษุทั้งหลาย! พรหมจรรย์ของเราจึงได้เจริญแพร่หลาย กว้างไกล มหาชนได้รู้ เป็นปึกแผ่น จนกระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก็ประกาศได้เป็นอย่างดี"

(การแจกแจงปฏิจจสมุปบาทที่ทรงตรัสรู้นั้น แจกแจงตั้งแต่ชรามรณะไปจนถึงสังขาร ไม่กล่าวถึงอวิชชาซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร อรรถกถาให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า เมื่อรู้ชัดซึ่งภพอุปาทานและตัณหาแล้ว ก็หมายถึงรู้ชัดทั้งอวิชชาและสังขาร เหมือนคนขุดหาเหี้ย เมื่อขุดไปเจอเหี้ยในรู ก็เลิกขุดหาเหี้ยอีกต่อไป เป็นอันว่า แม้ไม่กล่าวถึงอวิชชาในปฏิจจสมุปบาทก็เท่ากับได้กล่าวถึงแล้ว)

สัมมสสูตร

คำตอบไม่ถูกพระทัยในเรื่องปฏิจจสมุปบาท

(254-255) ครั้งหนึ่งที่นิคมกัมมาสทัมมะของชาวกุรุในแคว้นกุรุ พระพุทธองค์ได้ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อพิจารณาพวกเธอได้พิจารณาปัจจัยภายใน(อนฺตรำ สมฺมสนฺติ)บ้างหรือไม่? มีภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลว่าได้พิจารณาปัจจัยภายใน แต่เมื่อทรง

ถามว่า พิจารณาอย่างไร? ภิกษุรูปนั้นก็ตอบได้ไม่เป็นที่พอพระทัย พระอานนท์จึงทูลอาราธนาให้ประทานคำตอบในเรื่องนี้

ขันธ์ 5 (อุปธิ) เป็นปัจจัยภายในของชรามรณะ

(256) พระพุทธองค์ตรัสอธิบายว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เมื่อพิจารณาย่อมพิจารณาปัจจัยภายในว่า ชราและมรณะนั้น ที่เกิดเป็นทุกข์ได้หลายอย่างต่างๆ กันมีอะไรเป็นเหตุเป็นที่มา เมื่อพิจารณาอย่างนี้ก็จะรู้ว่า ชราและมรณะมีอุปธิ(ขันธ์ 5) เป็นเหตุเป็นที่มา เมื่ออุปธิมี ชราและมรณะจึงมี เมื่ออุปธิไม่มี ชราและมรณะก็ไม่มี การรู้อย่างนี้เป็นการรู้ชัดซึ่งชราและมรณะ รู้ชัดซึ่งความเกิดของชราและมรณะ รู้ชัดซึ่งความดับของชราและมรณะ และรู้ชัดซึ่งปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ

"และเธอย่อมดำเนินชีวิตไปตามที่รู้นั้น(ตถา ปฏิปนฺโน) จัดได้ว่าเป็นผู้ประพฤติตามธรรม(อนุธมฺมจารี) ภิกษุทั้งหลาย! เราเรียกภิกษุเช่นนี้ว่า เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์ เพื่อความดับแห่งชราและมรณะโดยชอบทุกประการ"

ตัณหาเป็นปัจจัยภายในของขันธ์ 5 (อุปธิ)

(257) ตรัสต่อไปว่า เมื่อพิจารณาถึงปัจจัยภายในของอุปธิว่ามีอะไรเป็นเหตุเป็นที่มา เมื่ออะไรมี อุปธิจึงมี เมื่ออะไรไม่มีอุปธิจึงไม่มี ก็จะรู้ว่าอุปธิมีตัณหาเป็นเหตุเป็นที่มา เมื่อตัณหามี อุปธิจึงมี เมื่อตัณหาไม่มี อุปธิก็ไม่มี ก็เป็นอันรู้ชัดซึ่งอุปธิ-เหตุเกิดแห่งอุปธิ-ความดับแห่งอุปธิ ปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งอุปธิ

และเป็นผู้ดำเนินชีวิตตามที่รู้นั้น...

ตัณหาเกิดจากปิยรูปสาตรูป

(258-259) แล้วตรัสว่า เมื่อภิกษุพิจารณาถึงปัจจัยภายในของตัณหา ก็จะรู้ว่า ตัณหาเกิดขึ้นในที่ซึ่งมีสิ่งที่น่ารักน่ายินดี (ปิยรูป-สาตรูป) ตัณหาเมื่อเกิดย่อมเกิดในที่นั้น เมื่อดำรงอยู่ก็ดำรงอยู่ในที่นั้น สิ่งที่น่ารักน่ายินดีในโลก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันน่ารักน่ายินดี(คืออายตนะภายในที่เป็นปิยรูปสาตรูป) ตัณหาเกิดขึ้นที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันน่ารักน่ายินดีนั้น

ตรัสว่า ไม่ว่าจะเป็นยุคอดีต ยุคอนาคต หรือยุคปัจจุบัน ถ้าสมณะหรือพราหมณ์เห็นอารมณ์อันน่ารักน่ายินดีเป็นของเที่ยง เป็นความสุข เป็นตัวตน เป็นของไม่มีโรค เป็นของปลอดภัย (เกษม) ก็หมายถึงได้ทำตัณหาให้เจริญ เมื่อทำตัณหาให้เจริญก็หมายถึงทำอุปธิ(ขันธ์ 5)ให้เจริญ เมื่อทำอุปธิให้เจริญก็หมายถึงทำทุกข์ให้เจริญ เมื่อทำทุกข์ให้เจริญก็คือไม่พ้นจากชาติ ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส กล่าวได้ว่าเขาไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย

อุปมาให้เห็นคนมีทุกข์-คนดับทุกข์

(260-262) ตรัสดังนี้แล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงยกอุปมาว่า ปิยรูปสาตรูปเหมือนขันสำริดใส่น้ำ ที่มีทั้งสี กลิ่น และรสน่าดื่ม แต่เจือยาพิษ มีบุรุษคนหนึ่งเดินทางอ่อนล้ากระหายน้ำมา คนบอกเขาว่า ขันน้ำนี้น่าดื่ม แต่ใส่ยาพิษไว้ ถ้าอยากดื่มก็ดื่มได้เลย

เมื่อดื่มแล้วก็จะอร่อยชาบซ่าน แต่ก็จะต้องตายหรือทุกข์ปางตาย บุรุษนั้นไม่ทันได้คิดก็ผลุนผลันดื่มน้ำในขันสำริดเข้าไป เขาก็ต้องตายหรือทุกข์ปางตายในทันที สมณะหรือพราหมณ์ไม่ว่าในยุคไหนๆ เมื่อเห็นสิ่งที่น่ารักน่ายินดีว่าเป็นของเที่ยง เป็นความสุข...ย่อมไม่พ้นไปจากชาติชรามรณะ...พ้นทุกข์ไปไม่ได้อย่างแน่นอน

สำหรับสมณะหรือพราหมณ์ผู้เห็นสิ่งที่น่ารักน่ายินดีว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์...ทรงยกอุปมาว่า เหมือนหนึ่งจอกเหล้าที่มีสี กลิ่น รสน่าดื่ม แต่ปนยาพิษ มีบุรุษเดินทางอ่อนล้ากระหายน้ำมา คนบอกเขาว่า จอกเหล้านี้น่าดื่ม แต่มียาพิษ ถ้าอยากดื่มก็ดื่มได้เลย แต่ดื่มแล้วก็จะตายหรือแทบตาย บุรุษนั้นคิดได้ว่าถึงดื่มเหล้านี้แล้วจะแก้พิษได้ด้วยน้ำเย็น ด้วยเนยใส ด้วยน้ำข้าว ด้วยสัตตุเค็ม(มฏฺฐโลณิกาย) หรือด้วยน้ำโลณโสจิรกะ แต่เราก็จะไม่ดื่ม เพราะไม่มีประโยชน์ มีแต่จะให้ทุกข์ แล้วเขาก็ไม่ดื่ม ตัดใจทิ้งจอกเหล้านั้นไป เขาก็ไม่ตาย ไม่เฉียดตายเพราะการดื่ม สมณะหรือพราหมณ์ผู้เห็นสิ่งที่น่ารักน่ายินดีว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์...ก็เหมือนกัน ย่อมพ้นจากทุกข์ได้

(อรรถกถาให้ความหมายแก่คำว่า ปิยรูป-สาตรูป ว่า ปิยรูปเป็นปิยภาวะ(น่ารัก-น่าใคร่) สาตรูปเป็นมธุรสภาวะ(อร่อย-ชวนชื่นใจ)

นพกลาปิยสูตร

พระสาริบุตรอธิบายปฏิจจสมุปบาท

(263-265) เย็นวันหนึ่งที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี พระมหาโกฏฐิตะออกจากที่พักผ่อนเข้าไปหาพระสาริบุตรถึงที่อยู่ ตั้งคำถามว่า ชราและมรณะนั้นตนทำขึ้นเองหรือผู้อื่นทำให้(เกิดจากตนหรือมีใครกำหนดให้เป็นไป) หรือว่าทั้งตนเองทั้งผู้อื่นทำให้ หรือว่ามันเกิดขึ้นโดยที่ตนเองก็ไม่ได้ทำเองและผู้อื่นก็ไม่ได้ทำให้?

พระสาริบุตรตอบปฏิเสธความเห็นเช่นนั้นทั้งหมด โดยตอบว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชราและมรณะ

พระมหาโกฏฐิตะตั้งคำถามอย่างเดียวกันในเรื่องชาติ ภพ อุปาทาน ฯลฯ จนถึงวิญญาณ ซึ่งพระสาริบุตรก็ตอบตามแนวปฏิจจสมุปบาทว่า แต่ละอย่างมีปัจจัยให้เกิดจึงเกิด

วิญญาณกับนามรูปเป็นปัจจัยแก่กันและกัน

เฉพาะระหว่างวิญญาณกับนามรูป พระสาริบุตรกล่าวแปลกออกไปว่า วิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป และเพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ ทำให้พระมหาโกฏฐิตะเกิดความสงสัยจึงถามอีกว่า จะให้เข้าใจเรื่องนี้ว่าอย่างไร?

(266) พระสาริบุตรตอบคำถามนี้ด้วยการยกอุปมาว่า

"อาวุโส! ไม้อ้อ 2 กำ ตั้ง(พิง)กันอยู่ได้เพราะต่างอาศัยซึ่งกันและกัน ฉันใด เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงมีนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงมีสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงมีผัสสะ กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ ฉันนั้น

"ถ้าไม้อ้อ 2 กำนั้น เอาออกเสียกำหนึ่ง กำหนึ่งที่เหลือก็ล้ม หรือดึงกำหนึ่งออก อีกกำหนึ่งก็ล้ม ฉันใด เพราะนามรูปดับวิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้ ฉันนั้น"

(267) คำตอบของพระสาริบุตร เป็นที่เข้าใจแจ่มแจ้งแก่พระมหาโกฏฐิตะเป็นอย่างยิ่ง ทำให้ท่านกล่าวถึงลักษณะของภิกษุ 3 ประเภท คือ

1. ถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อนิพพิทา เพื่อวิราคะ เพื่อนิโรธะ (ดับชรามรณะเป็นต้น-ดับทุกข์) เรียกได้ว่าเป็นธรรมกถึก

2. ถ้าภิกษุปฏิบัติเพื่อนิพพิทา เพื่อวิราคะ เพื่อนิโรธะ เรียกได้ว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม(ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน)

3. ถ้าภิกษุหลุดพ้น เพราะนิพพิทา เพราะวิราคะ เพราะนิโรธะ เพราะไม่มีอุปาทาน (ในชราและมรณะเป็นต้น) เรียกได้ว่าเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน (ทิฏฐธมฺมนิพฺพานปฺปตฺโต. พระอรหันต์)

โกสัมพิสูตร

รู้ปฏิจจสมุปบาทโดยทฤษฎีกับโดยตรัสรู้ต่างกัน

(268-270) ครั้งหนึ่ง พระมุสิละ พระปวิฏฐะ พระนารทะ และพระอานนท์ พำนักอยู่ที่วัดโฆสิตารามกรุงโกสัมพี วันหนึ่ง พระปวิฏฐะถามพระมุสิละว่า โดยที่ไม่ต้องอิงความเชื่อ(ศรัทธา) ความพอใจ(รุจิ) การฟังตามกันมา(อนุสวะ) การคิดตรองตามแนวเหตุผล(อาการปริวิตก) ความเข้ากันได้กับความนึกคิดของตน (ทิฏฐินิชฌานักขันติ) ท่านมีญาณรู้เฉพาะตนหรือว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ? พระมุสิละตอบว่า ตนพิจารณาเห็น(ด้วยตัวเอง)อย่างนั้นจริงๆ โดยไม่ต้องอิงความเชื่อความพอใจเป็นต้นนั้น

ทุกข้อธรรมในปฏิจจสมุปบาท(ทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ) ที่พระปวิฏฐะถามด้วยคำถามเดียวกันนั้น ก็ได้รับคำตอบจากพระมุสิละเหมือนกัน

ภพดับคือนิพพาน

(271) พระปวิฏฐะถามอีกว่าโดยที่ไม่ต้องอิงความเชื่อ ความพอใจ (เป็นต้น) ท่านมีญาณรู้เฉพาะตนหรือว่า ภพดับเป็นนิพพาน (ภวนิโรโธ นิพฺพานนฺ) เมื่อได้รับคำตอบจากพระมุสิละว่า ตนได้พิจารณาเห็น(ด้วยตัวเอง)อย่างนั้นจริงๆ พระปวิฏฐะจึงถามต่อไปว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านก็เป็นพระอรหันต์แล้ว?

ต่อคำถามนี้ พระมุสิละได้แต่นิ่ง(แทนคำตอบ)

เห็นแจ้งในปฏิจจสมุปบาทยังไม่เป็นพระอรหันต์ก็มี

(272-274) พระนารทะได้ฟังอย่างนั้น ก็เอ่ยปากชวนพระปวิฏฐะตั้งคำถามอย่างนั้นกะตนบ้าง จะลองตอบดู

คำถาม-คำตอบดำเนินไปในเรื่องความรู้เห็นปฏิจจสมุป-บาทเหมือนกันทุกอย่าง และพระนารทะก็ตอบว่า ท่านเห็นแจ้งว่าความดับภพเป็นนิพพานเหมือนกัน แต่เมื่อถูกถามว่า เป็นพระอรหันต์แล้วหรือ?

พระนารทะตอบคำถามนี้ว่า ตนไม่ใช่พระอรหันต์ และได้ยกอุปมาให้ฟังว่า เหมือนหนึ่งว่า มีบ่อน้ำอยู่ในหนทางกันดาร ที่บ่อนั้นไม่มีเชือก โพงจะตักน้ำก็ไม่มี บุรุษหนึ่งร้อนแดดเผา อ่อนล้า หิวกระหาย เดินมาเห็นบ่อน้ำ รู้แต่ว่าในบ่อมีน้ำ แต่ก็ไม่มีปัญญาจะได้สัมผัสน้ำ ฉันใด ตนก็เหมือนกัน ได้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาตามความเป็นจริงว่า ภพดับคือนิพพาน แต่ตนก็ไม่ใช่พระอรหันต์

(275) ครานั้น พระอานนท์ถามพระปวิฏฐะว่า ได้ความว่าอย่างไรจากการสนทนากับพระนารทะในเรื่องนี้?

พระปวิฏฐะเรียนว่า ไม่มีอะไรอย่างอื่นนอกจากกัลยาณ-ธรรม และกุศลธรรม

(พิเคราะห์ตามความเห็นในอรรถกถา แสดงว่าพระมุสิละได้สำเร็จอรหันต์แล้ว หรือไม่ก็ได้บรรลุอรหัตตมรรค ส่วนพระนารทะให้คำตอบชัดเจนว่า ท่านไม่ใช่พระอรหันต์ แต่การรู้แจ้งในปฏิจจสมุปบาทตลอดสาย(รู้แจ้งถึงความดับแห่งอวิชชาและความดับภพ) แสดงว่าท่านคือพระอนาคามี ได้บรรลุอรหัตต-

มรรคเช่นกัน ปฏิจจสมุปบาทที่รู้แจ้งโดยพระอริยบุคคลชั้นเสขะ จัดว่าเป็นกัลยาณธรรมหรือกุศลธรรม ยังไม่ใช่โลกุตรธรรม)

อุปยสูตร

ปฏิจจสมุปบาทเปรียบด้วยน้ำขึ้น-น้ำลง

(276-278) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องปฏิจจสมุปบาท ทรงเปรียบปฏิจจสมุป-บาทสายสมุทัยว่าเหมือนน้ำขึ้น เปรียบปฏิจจสมุปบาทสายนิโรธว่าเหมือนน้ำลง กล่าวคือ เมื่อมหาสมุทรน้ำขึ้น ย่อมทำให้มหานที (เช่น คงคา-ยมุนา)น้ำขึ้น เมื่อมหานทีน้ำขึ้น ย่อมทำให้ลำห้วยน้ำขึ้น เมื่อลำห้วยน้ำขึ้น ย่อมทำให้บึงใหญ่น้ำขึ้น เมื่อบึงใหญ่น้ำขึ้น ย่อมทำให้คูคลองหนองน้ำน้ำขึ้น ปฏิจจสมุปบาทก็เหมือนกัน เมื่ออวิชชาเกิด ย่อมทำให้สังขารเกิด เมื่อสังขารเกิด ย่อมทำให้วิญญาณเกิด ฯลฯ เมื่อชาติเกิด ย่อมทำให้ชรามรณะเกิด

ในฝ่ายน้ำลงและฝ่ายดับของปฏิจจสมุปบาทมีนัยตรงกันข้าม

สุสิมสูตร

ปริพาชกบวชหวังขโมยธรรม

(278-282) เมื่อพระพุทธองค์เป็นที่ยอมรับนับถือของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายไปทั่วแล้ว ภิกษุสงฆ์ก็เช่นกัน สักการะ

และปัจจัย 4 ก็อุดมสมบูรณ์ตรงกันข้ามกับพวกปริพาชกเดียรถีย์ ซึ่งความศรัทธาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้เสื่อมถอยลงตามลำดับ เครื่องบูชาสักการะและปัจจัย 4 เริ่มขาดแคลนลงไปเรื่อยๆ

ดราวนั้น ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ สุสิมปริพาชกซึ่งพำนักอยู่ที่กรุงราชคฤห์ได้ปรับทุกข์กับเหล่าศิษย์ในเรื่องนี้ ในที่สุดพวกลูกศิษย์ก็แนะนำให้สุสิมปริพาชกออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เพื่อเรียนธรรมแล้วนำมาถ่ายทอดสู่กัน ซึ่งจะเป็นทางให้ผู้คนหันมาเคารพนับถืออุปถัมภ์บำรุงด้วยปัจจัย 4 เช่นเดียวกับพระพุทธองค์และภิกษุสงฆ์

สุสิมปริพาชกเข้าไปแจ้งความจำนงขอบวชกับพระอานนท์ พระอานนท์จึงนำเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงรับให้เข้ามาบวชแต่โดยดี เวลานั้น มีภิกษุเป็นอันมากแสดงตนว่าได้สำเร็จอรหันต์ ท่านสุสิมะจึงถือโอกาสเข้าไปสนทนากับภิกษุเหล่านั้น และเมื่อถามว่า พวกท่านได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์จริงหรือ? ภิกษุเหล่านั้นก็กล่าวยืนยันว่าพวกตนได้บรรลุธรรมจริงแล้ว

พระอรหันต์ปัญญาวิมุตต์ไม่ได้อรูปฌาน

(287-289) ท่านสุสิมะเรียนถามภิกษุเหล่านั้นว่า เมื่อรู้ว่าได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์แล้ว พวกท่านแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้หรือไม่? ฟังเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ไม่ว่าใกล้หรือไกลได้หรือไม่? หยั่งรู้ใจของบุคคลอื่นได้หรือไม่? ระลึกชาติหนหลังได้หรือไม่? หยั่งรู้การตายการเกิดของหมู่สัตว์ด้วยทิพยจักษุได้หรือไม่? (ทั้งหมดนี้เป็นคำถามว่าได้อภิญญา 5 ซึ่งเป็นคุณวิเศษอัน

เกิดจากฌานสมาบัติหรือไม่)

คำถามแต่ละข้อนั้น ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า "หามิได้" ทั้งสิ้น ท่านสุสิมะถามอีกว่า พวกท่านได้สัมผัสสันตวิโมกข์(อรูป-ฌาน) ผ่านเลยรูปวิโมกข์(รูปฌาน)ด้วยนามกายมาบ้างหรือไม่?

ภิกษุเหล่านั้นก็ตอบว่า "ไม่" อีกนั่นแหละ

เมื่อท่านสุสิมะถามด้วยความสงสัยว่า การที่ไม่เข้าถึงธรรมเหล่านี้ หมายความว่าอย่างไร ภิกษุเหล่านั้นกล่าวตอบว่า พวกตนเป็นพระอรหันต์ประเภทปัญญาวิมุตต์(หลุดพ้นด้วยปัญญา)

และเมื่อท่านสุสิมะแสดงความงุนงงในเรื่องนี้ อยากจะให้ขยายความให้เข้าใจอีก ภิกษุเหล่านั้นก็กล่าวแต่เพียงว่า ไม่ว่าท่านจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจก็ตาม พวกผมก็คือพวกปัญญาวิมุตต์อยู่นั่นเอง

กิเลสดับสิ้นเพราะรู้แจ้งในปฏิจจสมุปบาท

(290-293) หลังจากนั้น ท่านสุสิมะก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์กราบทูลเรื่องที่สนทนากับภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด พระพุทธองค์ตรัสแก่ท่านว่า

"สุสิมะ! ธรรมฐิติญาณ (ญาณหยั่งรู้ปฏิจจสมุปบาท=ยถาภูตญาณ, สัมมาทัสสนะ, กังขาวิตรณวิสุทธิ) เกิดขึ้นก่อน นิพพาน-ญาณ(อาสวักขยญาณ)เกิดขึ้นภายหลัง"

ท่านสุสิมะฟังแล้วก็ไม่เข้าใจ ทูลขอให้ทรงอธิบายอีกหน่อย

พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีตั้งคำถามให้ตอบในเรื่องขันธ์ 5 ซึ่งท่านสุสิมะตอบได้เองว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ล้วนไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ สิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ย่อมไม่สมควรที่จะยึดถือว่าเป็นตัวตน(อนัตตา)

แล้วตรัสว่า อริยสาวกเมื่อได้เรียนรู้อย่างนี้จึงหายติด(เกิดนิพพิทา)ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อหายติดก็หมดใคร่(วิราคะ) มีจิตหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้น ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี

ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาทคนละเรื่องกับการได้อภิญญา 5

(294-304) ต่อจากนั้น ทรงนำท่านสุสิมะเข้าสู่การถาม-ตอบในเรื่องปฏิจจสมุปบาท เริ่มจากชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ ฯลฯ จนถึงอวิชชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร แล้วย้อนกลับในฝ่ายดับ คือเพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ ฯลฯ จนถึงเพราะอวิชชาดับสังขารจึงดับ ซึ่งท่านสุสิมะก็ตอบได้ถูกต้องตามลำดับ

เมื่อทรงเห็นว่าท่านสุสิมะรู้เห็นในปฏิจจสมุปบาทอย่างนี้แล้ว จึงตรัสถามว่า เมื่อรู้เมื่อเห็นแล้วอย่างนี้ ทำให้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ได้หรือไม่? ทำให้เกิดทิพยโสตหรือไม่? ทำให้กำหนดรู้จิตของผู้อื่นได้หรือไม่? ทำให้ระลึกชาติหนหลังได้หรือไม่? ทำให้หยั่งรู้การตายการเกิดของหมู่สัตว์ได้หรือไม่? ทำให้ได้สัมผัสอรูป-ฌานด้วยนามกายหรือไม่?

ท่านสุสิมะทูลตอบว่า สิ่งที่ทรงถามนั้นไม่มี(ในตัวท่าน) เลย

พระพุทธองค์ตรัสว่า การที่ตอบว่า ธรรมเหล่านี้(มีแสดง

ฤทธิ์ได้เป็นต้น) ไม่มีอยู่ในตนอย่างนี้ จะหมายความว่าอย่างไร?

พระดำรัสนี้ทำให้ท่านสุสิมะถึงกับหมอบลงแทบพระบาท กราบทูลว่า ตนผิดไปแล้วที่โง่งมบวชเข้ามาหวังขโมยธรรมในพระธรรมวินัยที่ตรัสไว้ดีแล้ว ขอน้อมรับผิดเพื่อการสำรวมต่อไป

พระพุทธองค์ประทานอภัยโทษแก่ท่านสุสิมะ และตรัสสอนว่า ความผิดที่เธอบวชเข้ามาโดยหวังขโมยธรรมนั้น มีโทษรุนแรงและเผ็ดร้อนกว่าการที่โจรถูกพระราชาจับได้แล้วสั่งให้มัดมือไพล่หลังพาเดินประจานไปทั่วก่อนที่จะให้นำไปตัดศีรษะทางด้านทิศตะวันตกของพระนคร แต่เพราะเธอสำนึกในความผิด และยอมรับผิด ยินดีแก้ไขให้ถูกต้อง จึงทรงรับโทษไว้ ผู้สำนึกในความผิดแล้วแก้ไขให้ถูกต้อง มุ่งสำรวมต่อไป นับเป็นความเจริญในอริยวินัย

(อรรถกถากล่าวว่า ธรรมฐิติญาณได้แก่วิปัสสนาญาณ นิพพานญาณได้แก่มรรคญาณ หมายความว่า มรรคผลนั้น ไม่ใช่ผลของสมาธิ ไม่ใช่ความสำเร็จของสมาธิ แต่เป็นผลของวิปัสสนา เป็นความสำเร็จของวิปัสสนา และกล่าวว่า พระสุสิมะนั้น แม้จะบวชเข้ามาด้วยเจตนาไม่สุจริต แต่ก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ภายใน 2-3 วันนั่นเอง)

จบมหาวรรค(10 พระสูตร)

สมณพราหมณวรรค

(305-308) สมณพราหมณวรรคมีทั้งหมด 11 พระสูตร เรียกว่า สมณพราหมณสูตรที่ 1 สมณพราหมณสูตรที่ 2 ฯลฯ สมณพราหมณสูตรที่ 11 จำนวน 11 พระสูตรนั้นเป็นไปตามจำนวน 11 ข้อธรรมแห่งปฏิจจสมุปบาทคือ 1. ชรามรณะ 2. ชาติ 3. ภพ 4. อุปาทาน 5. ตัณหา 6. เวทนา 7. ผัสสะ 8. สฬายตนะ 9. นามรูป 10. วิญญาณ 11. สังขาร (ไม่นับอวิชชาซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร)

ธรรมในสมณพราหมณวรรค ทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน แต่ละพระสูตรยกปฏิจจสมุปบาทเพียงหัวข้อเดียวมาอธิบายตามแนวอริยสัจ 4 เช่นในสมณพราหมณสูตรที่ 1 อธิบายชราและมรณะดังนี้

สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง

- ไม่รู้ชราและมรณะ(ทุกข์)
- ไม่รู้เหตุเกิดชราและมรณะ(สมุทัย)
- ไม่รู้ความดับชราและมรณะ(นิโรธ)

- ไม่รู้วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับชราและมรณะ(มรรค)

สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นไม่จัดว่าเป็นสมณะในหมู่สมณะ ไม่จัดว่าเป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์ ทั้งเป็นไปไม่ได้ที่จะสำเร็จประโยชน์แห่งความเป็นสมณะหรือพราหมณ์ด้วยปัญญาตรัสรู้ในปัจจุบัน

ในฝ่ายดับชราและมรณะ ตรัสโดยนัยตรงกันข้าม

จบสมณพราหมณวรรค(11 พระสูตร)

อันตรเปยยาลวรรค

(309-310) อันตรเปยยาลวรรคมี 12 พระสูตร ทุกพระสูตรตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ใจความสำคัญคล้ายกับเนื้อหาในสมณพราหมณวรรค คือเป็นความรู้ในปฏิจจสมุปบาทตามแนวอริยสัจ 4 ข้อที่แตกต่างกันคือ ในวรรคนี้เป็นการแนะนำวิธีการที่จะเข้าถึงความรู้แจ้งในปฏิจจสมุปบาทแต่ละอย่าง เช่น ในสัตถุสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรแรกของวรรค พระพุทธองค์ตรัสสอน ดังนี้

เมื่อไม่รู้ไม่เห็นชราและมรณะตามความเป็นจริง พึงแสวงหาครู(สตฺถุ) เพื่อความรู้ในชราและมรณะ(ทุกข์)ตามความเป็นจริง

เมื่อไม่รู้ไม่เห็นเหตุเกิดชราและมรณะตามความเป็นจริง

พึงแสวงหาครู เพื่อความรู้ในเหตุเกิดแห่งชราและมรณะ(สมุทัย) ตามความเป็นจริง

เมื่อไม่รู้ไม่เห็นความดับแห่งชราและมรณะตามความเป็นจริง พึงแสวงหาครูเพื่อรู้ความดับแห่งชราและมรณะ(นิโรธ)ตามความเป็นจริง

เมื่อไม่รู้ไม่เห็นวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะตามความเป็นจริง พึงแสวงหาครูเพื่อความรู้ในวิธีปฏิบัติ(มรรค)ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะตามความเป็นจริง

ในปฏิจจสมุปบาทที่เหลือก็เหมือนกัน

การที่จะรู้แจ้งในปฏิจจสมุปบาทนั้น นอกจากให้แสวงหาครูแล้ว ยังทรงแนะนำวิธีอื่นๆ อีก วิธีทั้งหลายนี้เองคือที่มาของชื่อพระสูตรในวรรคนี้ดังนี้

1. **สัตถุสูตร** แนะนำให้แสวงหาครู(สตฺถุ)
2. **สิกขาสูตร** แนะนำให้ทำความศึกษา(สิกฺขา)
3. **โยคสูตร** แนะนำให้ทำความเพียร(โยโค)
4. **ฉันทสูตร** แนะนำให้มีฉันทะ(ฉนฺโท)
5. **อุสโสฬ์หิสูตร** แนะนำให้ทำความอุตสาหะ(อุสฺโสฬฺหิ)
6. **อัปปฏิวานิยสูตร** แนะนำให้มุ่งมั่นไม่ย่อท้อ(อปฺปฏิวานี)
7. **อาตัปปสูตร** แนะนำให้เพียรเผากิเลส(อาตปฺปํ)
8. **วิริยสูตร** แนะนำให้แกล้วกล้า(วิริยํ)
9. **สาตัจจสูตร** แนะนำให้มีความเพียรต่อเนื่อง(สาตจฺจํ)
10. **สติสูตร** แนะนำให้เจริญสติ(สติ)
11. **สัมปชัญญสูตร** แนะนำให้มีสัมปชัญญะ(สมฺปชญฺญํ)

12. **อัปปมาทสูตร** แนะนำให้ไม่ประมาท(อปฺปมาโท)

(อรรถกถากล่าวว่า การที่ทรงแนะนำไว้หลายวิธีดังนี้ เป็นไปตามอัธยาศัยของแต่ละบุคคลซึ่งแตกต่างกันไป)

จบอันตรเปยยาลวรรค(12 พระสูตร)

อภิสมยวรรค

อภิสมยวรรคมี 11 พระสูตร แต่ละพระสูตร พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน มีใจความเหมือนกัน คือ ทรงยกอุปมาให้เห็นว่า ความทุกข์ของอริยสาวกนั้น (โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือโสดาบัน) ส่วนที่ยังเหลืออยู่มีเพียงน้อยนิดเมื่อเทียบกับความทุกข์ที่เคยประสบมาก่อน ชนิดเทียบกันไม่ได้เลย ถ้าเทียบก็ไม่ถึง 1 ในร้อย 1 ในพัน หรือ 1 ในแสน เป็นการชี้ให้เห็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ของการตรัสรู้ธรรม

(311-330) ใจความสำคัญของพระสูตรทั้ง 11 พระสูตรนั้น มีดังนี้

1. **นขสิขาสูตร**	ทรงใช้ปลายเล็บช้อนฝุ่นขึ้นมาจากแผ่นดิน เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่า ฝุ่นที่ปลายเล็บเหมือนความทุกข์ของอริยสาวก(โสดาบัน) ส่วนแผ่นดินเหมือน

ความทุกข์ที่อริยสาวกเคยผ่านพบมา

2. โปกขรณีสูตร ทรงเปรียบหยดน้ำบนปลายหญ้าคาที่วิดขึ้นจากสระโบกขรณีที่มีความยาว ความกว้าง ความลึก ด้านละ 50 โยชน์ ว่าเหมือนความทุกข์ของอริยสาวกที่เหลืออยู่ เมื่อเทียบกับน้ำในสระโบกขรณีนั้น

3. ปฐมสัมเภชอุทกสูตร ทรงเปรียบน้ำที่วักขึ้นจากมหานที 5 สาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภู มหินที ซึ่งไหลมาบรรจบกัน ว่าเหมือนความทุกข์ของอริยสาวกที่เหลืออยู่ เมื่อเทียบกับน้ำในมหานทีทั้ง 5 รวมกัน

4. ทุติยสัมเภชอุทกสูตร ทรงเปรียบความทุกข์ของอริยสาวกเหมือนน้ำ 2-3 หยดในมหานทีทั้ง 5 ซึ่งเหือดแห้งหมดสิ้น

5. ปฐมปฐวีสูตร ทรงเปรียบก้อนดินขนาดเท่าเมล็ดกระเบา 7 ก้อนวางอยู่บนแผ่นดินใหญ่ ว่าเหมือน

ความทุกข์ของอริยสาวกที่เหลืออยู่ เมื่อเทียบกับแผ่นดินใหญ่

6. ทุติยปฐวีสูตร ทรงเปรียบความทุกข์ของอริยสาวก เหมือนก้อนหินขนาดเท่าเมล็ดกระเบา 7 ก้อนที่เหลืออยู่ เมื่อแผ่นดินใหญ่สลายหมดสิ้น

7. ปฐมสมุททสูตร ทรงเปรียบน้ำ 2-3 หยดที่วักขึ้นจากมหาสมุทรว่าเหมือนความทุกข์ของอริยสาวกที่เหลืออยู่ เมื่อเทียบกับน้ำทั้งหมดในมหาสมุทร

8. ทุติยสมุททสูตร ทรงเปรียบความทุกข์ของอริยสาวกเหมือนน้ำ 2-3 หยดที่เหลืออยู่เมื่อน้ำในมหาสมุทรเหือดแห้งหมดสิ้น

9. ปฐมปัพพตูปมสูตร ทรงเปรียบก้อนหินขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด 7 ก้อนที่วางอยู่บนขุนเขาหิมพานต์ ว่าเหมือนความทุกข์ของอริยสาวกที่เหลืออยู่ เมื่อเทียบกับขุนเขาหิมพานต์ทั้งหมด

10. ทุติยปัพพตูปมสูตร ทรงเปรียบความทุกข์ของอริย-

สาวกเหมือนเมล็ดพันธุ์ผักกาด 7 ก้อนที่เหลืออยู่ เมื่อทั้งขุนเขาหิมพานต์สูญสลายหมดสิ้น

11. ตติยปัพพตูปมสูตร

เทียบการบรรลุธรรมของเดียรถีย์กับอริยสาวกขั้นต้น

(331-332) ตติยปัพพตูปมสูตร ต่างจาก 10 พระสูตรข้างต้น พระพุทธองค์ตรัสเปรียบเทียบให้เห็นว่า การบรรลุธรรม (อธิคโม) ของพวกสมณพราหมณ์และปริพาชกนอกพระศาสนา (หมายถึงอัญเดียรถีย์) เหมือนเม็ดหินขนาดเท่าเมล็ดถั่วเขียว 7 เม็ดที่วางอยู่บนภูเขาสิเนรุ เมื่อเทียบกับผู้บรรลุโสดาปัตติมรรคในพระพุทธศาสนา

จบอภิสมยวรรค(11 พระสูตร)

อภิสมยสังยุตต์จบบริบูรณ์

ธาตุสังยุตต์แห่งนิทานวรรค

นานัตตวรรค

ธาตุสูตร

ธาตุ 18 ประเภท

(333-334) คราวหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงแจกแจงธาตุ 18 ประเภทให้ภิกษุทั้งหลายฟังดังนี้

1. จักขุธาตุ	2. รูปธาตุ	3. จักขุวิญญาณธาตุ
4. โสตธาตุ	5. สัททธาตุ	6. โสตวิญญาณธาตุ
7. ฆานธาตุ	8. คันธธาตุ	9. ฆานวิญญาณธาตุ
10. ชิวหาธาตุ	11. รสธาตุ	12. ชิวหาวิญญาณธาตุ
13. กายธาตุ	14. โผฏฐัพพธาตุ	15. กายวิญญาณธาตุ
16. มโนธาตุ	17. ธัมมธาตุ	18. มโนวิญญาณธาตุ

(ธาตุ 18 ก็คือ อายตนะภายใน 6 อายตนะภายนอก (อารมณ์) 6 และวิญญาณ 6 อรรถกถาให้ความหมายแก่ธาตุว่า ได้แก่สภาวะ(ไม่มีตัวตน. ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล) ธาตุที่เป็นอายตนะภายในทั้ง 6 หมายถึง ปสาท หรือประสาท คือจักขุปสาท โสตปสาท เป็นต้น มีลักษณะเป็นความใส-ความไว ที่เป็นตัวสื่อรับรู้ ธาตุที่เป็นอายตนะภายนอกทั้ง 6 เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ ซึ่งแปลว่าสิ่งที่จิตมาหน่วงอยู่หรือสิ่งสำหรับยึดหน่วงจิต หมายถึงสิ่งที่ถูกรู้ วิญญาณธาตุทั้ง 6 เรียกชื่อตามอายตนะภายใน 6

มโนธาตุ ได้แก่สัมปฏิจฉันนจิต 2 และปัญจทวาราวัชชนจิต 1 (รวมเป็นจิต 3)

ธัมมธาตุ ได้แก่ขันธ์ 3 (เวทนา-สัญญา-สังขาร) สุขุมรูป และนิพพาน

มโนวิญญาณธาตุ ได้แก่มโนวิญญาณทั้งหมด

ธาตุ 16 ประเภทแรกเป็นกามาวจร ส่วน 2 ธาตุสุดท้าย มีในภูมิทั้ง 4 (กามาวจรภูมิ, รูปาวจรภูมิ, อรูปาวจรภูมิ, โลกุตรภูมิ)

สัมผัสสสูตร

ผัสสะ 6 ประเภท

(335-336) พระพุทธองค์ทรงแจกแจงเรื่องผัสสะให้ภิกษุทั้งหลายฟังที่วัดเชตวันว่า ผัสสะมี 6 ประเภทตามธาตุ 6 (อายตนะ

ภายใน 6) กล่าวคือ

จักขุสัมผัส เกิดขึ้นเพราะอาศัย จักขุธาตุ
โสตสัมผัส เกิดขึ้นเพราะอาศัย โสตธาตุ
ฆานสัมผัส เกิดขึ้นเพราะอาศัย ฆานธาตุ
ชิวหาสัมผัส เกิดขึ้นเพราะอาศัย ชิวหาธาตุ
กายสัมผัส เกิดขึ้นเพราะอาศัย กายธาตุ
มโนสัมผัส เกิดขึ้นเพราะอาศัย มโนธาตุ

(ผัสสะหรือสัมผัส เกิดขึ้นจากการประจวบกันหรือการบรรจบกันระหว่างอายตนะ+อารมณ์+วิญญาณ จึงหมายถึงการรับรู้นั่นเอง)

โนสัมผัสสสูตร

(337-338) พระสูตรนี้ตรัสที่วัดเชตวัน ความว่า ผัสสะแต่ละอย่างเกิดขึ้นเพราะธาตุ 6 แต่ละอย่าง แต่ธาตุ 6 นั้นหาได้เกิดจากผัสสะ 6 ไม่

เวทนาสูตร

เวทนา 6 ประเภท

(339-340) พระพุทธองค์ทรงแจกแจงเรื่องเวทนาให้ภิกษุทั้งหลายฟังที่วัดเชตวัน ความว่า ผัสสะแตกต่างกันไปตามธาตุ เวทนาแตกต่างกันไปตามผัสสะ กล่าวคือ

จักขุสัมผัสสชาเวทนา เกิดขึ้นเพราะอาศัย จักขุสัมผัส
โสตสัมผัสสชาเวทนา เกิดขึ้นเพราะอาศัย โสตสัมผัส
ฆานสัมผัสสชาเวทนา เกิดขึ้นเพราะอาศัย ฆานสัมผัส
ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา เกิดขึ้นเพราะอาศัย ชิวหาสัมผัส
กายสัมผัสสชาเวทนา เกิดขึ้นเพราะอาศัย กายสัมผัส
มโนสัมผัสสชาเวทนา เกิดขึ้นเพราะอาศัย มโนสัมผัส
(สัมผัสสชาเวทนา หมายถึงเวทนาที่เกิดจากสัมผัสนั้นๆ)

โนเวทนาสูตร

(341-342) พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ความแตกต่างกันของผัสสะเกิดขึ้นเพราะความแตกต่างกันของธาตุ ความแตกต่างกันของเวทนาเกิดขึ้นเพราะความแตกต่างกันของผัสสะ แต่ความแตกต่างกันของผัสสะหาได้เกิดขึ้นเพราะความแตกต่างกันของเวทนาไม่ และความแตกต่างกันของธาตุก็หาได้เกิดขึ้นเพราะความแตกต่างกันของผัสสะไม่...

พาหิรธาตุสูตร

(343) พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงแจกแจงเรื่องธาตุ 6 (ซึ่งได้แก่อายตนะภายนอก 6 นั่นเอง)

(อรรถกถากล่าวว่า ธาตุ 5 แรกเป็นกามาวจร ส่วนธัมม-

ธาตุเป็นไปในภูมิ 4)

สัญญาสูตร

สัญญาเกิดต่างกันเพราะธาตุต่างกัน

(344-345) ที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงอธิบายเรื่องความต่าง(นานตฺต)ของสัญญาเป็นต้น ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ดังนี้

- สัญญาต่างกัน เพราะธาตุต่างกัน
- สังกัปปะ(ความดำริ,ความตริตรึก)ต่างกันเพราะสัญญาต่างกัน
- ฉันทะ ต่างกัน เพราะสังกัปปะต่างกัน
- ปริฬาหะ(ความรุมเร้า)ต่างกัน เพราะฉันทะต่างกัน
- ปริเยสนา(การแสวงหา)ต่างกัน เพราะปริฬาหะต่างกัน

ทรงอธิบายว่า รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ รูปปริฬาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ ฯลฯ

โนสัญญาสูตร

(346-347) พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายตามนัยในสัญญาสูตร แล้วตรัสอีกนัยหนึ่งว่า

- ปริฬาหะเกิดขึ้นต่างกันเพราะความต่างแห่งปริเยสนา

หามิได้

- ฉันทะเกิดขึ้นต่างกันเพราะความต่างแห่งปริฬาหะหามิได้
- สังกัปปะเกิดขึ้นต่างกันเพราะความต่างแห่งฉันทะหามิได้
- สัญญาเกิดขึ้นต่างกันเพราะความต่างแห่งสังกัปปะหามิได้
- ธาตุเกิดขึ้นต่างกันเพราะความต่างแห่งสัญญาหามิได้

ตัวอย่างที่ทรงอธิบายในเรื่องนี้ เช่น รูปปริฬาหะ หาได้เกิดขึ้นเพราะรูปปริเยสนาไม่ รูปฉันทะหาได้เกิดขึ้นเพราะรูปปริฬาหะไม่ รูปสังกัปปะหาได้เกิดขึ้นเพราะรูปฉันทะไม่ รูปสัญญาหาได้เกิดขึ้นเพราะรูปสังกัปปะไม่ รูปธาตุหาได้เกิดขึ้นเพราะรูปสัญญาไม่ ดังนี้เป็นต้น

ผัสสสูตร

ผัสสะเกิดขึ้นต่างกันเพราะสังกัปปะต่างกัน

(348-349) ที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสเรื่องความต่าง(นานตฺต)ของธรรมทั้งหลาย ดังนี้

- ความต่างแห่งสัญญา เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งธาตุ
- ความต่างแห่งสังกัปปะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา
- ความต่างแห่งผัสสะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ
- ความต่างแห่งเวทนา เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่าง

แห่งผัสสะ

- ความต่างแห่งฉันทะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนา
- ความต่างแห่งปริฬาหะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะ
- ความต่างแห่งปริเยสนา เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริฬาหะ
- ความต่างแห่งลาภะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา

ทรงอธิบายความต่างเหล่านั้นในเรื่องธาตุ 6 (อายตนะภายนอก 6) ดังนี้

- รูปสัญญา เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ
- รูปสังกัปปะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา
- รูปผัสสะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสังกัปปะ
- รูปสัมผัสสชาเวทนา เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัส
- รูปฉันทะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัสสชาเวทนา
- รูปปริฬาหะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ
- รูปปริเยสนา เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริฬาหะ
- รูปลาภะ เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริเยสนา

(ในเรื่องเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ์ก็เหมือนกัน)

โนผัสสสูตร

(350-351) พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันในเรื่องความต่างของธรรมทั้งหลาย(ในทางย้อนกลับ) ดังนี้

- ความต่างแห่งปริเยสนา ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งลาภะ
- ความต่างแห่งปริฬาหะ ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริเยสนา
- ความต่างแห่งฉันทะ ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งปริฬาหะ
- ความต่างแห่งเวทนา ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งฉันทะ
- ความต่างแห่งผัสสะ ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งเวทนา
- ความต่างแห่งสังกัปปะ ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งผัสสะ
- ความต่างแห่งสัญญา ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสังกัปปะ
- ความต่างแห่งธาตุ ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยความต่างแห่งสัญญา

ทรงอธิบายเรื่องนี้เมื่อเกิดขึ้นกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ ดังนี้

- รูปสัญญา เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ ฯลฯ ธัมม-สัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมธาตุ

(ต่อไปนี้ยกตัวอย่างเฉพาะในเรื่องธัมมารมณ์)

ธัมมสังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา ฯลฯ ธัมม-ปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ ธัมมลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริเยสนา แต่ธัมมปริเยสนา ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมลาภะ

- ธัมมปริฬาหะ ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริเยสนา
- ธัมมฉันทะ ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมปริฬาหะ
- ธัมมสัมผัสสชาเวทนา ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมม-ฉันทะ
- ธัมมสัมผัสสะ ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสส-ชาเวทนา
- ธัมมสังกัปปะ ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัมผัสสะ
- ธัมมสัญญา ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสังกัปปะ
- ธัมมธาตุ ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยธัมมสัญญา



ปฏิจจสมุปบาทในทางสังคม

เรื่องปฏิจจสมุปบาทในอภิสมยสังยุตต์ที่ผ่านมา เป็นเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ของชีวิตหรือของจิตใจ ส่วนในธาตุสังยุตต์นี้ เป็นการอธิบายความเป็นไปในทางสังคมมนุษย์หรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ คือ

เป็นเรื่องทุกข์และความดับทุกข์ในทางสังคม โดยอธิบายตามแนวปฏิจจสมุปบาทได้เหมือนกัน คำอธิบายแตกต่างกันเมื่อถึงตัณหา ดังนี้

อารักขะ(ความหวงกั้น)
↓
บาปอกุศลธรรมต่างๆ (เช่นทุบตี แก่งแย่ง ทะเลาะวิวาท เป็นต้น)

กระบวนธรรมที่แสดงทุกข์ของสังคมนี้ (มีอยู่ในที.ม. 10/59/69 และอีกหลายแห่ง) เรียกชื่อว่า ตัณหา-มูลกธรรม-ธรรมเกิดจากตัณหา สังคมโลก(โลกสันนิวาส) เป็นทุกข์ อยู่ในธรรมชุดนี้

ธรรมในนานัตตวรรคนี้ เป็นกระบวนธรรมแห่งความแตกต่างหลากหลาย(นานัตต์) ชี้ให้เห็นที่มาของปัญหา ความทุกข์ ความชั่วร้ายในสังคม ซึ่งล้วนแต่เกิดจากกิเลสของคน สรุปได้ว่า เพราะธาตุต่างๆ หลากหลายจึงทำให้เกิดสัญญาต่างๆ หลากหลายไปด้วย เขียนแสดงกระบวนธรรมได้ดังนี้

ธาตุต่างชนิด→ผัสสะต่างชนิด→เวทนาต่างชนิด→สัญญาต่างชนิด→สังกัปปะ(ความดำริ)ต่างชนิด→ฉันทะ(ตัณหา)ต่างชนิด→ปริฬาหะ(ความรุมเร้า)ต่างชนิด→ปริเยสนา(การแสวงหา)ต่างชนิด→ลาภะ(การได้มา)ต่างชนิด

พระสูตรที่น่าทำความเข้าใจเป็นพิเศษคือโนสัญญาสูตรและโนผัสสสูตร ซึ่งเป็นไปในทางปฏิเสธความเป็นปัจจัยของธรรมดังกล่าวข้างต้นเมื่อธรรมเหล่า

นั้นเกิดขึ้นในทางย้อนกลับ

ในโนสัญญาสูตร แสดงไว้ดังนี้

- *ปริฬาหะต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะปริเยสนาต่างชนิด*
- *ฉันทะ(ตัณหา)ต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะปริฬาหะต่างชนิด*
- *สังกัปปะต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะฉันทะ(ตัณหา)ต่างชนิด*
- *สัญญาต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะสังกัปปะต่างชนิด*
- *ธาตุต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะสัญญาต่างชนิด*

ในโนผัสสสูตร แสดงไว้ดังนี้

- *ปริเยสนาต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะลาภะต่างชนิด*
- *ปริฬาหะต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะปริเยสนาต่างชนิด*
- *ฉันทะ(ตัณหา)ต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะปริฬาหะต่างชนิด*
- *เวทนาต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะฉันทะต่างชนิด*
- *ผัสสะต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะเวทนา*

ต่างชนิด

- *สังกัปปะต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะผัสสะต่างชนิด*
- *สัญญาต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะสังกัปปะต่างชนิด*
- *ธาตุต่างชนิด ไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะสัญญาต่างชนิด*

เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ขอยกตัวอย่างเช่น ระหว่างผัสสะกับเวทนา เมื่อว่าโดยความเป็นปัจจัยแล้ว มีผัสสะจึงมีเวทนา หรือเวทนาเกิดขึ้นเพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย แต่ผัสสะไม่ใช่เกิดขึ้นเพราะอาศัยเวทนา ดังนี้เป็นต้น การรู้เท่าทันในเรื่องนี้ จะทำให้ทำลายวงจรแห่งปฏิจจสมุปบาทได้

จบนานัตตวรรค(10 พระสูตร)

ทุติยวรรค

สัตติสูตร

อธิบายธาตุ 7 อย่างในฌาน

(352-353) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงอธิบายเรื่องธาตุ 7 อย่างให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ดังนี้

ธาตุ 7 อย่างนั้น คือ 1. อาภาธาตุ(แสงสว่าง) 2. สุภาธาตุ(ความงาม) 3. อากาสานัญจายตนธาตุ(อรูปฌานที่ 1) 4. วิญญาณัญจายตนธาตุ (อรูปฌานที่ 2) 5. อากิญจัญญายตนธาตุ (อรูปฌานที่ 3) 6. เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ(อรูปฌานที่ 4) 7. สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ(นิโรธสมาบัติ)

ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า ธาตุทั้ง 7 อย่างนั้น จะกำหนดรู้ได้อย่างไร?

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า อาภาธาตุรู้ได้เพราะความมืด สุภาธาตุรู้ได้เพราะความไม่งาม อากาสานัญจายตนธาตุ รู้ได้เพราะรูป(รูปฌาน) วิญญาณัญจายตนธาตุรู้ได้เพราะอากาสานัญจายตนะ อากิญจัญญายตนธาตุรู้ได้เพราะวิญญาณัญจายตนะ เนว-

สัญญานาสัญญายตนธาตุรู้ได้เพราะอากิญจัญญายตนะ สัญญา-เวทยิตนิโรธธาตุรู้ได้เพราะนิโรธ(ดับนามขันธ์ทั้ง 4)

วิธีเข้าถึงธาตุ (ฌาน) ทั้ง 7

เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลถามว่า ธาตุทั้ง 7 นั้น จะอาศัยสมาบัติเข้าถึงได้อย่างไร? ตรัสตอบว่า

(354) อาภาธาตุ สุภาธาตุ อากาสานัญจายตนธาตุ วิญญาณัญจายตนธาตุ และอากิญจัญญายตนธาตุ (รวม 5 ธาตุ) แต่ละอย่างใช้วิธีเข้าสัญญาสมาบัติ (สมาบัติที่ยังมีสัญญา-ยังมีความรู้สึกนึกคิด)

เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ เข้าถึงได้ด้วยสังขาราวเสส-สมาบัติ(สมาบัติทีเหลืออยู่เพียงสังขาร(ความคิดปรุงแต่ง)อย่างละเอียด)

สัญญาเวทิตนิโรธธาตุ เข้าถึงได้ด้วยนิโรธสมาบัติ(สมาบัติดับนามขันธ์ทั้ง 4)

(คำอธิบายวิธีเข้าถึงธาตุหรือฌานทั้ง 7 อย่างนี้ ช่วยให้เข้าใจฌานได้ชัดขึ้น นั่นคือ 5 ฌานแรก ผู้ได้บรรลุยังมีสัญญาส่วนเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ผู้บรรลุมีเพียงความคิดปรุงแต่งอย่างละเอียดเหลืออยู่ อยู่ในภาวะมีก็เหมือนไม่มี ความคิดปรุงแต่งที่เหลืออยู่นี้ไม่มีความชัดเจนพอที่จะใช้เจริญวิปัสสนาได้ พระสาริบุตรเจริญวิปัสสนาในฌานนี้ได้ แต่ก็เป็นวิปัสสนาแบบรวมกลุ่ม ที่เรียกว่ากลาปวิปัสสนา ไม่สามารถแยกองค์ธรรมขึ้นพิจารณาเป็นอย่างๆ ได้ ส่วนพระพุทธเจ้าสามารถทำได้ (วิปัสสนา

ที่พิจารณาธรรมแยกเป็นอย่างๆ ได้ตามลำดับ เรียกว่าอนุปทธัมม-วิปัสสนา) ขอให้เข้าใจไว้อย่างหนึ่งว่า ทั้งรูปฌานและอรูปฌาน ล้วนเป็นบาทฐานให้เจริญวิปัสสนาได้ทั้งสิ้น แต่เนวสัญญานาสัญญายตนฌานต่างจากฌานอื่น คือเมื่อจะทำกิจของตัวเอง ต้องอาศัยอากิญจัญญายตนฌาน กล่าวคือ เมื่อจะพิจารณาอารมณ์หรือเจริญวิปัสสนา ต้องถอยออกจากเนวสัญญายตนฌานมาอยู่ที่อากิญจัญญายตนฌานก่อน ความเป็นบาทฐานของวิปัสสนาในเนวสัญญานาสัญญายตนฌานจึงหมายถึงภาวะจิตที่ละเอียดถึงขั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะเท่านั้น

สำหรับสัญญาเวทยิตนิโรธธาตุนั้น เป็นสมาบัติขั้นเสวยผลล้วนๆ ใช้เจริญวิปัสสนาไม่ได้ เพราะไม่มีสัญญา เวทนา และนามขันธ์อื่นสำหรับทำหน้าที่พิจารณาธรรมได้ ต่างจากฌานสมาบัติอื่นๆ ทั้งหมด คือเป็นสมาบัติอย่างเดียว ไม่เป็นสมาธิ(วิภงฺค.605) และถึงแม้จะใช้เจริญวิปัสสนาโดยตรงไม่ได้ แต่ก็ทำให้จิตละเอียดประณีตถึงที่สุด)

สนิทานสูตร

อกุศลวิตก-กุศลวิตกมีเหตุปัจจัยให้เกิด

(355-357) ที่วัดเชตวันคราวหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า กามวิตก(ความดำริที่เกี่ยวข้องกับกาม) พยาบาท-วิตก (ความดำริที่ประกอบด้วยความเคียดแค้นชิงชัง-คิดร้าย) และวิหิงสาวิตก(ความดำรีในทางที่จะเบียดเบียนทำร้าย รุกราน) แต่ละ

อย่างล้วนมีเหตุ จึงเกิดขึ้น จะไม่เกิดขึ้นได้โดยที่ไม่มีเหตุ

การเกิดขึ้นของกามวิตก ทรงอธิบายว่า กามสัญญา(ความหมายรู้ในกาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามธาตุ กามสังกัปปะ(ความดำริในกาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสัญญา กามฉันทะ(ความพอใจในกาม) เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามสังกัปปะ กามปริฬาหะ (ความรุมเร้าเพราะกาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามฉันทะ กามปริเยสนา (การแสวงหากาม)เกิดขึ้นเพราะอาศัยกามปริฬาหะ ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ เมื่อแสวงหากาม ย่อมปฏิบัติผิดได้ถึง 3 ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ

(ทรงอธิบายการเกิดขึ้นของพยาบาทวิตกและวิหิงสาวิตกในลักษณะเดียวกัน คือ มีสัญญาเพราะมีธาตุ มีสังกัปปะเพราะมีสัญญา มีฉันทะ(ตัณหา)เพราะมีสังกัปปะ มีปริฬาหะเพราะมีฉันทะ(ตัณหา) มีปริเยสนาเพราะมีปริฬาหะ)

แล้วตรัสด้วยอุปมาว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เหมือนคนทิ้งคบหญ้าติดไฟไว้ในพงหญ้าแห้ง ถ้าเขาไม่รีบดับด้วยมือด้วยเท้า สัตว์ทั้งหลายบรรดาที่อาศัยหญ้าและไม้อยู่ ก็ต้องย่อยยับหมดสิ้น สมณะหรือพราหมณ์บางคนก็เหมือนกัน ถ้าไม่รีบละ ไม่รีบบรรเทา ไม่รีบดับ ไม่รีบทำลายให้หมดสิ้นซึ่งอกุศลสัญญาที่เกิดขึ้นกวนจิต เขาย่อมอยู่เป็นทุกข์อึดอัดคับแค้นเร่าร้อนในทันที ตายไปก็พึงหวังทุคติได้"

(358-360) ในฝ่ายกุศลวิตก คือเนกขัมมวิตก(ความดำริในทางปลีกออกจากกาม, ความดำริที่ปลอดจากราคะหรือโลภะ) อพยาบาทวิตก(ความดำริที่ปลอดจากความเคียดแค้นชิงชังมุ่ง

ร้าย=เมตตา) อวิหิงสาวิตก(ความดำริที่ปลอดจากการเบียดเบียน ทำลาย=กรุณา) พระพุทธองค์ตรัสว่า แต่ละอย่างล้วนมีเหตุจึงเกิดขึ้น ไม่ใช่เกิดขึ้นโดยไม่มีเหต

ทรงอธิบายการเกิดขึ้นของเนกขัมมวิตก ดังนี้

เนกขัมมสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมธาตุ เนกขัมม-สังกัปปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมสัญญา เนกขัมมฉันทะเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมสังกัปปะ เนกขัมมปริฬาหะ(ความรุมเร้าเพราะเนกขัมมะ)เกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมฉันทะ เนกขัมมปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยเนกขัมมปริฬาหะ อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้เมื่อแสวงหาเนกขัมมะ(เนกขัมมปริเยสนา) ย่อมปฏิบัติชอบได้ 3 ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ

(การเกิดขึ้นของอพยาบาทวิตกและอวิหิงสาวิตกก็มีลักษณะอย่างนี้ คือเริ่มจากการเกิดขึ้นในขั้นสัญญา ไปจบลงที่ขั้นปริเยสนา)

แล้วตรัสอุปมาว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เหมือนคบหญ้าติดไฟที่คนวางไว้ในพงหญ้าแห้ง ถ้าคนวางคบหญ้านั้นรีบดับไฟเสียด้วยมือและเท้า บรรดาสัตว์ที่อาศัยหญ้าและไม้อยู่ ก็ไม่ต้องพินาศย่อยยับ สมณะหรือพราหมณ์บางคนก็เหมือนกัน ถ้ารีบละรีบบรรเทา รีบทำลาย รีบขจัดให้หมดสิ้นซึ่งอกุศลสัญญาที่เกิดขึ้นกวนจิต เขาย่อมอยู่เป็นสุข ไม่มีความอึดอัดคับแค้นเร่าร้อนได้ทันที ตายไปก็พึงหวังสุคติได้"

(น่าทำความเข้าใจในคำว่า กามธาตุ พยาบาทธาตุ วิหิงสา-

ธาตุ เนกขัมมธาตุ อพยาบาทธาตุ และอวิหิงสาธาตุ(รวม 6 ธาตุ) ซึ่งอรรถกถาให้คำอธิบายไว้ดังนี้

กามธาตุ ได้แก่กามวิตกและธรรมทั้งหลายที่ยังเกี่ยวข้องอยู่กับกาม(กามาวจร) ไม่ว่าจะเป็นความดำริตริตรึก ความพร่ำเพ้อหาที่ประกอบด้วยกาม ล้วนเรียกว่ากามธาตุ บรรดาขันธ์ ธาตุ อายตนะ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่มีอยู่ในอเวจีนรกจนถึงสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี จัดเป็นกามธาตุทั้งหมด พยาบาทธาตุและวิหิงสาธาตุ ในแง่หนึ่งก็คือกามธาตุนั่นเอง แต่มีความหมายเฉพาะว่า พยาบาทธาตุได้แก่พยาบาทวิตกและความคิดนึกที่ประกอบด้วยความเคียดแค้นชิงชังในรูปต่างๆ วิหิงสาธาตุได้แก่วิหิงสาวิตกและความคิดนึกที่ประกอบด้วยการเบียดเบียนทำร้ายเข่นฆ่ากัน

เนกขัมมธาตุ ได้แก่เนกขัมมวิตก รวมไปถึงสัมมาสังกัปปะเป็นกุศลธรรม อพยาบาทธาตุได้แก่อพยาบาทวิตก ความรัก ความมีเมตตาต่อกัน, เมตตาเจโตวิมุตติ(ฌานที่เกิดจากการเจริญเมตตา) ก็จัดเป็นอพยาบาทธาตุ อวิหิงสาธาตุ ได้แก่อวิหิงสาวิตก ความกรุณา, กรุณาเจโตวิมุตติ(ฌานที่เกิดจากการเจริญกรุณา) ก็จัดเป็นอวิหิงสาธาตุ)

คิญชกาวสถสูตร

อวิชชาคืออธาตุใหญ่

(361-363) ครั้งหนึ่ง ขณะประทับอยู่ที่ตำหนักอิฐ(คิญ-

ชกาวสถะ) หมู่บ้านญาติกา (มีแปลกันว่าหมู่บ้านพระญาติ) พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สัญญา ทิฐิ และวิตก ล้วนเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุ (คำว่าธาตุในที่นี้อรรถกถาว่าได้แก่อัธยาศัย)

ท่านพระกัจจานะทูลถามขึ้นว่า ความเห็นว่าเป็นสัมมาสัมพุทธะทั้งๆ ที่ไม่ได้เป็นสัมมาสัมพุทธะเกิดขึ้นได้เพราะอะไร?

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

อวิชชาธาตุเป็นธาตุใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นสัญญาที่เลว ทิฐิที่เลว วิตกที่เลว เจตนาที่เลว ความปรารถนาที่เลว ความตั้งใจ(ปณิธิ)ที่เลว บุคคลที่เลว หรือวาจาที่เลว ล้วนเกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุที่เลว

บุคคลที่เลวนั้นย่อมบอกสอนธรรมที่เลว การเกิดขึ้นของบุคคลที่เลวนั้น ย่อมเลว

สัญญา ทิฐิ วิตก ฯลฯ ที่ปานกลาง ก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุที่ปานกลาง...สัญญา ทิฐิ วิตก ฯลฯ ที่ประณีต ก็เกิดขึ้นเพราะอาศัยธาตุที่ประณีต...(บุคคลผู้บอกสอนธรรมก็เป็นไปตามธาตุ ที่ปานกลางและประณีต)

หีนาธิมุตติสูตร
คนคบกันได้เพราะมีธาตุเสมอกัน

(364) ที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมคบหาสมาคมกันโดยธาตุ กล่าวคือ ผู้มีอัธยาศัย (อธิมุตติ-อัธยาศัย, ความโน้มเอียง)เลว ก็คบหาสมาคมกับผู้มีอัธยาศัยเลว ผู้มีอัธยาศัยดีก็คบหาสมาคมกับผู้มีอัธยาศัย

ดี ไม่ว่าในอดีตกาลหรือในอนาคตกาล ก็เป็นอย่างนี้

จังกมสูตร

ภิกษุอยู่ด้วยกันเพราะมีอัธยาศัยตรงกัน

(365-367) วันหนึ่ง ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ มีภิกษุเดินจงกรมอยู่เป็นหมู่ๆ ไม่ไกลจากที่ประทับ หมู่หนึ่งมีพระสาริบุตรเป็นหัวหน้า หมู่หนึ่งมีพระมหาโมคคัลลานะเป็นหัวหน้า หมู่หนึ่งมีพระมหากัสสปะเป็นหัวหน้า หมู่หนึ่งมีพระอนุรุทธะเป็นหัวหน้า หมู่หนึ่งมีพระปุณณมันตานิบุตรเป็นหัวหน้า หมู่หนึ่งมีพระอุบาลีเป็นหัวหน้า หมู่หนึ่งมีพระอานนท์เป็นหัวหน้า หมู่หนึ่งมีพระเทวทัตเป็นหัวหน้า พระพุทธองค์ทรงชี้ชวนให้ภิกษุทั้งหลายดู แล้วตรัสว่า ภิกษุแต่ละหมู่นั้นมีอัธยาศัยตรงกันจึงอยู่ด้วยกัน นั่นก็คือ

หมู่พระสาริบุตร เป็นภิกษุมีปัญญามาก
หมู่พระมหาโมคคัลลานะ เป็นภิกษุมากด้วยอิทธิฤทธิ์
หมู่พระมหากัสสปะ เป็นภิกษุถือธุดงค์เป็นวัตร(ธุตวาท)
หมู่พระอนุรุทธะ เป็นภิกษุได้ทิพยจักษุ
หมู่พระปุณณมันตานิบุตร เป็นภิกษุนักเทศน์(ธรรมกถึก)
หมู่พระอุบาลี เป็นภิกษุทรงพระวินัย
หมู่พระอานนท์ เป็นภิกษุพหูสูต
หมู่พระเทวทัต เป็นภิกษุใฝ่ไปในทางบาป(ปาปิจฺฉา)
(แล้วตรัสสรุปตามหลักคำสอนในหีนาธิมุตติสูตร)

สตาปารัทธสูตร

กิเลสเกิดจากการคบหาสมาคมกับคนชั่ว

(368-372) ที่วัดเชตวันคราวหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องคนมีธาตุเสมอกันจึงคบหาสมาคมกัน (เหมือนที่ตรัสในหีนาธิมุตติสูตร) คราวนี้ทรงเปรียบเทียบว่า ความมีธาตุ(อัธยาศัย)เสมอกันระหว่างคนชั่วนั้น เหมือนความกลมกลืนเข้ากันได้ระหว่างน้ำลายกับน้ำลาย น้ำหนองกับน้ำหนอง เลือดกับเลือด ส่วนความมีธาตุเสมอกันระหว่างคนดี เหมือนความกลมกลืนเข้ากันได้ระหว่างน้ำนมสดกับน้ำนมสด น้ำมันกับน้ำมัน น้ำผึ้งกับน้ำผึ้ง น้ำอ้อยกับน้ำอ้อย

แล้วตรัสสอนด้วยพระคาถาว่า

"กิเลสซึ่งเหมือนหมู่ไม้ในป่าเกิดขึ้นเพราะการคบหาสมาคม ขาดสิ้นไปก็เพราะการไม่คบหาสมาคม คนเกาะท่อนไม้เล็กๆ ก็จะต้องจมดิ่งลงในห้วงมหรรณพ เฉกเช่นสาธุชนก็ตกจมลงได้เพราะอาศัยคนเกียจคร้าน ฉะนั้น พึงหลีกห่างจากคนเกียจคร้านหย่อนความพากเพียร พึงสมาคมกับบัณฑิตผู้ปลีกตนอยู่สงัด เป็นอริยะ มีจิตมั่งตรง เพียรเพ่ง ระดมความเพียรอยู่เสมอ"

ปฐมอัสสัทธมูลกสูตร

(373-374) พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ด้วยเรื่องคนมีธาตุเสมอกันจึงคบหาสมาคมกัน

โดยตรัสว่า คนไม่มีศรัทธาก็คบหาสมาคมกับคนไม่มีศรัทธา คนไม่มีหิริ...คนไม่มีโอตตัปปะ...คนด้อยการศึกษา(อัปปสุตะ)...คนเกียจคร้าน...คนสติฟั่นเฟือน...คนทรามปัญญา ก็เหมือนกัน แล้วตรัสในฝ่ายตรงกันข้าม คือคนมีศรัทธาก็คบหาสมาคมกับคนมีศรัทธา เป็นต้น

(375-389) อีก 5 พระสูตรต่อจากนี้ คือ **ทุติยอัสสัทธมูลก-สูตร**(เริ่มต้นจากคนไม่มีศรัทธา-คนมีศรัทธา...) **อหิริกมูลกสูตร** (เริ่มต้นจากคนไม่มีหิริ-คนมีหิริ...) **อโนตตัปปมูลกสูตร**(เริ่มต้นจากคนไม่มีโอตตัปปะ-คนมีโอตตัปปะ...) **อัปปสุตสูตร**(เริ่มต้นจากคนด้อยการศึกษา-คนเป็นพหูสูต...) **กุสิตสูตร**(เริ่มต้นจากคนเกียจคร้าน-คนระดมความเพียร...) ใจความแห่งพระสูตรเหล่านี้เป็นไปในแนวเดียวกัน คือคนมีธาตุเดียวกัน ย่อมคบหาสมาคมกัน

จบทุติยวรรค(12 พระสูตร)

ทสกัมมปถวรรค

ในทสกัมมปถวรรค มี 7 พระสูตร คือ 1. อสมาหิตสูตร 2. ทุสสีลสูตร 3. ปัญจสิกขาปทสูตร 4. สัตตกัมมปถสูตร 5. ทสกัมมปถสูตร 6. อัฏฐังคิกสูตร 7. ทสังคิกสูตร ทุกพระสูตรมีเนื้อหาในแนวเดียวกัน คือกล่าวถึงคนมีธาตุเดียวกัน(ทั้งฝ่ายชั่วและฝ่ายดี) ย่อมคบหาสมาคมกัน และทุกพระสูตรนั้น พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ขอแสดงลักษณะเนื้อหาของแต่ละพระสูตรโดยสังเขปดังนี้

(390) **อสมาหิตสูตร** กล่าวถึงคนไม่มีศรัทธาคบคนไม่มีศรัทธาด้วยกัน ฯลฯ คนมีจิตใจไม่มั่นคง(อสมาหิโต)คบคนมีจิตใจไม่มั่นคงด้วยกัน (อรรถกถากล่าวว่า คนมีจิตใจไม่มั่นคงในที่นี้หมายถึงคนที่ยังไม่ได้อุปจารสมาธิและ

อัปปนาสมาธิ) คนมีปัญ-
ญาคบคนมีปัญญาด้วยกัน
กล่าวถึงคนไม่มีศรัทธาคบ
คนไม่มีศรัทธาด้วยกัน ฯลฯ
คนมีศีลคบคนมีศีลด้วย
กัน คนมีปัญญาคบคนมี
ปัญญาด้วยกัน

(391) **ทุสสีลสูตร**

(392-394) **ปัญจสิกขาปทสูตร**

กล่าวถึงคนทำปาณาติบาต
คบคนทำปาณาติบาตด้วย
กัน ฯลฯ คนงดเว้นจาก
การดื่มสุราเมรัยและของ
มึนเมา คบคนงดเว้นจาก
การดื่มสุราเมรัยและของ
มึนเมาด้วยกัน(แจกแจง
ตามศีล 5 ข้อ)

(395-396) **สัตตกัมมปถสูตร**

กล่าวถึงคนทำปาณาติบาต-
คนลักทรัพย์-คนประพฤติ
ผิดในกาม-คนพูดเท็จ-คน
พูดส่อเสียด-คนพูดคำ
หยาบ-คนพูดเพ้อเจ้อ (รวม
เป็นกรรมบถ 7 ประการ)
โดยคนมีธาตุเดียวกัน
ย่อมคบกัน

(397-398) **ทสกัมมปถสูตร** กล่าวถึงคน 7 ประเภทในกรรมบถ 7 ประการนั้น และเพิ่มอีก 3 ประเภท คือ คนโลภจัด(อภิชฌาลุ)-คนมีจิตพยาบาท-คนมิจฉาทิฐิ(รวมเป็นกรรมบถ 10 ประการ) โดยคนมีธาตุเดียวกันย่อมคบกัน (อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ได้แจกแจงองค์แห่งกรรมบถแต่ละข้อไว้ครบถ้วน)

(399-400) **อัฏฐังคิกสูตร** กล่าวถึงคนมิจฉาทิฐิ ฯลฯ คนมิจฉาสมาธิ, คนสัมมาทิฐิฯลฯ คนสัมมาสมาธิ (ตามนัยแห่งมรรคมีองค์ 8) โดยคนมีธาตุเดียวกันย่อมคบกัน

(401-402) **ทสังคิกสูตร** กล่าวถึงบุคคลตามนัยแห่งมรรคมีองค์ ๑ นั้นและเพิ่มอีก 2 ประเภทคือ คนมิจฉาญาณะและคนมิจฉาวิมุตติ (อีกฝ่ายหนึ่งคือ คนสัมมาญาณะ, คนสัมมา-

วิมุตติ) โดยคนมีธาตุเดียว
กันย่อมคบกัน

(อรรถกถากล่าวถึงบุคคลประเภทมิจฉาญาณะว่าได้แก่ผู้มีความรู้ผิดและการพิจารณาผิด ส่วนพวกมิจฉาวิมุตติ(หลุดพ้นผิด) ได้แก่พวกที่ยังไม่หลุดพ้นจากทุกข์ ยังยึดติดอยู่ในกุศล-วิมุตติ พวกได้ฌานที่เรียกว่าเจโตวิมุตติ ยังไม่พ้นจากกิเลสหรือทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง โอกาสที่อกุศลธรรมจะเจริญงอกงามยังมีได้อีก (องฺ.ทสก. 24/94/206:องฺ.อ.3/418)

จบทสกัมมปถวรรค(7 พระสูตร)

จตุตถวรรค

จตัสสสูตร

(403) พระพุทธองค์ทรงแจกแจงธาตุ 4 ให้ภิกษุทั้งหลายฟังที่วัดเชตวันว่า ธาตุ 4 ประกอบด้วย 1. ปฐวีธาตุ 2. อาโปธาตุ 3. เตโชธาตุ 4. วาโยธาตุ

ปุพพสูตร

ธาตุ 4 ที่ทรงตรัสรู้

(404-405) พระพุทธองค์ทรงเล่าให้ภิกษุทั้งหลายฟังที่วัด

เชตวันว่า ก่อนจะได้ตรัสรู้ ทรงพระดำริว่า อะไรเป็นส่วนดี(อัสสาทะ) อะไรเป็นส่วนเสีย(อาทีนวะ) อะไรเป็นทางออก(นิสสรณะ) ของปฐวีธาตุ...ของอาโปธาตุ...ของเตโชธาตุ...ของวาโยธาตุ แล้วเกิดความคิดว่า สุขโสมนัสที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยปฐวีธาตุ...อาโปธาตุ...เตโชธาตุ...วาโยธาตุ เป็นส่วนดีของธาตุเหล่านั้น ธาตุเหล่านั้นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา นี้คือส่วนเสียของธาตุเหล่านั้น การกำจัด การละฉันทราคะ(ความติดใจรักใคร่) ในธาตุเหล่านั้น เป็นทางออกของธาตุเหล่านั้น

ตรัสต่อไปว่า ตราบที่พระองค์ยังไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่าส่วนเสียเป็นส่วนเสีย ส่วนดีเป็นส่วนดี และทางออก(ของธาตุเหล่านั้น) ก็ทรงประกาศยืนยันไม่ได้ว่า ได้ทรงตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว...ต่อเมื่อได้ทราบชัดตามความเป็นจริงว่า ส่วนเสียส่วนดีและทางออกของธาตุเหล่านั้นเป็นอะไร จึงทรงประกาศยืนยันว่าได้ทรงตรัสรู้แล้ว...ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ต่อแต่นี้ไม่มีการเกิดอีกแล้ว

อจริสูตร

(406-407) พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ตรัสถึงการคิดค้นหาส่วนดีส่วนเสียและทางออกของธาตุทั้ง 4 เมื่อได้พบด้วยปัญญาตามความเป็นจริง จึงได้ทรงประกาศยืนยันความตรัสรู้ของพระองค์ (ใจความเหมือนในปุพพสูตร)

โนเจทสูตร

ทางหลุดพ้นจากธาตุ 4 มีอยู่จริง

(408-409) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายในเรื่องธาตุ 4 ที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ดังนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! ถ้าส่วนดี(ส่วนที่น่าชื่นใจ-น่าพอใจ) ของปฐวีธาตุ ไม่มีอยู่จริง สัตว์ทั้งหลายก็คงไม่ยินดีในปฐวีธาตุ แต่เพราะส่วนดีของปฐวีธาตุมีอยู่จริง สัตว์ทั้งหลายจึงพากันยินดีในปฐวีธาตุ

"ถ้าส่วนเสีย(โทษ-ส่วนบกพร่อง) ของปฐวีธาตุไม่มีอยู่จริง สัตว์ทั้งหลายก็คงไม่เบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ แต่เพราะส่วนเสียของปฐวีธาตุมีอยู่จริง สัตว์ทั้งหลายจึงพากันเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุ

"ถ้าทางออกแห่งปฐวีธาตุไม่มีอยู่จริง สัตว์ทั้งหลายก็คงไม่สลัดตนออกจากปฐวีธาตุได้ แต่เพราะทางออกแห่งปฐวีธาตุมีอยู่จริง สัตว์ทั้งหลายจึงพากันสลัดตนออกจากปฐวีธาตุได้"

(ใน 3 ธาตุที่เหลือก็เหมือนกัน)

ตรัสต่อไปว่า ตราบที่ยังไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงในเรื่องส่วนดี ส่วนเสีย และทางออกแห่งธาตุทั้ง 4 สัตว์ทั้งหลายก็สลัดตนให้หลุดพ้นไปจากโลกรวมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกไม่ได้ มีใจพ้นไปจากแดนกิเลสและวัฏฏะ(เวียนว่ายตายเกิด)ไม่ได้ ต่อเมื่อทราบชัดตามความเป็นจริงในเรื่องส่วนดีส่วนเสียและทางออกแห่งธาตุทั้ง 4 สัตว์ทั้งหลายจึงจะสลัดตนให้หลุดพ้นได้

ทุกขสูตร

ในธาตุ 4 มีทั้งทุกข์และสุข

(410-411) ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! หากปฐวีธาตุมีแต่ทุกข์โดยส่วนเดียว มีแต่ทุกข์ตามดิด มีแต่ทุกข์หยั่งลง ไม่มีสุขหยั่งถึงได้เลย สัตว์ทั้งหลายก็คงไม่ยินดีในปฐวีธาตุ แต่เพราะปฐวีธาตุมีสุขตามดิด มีสุขหยั่งลง ไม่ใช่มีแต่ทุกข์หยั่งถึง สัตว์ทั้งหลายจึงพากันยินดีในปฐวีธาตุ...(อีก 3 ธาตุก็เหมือนกัน)

"ภิกษุทั้งหลาย! หากปฐวีธาตุมีแต่สุขโดยส่วนเดียว มีแต่สุขตามดิด มีแต่สุขหยั่งลง ไม่มีทุกข์หยั่งถึงได้เลย สัตว์ทั้งหลายก็คงไม่เบื่อหน่ายในปฐวีธาตุได้ แต่เพราะปฐวีธาตุมีทุกข์ตามดิด มีทุกข์หยั่งลง ไม่ใช่มีแต่สุขหยั่งถึง สัตว์ทั้งหลายจึงพากันเบื่อหน่ายในปฐวีธาตุได้...(อีก 3 ธาตุก็เหมือนกัน)"

(พระพุทธองค์ทรงมองโลก(ธาตุ 4)ตามความเป็นจริง ไม่ใช่มองโลกในแง่ดีหรือแง่ร้ายเพียงด้านใดด้านหนึ่ง)

อภินันทสูตร

ชมชื่นในธาตุ 4 ก็หมายถึงชมชื่นในทุกข์

(412-413) คราวหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ผู้ใดชมชื่นปฐวีธาตุ(หรือในอีก 3 ธาตุ)

เท่ากับว่าผู้นั้นชมชื่นทุกข์ ผู้ใดชมชื่นทุกข์ เราเรียกว่า ผู้นั้นไม่หลุดพ้นจากทุกข์

"ภิกษุทั้งหลาย! ผู้ใดไม่ชมชื่นปฐวีธาตุ(หรือในอีก 3 ธาตุ) เท่ากับว่าผู้นั้นไม่ชมชื่นทุกข์ ผู้ใดไม่ชมชื่นทุกข์ เราเรียกว่า ผู้นั้นหลุดพ้นจากทุกข์"

อุปปาทสูตร

ธาตุ 4 ดับ ทุกข์ก็ดับ

(414-415) ที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ความเกิดขึ้น ความดำรงอยู่ ความอุบัติ ความปรากฏ แห่งปฐวีธาตุ(และอีก 3 ธาตุ) นั่นเป็นความเกิดแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นที่ปรากฏแห่งชรามรณะ ส่วนความดับ ความสงบ ความสูญสิ้นแห่งปฐวีธาตุ(และอีก 3 ธาตุ) นั่นเป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบแห่งโรค เป็นความสูญสิ้นแห่งชรามรณะ

3 พระสูตรต่อไปนี้ ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน

(416-417) **ปฐมสมณพราหมณสูตร**

(418) **ทุติยสมณพราหมณสูตร**

(419-420) **ตติยสมณพราหมณสูตร**

ใจความอยู่ในแนวเดียวกัน คือ สมณะหรือพราหมณ์ที่ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงในธาตุทั้ง 4 ว่ามีส่วนดีส่วนเสีย และวิธีสลัดให้หลุดพ้นอย่างไรหรือไม่ทราบชัดในธาตุทั้ง 4 ตามแนวอริยสัจ 4 ไม่เรียกว่าเป็นสมณะเป็นพราหมณ์ที่แท้จริง

จบธาตุสังยุตต์ (10 พระสูตร)

อนมตัคคสังยุตต์แห่งนิทานวรรค

ปฐมวรรค

ติณกัฏฐสูตร

สังสารวัฏหาจุดเริ่ม-จุดจบไม่ได้

(421) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! สังสาระ(การเวียนว่ายตายเกิด) นี้ กำหนดปลายแรกสุดไม่ได้(อนมตคฺโค) เมื่อเหล่าสัตว์มีอวิชชาเป็นเครื่องขวางกั้นมีตัณหาเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งไว้ วนเวียนตายเกิดอยู่ ปลายแรกสุด(ของสังสาระ)จะปรากฏก็หาไม่"

(422) ทรงอุปมาในเรื่องนี้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เสมือนหนึ่งว่า คนหั่นหญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ ในชมพูทวีปนี้ เอามารวมกันไว้เป็นมัดๆ มัดละ 4 นิ้ว แล้วเอามาสมมติว่า มัดนี้เป็นมารดาของเรา มัดนี้เป็นมารดา

ของมารดาของเรา ตามลำดับ เขาคนนั้นก็จะมีมารดาของมารดาไม่สิ้นสุด ส่วนหญ้า ไม้ กิ่งไม้ใบไม้ในชมพูทวีปนี้ จะต้องหมดสิ้นเสียก่อน ที่เป็นอย่างนั้นเพราะเหตุไร? เพราะว่า สังสาระนี้กำหนดปลายแรกสุดไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์มีอวิชชาเป็นเครื่องขวางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งไว้ เวียนเกิดเวียนตายอยู่ ปลายแรกสุด(ของสังสาระ)จะปรากฏก็หาไม่ พวกเธอได้เสวยทุกข์ เจ็บปวดย่อยยับ เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้ามายาวนาน ก็เหมือนกัน

"ภิกษุทั้งหลาย! ด้วยเหตุถึงเพียงนั้น จึงสมควรแท้ที่จะหายดิดในสังขารทั้งปวง สมควรแท้ที่จะหมดใคร่ สมควรแท้ที่จะหลุดพ้น"



ปลายแรกสุดของสังสารวัฏ

คำศัพท์ที่เป็นปัญหาในพระสูตรนี้ มีอยู่ 2 คำ คือ อนมตคฺโค และ ปุพฺพา โกฏิ

อนมตคฺโค นิยมแปลกันว่า "(สังสาระ)รู้ปลายสุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้" หมายถึงกำหนดไม่ได้ว่าจุดเริ่มต้นและจุดจบของการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ตรงไหน โดยเฉพาะสำหรับสัตว์ที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ย่อมรู้ไม่ได้เลยว่า ตัวเองมาจากไหน และจะไปสิ้นสุด ณ ที่ไหน อรรถกถากล่าวว่า แม้จะมีฤทธิ์ตามไป

ค้นหาเป็นร้อยปีพันปี ก็ไม่อาจจะพบได้

(อนมตคฺโค มาจาก อน+มต+อคฺค. อน (=น) แปลว่า ไม่ ; มต แปลว่า คิด, หยั่งรู้, กำหนดรู้ ; อคฺค แปลว่า เบื้องต้น, ปลายสุด, จุดเริ่ม ; อรรถกถาใช้คำแทนว่า อวิทิตคฺโค)

ปุพฺพา โกฏิ 2 ศัพท์นี้อยู่ในประโยคว่า ปุพฺพา โกฏิ น ปญฺญายติ กริยาของประโยคเป็นเอกพจน์ แสดงว่า ปุพฺพา โกฏิ เป็นเอกพจน์ จึงแปลกันว่า ที่สุดเบื้องต้น, ปลายแรกสุด (ปุพฺพา แปลว่า ก่อน, เบื้องต้น (เป็นคุณศัพท์) ; โกฏิ แปลว่า ที่สุด, ปลาย (เป็นนาม) แต่มีผู้แปลแยกเป็น 2 คำนามว่า ที่สุดเบื้องต้น (และ)เบื้องปลาย ซึ่งได้ความว่า "ไม่ปรากฏที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลาย(ของสังสารวัฏ)"

KS. แปลพุทธวจนะในข้อ (421) ดังนี้

"Incalculable is the beginning, brethren, of this faring on the earliest point is not revealed of the running on, the faring on, of beings cloaked in ignorance, tied to craving."

เมื่อพิจารณาตามกระบวนธรรมแห่งปฏิจจสมุปบาท ก็จะเห็นความสอดคล้องกันอย่างหนึ่ง นั่นคือ ในความเกิดขึ้นแห่งทุกข์นั้น ไม่มีปลายแรกสุด (ปุพฺพา โกฏิ)ให้กำหนดได้เลย เพราะทุกข์เกิดจาก"สิ่งนี้มี สิ่ง

นี้จึงมี" แม้แต่อวิชชาก็ไม่ใช่ปลายแรกสุดของปฏิจจ-สมุปบาท เพราะพระพุทธองค์ตรัสว่า "ก่อนแต่นี้ อวิชชามิได้มี ครั้นมาภายหลังจึงมีขึ้น...ก็แล เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย อวิชชาจึงปรากฏ" (องฺ.ทสก. 24/61/120)

ปฐวีสูตร

(423-424) พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันด้วยเรื่องสังสารวัฏกำหนดปลายแรกสุดไม่ได้เหมือนในข้อ(421) แล้วตรัสอุปมาว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ประหนึ่งว่า คนปั้นมหาปฐพีนี้ให้เป็นก้อน ก้อนเท่าเมล็ดกระเบา เอามาสมมติว่า ก้อนนี้เป็นบิดาของเรา ก้อนนี้เป็นบิดาของบิดาของเรา ตามลำดับ เขาคนนั้นก็จะมีบิดาของบิดาไม่สิ้นสุด ส่วนมหาปฐพีนี้จะต้องหมดสิ้นเสียก่อน ทั้งนี้ก็เพราะสังสาระนี้กำหนดปลายแรกสุดไม่ได้..."

อัสสุสูตร
น้ำตาแห่งความทุกข์มากกว่าน้ำในมหาสมุทร

(425-426) ที่วัดเชตวันคราวหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องสังสารวัฏกำหนดปลายแรกสุดไม่ได้ เหมือนที่ตรัสในข้อ(421) แล้วตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า น้ำตารินหลั่ง

ของพวกเธอซึ่งเวียนตายเวียนเกิด คร่ำครวญร้องไห้เพราะเผชิญกับสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจมานานแสนนานนี้ กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง 4 อย่างไหนจะมากกว่ากัน?

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ตามที่ได้ฟังพระดำรัสมาแล้ว น้ำตาที่รินหลั่งของพวกข้าพระองค์(ในสังสารวัฏอันยาวนาน) มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง 4

พระพุทธองค์ตรัสว่า เป็นคำตอบที่ถูกต้อง ทรงกล่าวว่า ความทุกข์แต่ละอย่างไม่ว่าจะเป็นความตายของมารดา ความตายของบิดา ความตายของพี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว ความตายของบุตรธิดา ความเสื่อมแห่งญาติ ความเสื่อมแห่งโภคะ ความเสื่อมเพราะโรค แต่ละอย่างที่ได้ประสบมานานแสนนานนั้น น้ำในมหาสมุทรทั้ง 4 ก็ยังน้อยกว่าน้ำตาที่รินหลั่งเพราะความทุกข์นั้นๆ

(มหาสมุทรทั้ง 4 อรรถกถากล่าวว่า หมายถึงมหาสมุทรรอบภูเขาสิเนรุทั้ง 4 ทิศ)

ขีรสูตร

น้ำนมมารดาที่เคยดื่มมากกว่าน้ำในมหาสมุทร

(427-428) พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน ว่าด้วยเรื่องสังสารวัฏกำหนดปลายแรกสุดไม่ได้เหมือนที่ตรัสในข้อ(421) ครั้งนี้ทรงถามภิกษุเหล่านั้นว่า น้ำนมมารดาของพวกเธอซึ่งเวียนตายเวียนเกิดอยู่นานแสนนานนั้น

เปรียบเทียบกับน้ำในมหาสมุทรทั้ง 4 อย่างไหนจะมากกว่ากัน? เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลตอบตามที่เคยได้ฟังพระดำรัสว่า น้ำนมมารดามากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง 4 พระพุทธองค์ตรัสรับรองว่าเป็นคำตอบที่ถูกต้อง ทั้งนี้เพราะสังสารวัฏนี้กำหนดปลายแรกสุดไม่ได้...

ปัพพตสูตร

ทรงอุปมาให้เห็นความยาวนานของกัป

(429-430) ที่วัดเชตวันคราวหนึ่ง มีภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระพุทธองค์ว่า กัปหนึ่งนานเท่าไร? ตรัสตอบว่า ไม่ง่ายเลยที่บอกว่ากัปหนึ่งกี่ปีหรือกี่แสนปี

เมื่อภิกษุนั้นทูลขอให้ทรงแสดงด้วยการอุปมา พระพุทธองค์จึงตรัสด้วยอุปมา ดังนี้

เปรียบประหนึ่งว่า ภูเขาหินลูกหนึ่ง ยาว กว้าง สูง ด้านละโยชน์หนึ่ง เป็นภูเขาแท่งทึบ ไม่มีช่องไม่มีโพรงเลย มีบุรุษคนหนึ่งเอาผ้ากาสี(กาสิกพัสตร์-ผ้าเนื้อละเอียดบางเบาอย่างยิ่ง)มาปัดภูเขานั้น 100 ปีต่อครั้งหนึ่ง จนภูเขานั้นไม่เหลือเป็นภูเขาเลย ทำให้ภูเขานั้นหมดสิ้นไป ยังเร็วกว่ากัปหนึ่งหมดไป

"ในกัปอันยาวนานอย่างนี้ พวกเธอเวียนตายเวียนเกิด ไม่ใช่หนึ่งกัป ไม่ใช่ร้อยกัป ไม่ใช่พันกัป ไม่ใช่แสนกัป ที่เป็นอย่างนั้นเพราะอะไร? เพราะว่าสังสาระนี้กำหนดปลายแรกสุดไม่ได้..."

(431-433) ใน 3 พระสูตรต่อไปนี้ ทรงอุปมาให้เห็นความยาวนานของกัป ดังนี้

สาสปสูตร ทรงอุปมา(ให้ภิกษุรูปหนึ่งฟัง)ว่า เหมือนนครเหล็ก ยาว กว้าง สูง ด้านละ 1 โยชน์ นครนั้นอัดแน่นไปด้วยเมล็ดพันธุ์ผักกาด มีบุรุษคนหนึ่งหยิบเมล็ดพันธุ์ผักกาดออกจากนครนั้น 100 ปีต่อเมล็ดหนึ่ง จนเมล็ดพันธุ์ผักกาดหมดสิ้นจากนคร ก็ยังเร็วกว่าที่กัปหนึ่งจะผ่านไป

สาวกสูตร ทรงอุปมา(ให้ภิกษุหลายรูปฟัง) ว่า มีพระสาวก 4 รูป แต่ละรูปมีอายุ 100 ปี ทุกรูประลึกชาติหนหลังของตนได้วันละ 100,000 กัป แต่กัปที่ยังระลึกไม่ถึงก็ยังจะเหลืออยู่อีกเท่าหนึ่ง

คงคาสูตร พระสูตรนี้ตรัสแก่พราหมณ์คนหนึ่งที่วัดเวฬุวัน ทรงยกอุปมาว่า

"พราหมณ์! เม็ดทรายจากแม่น้ำคงคาถึงมหาสมุทร ไม่ง่ายเลยที่จะกำหนดนับได้ว่า มีกี่เม็ดทราย มีกี่ร้อยเม็ดทราย มีกี่พันเม็ดทราย หรือมีกี่แสนเม็ดทราย

"พราหมณ์! กัปทั้งหลายที่ผ่านเลยไปแล้ว มากกว่าเม็ดทรายเหล่านั้น ไม่ง่ายเลยที่จะกำหนดนับได้ว่า มีกี่กัป มีกี่ร้อยกัป มีกี่พันกัป หรือมีกี่แสนกัป..."

ทัณฑสูตร

ชีวิตในสังสารวัฏดุจโยนท่อนไม้ขึ้นบนอากาศ

(438-439) พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชต-วันครั้งหนึ่งว่า สังสารวัฏนี้กำหนดปลายแรกสุดไม่ได้ สัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องขวางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้ง เวียนตายเวียนเกิดอยู่นั้น เหมือนท่อนไม้ที่คนโยนขึ้นบนอากาศ บางคราวก็ตกลงทางโคน บางคราวก็ตกลงทางขวาง บางคราวก็ตกลงทางปลาย...สัตว์ผู้เวียนตายเวียนเกิดก็เหมือนกัน บางคราวก็จากโลกนี้ไปสู่ปรโลก บางคราวก็จากปรโลกมาสู่โลกนี้ ที่เป็นอย่างนั้นก็เพราะสังสารวัฏนี้กำหนดปลายสุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้

ปุคคลสูตร

กองกระดูกในกัปหนึ่งเท่าภูเขาเวปุลละ

(440-441) คราวหนึ่ง ขณะที่ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌ-กูฏ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! สังสารวัฏกำหนดปลายแรกสุดไม่ได้... บุคคลคนหนึ่งเมื่อเวียนตายเวียนเกิดอยู่ตลอดกัปหนึ่ง พึงมีโครงกระดูก ร่างกระดูก กองกระดูกใหญ่เท่าภูเขาเวปุลละนี้ ถ้ากองกระดูกนั้นเอามารวมกันได้ และกระดูกที่สะสมไว้ไม่สูญสลายไป ทั้งนี้ก็เพราะสังสารวัฏกำหนดปลายแรกสุดไม่ได้..."

แล้วตรัสเป็นพระคาถา ความว่า

กระดูกของบุคคลคนหนึ่ง เมื่อเก็บสะสมไว้กัปหนึ่ง จะกองเท่าภูเขา ภูเขาที่ว่านั้นหมายถึงภูเขาใหญ่ชื่อเวปุลละ อยู่ทางทิศเหนือของภูเขาคิชฌกูฏใกล้กรุงราชคฤห์ซึ่งโอบล้อมด้วยเทือกเขา

"เมื่อใดบุคคลตรัสรู้อริยสัจ คือทุกข์ ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์(ทุกฺขสมุปฺปาทำ) ความล่วงพ้นทุกข์(ทุกฺขสฺส อติกฺกมำ) และอริยมรรคมีองค์ ๘ อันพาให้ถึงความสงบระงับทุกข์ ด้วยสัมมา-ปัญญา เมื่อนั้น เขาเวียนเกิดเวียนตาย 7 ครั้งเป็นอย่างมาก ก็จะถึงที่สุดแห่งทุกข์เพราะสิ้นสังโยชน์ทั้งปวง"

(คำว่า เวียนเกิดเวียนตาย แปลจากคำว่า สนฺธาวติ สำสรติ ซึ่งแปลตามศัพท์ว่า ท่องไป เที่ยวไป อันหมายถึงการท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ)

จบปฐมวรรค(10 พระสูตร)

ทุติยวรรค

ทุคตสูตร-สุขิตสูตร

ให้เทียบเคียงตนกับทุกชีวิตที่ได้เห็น

(433-444) ทุคตสูตร พระสูตรกล่าวถึงคนทุกข์ยาก สุขิต-สูตร พระสูตรกล่าวถึงคนพรั่งพร้อมด้วยความสุข ทั้งสองพระ

สูตรนี้พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน

ในทุคตสูตร ตรัสว่า เมื่อเห็นคนผู้มีมือและเท้าไม่สมประกอบ ให้ลงความเห็นว่า เราก็เคยเป็นอย่างเขามาแล้วนับครั้งไม่ถ้วน

ในสุขิตสูตร ตรัสว่า เมื่อเห็นคนผู้เพียบพร้อมด้วยความสุข ให้ลงความเห็นว่า เราก็เคยเป็นอย่างเขามาแล้วนับครั้งไม่ถ้วน

ทั้งนี้ก็เพราะสังสารวัฏนี้กำหนดปลายแรกสุดไม่ได้

ติงสมัตตาสูตร

เลือดที่ถูกตัดศีรษะมากกว่าน้ำในมหาสมุทร

(445-449) ครั้งหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ วัดเวฬุวัน ภิกษุชาวเมืองปาเวยยะประมาณ 30 รูป ล้วนแต่เป็นภิกษุถือธุดงควัตร(อธิษฐานอยู่ป่า บิณฑบาต ใช้ผ้าบังสกุล ครองไตรจีวร ตลอดชีวิต) แต่ทุกรูปก็ยังไม่มีใครเป็นพระอรหันต์ ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์

พระพุทธองค์ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า ในสังสารวัฏอันยาวนานนี้ โลหิตของพวกเธอที่ถูกตัดศีรษะกับน้ำในมหาสมุทรทั้ง 4 อย่างไหนจะมากกว่ากัน? ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลตามที่ทรงสอนว่า โลหิตที่ถูกตัดศีรษะมีมากกว่า

ทรงรับรองว่าเป็นคำตอบที่ถูกต้อง และตรัสว่า พวกเธอเคยเกิดเป็นโค เป็นกระบือ เป็นแกะ เป็นแพะ เป็นกวาง เป็นสุกร เป็นไก่ เป็นผู้ร้ายฆ่าคน เป็นโจรปล้น เป็นชู้กับภรรยาเขา ใน

แต่ละกำเนิดนั้น ถูกเขาตัดศีรษะโลหิตพรั่งพรูนับครั้งไม่ถ้วน โลหิตที่พรั่งพรูมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง 4 ทั้งนี้ก็เพราะสังสารวัฏนี้กำหนดปลายแรกสุดไม่ได้...

พระธรรมเทศนาเรื่องนี้ ทำให้ภิกษุทั้ง 30 รูปนั้นได้บรรลุอรหัตตผลในคราวนั้น

มาตุสูตร

ล้วนเคยเกิดเป็นพ่อแม่พี่น้องลูกหลานกัน

(450-455) 6 พระสูตรต่อไปนี้คือ **มาตุสูตร ปิตุสูตร ภาตุ-สูตร ภคินีสูตร ปุตตสูตร** และ **ธีตุสูตร** ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน สรุปความว่า ในสังสารวัฏนี้ หายากที่สัตว์จะไม่เคยเกิดเป็นมารดา เป็นบิดา เป็นพี่ชายน้องชาย เป็นพี่สาวน้องสาว เป็นบุตร เป็นธิดา...(ของกันและกัน)

เวปุลลปัพพตสูตร

ภูเขาเวปุลละใน 4 ยุคพุทธกาล

(456-461) ครั้งหนึ่งที่ภูเขาคิชฌกูฏ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องภูเขาเวปุลละ ซึ่งมีสภาพต่างกันใน 4 ยุค ดังนี้

ยุคพระกกุสันธพุทธเจ้า ยุคนั้นภูเขานี้มีชื่อว่า ปาจีนวังสะ ชาวแคว้นมีชื่อเรียกว่า ติวรา อายุขัย

ของคนยุคนั้นประมาณ 4 หมื่นปี พระอัครสาวกคือพระวิธูระและพระสัญชีวะ การเดินทางขึ้นสู่ยอดเขาขาขึ้นใช้เวลา 4 วัน ขาลงก็ใช้เวลา 4 วัน

ยุคพระโกนาคมนพุทธเจ้า ยุคนั้นภูเขานี้มีชื่อว่า วงกต ชาวแคว้นมีชื่อเรียกว่าโรหิตัสสะ มีอายุขัยประมาณ 3 หมื่นปี พระอัครสาวกคือพระภิยโยสะและพระอุตระ ความสูงใหญ่ของภูเขา ขาขึ้นใช้เวลา 3 วัน ขาลงก็ใช้เวลา 3 วัน

ยุคพระกัสสปพุทธเจ้า ยุคนั้นภูเขานี้มีชื่อว่า สุปัสสะ ชาวแคว้นมีชื่อเรียกว่าสุปปิยา มีอายุขัยประมาณ 2 หมื่นปี พระอัครสาวกคือพระติสสะและพระภารทวาชะ ความสูงใหญ่ของภูเขาขาขึ้นใช้เวลา 2 วัน ขาลงก็ใช้เวลา 2 วัน

ยุคพุทธกาลปัจจุบัน พระพุทธองค์ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! กาลนี้ ภูเขาเวปุลละ มีชื่อเรียกว่า เวปุลละนั่นเอง ชาวแคว้นมีชื่อเรียกว่ามาคธะ ชาวมาคธะมีอายุขัย

เพียงเล็กน้อย คนมีอายุยืนอย่างมากก็เพียงร้อยปีโดยเฉลี่ย ชาวมาคธะขึ้นภูเขาเวปุลละโดยใช้เวลาเพียงครู่เดียว กาลนี้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลก เราเองมีคู่อัครสาวกเยี่ยมยอด คือสาริบุตรและโมคคัลลานะ

"ภิกษุทั้งหลาย! สักวัน ชื่อภูเขานี้ก็จักมลายหายไป ผู้คนชาวมาคธะก็จักล่วงลับ และเราก็จักปรินิพพาน

"ภิกษุทั้งหลาย! สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้ ไม่ยั่งยืนอย่างนี้ ไม่น่าชื่นชมอย่างนี้ ด้วยเหตุดังนี้ จึงสมควรแท้ที่จะหายติดในสังขารทั้งปวง สมควรที่จะหมดใคร่ สมควรที่จะหลุดพ้น"

แล้วทรงสรุปย้ำด้วยพระคาถาอีกครั้งหนึ่ง

(อรรถกถากล่าวว่า ระหว่างพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งกับองค์หนึ่ง แผ่นดินหนาขึ้น 1 โยชน์ ทำให้ความสูงใหญ่ของภูเขาลดลงตามลำดับ และกล่าวอีกว่า แต่ละกัปนั้นมีอายุขัยยาวนานสูงสุดนับเป็นอสงไขย แล้วเสื่อมลงตามลำดับจนถึง 10 ปี แล้วค่อยๆ เจริญกลับขึ้นไปจนถึงอสงไขยอีก คือเจริญแล้วเสื่อม เสื่อมแล้วเจริญอยู่อย่างนี้ พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นั้น เสด็จอุบัติขึ้นในช่วงกาลที่มนุษย์มีอายุขัยต่างกัน จึงดำรงพระชนม์ในอายุขัยที่ต่างกัน คือมีพระชนมชีพเท่ากับอายุขัยของมนุษย์ในสมัยนั้นๆ)

จบทุติยวรรค(10 พระสูตร)

อนมตัคคสังยุตต์จบบริบูรณ์

กัสสปสังยุตต์แห่งนิทานวรรค

สันตุฏฐสูตร

ความสันโดษในปัจจัย 4 ของพระมหากัสสปะ

(462-463) ที่วัดเชตวันครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายโดยตรัสถึงพระมหากัสสปะว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! กัสสปะนี้ เป็นผู้สันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ และเป็นผู้ยกย่องคุณแห่งความสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ ไม่มีการแสวงหาอันไม่สมควรด้วยเรื่องจีวร ไม่ได้จีวรก็ไม่หวั่นใจ ได้จีวรแล้วก็ไม่ยินดี ไม่ติดใจ ไม่ผูกพัน มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาช่วยสลัดตนออกได้ ใช้สอย(จีวร)..."

(ในเรื่องบิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรคก็เหมือนกัน)

จากนั้นทรงแนะนำพร่ำสอนให้ภิกษุเหล่านั้นเอาอย่างพระมหากัสสปะเพื่อจะได้เป็นผู้มีความสันโดษในปัจจัย 4 อย่างนั้น



ลักษณะความสันโดษของพระมหากัสสปะ

คำว่าสันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ แปลจากบาลีว่า อิตรีตเรน จีวเรน สนฺตุฏฺโฐ หมายถึงได้จีวรชนิดใดมา ไม่ว่าจะเป็นจีวรเนื้อหยาบเนื้อดีหรือสีสันอย่างไรก็ใช้อย่างนั้น

อรรถกถากล่าวว่า ความสันโดษมี 3 อย่าง คือ 1. ยถาลาภสันโดษ(พอใจตามมีตามได้) 2. ยถาพลสันโดษ(พอใจตามความพอเหมาะแก่ตน) 3. ยถาสารุปปสันโดษ (พอใจตามที่พิจารณาเห็นว่าสมควร)

มีคำอธิบายดังนี้

ยถาลาภสันโดษ หมายถึงได้จีวร(เป็นต้น)ชนิดใดมา ก็ใช้จีวรนั้นอย่างเดียว ไม่ปรารถนาจีวรอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ

ยถาพลสันโดษ หมายถึงได้จีวรชนิดใดชนิดหนึ่งมาแล้ว แต่จีวรนั้นไม่ถูกกับโรคภัยไข้เจ็บของตน (ไม่เอื้อต่อสุขภาพ) จึงขอแลกเปลี่ยนกับเพื่อนที่ชอบพอกัน (อย่างนี้ก็จัดว่าเป็นความสันโดษอย่างหนึ่ง)

ยถาสารุปปสันโดษ หมายถึงได้จีวรอย่างดีมา แต่เห็นว่า น่าจะถวายแก่พระเถระหรือแก่พระผู้เป็นพหูสูต หรือแก่พระผู้อาพาธ หรือแก่พระผู้ขาดแคลน ส่วนตนเองรับเอาจีวรเก่าของท่านเหล่านั้นมาใช้แทน

หรือไปหาผ้าบังสุกุลมาใช้

พระมหากัสสปะนั้นมีความสันโดษในปัจจัย 4 ครบทั้งสามอย่าง และนอกจากตนเองเป็นผู้สันโดษดังกล่าวแล้ว ยังมีปกติยกย่องคุณแห่งความสันโดษด้วย

(คำว่า สนฺตุฏฺโจ เป็นลักษณะทางจิตอย่างหนึ่งของพระอรหันต์ เช่นเดียวกับคำว่า นิจฺฉาโต(หายหิว)

อโนตตาปีสูตร

เพียรและเกรงกลัวอย่างไรจึงจะได้บรรลุธรรม

(464-469) ขณะที่พระมหากัสสปะและพระสาริบุตรพำนักอยู่ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เย็นวันหนึ่ง พระสาริบุตรออกจากที่หลีกเร้นเข้าไปหาพระมหากัสสปะถึงที่อยู่ ได้มีการสนทนาธรรมกัน

พระสาริบุตรกล่าวขึ้นว่า คนที่ไม่มีความเพียรเผากิเลส (อนาตาปี) ไม่มีความเกรงกลัวต่อบาป(อโนตฺตาปี) ไม่อาจที่จะตรัสรู้ธรรมได้ อยากทราบว่าคนชนิดไหนจึงจะได้ชื่อว่ามีความเพียรเผากิเลส มีความเกรงกลัวต่อบาป?

พระมหากัสสปะตอบว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ผู้ที่ไม่ทำความเพียร(โดยที่ไม่คิด)ว่า

- บาปอกุศลที่ยังไม่เกิด เมื่อเกิดขึ้นแก่เรา จะทำให้เสื่อมประโยชน์

- บาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เมื่อเรายังละไม่ได้ จะทำให้เสื่อมประโยชน์
- กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น เมื่อไม่เกิดแก่เรา จะทำให้เสื่อมประโยชน์
- กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เมื่อดับลง(ไม่รุดหน้าต่อไป) จะทำให้เสื่อมประโยชน์

การที่ภิกษุไม่ทำความเพียร(โดยการไม่คิด)อย่างนี้แหละเรียกว่าเป็นผู้ไม่มีความเพียรเผากิเลส (คือไม่มีความเพียรชอบที่เรียกว่าสัมมัปปธาน)

เมื่อพระสารีบุตรเรียนถามอีกว่า ภิกษุประเภทไหนจัดว่าเป็นผู้ไม่มีความเกรงกลัวต่อบาป พระมหากัสสปะตอบในทำนองเดียวกันว่าได้แก่ภิกษุผู้ไม่มีความเกรงกลัวต่อบาปว่า บาปอกุศลที่ยังไม่เกิด เมื่อเกิดขึ้นแก่เรา จะทำให้เสื่อมประโยชน์เป็นต้น (ตามแนวสัมมัปปธาน 4)

จันทูปมสูตร

ทรงสอนภิกษุไม่ให้ทำความคุ้นเคยกับชาวบ้าน

(470-471) ที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายในวันหนึ่งว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อเข้าไปสู่สกุล เธอทั้งหลายจงเป็นประดุจดวงจันทร์ จงปลีกกายปลีกจิตออก เป็นคนใหม่อยู่เนืองนิตย์(นิจฺจนวกา) ไม่คะนอง(กายวาจาใจ)ในสกุลทั้งหลาย

"ภิกษุทั้งหลาย! เสมือนหนึ่งว่า เมื่อคนเห็นบ่อร้าง หรือหุบเหวบนภูเขา หรือห้วงน้ำลึก ก็จะปลีกกายปลีกจิตออกห่าง พวกเธอก็เหมือนกัน จงปลีกกายปลีกจิต...เข้าไปสู่สกุล

"ภิกษุทั้งหลาย! กัสสปะเปรียบประดุจดวงจันทร์ เมื่อเข้าไปสู่สกุล เธอปลีกกายปลีกจิตออก เป็นคนใหม่อยู่เนืองนิตย์ ไม่คะนอง(กายวาจาใจ)ในสกุลทั้งหลาย"

แล้วตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า ภิกษุเช่นไรควรเข้าไปสู่สกุล? เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาให้ประทานคำอธิบายในเรื่องนี้ ทรงแบพระหัตถ์โบกไปมาในอากาศ พร้อมกับมีพระดำรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ฝ่ามือนี้ ไม่เกี่ยว ไม่ข้อง ไม่ยึดกับอากาศ ฉันใด จิตของภิกษุผู้เข้าไปสู่สกุล(ก็จะต้องไม่เกี่ยว ไม่ข้อง ไม่ยึด(กับสกุล) ฉันนั้นเหมือนกัน โดยตั้งจิตว่า ผู้ต้องการลาภ(ปัจจัย 4) จงได้ลาภ ผู้ต้องการบุญจงทำบุญ ภิกษุพอใจดีใจกับลาภที่เป็นของตนอย่างใด ก็ให้พลอยพอใจดีใจกับลาภที่ผู้อื่นได้อย่างนั้น ภิกษุเช่นนี้แลจึงควรเข้าไปสู่สกุล...กัสสปะเป็นผู้พอใจดีใจกับลาภที่ตนได้ เท่ากับที่พลอยพอใจดีใจกับลาภที่ผู้อื่นได้"

(คำว่าเข้าไปสู่สกุล หมายถึงการเข้าไปหาหรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทร)

ธรรมเทศนาใดบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์

(472-473) ต่อจากนั้น ทรงถามภิกษุเหล่านั้นว่า การแสดงธรรมของภิกษุเช่นใดไม่บริสุทธิ์ หรือเช่นใดจึงบริสุทธิ์? เมื่อ

ภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาให้ทรงแนะนำ จึงตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! การที่ภิกษุแสดงธรรมแก่ผู้อื่นโดยมีความคิดว่า เมื่อคนทั้งหลายได้ฟังธรรมของเราแล้ว ขอให้เขาเกิดความเลื่อมใส ผู้ที่เกิดความเลื่อมใสแล้วเท่านั้นจะแสดงอาการว่าเป็นผู้เลื่อมใสต่อเรา ภิกษุทั้งหลาย! ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้แลไม่บริสุทธิ์ ส่วนภิกษุใดเมื่อแสดงธรรมแก่ผู้อื่น มีความคิดว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว สามารถเห็นเองได้ ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา ชี้ชวนให้มาพิสูจน์ได้ น้อมนำเข้าไว้ในจิตได้ เป็นสิ่งที่รู้ได้จำเพาะตน ขอให้ผู้ได้ฟังธรรมของเราแล้วได้รู้ทั่วถึงธรรม ครั้นรู้ทั่วถึงธรรมแล้ว จะพึงปฏิบัติให้เป็นไปตามนั้น (เธอ)อาศัยคุณค่าอันดีของพระธรรมแสดงธรรมแก่ผู้อื่น อาศัยความกรุณา...อาศัยความเอ็นดู...อาศัยความอนุเคราะห์แสดงธรรมแก่ผู้อื่น โดยอาการอย่างนี้ ภิกษุทั้งหลาย! ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้แลบริสุทธิ์"

แล้วตรัสยกย่องพระมหากัสสปะว่าเป็นผู้แสดงธรรมอันบริสุทธิ์ดังกล่าวนี้

กุลูปกสูตร

ภิกษุเช่นไรควร-ไม่ควรเข้าไปสู่สกุล

(474-477) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลอาราธนาให้ทรงแนะนำว่า ภิกษุเช่นไรสมควรหรือไม่สมควรเข้าไปสู่สกุล พระพุทธองค์มีพระดำรัสแนะนำ สรุปความได้ดังนี้

ถ้าภิกษุมีความคิดว่า ขอให้คนทั้งหลายจงให้แก่เราคนเดียว จงให้แก่เรามากๆ จงให้แต่สิ่งดีๆ แก่เรา จงรีบให้ จงให้แก่เราด้วยความเคารพ เมื่อไม่เป็นอย่างที่ตนคิดก็จะตีบตันใจ จะได้เสวยทุกข์โทมนัสเพราะเหตุที่ไม่ได้อย่างคิด ภิกษุเช่นนี้ไม่ควรเข้าไปสู่สกุล

ส่วนภิกษุที่ไม่มีความคิดอย่างนั้น มีนัยตรงกันข้าม สมควรเข้าไปสู่สกุล

ทรงยกย่องพระมหากัสสปะว่าอยู่ในประเภทสมควรเข้าไปสู่สกุล ซึ่งภิกษุทั้งหลายควรถือเป็นแบบอย่างปฏิบัติตาม

ชิณณสูตร

ปฏิปทาของพระมหากัสสปะ

(478-479) คราวหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ วัดเวฬุวัน พระมหากัสสปะเข้าไปเฝ้ายังที่ประทับ พระพุทธองค์ตรัสกะท่านว่า เวลานี้ท่านชราแล้ว ผ้าป่านบังสุกุล(สาณานิ ปัสุกูลานิ)ที่ใช้อยู่ก็หนัก ไม่น่านุ่งห่ม ใช้คฤหบดีจีวร(จีวรที่ชาวบ้านถวาย)เถิด ฉันอาหารที่เขานิมนต์เถิด มาอยู่กับพระองค์เถิด

พระมหากัสสปะกราบทูลว่า นานแล้วที่ท่านถือปฏิบัติเป็นวัตรในเรื่องเหล่านี้ คือ

1. อยู่ป่า และสรรเสริญคุณแห่งการอยู่ป่า
2. ออกบิณฑบาต และสรรเสริญคุณแห่งออกบิณฑบาต
3. ใช้ผ้าบังสุกุล และสรรเสริญคุณแห่งการใช้ผ้าบังสุกุล

4. ครองไตรจีวร และสรรเสริญคุณแห่งการครองไตรจีวร
5. เป็นผู้มีความมักน้อย และสรรเสริญคุณแห่งความเป็นคนมักน้อย
6. เป็นผู้สันโดษ และสรรเสริญคุณแห่งความสันโดษ
7. เป็นผู้ปลีกสงัดจากหมู่ และสรรเสริญคุณแห่งความปลีกสงัดจากหมู่
8. เป็นผู้ไม่คลุกคลีกับหมู่ และสรรเสริญคุณแห่งความไม่คลุกคลีกับหมู่
9. เป็นผู้ระดมความเพียร และสรรเสริญคุณแห่งการระดมความเพียร

ความมุ่งหมายในการถือเคร่งของพระมหากัสสปะ

(480-482) พระพุทธองค์ตรัสถามว่า เห็นประโยชน์อย่างไรจึงถืออยู่ป่าเป็นวัตร(เป็นต้น)มาเป็นเวลานานอย่างนั้น?

พระมหากัสสปะกราบทูลว่า ประโยชน์ที่ท่านเล็งเห็นมีอยู่ 2 อย่างคือ

1. ทำให้ตนเองอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
2. เป็นการเกื้อกูลคนรุ่นหลัง ซึ่งเขาจะได้ถือเป็นแบบอย่าง (ทิฏฐานุคติ) ว่าพระพุทธเจ้าและพระสาวกในอดีตอยู่ป่าเป็นวัตร...เป็นเวลายาวนาน แสดงว่าปฏิปทาของท่านเหล่านั้นอำนวยประโยชน์ อำนวยสุขมายาวนาน

พระพุทธองค์ทรงอนุโมนาในการเล็งเห็นประโยชน์ดังกล่าวของพระมหากัสสปะ ทรงอนุญาตให้ท่านใช้ผ้าบังสุกุลผืนเก่า

ให้ออกบิณฑบาต และให้อยู่ในป่าเหมือนเช่นเคย

(อรรถกถากล่าวถึงจีวรที่พระมหากัสสปะใช้อยู่ประจำว่า เป็นจีวรที่พระพุทธองค์เคยทรงนุ่งห่ม ได้ทรงแลกเปลี่ยนกับจีวรของพระมหากัสสปะเมื่อคราวประทับอยู่ที่โคนต้นพหุปุตตนิโครธ ซึ่งอยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา คราวนั้น พระพุทธองค์เสด็จไปต้อนรับพระมหากัสสปะโดยระยะทาง 3 คาวุต)

ปฐมโอวาทสูตร

ทรงตำหนิภิกษุอวดรู้แข่งกัน

(483-488) ครั้งหนึ่ง พระมหากัสสปะเข้าเฝ้าพระพุทธ-องค์ที่วัดเวฬุวัน พระพุทธองค์ทรงขอให้ท่านแสดงธรรมสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย ท่านกราบทูลว่า ภิกษุในเวลานี้ ว่ายากสอนยาก ไม่อดทน ไม่ตั้งใจฟังคำสอน ในพระธรรมวินัยนี้ได้เห็นภิกษุ 2 รูป คือ พระภัณฑะ-สัทธิวิหาริกของพระอานนท์และพระอาภิชชิกะ-สัทธิวิหาริกของพระอนุรุทธะ ต่างกล่าวจ้วงจาบกัน ท้าทายกันด้วยเรื่องความรู้ที่ได้ร่ำเรียน(สุตะ) ว่าใครจะพูดได้มากกว่ากัน ใครจะพูดได้ดีกว่ากัน ใครจะพูดได้นานกว่ากัน

พระพุทธองค์รับสั่งให้ภิกษุไปเรียกเธอทั้งสองมาเข้าเฝ้า ตรัสถามว่า การที่พูดท้าทายกันด้วยเรื่องความรู้อย่างนั้น พวกเธอรู้ทั่วถึงธรรมที่เราสั่งสอนแล้วหรือ?

เมื่อภิกษุทั้งสองกราบทูลว่า พวกตนหาได้รู้ทั่วถึงธรรมที่ทรงสั่งสอนไม่ ทรงตำหนิโดยเรียกเธอทั้งสองว่าโมฆบุรุษ ในที่สุด

ภิกษุทั้งคู่ก็สำนึกผิด พากันซบศีรษะลงแทบกระบาท ทูลขอประทานอภัยโทษ

ภิกษุทั้งสองได้รับประทานอภัยโทษเพื่อการสำรวมต่อไป

(อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ มีความเห็นว่า การที่พระพุทธองค์รับสั่งให้พระมหากัสสปะแสดงธรรมสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย (แทนพระองค์) ก็เพื่อตั้งท่านไว้ในตำแหน่งของพระองค์ เวลานั้นแม้จะมีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะอยู่ แต่ทรงรู้ว่า พระเถระทั้งสองจะมีชีวิตอยู่ไม่นาน ส่วนพระมหากัสสปะ จะมีอายุถึง 120 ปี เมื่อพระองค์ทรงปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปะจะดำเนินการสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ถึง 5,000 ปีได้ แต่ความเห็นดังกล่าวนี้ ก็ไม่ใช่ข้อยุติ เพราะพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ หรือแม้กระทั่งพระอานนท์ ก็เคยมีรับสั่งให้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายแทนพระองค์เช่นกัน)

ทุติยโอวาทสูตร

ความเสื่อม-ความเจริญของภิกษุ

(489-493) ครั้งหนึ่งที่วัดเวฬุวัน พระพุทธองค์ทรงชักชวนให้พระมหากัสสปะช่วยสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย พระมหากัสสปะกราบทูลว่า ภิกษุในเวลานี้เป็นผู้ว่ายากสอนยาก ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายากสอนยาก ไม่อดทน ไม่ตั้งใจรับคำสอน บุคคลบางคนไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ ไม่มี

ความเพียร ไม่มีปัญญาในกุศลธรรมทั้งหลาย ตลอดคืนหรือวัน ของเขาที่ผ่านเลยไป ก็หวังได้แต่ความเสื่อมในกุศลธรรมเหล่านั้น หวังความเจริญไม่ได้เลย เปรียบเหมือนจันทร์ข้างแรมที่ไม่มีสีสัน ดวงโคม แสงสว่าง และรูปทรง ในห้วงราตรีและทิวาที่ผันผ่าน...ข้อที่บุคคลไม่มีศรัทธาเป็นต้นนั้น แต่ละอย่างล้วนเป็นความเสื่อม

และกราบทูลเพิ่มเติมอีกว่า การที่บุคคลมักโกรธและผูกโกรธ ก็เป็นความเสื่อม การที่ภิกษุทั้งหลายไม่มีผู้พร่ำสอน (โอวาท-กา) ก็เป็นความเสื่อม (ด้านที่เป็นความเจริญของภิกษุ มีนัยตรงกันข้าม ซึ่งพระมหากัสสปะได้กราบทูลในครั้งนี้ด้วย)

พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาในคำกราบทูลนั้นทุกประการ

ตติยโอวาทสูตร

ความเสื่อมของภิกษุในปลายพุทธกาล

(494-495) ที่วัดเวฬุวันคราวหนึ่ง เมื่อพระพุทธองค์ตรัสชักชวนพระมหากัสสปะให้ช่วยสั่งสอนภิกษุทั้งหลาย ซึ่งพระมหา-กัสสปะก็ได้กราบทูลถึงความเป็นผู้ว่ายากสอนยากของพวกภิกษุในเวลานั้นเช่นกัน พระพุทธองค์ตรัสกะพระเถระในครั้งนี้ว่า

"กัสสปะ! เป็นความจริงอย่างนั้น เมื่อก่อนภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระ เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร และสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร...(ตามปฏิปทาของพระมหากัสสปะในชิณณสูตร หน้า 155) เมื่อมีภิกษุเช่นนั้น พระเถระ

ก็จะพากันนิมนต์เธอให้นั่ง(แสดงความยินดีชื่นชม)ว่ามาเถิดภิกษุ ท่านชื่อไร จำเริญยิ่งนัก ใคร่ต่อการฝึกฝน(สิกฺขากาโม)แท้ ขอนิมนต์ นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่ง

"กัสสปะ! เมื่อภิกษุทั้งหลายเชิดชูยกย่องกันอย่างนั้น ภิกษุใหม่ๆ ก็จะรู้เห็นท่านผู้ถืออยู่ป่าเป็นวัตรและสรรเสริญความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร...ภิกษุใหม่ๆ เหล่านั้นจะพากันปฏิบัติเพื่อเป็นอย่างนั้น การปฏิบัติตามของพวกเธอนั้น ย่อมอำนวยประโยชน์สุขไปชั่วกาลนาน"

อันตรายของผู้ประพฤติพรหมจรรย์

(496) ตรัสต่อไปว่า เวลานี้ ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระไม่เป็นผู้ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร และไม่สรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร...(ไม่มีปฏิปทาอย่างพระมหากัสสปะ) แต่ได้รับการยกย่องนับถือ เพราะเห็นว่ามีชื่อเสียง พรั่งพร้อมด้วยปัจจัย 4 เวลาต้อนรับขับสู้ก็ยกย่องกันว่าเป็นคนใฝ่ใจกับเพื่อนภิกษุด้วยกัน(สพฺรหฺมจาริกาโม) เมื่อภิกษุใหม่ๆ ก็ปฏิบัติเพื่อเป็นอย่างนั้น การปฏิบัติตามของพวกเธอนั้น ย่อมไม่อำนวยประโยชน์ มีแต่อำนวยทุกข์ไปชั่วกาลนาน

ตรัสว่า

"กัสสปะ! บุคคลเมื่อจะกล่าวให้ถูกต้อง ควรกล่าวว่า ผู้ประพฤติพรหมจรรย์(อย่างนั้น) ถูกอันตรายแห่งพรหมจรรย์เบียดเบียนเสียแล้ว ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งมีความปรารถนาเกินประมาณ(อภิวานา) ถูกความปรารถนาเกินประมาณสำหรับ

พรหมจรรย์เบียดเบียนเสียแล้ว

"กัสสปะ! ทุกวันนี้ เมื่อจะกล่าวให้ถูกต้อง ควรกล่าวว่า ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ถูกอันตรายแห่งพรหมจรรย์เบียดเบียนเสียแล้ว ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ซึ่งมีความปรารถนาเกินประมาณถูกความปรารถนาเกินประมาณสำหรับพรหมจรรย์เบียดเบียนเสียแล้ว"

(พระสูตรนี้ สะท้อนให้เห็นความย่อหย่อนในการประพฤติธรรมของภิกษุทั้งหลายในช่วงปลายพุทธกาล มีภิกษุส่วนหนึ่งไม่นิยมเข้าอยู่ป่าปลีกตนปฏิบัติธรรม แต่เอาดีทางคลุกคลีกัน ใฝ่ใจในเรื่องชื่อเสียงลาภสักการะ และคิดการใหญ่(อภิวานา=ฉันทราคะ) รวมความว่า เห็นแก่ได้และเห่อเหิม)

ฌานาภิญญาสูตร

ส่วนที่พระมหากัสสปะเท่าเทียมพระพุทธองค์

(497-511) พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน สรุปความว่า ทรงเข้าฌาน(ทั้งรูปฌานและอรูปฌาน)เท่าใด พระมหากัสสปะก็เข้าได้เท่านั้น ทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติได้เท่าใด พระมหากัสสปะก็เข้าได้เท่านั้น ทรงได้อภิญญา 5 คือ 1. อิทธิวิธี (แสดงฤทธิ์ได้) 2. ทิพยโสต(ได้ยินเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งใกล้และไกล) 3. เจโตปริยญาณ (กำหนดรู้ใจผู้อื่นได้) 4. ปุพเพนิวาสานุสติ(ระลึกชาติหนหลังได้)

5. จุตูปปาตญาณ(หยั่งรู้การตายการเกิดของหมู่สัตว์ได้ด้วยทิพยจักษุ) พระมหากัสสปะก็ได้อภิญญาทั้ง 5 นั้น

และทรงทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันปราศจากอาสวะเพราะสิ้นอาสวะแล้ว ด้วยปัญญาตรัสรู้ในปัจจุบัน พระมหากัสสปะก็ทำได้เช่นกัน

ภิกขุนูปัสสยสูตร

เปรียบเทียบระหว่างพระมหากัสสปะกับพระอานนท์

3 พระสูตรต่อไปนี้ แปลกจากพระสูตรอื่นส่วนมาก คือ ไม่เริ่มด้วยการกล่าวว่า พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ไหน อาจเป็นไปได้ว่าบางเรื่องเกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพาน

(512-513) เช้าวันหนึ่ง ขณะที่พระมหากัสสปะพำนักอยู่ ณ วัดเชตวัน พระอานนท์ถือบาตรและจีวรเข้าไปหาท่านถึงที่พำนัก กล่าวนิมนต์ให้ท่านไปยังสำนักภิกษุณีด้วยกัน พระมหากัสสปะปฏิเสธถึง 2 ครั้ง ขอให้พระอานนท์ไปเพียงลำพัง ด้วยเห็นว่าเป็นหน้าที่อยู่แล้ว แต่พระอานนท์ก็ไม่ละความพยายาม ได้นิมนต์เป็นครั้งที่ 3

ในที่สุด พระมหากัสสปะก็ได้ไปยังสำนักภิกษุณี โดยมีพระอานนท์เป็นผู้ติดตาม(เป็นปัจฉาสมณะ) ได้แสดงธรรมให้ภิกษุณีทั้งหลายฟังเป็นที่พึงพอใจแล้วจึงลุกจากไป

(514-517) มีภิกษุณีรูปหนึ่ง ชื่อ ถุลลติสสา (ติสสาอ้วน) แสดงความไม่พอใจว่า พระมหากัสสปะไม่สมควรที่จะแสดง

ธรรมต่อหน้าพระอานนท์อย่างนั้น เพราะพระอานนท์เป็นมุนีเปรื่องปราด(เวเทหมุนี) ไม่ต่างอะไรกับพ่อค้าเข็มเอาเข็มมาขายให้ช่างเข็มอาชีพ พระมหากัสสปะได้ยินก็เอ่ยถามพระอานนท์ว่า ผมเป็นพ่อค้าเข็ม ท่านเป็นช่างเข็ม หรือว่าผมเป็นช่างเข็มท่านเป็นพ่อค้าเข็ม

พระอานนท์กราบเรียนขออภัยโทษแทนภิกษุณี โดยกล่าวว่า มาตุคามอ่อนด้อยปัญญา(พาโล มาตุคาโม)

พระมหากัสสปะกล่าวกะพระอานนท์ว่า ช่างเถิด หมู่สงฆ์อย่าได้คิดมากไป ว่าแต่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเคยตรัสเปรียบเทียบท่านให้ภิกษุทั้งหลายฟังหรือไม่ว่า ท่านมีความเสมอกับพระองค์ในเรื่องการเข้าฌานสมาบัติ การได้อภิญญา และการบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ เหมือนกับที่เคยตรัสกะผมให้ภิกษุทั้งหลายฟัง

เมื่อพระอานนท์กราบเรียนว่า พระพุทธองค์ไม่เคยตรัสแก่ท่านอย่างนั้นเลย พระมหากัสสปะจึงกล่าวว่า คนที่คิดว่าจะปิดบังอภิญญา 6 ของท่านได้ ก็จะต้องคิดว่า ช้าง 7-8 ตอก สามารถปิดได้ด้วยใบตาลเช่นกัน

ส่วนภิกษุณีถุลลติสสาได้เคลื่อนจากพรหมจรรย์

(อรรถกถากล่าวว่า เมื่อพระมหากัสสปะกล่าวกะพระอานนท์อย่างนั้น จีวรของถุลลติสสาก็เคืองระคายผิวกายเหมือนเป็นหนาม นางได้เปลื้องจีวรนุ่งห่มผ้าขาวแทน-ไม่ระบุชัดเจนว่าเป็นการลาสิกขา อาจจะเป็นเพราะว่า การลาสิกขาของภิกษุณีนั้นทำได้เอง)

จีวรสูตร

พระอานนท์ยังเป็นเด็กสำหรับพระมหากัสสปะ

(518-521) คราวหนึ่ง ขณะที่พระมหากัสสปะพำนักอยู่ที่วัดเวฬุวัน พระอานนท์จาริกอยู่ในทักขิณาคีรีชนบท(ท้องถิ่นทางทิศตะวันตกของกรุงราชคฤห์) พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ระหว่างนั้น ภิกษุหนุ่มซึ่งเป็นสัทธิวิหาริกของท่านประมาณ 30 รูป พากันลาสิกขา หลังจากจาริกไปตามที่ได้ตั้งใจแล้ว พระอานนท์ก็เดินทางกลับยังวัดเวฬุวัน ได้เข้าไปพบพระมหากัสสปะถึงที่อยู่

พระมหากัสสปะถามขึ้นตอนหนึ่งว่า พระพุทธองค์ทรงเห็นประโยชน์อะไรจึงได้บัญญัติสิกขาบทว่าด้วยติกโภชนะ(การฉันรวมกัน 3 รูป-ดูเล่ม 4 หน้า 143-144) ในบ้าน?

พระอานนท์กราบเรียนว่า ทรงเห็นประโยชน์ 3 อย่างคือ 1. เพื่อป้องปรามคนหน้าด้าน(ทุมมังกุ) 2. เพื่อให้ภิกษุผู้มีศีลอยู่ผาสุก 3. เพื่อไม่ให้คนคิดชั่วเอาชาวบ้านมาเป็นฝักฝ่ายทำลายสงฆ์

ด้วยคำตอบนั้น พระมหากัสสปะกล่าวตำหนิพระอานนท์ว่า การจาริกไปกับพวกภิกษุที่ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในการขบฉัน ไม่ประกอบความเพียร เพื่อประโยชน์อะไร เป็นการจาริกไปเหยียบย่ำข้าวกล้า ไปเบียดเบียนชาวบ้าน ลูกศิษย์ของท่านหย่อนหยาน ส่วนมากเป็นภิกษุใหม่ คุมกันไม่ติด ท่านยังเป็นเด็ก ไม่รู้จักประมาณ(น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสิ)

พระอานนท์กราบเรียนว่า ผมบนศีรษะของพวกกระผมหงอกแล้วมีใช่หรือ กระนั้นก็ยังไม่พ้นถูกว่าเป็นเด็ก?

พระมหากัสสปะกล่าวย้ำว่า ที่พูดอย่างนั้น เพราะเห็นว่าไปไหนๆ กับพวกภิกษุใหม่ ซึ่งไม่สำรวม ไม่รู้จักประมาณในการขบฉัน ไม่ประกอบความเพียร เที่ยวไปเหยียบย่ำข้าวกล้า เบียดเบียนชาวบ้าน...

เหยียดพระมหากัสสปะว่าเคยเป็นเดียรถีย์

(522) ภิกษุณีรูปหนึ่งชื่อ ถุลลนันทา ได้ยินคำกล่าวของพระมหากัสสปะ ก็ไม่พอใจ เพราะนับถือพระอานนท์ว่าเป็นมุนีปราดเปรื่อง ถูกพระมหากัสสปะพูดว่าเป็นเด็ก จึงเอ่ยขึ้นว่า อะไรกันพระคุณเจ้ามหากัสสปะ! พระคุณเจ้าเคยเป็นอัญเดียรถีย์ ไย จึงกล่าวรุกรานท่านพระอานนท์ว่าเป็นเด็กอย่างนั้น

การอุปสมบทของพระมหากัสสปะ

(523) พระมหากัสสปะกล่าวกะพระอานนท์ว่า ภิกษุณีถุลลนันทาไม่ทันพิจารณา ก็กล่าววาจาพล่อยๆ เพราะผมเองปลงผมและหนวด นุ่งห่มกาสาวพัสตร์ออกบวช ก็ไม่เคยคิดว่าบวชเจาะจงศาสดาอื่นนอกจากพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธะ

ท่านเล่าถึงการออกบวชของท่านดังนี้

เมื่อยังเป็นคฤหัสถ์ เคยคิดว่า ชีวิตครองเรือนคับแคบเป็นทางเกิดกิเลส ส่วนการบวชเป็นความปลอดโปร่ง ผู้อยู่ครองเรือนยากนักที่จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้เต็มที่

ทางที่ดีควรปลงผมและหนวด นุ่งห่มกาสาวพัสตร์ออกบวชเป็นบรรพชิต

แล้ววันหนึ่งก็ได้เอาผ้าเก่ามาทำสังฆาฏิ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มกาสาวพัสตร์ออกบวช อุทิศตนแก่ผู้เป็นพระอรหันต์ในโลก บวชแล้วก็ออกเดินทางยาวไกล ได้พบพระพุทธองค์ที่ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทาขณะพระองค์ประทับอยู่ที่พหุปุตต-เจดีย์ เมื่อได้พบก็บอกกับตัวเองว่า การได้พบพระศาสดาก็เท่ากับพบพระผู้มีพระภาคเจ้า พบพระสุคตก็เท่ากับพบพระผู้มีพระภาคเจ้า พบพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็หมายถึงพบพระผู้มีพระภาคเจ้า

ณ ที่นั้นเอง ก็ได้ซบศีรษะลงแทบพระบาทพระพุทธองค์กราบทูลว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก (กราบทูลอย่างนั้น 2 หน)

บรรพชาและอุปสมบทด้วยพระโอวาท 3 ข้อ

(524) พระมหากัสสปะเล่าต่อไปว่า เมื่อได้กราบทูลดังนี้แล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัสกะท่านว่า ใครที่ยังไม่ทราบว่าเป็นสาวกมาหมดทั้งใจ แต่พูดว่าทราบ ยังไม่เห็นแต่พูดว่าเห็น ขืนพูด (ทั้งๆ ที่ไม่รู้ไม่เห็นจริง) ศีรษะของเขาจะต้องแตก

"กัสสปะ! แต่เรารู้อยู่ จึงพูดว่ารู้ เห็นอยู่จึงพูดว่าเห็น ฉะนั้นเธอพึงตั้งใจฝึกฝนอย่างนี้ว่า

– เราจักเข้าไปดำรงหิริโอตตัปปะอย่างแรงกล้าในภิกษุทั้งหลายผู้เถระ ผู้นวกะ ผู้มัชฌิมะ(ปูนกลาง)...

– เราจักฟังธรรมชนิดที่ประกอบด้วยกุศล จักกระทำธรรมนั้นให้เกิดประโยชน์ ใส่ใจในธรรมนั้นทั้งหมด น้อมนำมาด้วยใจทั้งหมด เงี่ยโสตสดับธรรม...

– เราจักไม่ละกายคตาสติ(มีสติกำหนดอยู่ที่กาย)อันพรั่งพร้อมด้วยสาตสุข(สุขในปฐมฌานหรือในฌานที่ 3 ลงมา)"

เมื่อประทานพระโอวาทดังนี้แล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จจากไป

พระมหากัสสปะเล่าว่า ท่านฉันอาหารของชาวบ้านอย่างลูกหนี้(สาโณ) อยู่ 7 วัน วันที่ 8 จึงได้สำเร็จอรหันต์

คราวนั้น พระพุทธองค์เสด็จแวะที่โคนไม้ต้นหนึ่ง พระมหากัสสปะเอาสังฆาฏิซึ่งทำจากผ้าเก่าไปพับเป็น 4 ชั้นปูถวายโดยกราบทูลว่า ขอได้โปรดประทับบนผ้านี้ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ท่านไปชั่วกาลนาน พระพุทธองค์ได้ประทับนั่งบนผ้านั้น และตรัสว่า สังฆาฏิผ้าเก่าของเธอนุ่มดี

เมื่อได้ฟังดังนั้น พระมหากัสสปะก็กราบทูลว่า ขอได้ทรงพระกรุณารับสังฆาฏิผ้าเก่าของข้าพระองค์(เพื่อทรงใช้สอย)เถิด

เมื่อทรงถามว่า จะใช้ผ้าบังสุกุลซึ่งเป็นผ้าป่านที่เลิกใช้แล้วหรือ? พระมหากัสสปะได้กราบทูลว่า ท่านจักครองผ้าบังสุกุลที่ประทานให้นั้น

(น่าสังเกตเรื่องผ้าสังฆาฏิของพระมหากัสสปะและผ้าบังสุกุลที่พระพุทธองค์ทรงครองอยู่ในเวลานั้น ผ้าสังฆาฏิของพระมหากัสสปะนั้นทำจากผ้าเก่าของท่านเมื่อก่อนออกบวช แม้จะเป็นผ้าเก่า แต่เป็นผ้าเนื้อดีเนื้อนุ่ม(มุทุกา) ส่วนผ้าบังสุกุลที่

พระพุทธองค์ทรงครองอยู่ เป็นผ้าป่านที่ไม่น่าใช้แล้ว(นิพฺพสนานิ) เป็นผ้าเนื้อหยาบ เป็นผ้าหนัก แสดงว่าเวลานั้นพระพุทธองค์ก็ยังทรงใช้ผ้าบังสุกุลอยู่ ส่วนพระมหาเมื่อได้แลกเปลี่ยนผ้ากับพระพุทธองค์ในคราวนี้ ก็ได้เริ่มใช้ผ้าบังสุกุลตั้งแต่บัดนั้น

การที่พระพุทธองค์แสดงพระประสงค์ในการแลกเปลี่ยนผ้ากับพระมหากัสสปะครั้งนี้ อรรถกถามีความเห็นว่า เพราะมีพระประสงค์จะตั้งพระมหากัสสปะไว้ในตำแหน่งของพระองค์)

พระมหากัสสปะในฐานะธรรมทายาท

(525-527) พระมหากัสสปะกล่าวกะพระอานนท์อีกว่า

"อาวุโส! ผมได้น้อมถวายสังฆาฏิผ้าเก่าแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าและได้รับประทานผ้าป่านบังสุกุลที่เลิกใช้แล้วของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อบุคคลจะพูดถึงผู้ใดให้ถูกต้องว่าเป็นบุตรเกิดจากพระอุระ(โอรโส) เป็นบุตรเกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้เกิดจากพระธรรม เป็นผู้อันพระธรรมเนรมิตขึ้น เป็นธรรมทายาท จึงรับผ้าป่านบังสุกุลที่ทรงเลิกใช้แล้ว ก็พึงพูดถึงผู้นั้นให้ถูกต้องซึ่งเป็นผม ว่าเป็นบุตรเกิดจากพระอุระ เป็นบุตรเกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้เกิดจากพระธรรม เป็นผู้อันพระธรรมเนรมิตขึ้น เป็นธรรมทายาท จึงได้รับประทานผ้าป่านบังสุกุลที่ทรงเลิกใช้แล้ว"

ต่อจากนั้น พระมหากัสสปะได้กล่าวถึงการได้บรรลุธรรมของท่านเองแก่พระอานนท์ คือได้บรรลุสมาบัติตามลำดับทั้ง ๙ (อนุปุพพวิหารสมาบัติ ๙) และอภิญญา ๕ อันเป็นโลกิยะ ตลอด

ถึงได้ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันปราศจากอาสวะ...(รวมเป็นอภิญญา 6) แล้วจบลงด้วยคำกล่าวว่า ใครที่คิดจะปกปิดอภิญญา 6 ของท่านได้ ก็เท่ากับปกปิดช้าง(สูงใหญ่) 7-8 ศอกได้

(คำกล่าวของพระมหากัสสปะที่ว่า เป็นบุตรเกิดจากพระอุระ เป็นบุตรเกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า...เป็นธรรมทายาท นั้น พระพุทธองค์ทรงใช้กับพระสาวกหลายรูป เป็นการยกย่องว่าได้บรรลุธรรมตามที่ทรงสั่งสอน ไม่ใช่คำแสดงตำแหน่งบริหารคณะสงฆ์แต่อย่างใด

อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ได้เล่าถึงอดีตชาติและปัจจุบันชาติของพระมหากัสสปะไว้อย่างละเอียด ประวัติของนางภัททกาปิลานี(หรือนางภัททา)- อดีตภรรยาของท่านก็มีอยู่ในอรรถกถานี้)

ปรัมมรณสูตร

คำตอบเรื่องตายแล้วเกิดหรือไม่

(528-530) คราวหนึ่ง พระมหากัสสปะและพระสาริบุตรพำนักอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เย็นวันหนึ่ง พระสาริบุตรออกจากที่หลีกเร้นเข้าไปหาพระมหากัสสปะ ได้มีการสนทนาธรรมกัน ดังนี้

พระสาริบุตร : สัตว์ (ตถาคต) เมื่อตายไปแล้วเกิดอีกหรือไม่?

พระมหากัสสปะ : เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงตอบ

พระสารีบุตร : สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีกหรือ?

พระมหากัสสปะ : เรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงตอบ

พระสารีบุตร : สัตว์ตายแล้ว เกิดก็มี ไม่เกิดก็มีหรือ?

พระมหากัสสปะ : เรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงตอบ

พระสารีบุตร : สัตว์ตายแล้ว จะว่าเกิดก็ไม่ใช่ ไม่เกิดก็ไม่ใช่หรือ?

พระมหากัสสปะ : เรื่องนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงตอบ

พระสารีบุตร : เหตุใด เรื่องที่ถามนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงตอบ?

พระมหากัสสปะ : เพราะเป็นเรื่องที่ไม่มีประโยชน์ ไม่นำไปสู่การประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อหายติด เพื่อหมดใคร่ เพื่อดับทุกข์ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อการตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงตอบ

พระสารีบุตร : ถ้าอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตอบไว้อย่างไร?

พระมหากัสสปะ : พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตอบเรื่องว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดแห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้วิธีให้ถึงความดับทุกข์

พระสารีบุตร : เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง

ทรงตอบไว้อย่างนั้น?

พระมหากัสสปะ : เพราะเรื่องนั้นมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อหายติด เพื่อหมดใคร่ เพื่อดับทุกข์ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อการตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงตอบไว้อย่างนั้น

สัทธัมมปฏิรูปกสูตร

จำนวนสิกขาบทและอรหัตตผลสวนทางกัน

(531-532) คราวหนึ่ง ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พระมหากัสสปะเข้าไปเฝ้าถึงที่ประทับ ได้ทูลถามว่า เมื่อก่อนสิกขาบทมีน้อย ภิกษุได้สำเร็จอรหันต์มีมาก แต่เวลานี้(เอตรหิ) สิกขาบทมีมาก ภิกษุได้สำเร็จอรหันต์กลับมีน้อย อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เป็นอย่างนั้น?

มีพระดำรัสตอบว่า

"กัสสปะ! เรื่องนี้เป็นอย่างนี้คือ เมื่อเหล่าสัตว์เสื่อมทรามลง สัทธรรมเสื่อมถอย สิกขาบทจึงมีมากขึ้น ภิกษุสำเร็จอรหันต์จึงมีน้อยลง สัทธรรมปฏิรูป(คำสอนแปลกปลอม)ยังไม่เกิดขึ้นในโลกอยู่ตราบใด ตราบนั้นสัทธรรมก็ยังไม่เลือนหายไป ต่อเมื่อใดสัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้นในโลก เมื่อนั้นสัทธรรมก็จะเลือนหายไป

"กัสสปะ! เหมือนหนึ่งว่า ทองเทียม(ชาตรูปปฏิรูปกำ)ยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบใด ตราบนั้น ทองคำแท้(ชาตรูป)ก็ยังไม่หายไป ต่อเมื่อทองเทียมเกิดขึ้น ทองคำแท้จึงหายไป สัทธรรมก็เช่นกัน ตราบใดที่สัทธรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้นในโลก ตราบนั้นสัทธรรมก็ยังไม่เลือนหายไป เมื่อใดที่สัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้น เมื่อนั้นสัทธรรมจึงเลือนหายไป

โมฆบุรุษทำให้สัทธรรมเลือนหาย (อันตรธาน)

(533) "ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ยังสัทธรรมให้เลือนหายไปไม่ได้ แท้จริงแล้ว โมฆบุรุษในโลกนี้ต่างหาก เกิดขึ้นมาก็ทำให้สัทธรรมเลือนหายไป เหมือนเรือจะอับปาง ก็เพราะต้นหน(คนนำทาง)เท่านั้น สัทธรรมไม่เลือนหายไปด้วยเหตุอย่างนี้"

พุทธบริษัทที่ทำให้สัทธรรมเลือนหาย

(534-535) ตรัสอีกว่า

"กัสสปะ! เหตุฝ่ายเสื่อม 5 อย่างต่อไปนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเลอะเลือน เพื่อความเลือนหายแห่งสัทธรรม นั่นคือ การที่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในธรรมวินัยนี้

1. ไม่เคารพยำเกรงในพระศาสดา
2. ไม่เคารพยำเกรงในธรรม
3. ไม่เคารพยำเกรงในสงฆ์
4. ไม่เคารพยำเกรงในสมาธิ



ร่องรอยที่เคยเป็นสระน้ำในเชตวัน

เหตุฝ่ายเสื่อม 5 อย่างเหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเลอะเลือน เพื่อความเลือนหายแห่งสัทธรรม"

แล้วตรัสถึงเหตุที่พระสัทธรรมจะไม่เลอะเลือนไม่เลือนหายโดยนัยตรงกันข้าม

(คำว่า "ไม่เคารพ(อคารวะ)" เช่น กั้นร่ม สวมรองเท้า ในลานเจดีย์ นั่งหลับเวลาฟังธรรม ไม่แสดงความนอบน้อมต่อพระเถระเป็นต้น "ไม่ยำเกรง(อปติสสะ)" หมายถึงไม่ประพฤติถ่อมตน "ไม่เคารพยำเกรงในสิกขา" หมายถึงไม่ทำให้ศีลสมาธิปัญญาบริบูรณ์ในตน "ไม่เคารพยำเกรงในสมาธิ" หมายถึงไม่ทำความเพียรให้เกิดสมาบัติ)

กัสสปสังยุตต์จบบริบูรณ์

ลาภสักการสังยุตต์แห่งนิทานวรรค

อันตรายของลาภสักการะและความสรรเสริญ

ในลาภสักการสังยุตต์ มี 4 วรรค (หมวด) คือ ปฐมวรรค ทุติยวรรค ตติยวรรค และจตุตถวรรค ปฐมวรรคมี 10 พระสูตร ทุติยวรรคมี 10 พระสูตร ตติยวรรคมี 10 พระสูตร จตุตถวรรคมี 13 พระสูตร ทุกพระสูตร พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน เกือบทุกพระสูตรเริ่มด้วยพระโอวาทว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ลาภสักการะและความสรรเสริญ เป็นความทารุณ เป็นความเผ็ดร้อน เป็นความหยาบคาย เป็นอันตรายแก่การบรรลุธรรมอันปลอดโยคะ(กิเลส) สุดจะหาใดเปรียบ"

ลาภ หมายถึงปัจจัย 4 สักการะก็คือลาภที่เขาบรรจงจัดแต่งให้อย่างดี หรือสิ่งแสดงความเคารพบูชา ความสรรเสริญ แปลจากคำว่า สิโลโก หมายถึงการยกย่องสรรเสริญ

ขอสรุปความในแต่ละพระสูตร ที่ตรัสเพิ่มต่อจากพระโอวาทดังกล่าวนั้น

ปฐมวรรค

สุทธกสูตร (536-537) ตรัสเตือนให้ตั้งใจฝึกฝนว่า เราจักละลาภสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้วให้จงได้ และลาภสักการะความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้ว จักครอบงำจิตของเราอยู่ไม่ได้

พิสสูตร (538-541) ทรงอุปมาว่า เหมือนปลาที่เห็นแก่เหยื่อ กลืนเบ็ดที่พรานเบ็ดเกี่ยวเหยื่อหย่อนไว้ในห้วงน้ำลึก มันต้องได้รับทุกข์สิ้นท่า พรานเบ็ดจะทำกับมันอย่างไรก็ได้ แล้วตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! คำว่าพรานเบ็ดนี้หมายถึงมารใจบาป คำว่าเบ็ด หมายถึงลาภสักการะและความสรรเสริญ ภิกษุบางรูปยินดีพอใจลาภสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นผู้กลืนเบ็ดของมาร ได้รับทุกข์ย่อยยับ ซึ่งมารใจบาปจัดการได้ตามพอใจ..."

กุมมสูตร (542-544) ทรงเล่านิทานว่า ในห้วงน้ำแห่งหนึ่ง

มีเต่าตระกูลใหญ่อยู่อาศัยมานาน วันหนึ่ง เต่าตัวหนึ่งบอกเตือนเต่าอีกตัวหนึ่งไม่ให้ไปยังที่แห่งหนึ่ง แต่เต่าที่ถูกบอกเตือนก็ยังฝืนไปที่นั่น มันถูกคนล่าเต่ายิงด้วยลูกดอก แล้วมันก็วิ่งมาหาพวก มาสารภาพว่าได้ไปยังเขตหวงห้าม ถูกซักว่าไม่ถูกตีเอาหรือ มันตอบว่า ไม่ได้ถูกตี แต่มีเชือกเส้นหนึ่งติดหลังมันมากับลูกดอก มันถูกเนรเทศออกจากฝูง เพราะนั่นหมายถึงมันจะพาพ่อแม่ปู่ย่าตายายของมันตายกันหมด เพราะเชือกบนหลังของมัน ทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายในเรื่องนี้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! คำว่าพราน หมายถึงมารใจบาป คำว่าลูกดอก(ปปตาย) หมายถึงลาภสักการะและความสรรเสริญ คำว่าเชือก (สตฺตกํ) หมายถึงนันทิราคะ(ความติดใจเพลิน)

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุบางรูปยินดีพอใจลาภสักการะและความสรรเสริญที่เกิดขึ้นแล้ว เราเรียกว่าเป็นผู้ได้รับทุกข์ย่อยยับเพราะลาภสักการะและความสรรเสริญ ซึ่งเป็นดุจลูกดอกถูกมารทำเอาได้ตามพอใจ..."

ทีฆโลมสูตร (545-546) ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! แกะขนยาวเข้าไปสู่

ดงหนาม มันต้องข้องคาอยู่ ถูกหนามเกี่ยว ติดอยู่กับที่ ได้รับทุกข์ยับเยินคาที่ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิตก็เหมือนกัน ยามเช้า นุ่งห่มแล้วถือบาตรจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านหรือนิคม เธอข้องอยู่ ถูกปัจจัยเกี่ยวไว้ผูกไว้ในที่นั้นๆ ย่อมได้รับทุกข์ย่อยยับในที่นั้น...."

เอพกสูตร

(547-548) ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! แมลงวันกินอุจจาระเต็มท้อง และข้างหน้ามันยังมีกองอุจจาระใหญ่ มันดูถูกแมลงวันฝูงอื่นว่า มันได้กินอุจจาระเต็มท้องและยังมีกองอุจจาระใหญ่อยู่ข้างหน้าอีก ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต ยามเช้า นุ่งห่มแล้วถือบาตรและจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านหรือนิคม ฉันอยู่ที่นั่นจนเต็มอิ่ม และทายกนิมนต์ฉันอีกในวันรุ่งขึ้น ได้อาหารเต็มบาตรกลับวัดไปอวดภิกษุด้วยกันว่า ตนฉันจนอิ่มแล้ว ทายกก็ยังนิมนต์ให้ไปฉันอีกในวันรุ่งขึ้น บิณฑบาตก็เต็ม ยังได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยารักษาโรคอีก ส่วนภิกษุอื่นบุญน้อยศักดิ์น้อย จึงไม่ได้จีวร บิณฑบาต เส

นาสนะ และยารักษาโรค เธอถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต ดูแคลนภิกษุเหล่าอื่นซึ่งมีศีลเป็นที่รัก พฤติกรรมของโมฆบุรุษนั้นย่อมเป็นไปเพื่อหายนะ เพื่อทุกข์ชั่วกาลนาน..."

อสนิสูตร (549-550) ตรัสสอนว่า ฟ้าผ่า (อสนิวิจกฺกํ) ตกต้องใคร ก็เหมือนลาภสักการะและความสรรเสริญยังตามติดถึงพระเสขะผู้ยังไม่บรรลุอรหัตตผล คำว่าฟ้าผ่า หมายถึงลาภสักการะและความสรรเสริญ...

ทิฏฐิสูตร (551-552) ตรัสสอนว่า คนที่ถูกทิ่มแทงด้วยลูกศรคือทิฐิได้ ก็เหมือนลาภสักการะและความนับถือยังตามติดถึงพระเสขะผู้ยังไม่บรรลุอรหัตตผล คำว่าลูกศร หมายถึงลาภสักการะและความสรรเสริญ...

สิคาลสูตร (553-554) มีสุนัขจิ้กจอกแก่ตัวหนึ่ง ซึ่งภิกษุทั้งหลายเห็นมันทั้งคืน พระพุทธองค์ทรงยกเป็นอุทาหรณ์ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! สุนัขจิ้กจอกแก่ตัวนั้นเป็นโรคเรื้อน อยู่บนเนินก็ไม่สบาย อยู่โคน

ไม้ก็ไม่สบาย อยู่กลางแจ้งก็ไม่สบาย เดินยืน นั่งนอนที่ไหนก็ไม่สบาย เป็นทุกข์ไปทุกที่ ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิตแล้ว อยู่เรือนว่างก็ไม่สบาย อยู่โคนไม้ก็ไม่สบาย เดินยืนนั่งนอนที่ไหนๆ ก็ไม่สบาย เป็นทุกข์ไปทุกแห่งหน..."

เวรัมภสูตร (555-556) ตรัสสอนว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ลมเวรัมภา (hurricanes) พัดกระหน่ำอยู่ในอากาศเบื้องบน นกที่บินอยู่ในอากาศถูกชัดปลิว เท้าไปทาง ปีกไปทาง ศีรษะไปทาง ตัวไปทาง

"ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุบางรูปในธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต ยามเช้า นุ่งห่มแล้ว ถือบาตรจีวรเข้าไปบิณฑบาตยังหมู่บ้านหรือนิคม ไม่รักษากายวาจาจิต ไม่ตั้งสติ ไม่สำรวมอินทรีย์ เธอเห็นมาตุคามนุ่งห่มวับๆ แวมๆ ในหมู่บ้านหรือนิคมนั้น เห็นแล้วราคะครอบงำจิต เมื่อจิตถูกราคะครอบงำ ก็ลาสิกขา ภิกษุพวกหนึ่งเอาจีวรของเธอไป พวกหนึ่งเอาบาตร พวกหนึ่งเอาผ้านิสีทนะ พวกหนึ่งเอา

กล่องเข็มของเธอไป ไม่ต่างกับนกถูกลมเวรัม-ภาพัดกระจุย..."

สคัยหกสูตร (557-559) ตรัสว่า ทรงเห็นคนบางคนถูกสักการะครอบงำย่ำยีจิต ตายแล้วไปเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรก คนถูกความเสื่อมสักการะครอบงำย่ำยีจิต และคนที่ถูกทั้งสักการะและความเสื่อมสักการะครอบงำย่ำยีจิต ก็เหมือนกัน แล้วตรัสด้วยพระคาถา ความว่า สมาธิของพระอรหันต์ ไม่มีการหวั่นไหวกับสักการะและความเสื่อมสักการะได้เลย บัณฑิตจึงเรียกพระอรหันต์ว่าสัปบุรุษ

จบปฐมวรรค(10 พระสูตร)

ทุติยวรรค

สุวัณณปาติสูตร (560-561) ตรัสว่า ทรงกำหนดใจด้วยใจรู้ว่า บางคนไม่ยอมพูดเท็จโดยจงใจ แม้จะมีถาดทองคำเต็มด้วยผงเงินเป็นเหตุ (ล่อใจ) แต่ภายหลังก็ได้ทรงเห็นเขาถูกลาภ

สักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยี
จิต แล้วพูดเท็จทั้งที่รู้

อีก 9 พระสูตร มีนัยเหมือนสุวัณณปาติสูตร คือ บางคนไม่ยอมจงใจพูดเท็จด้วยสิ่งมีค่าต่างๆ แต่ก็พ่ายแพ้แก่ลาภสักการะและความสรรเสริญที่ครอบงำย่ำยีจิต 9 พระสูตรนั้นคือ (562-563) **รูปิยปาติสูตร** ไม่ยอมจงใจพูดเท็จเพราะถาดเงินเต็มด้วยผงทองคำเป็นเหตุ (564) **สุวัณณนิกขสูตร** ไม่ยอมจงใจพูดเท็จเพราะแท่งทองคำเป็นเหตุ **สุวัณณนิกขสตสูตร** ไม่ยอมจงใจพูดเท็จเพราะแท่งทองคำนับร้อยเป็นเหตุ **สิงคินิกขสูตร** ไม่ยอมจงใจพูดเท็จเพราะแท่งทองสิงคี(gold nugget)เป็นเหตุ **สิงคินิกขสตสูตร** ไม่ยอมจงใจพูดเท็จเพราะแท่งทองสิงคีนับร้อย เป็นเหตุ **ปฐวีสูตร** ไม่ยอมจงใจพูดเท็จเพราะเห็นแก่ของกำนัลเพียงเล็กน้อยเป็นเหตุ **ชีวิตสูตร** ไม่ยอมจงใจพูดเท็จแม้จะต้องถึงแก่ชีวิต **ชนปทกัลยาณีสูตร** ไม่ยอมจงใจพูดเท็จแม้จะถูกล่อใจด้วยนางงามประจำถิ่น

(สรุปว่าทั้ง 10 ประสูตรนี้ แสดงคำสอนว่า คนบางคนเมื่อมีจิตมุ่งตรงที่จะยังศีลให้บริบูรณ์ ถึงจะมีอะไรมาล่อใจ ก็ไม่ยอมพูดเท็จได้ แต่เมื่อใดที่ย่อหย่อนในศีล ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต ก็จะพูดเท็จได้ง่ายๆ อาจจะแพ้ใจตัวเองด้วยรำข้าวเพียงคำเดียวก็ได้)

จบทุติยวรรค(10 พระสูตร)

ตติยวรรค

มาตุคามสูตร
ชนปทกัลยาณีสูตร

(565-568) 2 พระสูตรนี้มีนัยเหมือนกัน คือทรงสอนว่า มาตุคามคนเดียว หรือสาวงามประจำถิ่น(ชนบทกัลยาณี)คนเดียวก็ไม่อาจจะครอบงำย่ำยีจิตของภิกษุรูปเดียวได้ (แม้จะอยู่กันเพียงลำพังก็ตาม ในเมื่อภิกษุรูปนั้นยังมุ่งตรงต่อศีลอยู่) แต่ลาภสักการะและความสรรเสริญย่อมครอบงำย่ำยีจิตของภิกษุนั้นได้

ปุคคลสูตร

(569-570) ตรัสว่า อุบาสิกาผู้มีศรัทธา (เป็นโสดาบัน) เมื่อขอร้องบุตรอันเป็นที่รักเพียงคนเดียว ก็จะพูดว่า ขอให้เป็นเช่นอุบาสกชื่อจิตตคฤหบดีและหัตถกะอาฬวกะเถิด ถ้าออกบวชก็ขอให้เป็นเช่นพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเถิด อย่าได้เป็นเช่นพระเสขะผู้ยังไม่สำเร็จอรหันต์ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต อุบาสกทั้งสองนั้นเป็นเกณฑ์ (ตุลา) เป็นมาตรฐานฝ่ายอุบาสก ส่วนพระอัครสาวกทั้งสองเป็นเกณฑ์เป็นมาตรฐานฝ่ายภิกษุ

เอกธีตุสูตร (571-572) ตรัสว่า อุบาสิกาผู้มีศรัทธาเมื่อขอร้องธิดาที่รักเพียงคนเดียว ก็จะพูดว่า ขอให้เป็นเช่นอุบาสิกาชื่อขุชชุตตรา และนางนันทมารดา ชาวเมืองเวฬุกัณฑกะเถิด ถ้าออกบวชขอให้เป็นเช่นภิกษุณีเขมาและภิกษุณีอุบลวัณณาเถิด อย่าได้เป็นเช่นพระเสขะผู้ยังไม่สำเร็จอรหันต์ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำ อุบาสิกทั้งสองท่านนั้นเป็นเกณฑ์เป็นมาตรฐานฝ่ายอุบาสิกา ส่วนภิกษุณีสองรูปเป็นอัครสาวิกา เป็นเกณฑ์เป็นมาตรฐานฝ่ายภิกษุณี

(นันทมารดานั้นหมายถึงนางอุตตรา มีบันทึกให้ประกอบการพิจารณาในเชิงอรรถ KS. เล่ม 2 หน้า 159)

สมณพราหมณสูตร

(573-576) ใน 3 พระสูตรต่อไปนี้ **ปฐมสมณพราหมณสูตร** ว่าด้วยสมณพราหมณ์บางพวกไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่าอะไรเป็นส่วนดีส่วนเสียและวิธีสลัดออกแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ แต่บางพวกก็ทราบชัดตามความเป็นจริง ซึ่งย่อมทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ **ทุติยสมณพราหมณสูตร** ว่าด้วย

สมณพราหมณ์บางพวกไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่าอะไรเป็นเหตุเกิด เหตุดับ ส่วนดี ส่วนเสีย และวิธีสลัดออกแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ พวกที่ทราบชัดตามความเป็นจริง ย่อมทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้ **ตติย-สมณพราหมณสูตร** ว่าด้วยสมณพราหมณ์บางพวกไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่าอะไรคือลาภสักการะและความสรรเสริญ อะไรคือความดับแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ และอะไรคือวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งลาภสักการะและความสรรเสริญ พวกที่ทราบชัดตามความเป็นจริง ย่อมทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองได้

ฉวิสูตร (577) ตรัสว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเชือดเฉือนได้ลึกตั้งแต่ผิว หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก ไปจนจรดเยื่อในกระดูก (ทำให้พินาศย่อยยับทั้งในชีวิตปัจจุบันและในโลกหน้า)

รัชชุสูตร (578-579) จากข้อความในฉวิสูตรนั้น ทรงอุปมาว่า เหมือนชายฉกรรจ์เอาเชือกขนหางสัตว์อย่างเหนียว พันแข้งแล้วสีไปสีมา เชือกนั้นก็จะบาดผิว บาดหนัง บาดเนื้อ แล้วไปตัดเอ็นตัดกระดูกจนไปจรดเยื่อในกระดูก...

ภิกขุสูตร

พระอรหันต์ก็ได้รับอันตรายจากลาภสักการะ

(580-581) ที่วัดเชตวันพระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เรากล่าวว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญก็เป็นอันตรายแม้แก่ภิกษุผู้เป็นอรหันต์"

เมื่อพระอานนท์ทูลถามว่า เพราะเหตุไรจึงตรัสอย่างนั้น มีพระดำรัสตอบว่า

"อานนท์! เรากล่าวถึงลาภสักการะและความสรรเสริญว่าเป็นอันตรายแก่เจโตวิมุตติอันไม่กลับกลาย(อกุปปาเจโตวิมุตติ-ฌานของพระอรหันต์)ก็หามิได้ แต่เรากล่าวถึงลาภสักการะและความสรรเสริญว่าเป็นอันตรายแก่ความเป็นอยู่สบายในปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมสุขวิหาร) ซึ่งพระอรหันต์ผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีจิตมุ่งตรงได้บรรลุแล้ว..."

(ลาภสักการะและความสรรเสริญ ไม่ได้ทำให้พระอรหันต์หวั่นไหวหรือเป็นทุกข์ได้ แต่การที่มีคนไปมาหาสู่ด้วยความศรัทธาเลื่อมใสมากๆ ก็ทำให้มีเวลาอยู่สุขสบายในผลสมาบัติ (สมาบัติในอรหัตตผล)น้อยลง)

จบตติยวรรค(10 พระสูตร)

จตุตถวรรค

พระเทวทัตเสื่อมย่อยยับเพราะลาภสักการะ

6 พระสูตรต่อไปนี้ กล่าวถึงความเสื่อมของพระเทวทัต ซึ่งเกิดจากลาภสักการะและความสรรเสริญทั้งสิ้น

(582) **ภินทิสูตร** ตรัสว่า พระเทวทัตถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต จึงทำลายสงฆ์ (583) **มูลสูตร** ตรัสว่า กุศลมูล(อโลภะ อโทสะ อโมหะ)ของพระเทวทัตขาดสูญเพราะลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต (584) **ปฐมธัมมสูตร** ตรัสว่า กุศลธรรมของพระเทวทัตขาดสูญเพราะลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต (585) **ทุติยธัมม-สูตร** ตรัสว่า สุกกธรรม(ศีล 5)ของพระเทวทัตขาดสูญเพราะถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิต

ปักกันตสูตร

อุปมาลาภสักการะฆ่าพระเทวทัต

(586-591) คราวหนึ่งที่ภูเขาคิชฌกูฏ เมื่อพระเทวทัตแยกคณะสงฆ์ไปใหม่ๆ พระพุทธองค์ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ลาภสักการะและความสรรเสริญเกิดแก่พระเทวทัตเพื่อฆ่าตัวเธอเอง เพื่อความเสื่อม เหมือนต้นกล้วยเผล็ดผลเพื่อฆ่าตัวมันเอง เหมือนไผ่ออกขุยเพื่อฆ่าตัวมันเอง เหมือนไม้อ้อออกดอกเพื่อฆ่าตัวมันเอง เหมือนม้าอัสดรตั้งท้องเพื่อฆ่าตัวมันเอง สุดท้ายตรัสด้วยพระคาถา

ความว่า

"ผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ฆ่าไผ่ ดอกอ้อฆ่าต้นอ้อ ลูกม้าฆ่าแม่ม้าอัสดร ฉันใด สักการะก็ฆ่าคนชั่ว ฉันนั้น"

(อัสดรเป็นม้าชั้นดี เกิดจากแม่ม้าผสมพันธุ์กับพ่อม้า เวลาแม่ม้าจะคลอดลูกม้าอัสดร คลอดไม่ออก ต้องยืนเอาเท้าตะกุยดิน เจ้าของม้าก็จะมัดเท้าทั้ง 4 ของแม่ม้าไว้กับหลัก 4 หลัก แล้วผ่าเอาลูกม้าออก แม่ม้าก็จะตายคาหลักนั่นเอง)

รถสูตร

เปรียบพระเทวทัตเหมือนสุนัขดุ

(592-594) วันหนึ่งขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวัน พวกภิกษุเข้าไปทูลรายงานว่า พระเจ้าอชาตศัตรูนำขบวนรถ 500 คัน พร้อมกับภัตตาหาร 500 สำรับไปทำบุญกับพระเทวทัต ทั้งเย็นทั้งเช้า พระพุทธองค์ตรัสกะภิกษุเหล่านั้นว่า อย่าตื่นเต้นกับลาภสักการะและความสรรเสริญของเทวทัตเลย เพราะถึงพระเจ้าอชาตศัตรูจะไปทำบุญกับเทวทัตอย่างนั้น เทวทัตก็ยิ่งแต่จะเสื่อมในกุศลธรรมทั้งหลาย หวังความเจริญไม่ได้

ตรัสเปรียบเทียบพระเทวทัตซึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูไปอุปถัมภ์บำรุงทั้งเย็นและเช้าว่า

"เหมือนสุนัขดุที่เขาขยี้ดี(ปิตฺตํ-ดีหมีดีปลา) ใส่เข้ารูจมูกมัน แล้วมันก็จะยิ่งดุร้ายกว่าเดิมอีกหลายเท่า..."

(595-598) อีก 7 พระสูตร คือ **มาตุสูตร, ปิตุสูตร, ภาตุ-**

สูตร, ภคินีสูตร, ปุตตสูตร, ธีตุสูตร และ **ปชาปติสูตร** มีนัยเหมือนกัน คือตรัสถึงว่า คนบางคน อาจจะไม่จงใจพูดเท็จ เพราะมารดา บิดา พี่ชายน้องชาย พี่สาว น้องสาว บุตร ธิดา หรือภรรยาเป็นเหตุ แต่ก็ทรงพบว่า คนที่ถูกลาภสักการะและความสรรเสริญครอบงำย่ำยีจิตแล้ว สามารถที่จะจงใจพูดเท็จได้

จบจตุตถวรรค (13 พระสูตร)

ลาภสักการสังยุตต์จบบริบูรณ์

ราหุลสังยุตต์แห่งนิทานวรรค

ทรงสอนพระราหุลให้พิจารณาไตรลักษณ์

ราหุลสังยุตต์มี 2 วรรค(หมวด) คือ ปฐมวรรคและทุติยวรรค ในปฐมวรรคมี 10 พระสูตร ในทุติยวรรคมี 12 พระสูตร รวมเป็น 22 พระสูตร

20 พระสูตรแรกประกอบด้วย

ปฐมวรรค 10 พระสูตรคือ

(599-601) **จักขุสูตร** ว่าด้วยอายตนะภายใน 6 มีจักษุเป็นต้น (602-603) **รูปสูตร** ว่าด้วยอายตนะภายนอก 6 มีรูปเป็นต้น (604-605) **วิญญาณสูตร** ว่าด้วยวิญญาณ 6 มีจักขุวิญญาณเป็นต้น (606-607) **สัมผัสสสูตร** ว่าด้วยสัมผัสหรือผัสสะ 6 มีจักขุสัมผัสเป็นต้น (608-609) **เวทนาสูตร** ว่าด้วยเวทนา 6 มี

เวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัสเป็นต้น (610-611) **สัญญาสูตร** ว่าด้วยสัญญา 6 มีรูปสัญญาเป็นต้น (612-613) **เจตนาสูตร** ว่าด้วยสัญเจตนา 6 มี รูปสัญเจตนาเป็นต้น (614-615) **ตัณหาสูตร** ว่าด้วยตัณหา 6 มีรูปตัณหาเป็นต้น (616-617) **ธาตุสูตร** ว่าด้วยธาตุ 6 มีปฐวีธาตุเป็นต้น (618-619) **ขันธสูตร** ว่าด้วยเบญจ-ขันธ์

ทั้ง 10 พระสูตรนี้ กล่าวถึงพระราหุลไปเข้าเฝ้าพระพุทธ-องค์ ขณะประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ทูลขอให้ทรงแสดงธรรมให้ฟังแต่โดยย่อ เพื่อท่านจะได้ปลีกตนไปบำเพ็ญเพียรอยู่ผู้เดียว

พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนด้วยเรื่องอายตนะภายใน จนถึงเรื่องขันธ์ 5 ด้วยวิธีตั้งคำถามให้พระราหุลตอบว่า จักษุ(เป็นต้น) เที่ยงหรือไม่เที่ยง...ในที่สุดก็ได้คำตอบว่า ไม่เที่ยง เมื่อไม่เที่ยงก็เป็นทุกข์ สิ่งใดที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ก็ไม่ควรพิจารณาเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

ทุติยวรรค 10 พระสูตรแรก(620-631) เหมือนกับปฐม-วรรค 10 พระสูตรทุกประการ

ตอนท้ายของทุกพระสูตร เมื่อพระราหุลได้คำตอบเองว่าไม่ควรพิจารณาเห็นจักษุ (เป็นต้น) ว่าเป็นอัตตาอย่างนั้นแล้ว พระพุทธองค์ตรัสว่า

"ราหุล! อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหายติดในจักษุ (เป็นต้น)...เมื่อหายติด ย่อมหมดใคร่(วิราคะ) เพราะหมดใคร่ จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมมีญาณหยั่งรู้ว่าจิตหลุดพ้นแล้ว อริยสาวกนั้นย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้น

แล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี"

ในทุติยวรรคมีอีก 2 พระสูตรคือ

อนุสยสูตร

วิธีละอหังการ มมังการ และมานะ

(632-633) คราวหนึ่งที่วัดเชตวัน พระราหุลไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ยังที่ประทับ ทูลถามว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไร อหังการ มมังการ และมานานุสัย จึงจะไม่มีในกายที่มีใจครองนี้และในสรรพนิมิตภายนอก?

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

"รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง (รวมไปถึงเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ที่เป็นอดีตก็ตาม ที่เป็นอนาคตก็ตาม ที่เป็นปัจจุบันก็ตาม ที่เป็นภายในก็ตาม ที่เป็นภายนอกก็ตาม หยาบก็ตาม ละเอียดก็ตาม เลวก็ตาม ประณีตก็ตาม อยู่ที่ไกลก็ตาม อยู่ที่ใกล้ก็ตาม รูป...ทั้งหมดนั้น อริยสาวกย่อมเห็นด้วยสัมมา-ปัญญาตามที่มันเป็นว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

"ราหุล! เมื่อบุคคลรู้เห็นอยู่อย่างนี้ อหังการ มมังการ และมานานุสัยจึงไม่มีในกายที่มีใจครองนี้และในสรรพนิมิตภาย-นอก"

("อหังการ" คือความยึดถือว่าเป็นเรา เป็นกิเลสฝ่ายทิฐิ

"มมังการ" คือความยึดถือว่าเป็นของเรา เป็นกิเลสฝ่ายตัณหา มานานุสัย(มานะ+อนุสัย)" คือความถือตัว เป็นกิเลสฝ่ายตัณหา คำว่าสัมมาปัญญาหรือสัมมัปปัญญา แปลว่าปัญญาอันชอบ หมายถึงปัญญาในอริยมรรค(มัคคปัญญา) ซึ่งเกิดพร้อมด้วย วิปัสสนาปัญญา)

อปคตสูตร

(634-635) พระสูตรนี้มีนัยเหมือนอนุสยสูตรเกือบทั้งหมด ต่างกันที่ในคำทูลถามของพระราหุล อยากจะทราบถึงการละมานะได้อย่างสิ้นเชิง ชนิดที่พระอรหันต์ละได้แล้ว (ใช้คำว่าก้าวล่วงส่วนแห่งมานะโดยสิ้นเชิง สงบระงับหลุดพ้นเด็ดขาดแล้ว) ซึ่งพระดำรัสตอบก็เหมือนในอนุสยสูตร



ตัณหา มานะ ทิฐิ

ตัณหา มานะ ทิฐิ เป็นอกุศลธรรม ตัณหาหมายถึงมมังการ (ยึดถือว่าเป็นของเรา) มานะหมายถึงมานานุสัย (ยึดถือว่าเป็นเรา) ทิฐิหมายถึงอหังการ (ยึดถืออัตตา)

ธรรมชุดนี้อยู่ในรูปคำต่างๆ เปรียบเทียบกันได้ดังนี้

ตัณหา	เอต่ มม	มมนฺติ	มมังการ	มมายิตะ	ยึดว่าของเรา
มานะ	เอโสหมสฺมิ	อสฺมีติ	มานานุสัย	อัสมิมานะ	ยึดว่าป็นเรา
ทิฐิ	เอโส เม อตฺตา	อหนฺติ	อหังการ	มมายิตะ	ยึดถืออัตตา

คำว่า อหังการ-มมังการ ท่านพุทธทาสภิกขุแปลว่า ตัวกู-ของกู คำว่าตัวกู หมายถึงทิฐิ คำว่าของกูหมายถึงตัณหา

ถ้าเป็นความยึดถือว่าเป็นตัวกู เพื่อเทียบ เพื่อวัด เพื่อแสดงฐานะในลักษณะว่า "นี่กูนะ" หมายถึง มานะ(มานานุสัย)

ในอกุศลธรรม 3 อย่างนี้

ทิฐิ(อหังการ) โสดาบันละได้

ตัณหา(ที่เป็นกามราคะ) อนาคามีละได้

ตัณหาที่(เป็นรูปราคะ อรูปราคะ) พระอรหันต์ละได้

มานะ(มานานุสัย, อัสมิมานะ) พระอรหันต์ละได้

(โปรดศึกษาธรรมชุดนี้ในหนังสือพุทธธรรม โดย พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) หน้า 143-145)

ราหุลสังยุตต์จบบริบูรณ์

ลักขณสังยุตต์แห่งนิทานวรรค

เปรตที่ภูเขาคิชฌกูฏ

ลักขณสังยุตต์ มี 2 วรรค(หมวด) คือ ปฐมวรรคและทุติยวรรค ปฐมวรรคมี 10 พระสูตร ทุติยวรรคมี 11 พระสูตร ทุกพระสูตรเกิดขึ้นขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเวฬุวันกรุงราชคฤห์ เวลาเดียวกันนั้น พระลักขณะและพระมหาโมคคัลลานะ พำนักอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ

ในทุกพระสูตร เริ่มเรื่องเหมือนกันคือ กล่าวถึงพระลักขณะและพระมหาโมคคัลลานะจะออกไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ระหว่างเดินลงจากภูเขาคิชฌกูฏนั่นเอง พระมหาโมคคัลลานะผุดยิ้มที่มุมปาก(สิตํ ปาตฺวากาสิ-แสดงอาการแย้ม) เมื่อพระลักขณะเห็นก็ถามว่าเกิดอะไรขึ้น พระมหาโมคคัลลานะไม่ตอบในทันที ขอไปตอบต่อเบื้องพระพักตร์พระพุทธองค์

ต่อพระพักตร์ พระมหาโมคคัลลานะตอบคำถามของพระลักขณะว่าท่านได้เห็นเปรตในอาการต่างๆ (แต่ละพระสูตรระบุอาการต่างๆ ของเปรตที่พระมหาโมคคัลลานะได้เห็นด้วยทิพยจักษุ) ซึ่งพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสรับรองการเห็นของพระมหาโมคคัลลานะนั้นในทุกพระสูตรว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! สาวกทั้งหลายเป็นผู้มีจักษุ(ทิพยจักษุ)หนอ เป็นผู้มีญาณหนอ เพราะเหตุว่า แม้สาวกก็รู้เห็นสัตว์พวกนี้ได้ เป็นพยานได้ เมื่อก่อนเราได้เห็นสัตว์ตนนั้นเหมือนกัน แต่ไม่ได้บอกใคร ถ้าเราบอก คนอื่นก็จะไม่เชื่อเรา ซึ่งจะเป็นไปเพื่อความเสียหาย เพื่อความทุกข์ยาวนานแก่ผู้ไม่เชื่อ..."

แล้วทรงเปิดเผยว่า เปรตแต่ละตนที่พระมหาโมคคัลลานะเห็นนั้นเป็นใคร เปรตพวกนั้นคือคนเคยทำบาปแล้วไปเกิดเป็นสัตว์นรกอยู่หลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี หลายแสนปี พ้นจากนรกก็ยังมีเศษกรรมเหลืออยู่ เศษกรรมนั้นเองทำให้เขามีอัตภาพเป็นเปรตอย่างที่พระมหาโมคคัลลานะได้เห็น

พระลักขณะนั้น อรรถกถากล่าวว่า เป็นพระเถระรูปหนึ่งในกลุ่มปุราณชฏิล 1,000 ตนที่พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดเมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ๆ ท่านเป็นพระสาวกระดับ "มหาสาวก" รูปหนึ่ง

ต่อไปนี้คือ 21 พระสูตรในลักขณสังยุตต์ ซึ่งกล่าวถึงเปรตที่ล้วนแต่เคยเป็นชาวราชคฤห์ทำบาปไปเกิดในนรกแล้วมาเสวยผลกรรมเป็นเปรตในอาการต่างๆ กัน

ปฐมวรรค

(636-640) **อัฏฐิสูตร** กล่าวถึงเปรตมีแต่โครงกระดูกลอยอยู่ในอากาศ ถูกแร้งกาไล่เจาะไล่จิกเป็นพัลวัน ร้องครวญครางด้วยความทุกข์ทรมาน พระพุทธองค์ตรัสว่าเปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าโคในกรุงราชคฤห์

(641) **เปสิสูตร** กล่าวถึงเปรตมีแต่ชิ้นเนื้อลอยอยู่ในอากาศ...เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าโคในกรุงราชคฤห์

(642) **ปิณฑสูตร** กล่าวถึงเปรตมีแต่ก้อนเนื้อลอยอยู่ในอากาศ...เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่านกขายในกรุงราชคฤห์

(643) **นิจฉวิสูตร** กล่าวถึงเปรตไม่มีผิวหนัง ลอยอยู่ในอากาศ...เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่าแกะขายในกรุงราชคฤห์

(644) **อสิสูตร** กล่าวถึงเปรตมีขนเป็นดาบลอยอยู่ในอากาศ ดาบเหล่านั้นลอยฉวัดเฉวียนอยู่ที่กาย

ของเขา...เปรตตนนี้เคยเป็นคน
ฆ่าสุกรขายในกรุงราชคฤห์
กล่าวถึงเปรตมีขนเป็นหอก
ลอยอยู่ในอากาศ หอกเหล่า
นั้นพุ่งขึ้นพุ่งลงที่กายของ
เขา...เปรตตนนี้เคยเป็นคนฆ่า
เนื้อขายในกรุงราชคฤห์

(645) **สัตติสูตร**

(646) **อุสุสูตร**

กล่าวถึงเปรตมีขนเป็นลูกธนู
ลอยอยู่ในอากาศ ลูกธนูเหล่า
นั้นปลิวว่อนปักที่กายของเขา...
เปรตตนนี้เคยเป็นเพชฌฆาต
ในกรุงราชคฤห์

(647) **ปฐมสูจิสูตร**

กล่าวถึงเปรตมีขนเป็นประตัก
ลอยอยู่ในอากาศ ประตักเหล่า
นั้นลอยขึ้นลอยลงปักที่กาย
ของเขา...เปรตตนนี้เคยเป็นคน
ฝึกม้าในกรุงราชคฤห์

(648) **ทุติยสูจิสูตร**

กล่าวถึงเปรตมีขนเป็นเข็ม ลอย
อยู่ในอากาศ เข็มเหล่านั้นพุ่ง
เข้าศีรษะออกทางปาก พุ่งเข้า
ปากออกทางอก พุ่งเข้าอก
ออกทางท้อง พุ่งเข้าท้องออก
ทางขาอ่อน พุ่งเข้าขาอ่อนออก

ทางแข้งพุ่งเข้าแข้งออกทางเท้า...
เปรตตนนี้เคยเป็นคนพูดส่อ
เสียดในกรุงราชคฤห์

(649) **อัณฑภารีสูตร** กล่าวถึงเปรตมีอัณฑะใหญ่เท่าหม้อ ลอยอยู่ในอากาศ เวลาเดินก็แบกอัณฑะไว้บนบ่า เวลานั่งก็นั่งทับอัณฑะ...เปรตตนนี้เคยเกิดเป็นผู้พิพากษาคดโกง (คามกูโฏ) ในกรุงราชคฤห์

จบปฐมวรรค (10 พระสูตร)

ทุติยวรรค

(650) **กูปนิมุคคสูตร** กล่าวถึงเปรตจมอยู่ในหลุมคูถจนมิดศีรษะ...เปรตตนนี้เคยเป็นชู้กับภรรยาเขาในกรุงราชคฤห์

(651) **คูถขาทิสูตร** กล่าวถึงเปรตจมอยู่ในหลุมคูถใช้สองมือกอบอุจจาระกิน... เปรตตนนี้เคยเป็นพราหมณ์อยู่ในกรุงราชคฤห์ พราหมณ์นั้นนิมนต์ภิกษุสงฆ์ในพระ

ศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า ไปฉัน เขาใส่อุจจาระเต็มราง ถวายเป็นอาหารแก่ภิกษสงฆ์

(652) **นิจฉวิตถีสูตร** กล่าวถึงหญิงเปรตไม่มีผิวหนัง ลอยอยู่ในอากาศ...เปรตตนนี้เคยเป็นหญิงประพฤตินอกใจสามีในกรุงราชคฤห์

(653) **มังคุฬิตถีสูตร** กล่าวถึงหญิงเปรตมีกลิ่นเน่าเหม็นน่าสะอิดสะเอียนลอยอยู่ในอากาศ...เปรตตนนี้เคยเป็นหญิงแม่มด(อิกฺขณิกา-a for-tune-teller) ในกรุงราชคฤห์

(654) **โอกิลินีสูตร** กล่าวถึงหญิงเปรตถูกย่างบนถ่านเพลิง น้ำเหลืองไหลย้อยลอยอยู่ในอากาศ...เปรตตนนี้เคยเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากาลิงคะ ด้วยความหึง นางเทราดถ่านเพลิงใส่หญิงร่วมพระสวามี

(655) **สีสัจฉินนสูตร** กล่าวถึงผีหัวขาด(อสีสกพนฺธ) มีตาและปากอยู่ที่อก ลอยอยู่ในอากาศ...เปรตตนนี้เคยเป็นเพชฌฆาตฆ่าโจร เขามีชื่อว่า

หาริกะ อยู่ในกรุงราชคฤห์

(656) **ภิกขุสูตร** กล่าวถึงเปรตภิกษุรูปหนึ่ง ลอย อยู่ในอากาศ สังฆาฏิ บาตร ประคดเอว และร่างกายของ เธอมีไฟลุกไหม้อยู่โชติช่วง... เปรตตนนี้เคยเป็นภิกษุชั่วใน พระศาสนาของพระกัสสปพุทธ-เจ้า

(657) **ภิกขุนีสูตร** กล่าวถึงเปรตภิกษุณีรูปหนึ่ง ลอยอยู่ในอากาศ สังฆาฏิ บาตร ประคดเอวและร่างกายของ นางมีไฟลุกไหม้อยู่โชติช่วง... เปรตตนนี้เคยเป็นภิกษุณีชั่วใน พระศาสนาของพระกัสสป-พุทธเจ้า

(658) **สิกขมานาสูตร** กล่าวถึงเปรตสิกขมานานางหนึ่ง ลอยอยู่ในอากาศ สังฆาฏิ บาตร ประคดเอวและร่างกายของ นางมีไฟลุกไหม้อยู่โชติช่วง... เปรตตนนี้เคยเป็นสิกขมานา ชั่วในพระศาสนาของพระกัสสป-พุทธเจ้า

(659) **สามเณรสูตร** กล่าวถึงเปรตสามเณรรูปหนึ่ง

ลอยอยู่ในอากาศ สังฆาฏิ บาตร ประคดเอว และร่างกายของเธอมีไฟลุกไหม้อยู่โชติช่วง... เปรตตนนี้เคยเป็นสามเณรชั่วในพระศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า

(660-661) **สามเณรีสูตร** กล่าวถึงเปรตสามเณรีนางหนึ่งลอยอยู่ในอากาศ สังฆาฏิ บาตร ประคดเอว และร่างกายของนางมีไฟลุกไหม้อยู่โชติช่วง... เปรตตนนี้เคยเป็นสามเณรีชั่วในพระศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้า

จบทุติยวรรค (11 พระสูตร)

ลักขณสังยุตต์จบบริบูรณ์

โอปัมมสังยุตต์แห่งนิทานวรรค

อกุศลธรรมทั้งปวงมีอวิชชาเป็นรากเหง้าใหญ่

(662) ที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! จันทัน(โคปานสี)ทั้งหลายของเรือนยอดทั้งหมดไปรวมอยู่ที่ยอด เมื่อรื้อยอดเรือน จันทันเหล่านั้นทั้งหมดก็เป็นอันถูกรื้อออก ฉันใด

"ภิกษุทั้งหลาย! อกุศลธรรมชนิดใดๆ ก็เหมือนกัน ทั้งหมดล้วนมีอวิชชาเป็นรากเหง้า(อวิชฺชามูลกา) รวมลงที่อวิชชา(อวิชฺชา-สโมสรณา) เมื่ออวิชชาถูกถอนรื้อ อกุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมดก็เป็นอันถูกถอนสิ้น ฉะนั้นพวกเธอพึงศึกษาว่า เราจักเป็นผู้ไม่ประมาท..."

(อวิชชา ถอนขึ้นได้ด้วยอรหัตตมรรค)

นขสิขาสูตร

ผู้ได้เกิดเป็นมนุษย์มีจำนวนน้อยนัก

(663-664) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทรงใช้ปลายพระนขา(ปลายเล็บ)ช้อนฝุ่นขึ้นมานิดหนึ่ง แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ระหว่างฝุ่นที่ปลายเล็บนี้กับมหาปฐพี อย่างไหนมากกว่ากัน?

เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า เทียบกันไม่ได้เลย ฝุ่นที่ปลายพระนขามีนิดเดียว ส่วนมหาปฐพีนั้นมากมายยิ่งนัก จึงตรัสสอนว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! สัตว์กลับมาเกิดเป็นมนุษย์มีจำนวนน้อยสัตว์ไปเกิดในกำเนิดอื่นมีมากกว่ามากทีเดียว ฉันใดก็ฉันนั้นเพราะฉะนั้น เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราจักเป็นผู้ไม่ประมาท..."

กุลสูตร

อมนุษย์กำจัดผู้เจริญเมตตาได้ยาก

(665-666) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันว่า สกุลใดมีสตรีมาก มีบุรุษน้อย สกุลนั้นก็จะถูกโจรส่องไฟเข้าไปปล้นได้ง่าย ภิกษุผู้ไม่เจริญเมตตาเจโตวิมุตติ(ไม่ได้ฌานด้วยการเจริญเมตตา)ก็เหมือนกัน ย่อมจะถูกอมนุษย์กำจัดได้ง่าย

ทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายเจริญเมตตาเจโตวิมุตติโดยทำให้มาก(พหุลีกตา) ทำให้เป็นดุจยาน(ยานีกตา) ทำให้เป็นที่ตั้ง

ที่อาศัย(วตฺถุกตา) ให้มั่นคง(อนุฏฺฐิตา) สั่งสมระดมให้ดี(ปริจิตา สุสมารทฺธา)

โอกขาสูตร

เจริญเมตตามีอานิสงส์มากกว่าให้ทาน

(667) ที่วัดเชตวันครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ผู้ใดให้ทาน 100 หม้อใหญ่ในเวลาเช้า 100 หม้อใหญ่ในเวลาเที่ยง 100 หม้อใหญ่ในเวลาเย็น ขณะที่อีกคนหนึ่ง เจริญเมตตาจิต(เมตฺตจิตฺตํ ภาเวยฺย)ในเวลาเช้าแม้จะชั่วเวลาน้ำนมหยดของแม่โค หรือเจริญเมตตาจิตในเวลาเที่ยงแม้จะชั่วเวลาน้ำนมหยดของแม่โค หรือเจริญเมตตาจิตในเวลาเย็นแม้จะชั่วเวลาน้ำนมหยดของแม่โค การเจริญเมตตาจิตนี้มีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้ทั้ง 3 เวลาในหนึ่งวันนั้น เพราะเหตุนั้น เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราจักเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ ทำให้มาก...สั่งสมระดมให้ดี..."

สัตติสูตร

อมนุษย์ทำให้ผู้เจริญเมตตาฟุ้งซ่านได้ยาก

(668-669) วันหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสถามภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวันว่า ถ้ามีคนมาบอกว่าจะใช้ฝ่ามือหรือกำมือ งอ พับม้วนใบหอกอันคม พวกเธอจะเชื่อว่าเป็นไปได้หรือไม่? พวก

ภิกษุกราบทูลว่าเป็นไปไม่ได้ มีแต่จะเหนื่อยเปล่า

พระพุทธองค์ตรัสสอนว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ฉันใดก็ฉันนั้น เหนื่อยเปล่าที่อมนุษย์จะทำจิตของภิกษุผู้เจริญเมตตาเจโตวิมุตติ...ให้ฟุ้งซ่านได้ (จิตฺตํ ชิปิตพฺพํ) ฉะนั้น เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกว่า เราจักเจริญเมตตาเจโตวิมุตติ ทำให้มาก...สั่งสมระดมให้ดี..."

ธนุคคหสูตร

เปรียบเทียบให้เห็นความเร็วของอายุสังขาร

(670-671) ครั้งหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า (สมมติว่า)มีนายขมังธนู ๔ คน ซึ่งได้รับการฝึกปรือมาเป็นอย่างดี มีความเชี่ยวชาญในการยิงธนูเป็นเยี่ยม ไปยืนเตรียมพร้อมอยู่ในทิศทั้ง ๔ แล้วมีบุรุษคนหนึ่งมาบอกว่า เขาสามารถจับลูกธนูที่นายขมังธนูเหล่านั้นยิงมาพร้อมกันทั้ง ๔ ทิศ โดยจะไม่ให้มีลูกใดตกถึงพื้นเลย พวกเธอคิดว่า บุรุษนั้นมีความเร็วอย่างยอดเยี่ยมหรือไม่?

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ไม่ต้องถึงกับจับลูกธนูจาก ๔ ทิศพร้อมกันหรอก แม้บุรุษคนนั้นจะจับลูกธนูของนายขมังธนูเพียงคนเดียวยิง ไม่ให้ตกถึงพื้น ก็เรียกได้ว่ามีความเร็วอย่างยอดเยี่ยมแล้ว

พระพุทธองค์มีพระดำรัสในเรื่องนี้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เปรียบดังว่า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

มีความเร็วกว่าความเร็วของบุรุษนั้น เทวดาซึ่งแล่นนำหน้าดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มีความเร็วกว่าทั้งบุรุษนั้นทั้งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์นั้น (ส่วน)อายุสังขารหมดสิ้นไปเร็วกว่าความเร็วนั้นๆ (ทั้งหมด) ฉะนั้น เธอทั้งหลายพึงศึกษาว่า เราจักเป็นผู้ไม่ประมาท..."

(คำว่า อายุสังขาร หมายถึงรูปชีวิตินทรีย์ หรือภาวะความมีชีวิต ความเสื่อมสิ้นในส่วนที่เป็นรูปธรรมยังพอกำหนดความเร็วได้ แต่ความเสื่อมสิ้นในส่วนที่เป็นอรูปธรรม ให้นึกเห็นว่ามีความเร็วกว่าการเดินทางของดวงจันทร์ดวงอาทิตย์และเทวดาทั้งหมด)

อาณีสูตร

นานไปภิกษุจะไม่สนใจโลกุตรธรรม

(672-673) ณ วัดเชตวันคราวหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ครั้งหนึ่งนานมาแล้ว พวกกษัตริย์ทสารหะมีตะโพน(มุทิงฺโค)ชื่ออานกะ เมื่อตะโพนแตกก็ตอกลิ่มซ่อม จนกระทั่งวันหนึ่ง โครงเก่าของตะโพนอานกะก็ไม่เหลืออยู่เลย มีแต่โครงลิ่ม

"ภิกษุทั้งหลาย! เช่นเดียวกัน พวกภิกษุในอนาคตกาล เมื่อผู้กล่าวสูตรทั้งหลายที่เป็นตถาคตภาษิตลึกซึ้ง มีอรรถล้ำลึก เป็นโลกุตระ เกี่ยวด้วยสุญญตา ก็จักไม่ตั้งใจฟัง ไม่เงี่ยโสตลงสดับ ไม่ตั้งจิตเพื่อรู้ ไม่สำคัญเห็นธรรมเหล่านั้นว่าเป็นเรื่องอัน

ควรเล่าเรียน แต่ครั้นเมื่อเขากล่าวสูตรทั้งหลายที่กวีแต่ง เป็นบทกวี มีอักขระพยัญชนะวิจิตร เป็นเรื่องภายนอก เป็นสาวก-ภาษิต กลับจะตั้งใจฟัง จักเงี่ยโสตลงสดับ จักตั้งจิตเพื่อจะรู้ และจักสำคัญเห็นธรรมเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งอันพึงเล่าเรียน

"ภิกษุทั้งหลาย! สูตรเหล่านั้นที่เป็นตถาคตภาษิต ลึกซึ้ง มีอรรถล้ำลึกเป็นโลกุตระ เกี่ยวด้วยสุญญตา จักอันตรธานเช่นนั้นเหมือนกัน เหตุนั้นเธอทั้งหลายพึงใฝ่ใจอย่างนี้ว่า เมื่อเขากล่าวสูตรที่เป็นตถาคตภาษิตลึกซึ้ง มีอรรถล้ำลึกเป็นโลกุตระ เกี่ยวด้วยสุญญตาอยู่ เราจักฟังด้วยดี จักเงี่ยโสตลงสดับ จักตั้งจิตเพื่อจะรู้ จักสำคัญเห็นธรรมเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรเล่าเรียน ควรศึกษา..."

(อรรถกถายกพระสูตรตัวอย่างว่า พระสูตรลึกซึ้ง(คมฺภีรา) เช่น สัลลสูตร พระสูตรมีอรรถล้ำลึก(คมฺภีรตฺถา) เช่น มหาเวทัลลสูตร คำว่า "ที่กวีแต่ง" แปลจากคำว่า กวิกตา จะแปลว่านักปราชญ์แต่งก็ได้)

กลิงครสูตร

สมัยพุทธกาล ภิกษุใช้ท่อนไม้หนุนนอน

(674-676) คราวหนึ่ง เมื่อประทับอยู่ที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ปัจจุบันพวกกษัตริย์ลิจฉวีใช้ท่อนไม้หนุนศีรษะและเท้า(นอน) เป็นผู้ไม่ประมาท พากเพียรฝึกซ้อมศิลปะ ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรู เจ้า

แผ่นดินแคว้นมคธ หาช่องหาโอกาสที่จะเข้าจู่โจมไม่ได้ แต่ในอนาคต พวกกษัตริย์ลิจฉวีจักเป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติ มีมือและเท้านุ่มนิ่ม นอนบนฟูกและหมอนหนานุ่มจนอาทิตย์โด่ง ถึงเวลานั้นพระเจ้าอชาตศัตรูก็จักได้ช่องได้โอกาสจากพวกกษัตริย์ลิจฉวี

ตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ปัจจุบัน พวกภิกษุใช้หมอนท่อนไม้หนุนนอน(กลิงฺครูปธานา) เป็นผู้ไม่ประมาท เข้มงวดในการตั้งความเพียร มารใจบาปย่อมไม่ได้ช่องไม่ได้โอกาสจากภิกษุเหล่านั้น แต่ในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักเป็นพวกสุขุมาลชาติ มีมือเท้าอ่อนนุ่ม จักนอนบนที่นอนมีฟูกและหมอนหนานุ่ม จนตะวันทอแสง มารใจบาปย่อมได้ช่องได้โอกาสจากพวกเธอ ด้วยเหตุฉะนี้ เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ใช้หมอนท่อนไม้หนุนนอน ไม่ประมาท เข้มงวดในในการตั้งความเพียร..."

(อรรถกถากล่าวว่า ท่อนไม้หนุนนอนนั้น คือท่อนไม้ตะเคียน ใช้หนุนศีรษะและหนุนเท้า ภิกษุในสมัยพุทธกาลช่วงต้น (ปฐมโพธิกาล) นิยมใช้ท่อนไม้หนุนนอน)

นาคสูตร
อันตรายสำหรับภิกษุชอบคลุกคลีกับชาวบ้าน

(677-679) คราวหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ วัดเชตวัน มีภิกษุรูปหนึ่งเข้าบ้านเกินเวลา ถูกภิกษุด้วยกันตักเตือนก็ไม่เชื่อฟัง บอกว่าชั้นพระเถระยังเข้าบ้านได้ ทำไมเราจะ

เข้าไม่ได้ เมื่อภิกษุทั้งหลายนำเรื่องนี้เข้าทูลรายงาน พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องช้างโขลงหนึ่งให้ฟังว่า

นานมาแล้ว มีสระใหญ่ที่ชายป่าแห่งหนึ่ง ช้างทั้งหลายได้อาศัยสระใหญ่นั้นเป็นอยู่ พวกช้างใหญ่เมื่อลงสระก็เอางวงถอนเหง้าและรากบัวขึ้นล้างอย่างดีก่อนกิน การกินเหง้าและรากบัวที่ไม่มีเปือกตม เป็นผลดีแก่สุขภาพของช้างเหล่านั้น ส่วนลูกช้างคิดเอาอย่างช้างใหญ่ พากันลงสระ ถอนเหง้าและรากบัวกินทั้งเปือกตม พวกมันพากันล้มตายหรือทุกข์ปางตายเพราะการทำเช่นนั้น

พระพุทธองค์ตรัสว่า ในธรรมวินัยนี้ก็เหมือนกัน พวกภิกษุเถระเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านหรือนิคมในเวลาเช้า ได้แสดงธรรมเป็นที่เลื่อมใสของชาวบ้าน เมื่อเขาแสดงอาการเลื่อมใสถวายลาภสักการะ พวกเธอก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ผูกพัน เห็นโทษ มีปัญญาช่วยสลัดตนได้ ลาภที่พวกเธอบริโภคย่อมเป็นไปเพื่อวรรณะและเพื่อกำลังแก่ตัวเอง ไม่เป็นเหตุให้ตายหรือทุกข์ปางตายได้ ส่วนพวกภิกษุใหม่ไม่เป็นอย่างนั้น เมื่อไปแสดงธรรมเป็นที่เลื่อมใสของชาวบ้าน พอเขาแสดงอาการเลื่อมใส(ถวายลาภสักการะ) พวกเธอก็ติดใจ หมกมุ่น ผูกพัน ไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาช่วยสลัดตนได้ การบริโภคลาภนั้นไม่เป็นไปเพื่อวรรณะและเพื่อกำลังของพวกเธอ มีแต่จะเป็นเหตุให้ตายหรือทุกข์ปางตาย ดังนั้น พึงสำเหนียกว่า เราจักบริโภคโดยไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาสำหรับสลัดตนออกได้

วิพารสูตร

ลาสิกขาคือตายในอริยวินัย

(680-682) ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวันคราวหนึ่ง มีภิกษุรูปหนึ่งเข้าบ้านเกินเวลาสมควร ถูกเพื่อนภิกษุด้วยกันตักเตือน ก็ไม่พอใจ พวกภิกษุนำความเรื่องนี้เข้ากราบทูล พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องแมวกับลูกหนูให้ฟังว่า

มีแมวตัวหนึ่งยืนคอยจับลูกหนูอยู่ที่กองขยะตรงท่อระบายน้ำเสีย คิดว่าเมื่อลูกหนูออกมาหาเหยื่อ ก็จะตะครุบกินทันที แล้วมันก็สมหวัง เมื่อลูกหนูวิ่งมาหาเหยื่อ แมวก็รีบจับลูกหนูกลืนลงท้องในพริบตา ลูกหนู(ซึ่งยังไม่ตาย)ก็กัดทั้งไส้ใหญ่ไส้น้อยของแมว จนแมวตายคาที่

ทรงเปรียบให้เห็นว่า ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ก็เหมือนแมวตัวนั้น เวลาเช้าออกบิณฑบาตไม่สำรวมกายวาจาและจิต ไม่ตั้งสติ ไม่สำรวมอินทรีย์ เห็นมาตุคามในบ้านนุ่งห่มลับๆ ล่อๆ ก็มีจิตร้อนร่าน เรียกได้ว่าถึงตายหรือทุกข์ปางตาย

ตรัสว่า

"การที่เธอบอกลาสิกขาเวียนมาเพื่อเพศต่ำทรามนั้น เท่ากับเป็นความตายในอริยวินัย ภิกษุทั้งหลาย! การที่เธอต้องอาบัติเศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง การแสดงตนออกจากอาบัติตามที่ต้องแล้วนั้น ได้ชื่อว่าเป็นทุกข์ปางตายทีเดียว..."

ทรงเตือนภิกษุทั้งหลายให้ใฝ่ใจที่จะรักษากายวาจาและจิตตั้งสติ สำรวมอินทรีย์ให้ดีเมื่อเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านหรือนิคม

ปฐมสิคาลสูตร

เยี่ยงอย่างสอนใจจากสุนัขจิ้งจอก

(683-684) คราวหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า เคยฟังเรื่องราวเกี่ยวกับสุนัขจิ้งจอกในยามใกล้รุ่งหรือไม่? เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าเคยได้ฟัง จึงตรัสต่อไปว่า สุนัขจิ้งจอกแก่ตัวนี้เป็นโรคเรื้อน ที่ไหนรู้สึกสบาย มันก็จะไปยืนไปนั่งไปนอนที่นั่น ให้ลมเย็นๆ พัดโชย

ตรัสสอนภิกษุเหล่านั้นว่า การที่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ได้ประกาศตนเป็นศากยบุตร มีอัตภาพอย่างที่เป็นอยู่ เป็นการดีนักหนา จึงไม่ควรจะประมาท...

ทุติยสิคาลสูตร

(685) ที่วัดเชตวันครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า สุนัขจิ้งจอกในยามใกล้รุ่งนั้น มีความกตัญญูบางอย่าง มีความกตเวที(ตอบแทนคุณ)บางอย่าง แต่ภิกษุบางรูปผู้ประกาศตนเป็นศากยบุตร หาได้มีความกตัญญูบางอย่าง ความกตเวทีบางอย่างเหมือนสุนัขจิ้งจอกนั้นไม่

ตรัสสอนภิกษุเหล่านั้นให้สำนึกว่า เราจักเป็นผู้กตัญญู เราจักเป็นผู้กตเวที อุปการะแม้เล็กน้อยที่เขากระทำแก่เรา จะต้องไม่หายสูญไป

โอปัมมสังยุตต์จบบริบูรณ์ (12 พระสูตร)

ภิกขุสังยุตต์แห่งนิทานวรรค

โกลิตสูตร

สภาพจิตในทุติยฌาน

(686-687) วันหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ วัดเชตวัน พระมหาโมคคัลลานะได้พูดถึงภาวะที่เรียกว่าความสงบนิ่งอันประเสริฐ(อริโย ตุณฺหีภาโว) ซึ่งท่านได้ประสบกับตนเองในการเข้าฌานให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ดังนี้

ความสงบระงับวิตกและวิจารเสียได้ เป็นขั้นทุติยฌาน ความผ่องใสแห่งจิตภายในผุดเด่น ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร(ไม่มีการจ่อจิตและการประคองจิตไว้กับอารมณ์กัมมัฏฐาน) มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ นี้คือ ภาวะสงบนิ่งอันประเสริฐ(ในทุติยฌาน)

เมื่ออยู่ด้วยวิหารธรรม(ทุติยฌาน)นี้ สัญญา(ความหมายรู้) และมนสิการ(ความใส่ใจ) ซึ่งเกิดร่วมกับวิตก(กำหนดจ่อจิตไว้กับอารมณ์กัมมัฏฐาน) ก็ฟุ้งขึ้น

"อาวุโส! คราวนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปหาผมด้วยฤทธิ์ ทรงแนะนำว่า พราหมณ์โมคคัลลานะ! พราหมณ์โมคคัลลานะ! อย่าประมาทภาวะสงบนิ่งอันประเสริฐ จงรวมจิตไว้ในภาวะสงบนิ่งอันประเสริฐ จงทำจิตให้ผุดเด่นเป็นหนึ่งเดียวในภาวะสงบนิ่งอันประเสริฐ จงตั้งจิตมั่นในภาวะสงบนิ่งอันประเสริฐ

"จากนั้น ผมก็สงบระงับวิตกและวิจารอีก เข้าทุติยฌานเกิดความผ่องใสแห่งจิตอยู่ภายในผุดเด่นเป็นหนึ่งเดียว ไม่มีวิตก

ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่"

พระมหาโมคคัลลานะกล่าวอีกว่า ท่านได้รับความอนุเคราะห์จากพระพุทธองค์ให้ได้บรรลุอภิญญาอันยิ่งใหญ่(มหาภิญญตฺต)

(อรรถกถากล่าวว่า ในทุติยฌานไม่มีวิตกและวิจาร ดังนั้น อายตนะทั้ง 6 (สฬายตนะ -ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) จึงหยุดทำงาน แท้จริงแล้ว ฌานทุกขั้นได้ชื่อว่า อริโย ตุณหีภาโว คือเป็นฌานของพระอริยะทั้งสิ้น)

อุปติสสสูตร

ไม่มีอะไรทำให้พระอรหันต์ทุกข์โศกได้

(688-690) คราวหนึ่ง ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ วัดเชตวัน พระสาริบุตรกล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า ท่านได้เกิดความคิดนึกในที่หลีกเร้นว่า โสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสและอุปายาสเกิดขึ้นแก่เราเพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นของสัตว์และสังขารใด สัตว์และสังขารนั้นมีอยู่ในโลกหรือไม่? ก็ได้คำตอบในใจว่า ไม่มีสัตว์และสังขารใดๆ เลยที่จะทำให้ท่านเกิดโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสและอุปายาสได้เพราะความแปรปรวนเป็นอย่างอื่น

เมื่อกล่าวอย่างนี้แล้ว พระอานนท์ก็ถามขึ้นว่า แม้พระศาสดาจะเสด็จล่วงลับไป ท่านก็จะไม่เกิดโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสและอุปายาสเลยหรือ?

พระสาริบุตรตอบว่า โสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสและอุปายาสไม่เกิดขึ้นแก่ท่านเพราะเหตุนั้นได้เลย ความคิดของท่านจะมี

อยู่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ทรงมเหศักดิ์ มากด้วยฤทธิ์ มากด้วยอานุภาพ ได้สูญลับ(อันตรธาน)ไปแล้ว ถ้าพระองค์ได้ดำรงอยู่ยืนนาน ก็จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่มหาชน เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

พระสาริบุตรนั้น ละอหังการ มมังการ และมานานุสัยได้นานแล้ว ฉะนั้น โสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสและอุปายาสจึงไม่เกิดขึ้นแก่ท่านได้แม้ด้วยการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธองค์

ฆฏสูตร

ทิพยจักษุ-ทิพยโสตของพระมหาโมคคัลลานะ

(691-692) คราวหนึ่ง ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พระสาริบุตรและพระมหาโมคคัลลานะพำนักอยู่ในวิหารเดียวกันในวัดเวฬุวัน เย็นวันหนึ่ง พระสาริบุตรออกจากฌานเข้าไปหาพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ หลังจากกล่าวทักทายกันแล้ว พระสาริบุตรกล่าวขึ้นว่า อินทรีย์ของท่านโมคคัลลานะดูสดใสนัก ดูหน้าตาผุดผ่อง ชะรอยว่าวันนี้ท่านจะอยู่ด้วยวิหารธรรม(ฌาน)ขั้นละเอียด?

พระมหาโมคคัลลานะตอบว่า หามิได้ ผมอยู่ด้วยวิหารธรรมอย่างหยาบต่างหาก แต่ทว่าได้มีการถกธรรมกัน

พระสาริบุตร : ท่านถกธรรมกับใครหรือ?

พระมหาโมคคัลลานะ : ผมได้ถกธรรมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระสารีบุตร : พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เชตวัน ไกลนัก ท่านโมคคัลลานะไปเข้าเฝ้าด้วยฤทธิ์หรือ หรือว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาหาท่านด้วยฤทธิ์

พระมหาโมคคัลลานะ : มิได้...แต่ผมมีทิพยจักษุและทิพยโสตอันหมดจดเทียมเท่ากับพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระสารีบุตร : ท่านโมคคัลลานะถกธรรมกับพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเรื่องอะไร?

ระดมความเพียรคืออย่างไร

(693) พระมหาโมคคัลลานะตอบคำถามของพระสารีบุตรว่า ท่านได้ทูลถามพระพุทธองค์เรื่องผู้ระดมความเพียร(อารทฺธวิริโย) ว่ามีความเพียรขนาดไหนจึงจะเรียกได้ว่าผู้ระดมความเพียร ซึ่งพระพุทธองค์มีพระดำรัสตอบว่า

"โมคคัลลานะ! ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมเป็นผู้ระดมความเพียรด้วยตั้งใจว่า จะเหลืออยู่แต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที เลือดและเนื้อในร่างกายจงเหือดแห้งไปเถิด อริยผลใดที่จะพึงบรรลุได้ด้วยเรี่ยวแรงของคน ด้วยความเพียรของคน ด้วยความ

บากบั่นของคน เมื่อยังไม่บรรลุอริยผลนั้น ที่จะหยุดความเพียรเสีย เป็นอันไม่มี โมคคัลลานะ! อย่างนี้แล ภิกษุได้ชื่อว่าเป็นผู้ระดมความเพียร"

พระอัครสาวกยิ่งใหญ่กันคนละทาง

(694-695) เมื่อพระมหาโมคคัลลานะกล่าวเรื่องนี้จบลง พระสาริบุตรได้เอ่ยขึ้นว่า ตัวท่านเองเปรียบไปก็เหมือนก้อนหินเล็กๆ เมื่อเอาไปวางเทียบกับภูผาหิมพานต์ ท่านโมคคัลลานะนั้นเหมือนภูผาหิมพานต์ เพราะท่านเป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก หากต้องการก็จะดำรงอยู่ได้ตลอดกัป(สามารถจะมีชีวิตอยู่ได้ชั่วอายุกัป)

พระมหาโมคคัลลานะได้ฟังดังนั้นก็กล่าวตอบว่า ตัวท่านเองก็เหมือนกัน เปรียบไปก็เหมือนเม็ดเกลือเล็กๆ เมื่อวางเทียบกับเกลือหม้อใหญ่ ท่านสาริบุตรนั้นเหมือนเกลือหม้อใหญ่ เพราะท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์มากมาย เป็นต้นว่า ท่านคือผู้ถึงฝั่งนิพพาน คือผู้ยอดเยี่ยมด้วยปัญญา ด้วยศีล และด้วยอุปสมะ(ความสงบระงับกิเลส-นิพพาน)

นวสูตร

ไม่ช่วยกิจสงฆ์แต่บรรลุกิจของตน

(696-699) คราวหนึ่ง ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน มีภิกษุใหม่รูปหนึ่ง กลับจากบิณฑบาตและฉันเสร็จแล้วก็เข้าวิหาร ไม่เอาธุระช่วยสงฆ์ในเวลาทำจีวรเลย เมื่อพวกภิกษุ

ทูลรายงานเรื่องนี้ให้ทรงทราบ พระพุทธองค์มีรับสั่งให้หาภิกษุนั้นเข้าเฝ้า ทรงถามภิกษุนั้นว่า เหตุใดจึงประพฤติตนอย่างนั้น? ภิกษุนั้นกราบทูลว่า ท่านก็ได้ทำกิจ(ส่วนตัว)ของท่านเหมือนกัน

พระพุทธองค์ทรงหยั่งทราบว่าภิกษุนั้นคิดอะไรอยู่ จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! พวกเธออย่าได้กล่าวโทษภิกษุนี้เลย ภิกษุนี้ได้ฌาน 4 เป็นทิฏฐธรรมสุขวิหาร(มีชีวิตประจำวันที่สุขสบายด้วยฌาน 4) อันเกิดจากจิตชั้นสูง(อภิเจตสิก) ตามที่ใจปรารถนาโดยไม่ยากลำบาก ได้ถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ซึ่งกุลบุตรผู้สละบ้านเรือนออกบวชอย่างแท้จริงต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน"

แล้วตรัสเป็นพระคาถาอีก ความว่า คนที่มีความเพียรไม่จริงจัง มีความเพียรไม่เข้มแข็งพอ ก็บรรลุนิพพานปลดเปลื้องกิเลสไม่ได้ แต่ภิกษุหนุ่มนี้เป็นยอดคน เอาชนะมารและไพร่พลมารได้สิ้น เธอเกิดกายนี้เป็นครั้งสุดท้ายแล้ว

สุชาตสูตร

(700-702) พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่วัดเชตวัน กล่าวถึงพระพุทธองค์เมื่อทอดพระเนตรเห็นพระอรหันต์รูปหนึ่งชื่อ สุชาตะ ซึ่งเดินมาแต่ไกล ได้ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่าพระสุชาตะมีความงาม 2 อย่าง คือ รูปงามน่าเลื่อมใส และได้สำเร็จอรหันต์แล้ว

และตรัสเป็นพระคาถา ความว่า ภิกษุรูปนี้ช่างงดงามด้วยใจที่เที่ยงตรง เป็นผู้หลุดพ้น ไกลกิเลส สงบเย็นเพราะไม่มีอุปาทาน เอาชนะมารพร้อมไพร่พลมารได้สิ้น เกิดกายนี้เป็นครั้งสุดท้ายแล้ว

ภัททิยสูตร

มนุษย์ยิ่งใหญ่ด้วยปัญญา

(703-705) วันหนึ่งที่วัดเชตวัน พระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นพระลกุณฏกะ ภัททิยะแต่ไกล ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า เห็นหรือไม่ ภิกษุที่กำลังเดินมาโน่น ทั้งขี้เหร่ทั้งเตี้ยม่อต้อ ใครเห็นก็ค่อนขอด...แต่ภิกษุนั่น มากด้วยฤทธานุภาพ สมาบัติที่ไม่เคยเข้า เธอก็เข้าได้ไม่ยาก เธอคือพระอรหันต์

แล้วตรัสสอนภิกษุเหล่านั้นด้วยพระคาถา ความว่า

"สัตว์ทั้งหลาย ทั้งหงส์ ทั้งนกกะเรียน ทั้งนกยูง ทั้งช้าง ทั้งฟาน(ปสฏมิคา) ล้วนแต่กลัวราชสีห์ ไม่ได้วัดกันที่รูปร่าง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน เป็นเด็กหนุ่มแต่มีปัญญา เขาก็ยิ่งใหญ่ในหมู่มนุษย์นั้น ไม่เหมือนคนโง่ ที่เอาร่างกายเป็นประมาณ"

(พระลกุณฏกะ ภัททิยะ เป็นภิกษุรูปเดียวกับที่พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ชอบหยอกล้อเล่นหัวกับท่าน เพราะเห็นตัวเล็กเตี้ยแคระ อรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ได้เล่าถึงอดีตชาติของท่านไว้ด้วย)

วิสาขสูตร

ไม่พูด คนก็ไม่รู้ว่าเป็นบัณฑิต

(706-708) วันหนึ่งขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ กูฏาคารศาลา ป่ามหาวันกรุงเวสาลี พระวิสาขะ ปัญจาลบุตรแสดงธรรมให้ภิกษุทั้งหลายฟังที่หอฉัน เป็นที่เข้าใจดื่มด่ำด้วยถ้อยคำไพเราะงดงาม เข้าใจง่าย และไม่ข้องแวะกับเรื่องเวียนว่ายตายเกิด (วัฏฏะ)

พระพุทธองค์เสด็จออกจากที่ประทับหลีกเร้นไปประทับที่นั่น ทรงเอ่ยถามภิกษุทั้งหลายว่า ใครแสดงธรรมเป็นที่พออกพอใจกันในวันนี้ เมื่อทรงสดับว่าเป็นพระวิสาขะ ปัญจาลบุตร จึงมีพระดำรัสเป็นพระคาถา ความว่า

คนที่ไม่พูด ใครๆ ก็ไม่รู้จักว่าเป็นพาลหรือบัณฑิต เมื่อได้ฟังเขาแสดงอมตบท ก็จึงรู้(ว่าเป็นใคร) บุคคลพึงบอกชี้ พึงเปิดเผยธรรม พึงชูธงของฤๅษี(พระพุทธเจ้า) ฤๅษีทั้งหลายมีสุภาษิตเป็นธง ธรรมนั่นแลคือธงของพวกฤๅษี

นันทสูตร

พระนันทะถือธุดงค์ก่อนสำเร็จอรหันต์

(709-712) วันหนึ่ง ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พระนันทะ ผู้เป็นโอรสของพระน้านาง(มาตุจฉาปุตโต)ในพระพุทธองค์ ครองจีวรที่ซักอย่างดี แต้มดวงตา ถือบาตรใสวาวเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ณ ที่ประทับ พระพุทธองค์ตรัสกะท่านว่า

ห่มจีวร แต้มตา ถือบาตรอย่างนั้น ไม่เหมาะสำหรับผู้ออกบวชด้วยศรัทธา เธอควรจะถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และไม่ควรเยื่อใยในกามทั้งหลาย

ตรัสเป็นพระคาถาอีกว่า เมื่อไรจะได้เห็นนันทะถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ฉันอาหารสำรวม ไม่เยื่อใยในกามทั้งหลาย

ต่อมา พระนันทะได้ถืออยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และเป็นผู้ไม่เยื่อใยในกามทั้งหลาย

(อรรถกถากล่าวว่า พระนันทะได้สำเร็จอรหันต์หลังจากรับพระโอวาทครั้งนี้ 2-3 วัน)

ติสสสูตร

ทรงสอนภิกษุให้เป็นผู้อดทน

(713-715) วันหนึ่งที่วัดเชตวัน พระติสสะ ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอาในพระพุทธองค์ ร้องไห้น้ำตาไหลพรากเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ยังที่ประทับ พระพุทธองค์ตรัสถามว่าร้องไห้ด้วยเรื่องอะไร พระติสสะกราบทูลว่า ร้องไห้เพราะถูกพวกภิกษุรุมด่าว่าให้เจ็บใจ

พระพุทธองค์ตรัสว่า เธอว่าเขาได้ แต่เธอทนคำเขาว่าไม่ได้เป็นการไม่สมควรแก่ผู้ออกบวชด้วยศรัทธา แต่ถ้าเธอว่าเขาด้วยอดทนต่อถ้อยคำได้ด้วย จึงจะควร

ทรงพร่ำสอนพระติสสะด้วยพระคาถาอีกว่า โกรธทำไม

หนอ อย่าโกรธเลยติสสะ! ความไม่โกรธเป็นเรื่องดีสำหรับเธอแท้จริง บุคคลประพฤติพรหมจรรย์ก็เพื่อกำจัดความโกรธ ความถือตัว (มานะ) และความลบหลู่ (มักขะ)

(อรรถกถาเล่าเรื่องพระติสสะว่า เมื่อบวชเข้ามาแล้ว ก็ยังถือตัวว่าเป็นกษัตริย์ เป็นอนุชาของพระพุทธองค์ มีอาการแข้งกระด้างต่อพระเถระ จึงถูกรุมด่าว่าให้เจ็บใจ)

เถรนามสูตร

วิธีปลีกตนอยู่คนเดียวของภิกษุ

(716-721) ที่วัดเวฬุวัน มีภิกษุรูปหนึ่งชื่อ เถระ มีปกติอยู่ผู้เดียว สรรเสริญการอยู่ผู้เดียว ไม่ว่าจะไปบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาต นั่งอยู่ในที่ลับ หรือเดินจงกรม ท่านก็ทำอยู่เพียงลำพัง พระพุทธองค์ทรงทราบจากคำทูลรายงานของพวกภิกษุ จึงรับสั่งให้หาท่านเข้าเฝ้า ทรงถามท่านเถระว่า การนิยมอยู่ผู้เดียวนั้นทำอย่างไร? เมื่อท่านเถระกราบทูลตามความเป็นจริง พระพุทธองค์ทรงแนะนำว่า การอยู่คนเดียวนั้นเป็นเรื่องที่ทำได้ แต่ต้องรู้ว่าอยู่คนเดียวอย่างไรจึงจะสมบูรณ์แบบ นั่นคือให้ละวางสิ่งที่เป็นอดีตและสิ่งที่เป็นอนาคต ให้กำจัดฉันทราคะ(ความติดใจเพลิน)ในชีวิตปัจจุบันอย่างสิ้นเชิง

ทรงแนะนำท่านเถระด้วยพระคาถาอีกว่า คนผู้ครอบงำขันธ์ อายตนะ ธาตุ และภพ 3 ได้ทั้งหมด รู้ทุกข์ทุกอย่าง มีปัญญาดี ไม่เลอะเทอะในสรรพสิ่ง ละวางสิ่งทั้งปวงเสียได้ มีจิตหลุดพ้น

เพราะตัณหาดับสิ้น นั่นแหละเรียกได้ว่าผู้มีปกติปลีกอยู่ผู้เดียว (เอกวิหารี)

กัปปินสูตร

ลักษณะพิเศษของพระมหากัปปินะ

(722-724) วันหนึ่ง พระมหากัปปินะเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่วัดเชตวัน เมื่อทอดพระเนตรเห็นแต่ไกล พระพุทธองค์ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า เห็นไหมนั่น ภิกษุที่กำลังมา ร่างขาวโปร่ง(ตนุกำ) จมูกโด่ง(ตุงฺคนาสิกำ) เธอมากด้วยฤทธิ์ มากด้วยอานุภาพ แต่ไม่เก่งในการเข้าสมาบัติที่ไม่เคยเข้า เธอเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง

แล้วตรัสสอนภิกษุเหล่านั้นด้วยพระคาถาว่า

"ในผองชนที่ถือกันเรื่องโคตร กษัตริย์เป็นเลิศในหมู่เทวดาและมนุษย์ ผู้พรั่งพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ ล้ำเลิศสุด (ยิ่งกว่านั้น)

"ดวงอาทิตย์แผดแสงจ้าดอนกลางวัน ดวงจันทร์สว่างนวลตอนกลางคืน กษัตริย์ผูกสอดเครื่องรบ งามสง่า พราหมณ์ผู้เพียรเพ่งย่อมเรืองรอง ส่วนพระพุทธเจ้าย่อมโรจน์รุ่งด้วยเดชานุภาพทุกทิวาราตรีกาล"

(ตามพระสูตรนี้ กล่าวถึงแต่เพียงลักษณะพิเศษของพระมหากัปปินะดังกล่าว แต่ในอรรถกถาได้เล่าเพิ่มเติมว่า ท่านเป็นพระเถระรูปหนึ่งในจำนวนพระมหาสาวก 80 รูป(อสีติมหาสาวก)

[illegible] ท่านเป็นพระเจ้าแผ่นดินครองกุกกุฏวดีนคร เหนือ [illegible] ทรงสดับข่าวจากพ่อค้าชาวสาวัตถีว่าพระ [illegible] จึงสละราชสมบัติออกผนวช พระ [illegible] อุปสมบท(เอหิภิกขุอุปสัมปทา)แก่ท่านที่ลุ่มน้ำ [illegible] ครั้นนั้น พระอัครมเหสี [illegible] ประมาณ 1,000 คนพร้อมภรรยาได้ตามเสด็จ [illegible] อำมาตย์ทุกคนได้สำเร็จอรหันต์พร้อมกับพระ [illegible] แล้วจึงทูลขอบรรพชาอุปสมบท ส่วนพระอัครมเหสี [illegible] ของอำมาตย์เหล่านั้น ได้บรรลุธรรมเป็นโสดาบัน ก่อน [illegible] จักเสด็จทรงมอบหมายให้ภิกษุณีอุบลวัณณารับไป [illegible]

สหายสูตร

(725-727) พระสูตรนี้กล่าวถึงภิกษุ 2 รูปเพื่อนกัน ซึ่ง [illegible] ของพระมหากัปปินะ พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ [illegible] ทั้งสองรู้จักที่วัดเชตวัน ท่านทั้งสองมีคุณสมบัติทางธรรม [illegible] กับพระมหากัปปินะ

พระพุทธองค์ตรัสถึงท่านด้วยพระคาถาอีกว่า ท่านทั้งสองเป็นเพื่อนกัน ได้บรรลุธรรม(เป็นพระอรหันต์)เท่าเทียมกัน โดยการแนะนำพร่ำสอนของพระมหากัปปินะ

สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค

สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค อยู่ในพระไตรปิฎก(บาลี) เล่ม 17 แบ่งเป็นหมวดใหญ่ที่เรียกว่าสังยุตต์ จำนวน 13 สังยุตต์ คือ 1. ขันธสังยุตต์(ว่าด้วยขันธ์ 5) 2. ราธสังยุตต์(ว่าด้วยคำสอนที่ประทานแก่พระราธะ) 3. ทิฏฐิสังยุตต์(ว่าทิฐิอันเนื่องด้วยขันธ์ 5) 4. โอกกันตสังยุตต์(ว่าด้วยการข้ามพ้นภูมิชั้นต่ำหรือภูมิปุถุชน) 5. อุปปาทสังยุตต์ (ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งทุกข์) 6. กิเลสสังยุตต์(ว่าด้วยกิเลส) 7. สาริปุตตสังยุตต์(ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับพระสาริบุตร) 8. นาคสังยุตต์ (ว่าด้วยเรื่องนาค-งูใหญ่) 9. สุปัณณสังยุตต์(ว่าด้วยเรื่องครุฑ-สัตว์ประเภทนก) 10. คันธัพพกายสังยุตต์(ว่าด้วยเรื่องเทวดาประเภทคนธรรพ์) 11. วลาหกสังยุตต์ (ว่าด้วยเรื่องเทวดาในอากาศประเภทต่างๆ) 12. วัจฉโคตตสังยุตต์(ว่าด้วยปริพาชกชื่อวัจฉโคตต์) 13. สมาธิสังยุตต์ (ว่าด้วยสมาธิ)

พระสูตรในสังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค ทั้ง 13 สังยุตต์นี้ มีทั้งสิ้น 336 พระสูตร(บางพระสูตรในจำนวนนี้ ซอยเป็น

หลายพระสูตรตามจำนวนธรรม)

เนื่องจากสังยุตตนิกายมีความยาวถึง 5 เล่มพระไตรปิฎก (บาลี) คือจากเล่ม 15 ถึงเล่ม 19 เนื้อหาเท่าที่จัดทำมาแล้ว ค่อนข้างจะเก็บรายละเอียดไว้มาก เพื่อให้เห็นลักษณะเฉพาะของสังยุตตนิกาย ต่อไปนี้จะพยายามสรุปใจความให้ย่อสั้นเข้าอีก แต่ก็จะคงอรรถรสของพุทธธรรมจากพระโอษฐ์ไว้เช่นเคย เฉพาะสถานที่เกิดของแต่ละพระสูตร จะระบุแต่ชื่อไว้ ขอให้ทราบว่าขณะเกิดเรื่องราวในพระสูตรนั้นๆ พระพุทธองค์ได้ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ในพระบาลี บางพระสูตรระบุแต่เพียงว่า สาวัตถี ก็ขอให้เข้าใจว่าน่าจะหมายถึงวัดเชตวันไว้ก่อน

ขันธสังยุตต์

ขันธสังยุตต์(ว่าด้วยขันธ์ 5) แบ่งเป็น 3 ปัณณาสก์ คือ มูลปัณณาสก์ 52 พระสูตร มัชฌิมปัณณาสก์ 50 พระสูตร และ จุลปัณณาสก์ 57 พระสูตร รวมเป็น 159 พระสูตร

ขันธสังยุตต์ (มูลปัณณาสก์)
นกุลปิตุวรรค
นกุลปิตุสูตร

วิธีคิดแยกกายออกจากจิต

(1-5) เภสกฬาวันมิคทายวัน เมืองสุงสุมารคิระ : คฤหบดีคนหนึ่ง ชื่อนกุลปิตา(บิดาของนกุล) กราบทูลพระพุทธองค์ถึงสภาพร่างกายของตนที่แก่เฒ่าเจ็บป่วยทรมาน ขอได้ทรงแสดงธรรมโปรด เพื่อให้ตนได้รับประโยชน์สุขสืบไป พระพุทธองค์มีพระดำรัสว่า

"ใช่แล้วคฤหบดี! กายนี้ระทดระทวยเป็นฟองไข่ หุ้มไว้ด้วยเปลือกนอก ผู้บริหารกายรู้ดีว่าจะไม่มีโรคก็ชั่วครู่ยาม ไม่มีอย่างอื่นนอกจากความอ่อนแอ ฉะนั้นขอให้ฝึกนึกคิดว่า เมื่อกายเรากระสับกระส่าย จิตของเราต้องไม่กระสับกระส่าย"

คฤหบดีเป็นสุขใจยิ่งที่ได้ฟังพระดำรัสแนะนำอย่างนั้น ไปหาพระสาริบุตรถูกท่านทักว่าดูสีหน้าแจ่มใสแท้ แสดงว่าได้ฟังธรรมมา เมื่อได้ฟังคำเล่าจากปากคฤหบดี พระสาริบุตรกล่าวขึ้นว่า น่าจะได้ทูลถามถึงเหตุที่ทำให้กายและจิตกระสับกระส่าย และทำอย่างไร คนเราแม้กายจะกระสับกระส่าย แต่จิตก็จะไม่กระสับกระส่ายตาม

คฤหบดีขอให้พระสาริบุตรแสดงธรรมโปรดในเรื่องนี้ พระสาริบุตรยกเรื่องขันธ์ 5 ที่ปุถุชนยึดถือด้วยความเข้าใจผิดให้

ฟังว่า เมื่อบุคคลเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตน ว่าเป็นของตน ก็ยึดมั่นว่า ตนเป็นขันธ์ 5, ขันธ์ 5 เป็นของตน ครั้นขันธ์ 5 แปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ก็เกิดโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส อย่างนี้ได้ชื่อว่า เป็นผู้มีกายกระสับกระส่ายและเป็นผู้มีจิตกระสับกระส่าย ส่วนอริยสาวกไม่ได้ยึดถือขันธ์ 5 อย่างนั้น เมื่อขันธ์ 5 แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไปท่านก็ไม่เกิดโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส เพราะฉะนั้น ถึงแม้กายของอริยสาวกจะกระสับกระส่าย แต่จิตของท่านก็ไม่กระสับกระส่ายตามกาย

(ปุถุชนมีกายและจิตกระสับกระส่าย อริยบุคคลชั้นเสขะจะเรียกว่ามีกายและจิตกระสับกระส่ายก็ไม่ใช่ แต่จะบอกว่ามีจิตไม่กระสับกระส่ายก็ไม่เชิง ส่วนพระอรหันต์ยังมีกายที่กระสับกระส่ายได้อยู่ แต่จิตไม่กระสับกระส่ายเลย ความเห็นผิดว่าขันธ์ 5 เป็นเราเป็นของเรา จัดเป็นสักกายทิฐิ)

เทวทหสูตร

ทรงสอนให้กำจัดฉันทราคะ

(6-8) นิคมเทวทหะของชาวศากยะ แคว้นสักกะ : ภิกษุคณะหนึ่ง(มากรูป)จะออกจาริกไปยังท้องถิ่นทางตะวันตก(ปัจฉาภูมิชนบท) พากันไปกราบทูลลาพระพุทธองค์ มีรับสั่งให้ไปกราบลาพระสารีบุตรก่อน ขณะนั้นพระสารีบุตรนั่งอยู่ในมณฑปหลังคาคลุมด้วยตะไคร่น้ำ(เอลคลาคุฬเพ นิสินฺโน)ไม่ไกลจากที่

ประทับ หลังจากได้ทราบว่า ภิกษุเหล่านั้นไปกราบทูลลาพระพุทธองค์มาแล้ว พระเถระได้ยกเรื่องการตอบปัญหาให้ภิกษุเหล่านั้นเตรียมพร้อมไว้ดังนี้

เมื่อเขาถามว่า พระศาสดาสอนอย่างไร? ให้ตอบว่า พระศาสดาของเราทรงสอนให้กำจัดฉันทราคะ(ความติดใจเพลิน)

เมื่อเขาถามว่า ทรงสอนให้กำจัดฉันทราคะในเรื่องอะไร? ให้ตอบว่า พระศาสดาตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

เมื่อเขาถามว่า ทรงเห็นโทษอะไรจึงตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ? ให้ตอบว่า พระศาสดาทรงเห็นว่า เมื่อบุคคลมีความติดใจ ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความกระวนกระวาย ความทะยานอยากในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อรูปเป็นต้นนั้นแปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ก็จะเกิดโสกะปริเทวะทุกข์...

เมื่อเขาถามอีกว่า ทรงเห็นประโยชน์(อานิสงส์)อะไร จึงตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูปเป็นต้นนั้น? ให้ตอบว่า พระศาสดาทรงเห็นว่า เมื่อบุคคลปราศจากความติดใจ ความพอใจ... ในรูปเป็นต้น โสกะปริเทวะทุกข์...ก็ไม่เกิด

ความแตกต่างระหว่างอกุศลธรรมกับกุศลธรรม

(9-10) พระสาริบุตรให้โอวาทแก่ภิกษุเหล่านั้นอีกว่า ถ้าคนเราเข้าถึงอกุศลธรรมแล้วอยู่สุขสบายในชีวิตปัจจุบัน และตายแล้วหวังสุคติได้ พระพุทธองค์ก็คงไม่สรรเสริญการละอกุศลธรรม

และถ้าคนเราเข้าถึงกุศลธรรมแล้วได้รับความทุกข์ยากลำบากในชีวิตปัจจุบัน ตายไปก็ยังมีทุคติเป็นที่หวัง พระพุทธองค์ก็คงไม่สรรเสริญการเข้าถึงกุศลธรรม...

ปฐมหลิททิกานิสูตร

พระมหากัจจานะอธิบายพุทธวจนะ

(11-24) พระสูตรนี้ไม่ระบุว่าพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ไหน กล่าวถึงพระมหากัจจานะเมื่อคราวพำนักอยู่ที่เหวโกรกชันแห่งหนึ่งใกล้เมืองกุรรฆระแคว้นอวันตี วันหนึ่ง คฤหบดีนามว่าหลิททิกานิ ยกพุทธภาษิตในมาคัณฑิยปัญหา ในอัฏฐกวรรค ที่ว่า

"มุนีละที่อยู่แล้ว สัญจรไร้ที่พัก ไม่ทำความสนิทสนมในบ้าน เป็นผู้ว่างจากกามทั้งหลาย ไม่มุ่งถึงกาลข้างหน้า ไม่ใช้ถ้อยคำแก่งแย่งกับคนอื่น"

เรียนถามพระมหากัจจานะว่า ข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสแต่โดยย่อนี้ มีคำอธิบายอย่างไร?

พระมหากัจจานะอธิบายตามลำดับ ดังนี้

ละที่อยู่ หมายถึงไม่ให้วิญญาณ(จิต) พัวพันกับราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร ด้วยว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร เป็นที่อยู่อาศัยของวิญญาณ(จิต)

สัญจรไร้ที่พัก หมายถึงไม่มีกิเลสซ่านไปแล้วพัวพันกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

ธัมมารมณ์ ด้วยว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ เป็นนิมิต เป็นที่พักแก่กิเลส

ไม่ทำความสนิทสนมในบ้าน หมายถึงไม่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ ไม่พลอยชื่นชมทุกข์โศกกับเขา ไม่ไปขวนขวายช่วยกิจของเขา

เป็นผู้ว่างจากกาม หมายถึงไม่มีความติดใจ ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความกระวนกระวาย ความทะยานอยากในกามทั้งหลาย

ไม่มุ่งถึงกาลข้างหน้า หมายถึงไม่ตั้งความปรารถนาให้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ของตน) เป็นอย่างนั้นอย่างนี้

ไม่ใช้ถ้อยคำแก่งแย่งกับคนอื่น หมายถึงไม่เอาแพ้เอาชนะด้วยการแสดงความเห็นว่าตนเท่านั้นเป็นฝ่ายถูก

ทุติยหลิททิกานสูตร

จิตหลุดพ้นเด็ดขาดคืออย่างไร

(25-26) พระสูตรนี้กล่าวถึงพระมหากัจจานะ ขณะพำนักอยู่ที่เหวโกรกชัน(ที่เดียวกับปฐมหลิททิกานิสูตร) วันหนึ่ง คฤหบดีชื่อหลิททิกานิ ไม่เข้าใจพุทธภาษิตในสักกปัญหาที่ตรัสว่า "สมณ-

พราหมณ์ผู้หลุดพ้นแล้วเพราะสิ้นตัณหา จัดว่าเป็นผู้สำเร็จโดยสิ้นเชิง เป็นผู้ปลอดภัยจากโยคะ(กิเลส)โดยสิ้นเชิง เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์อย่างแท้จริง มีการสิ้นสุดอย่างแท้จริง เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย" ดังนี้ หมายความว่าอย่างไร?

พระมหากัจจานะตอบอธิบายว่า ความพอใจ ความติดใจ ความเพลิดเพลิน ความทะยานอยาก ความยึดมั่นถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นที่ตั้งที่อาศัยของจิต จิตที่หลุดพ้นเพราะสิ้นเพราะคลายความติดใจ (ราคะ) เพราะดับ เพราะสละทิ้งซึ่งความพอใจเป็นต้นเหล่านั้น จัดว่าเป็นจิตหลุดพ้นอย่างสิ้นเชิง

สมาธิสูตร

ความมุ่งหมายของการเจริญสมาธิ

(27-29) เชตวัน : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิ ภิกษุผู้มีจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง รู้ชัดตามความเป็นจริงอย่างไร? (คือ) ย่อมรู้ชัดซึ่งความเกิดและความดับแห่งรูป แห่งเวทนา แห่งสัญญา แห่งสังขาร แห่งวิญญาณ

"ภิกษุทั้งหลาย! อะไรเป็นความเกิดแห่งรูป แห่งเวทนา แห่งสัญญา แห่งสังขาร แห่งวิญญาณ? ภิกษุทั้งหลาย! บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเพลิดเพลิน เพ้อพร่ำถึง ดื่มด่ำอยู่ เขาเพลิดเพลิน เพ้อพร่ำถึง ดื่มด่ำอยู่กับอะไร? เขาเพลิดเพลิน เพ้อ

พร่ำถึง ดื่มด่ำอยู่กับรูป เมื่อเขาเพลิดเพลิน เพ้อพร่ำถึง ดื่มด่ำอยู่กับรูป ความยินดี(นนฺทิ)ก็เกิดขึ้น ความยินดีในรูปนั่นเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานของเขาเป็นปัจจัยจึงมีภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส กองทุกข์ทั้งปวงเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้..."

(กับเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เหมือนกัน ต่อจากนั้น ทรงกล่าวถึงความดับแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม)

ปฏิสัลลานสูตร

ความมุ่งหมายของการปลีกอยู่วิเวก

(30) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ประกอบความเพียรในการหลีกเร้น (ปฏิสลฺลาเน โยคำ-มีกายวิเวกมีกายที่สงัด) ผู้หลีกเร้นย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ความเกิดและความดับแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (เหมือนการมีจิตเป็นสมาธิ)

ปฐมอุปาทานปริตัสสนาสูตร

อุปาทานทำให้จิตหวาดหวั่น

(31-33) สาวัตถี พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่อง

ความหวาดหวั่น(ของจิต)เพราะอุปาทาน(อุปาทานปริตสุสนา) และความไม่หวาดหวั่นเพราะสิ้นอุปาทาน(อนุปาทานอปริตสุสนา) ดังนี้

ความหวาดหวั่นเพราะอุปาทานมีได้สำหรับปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ในธรรมของพระพุทธเจ้า เขาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตัวตน ว่ามีตัวตน ว่าเป็นของตน เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ของเขา แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป วิญญาณก็หมุนไปตามนั้น ความหวาดหวั่นและสิ่งที่เกิดจากความหมุนไปตาม(อกุศลธรรม)นั้น ย่อมครอบงำจิตของเขาได้ เมื่อจิตถูกครอบงำ ปุถุชนนั้นย่อมเกิดความหวาดหวั่น เกิดความลำบากใจ เกิดความห่วงกังวล เกิดความสะดุ้ง เพราะอุปาทาน แล้วตรัสถึงอริยสาวก โดยนัยตรงกันข้าม

ทุติยอุปาทานปริตัสสนาสูตร

ทุกข์เกิดเพราะอุปาทาน

(34-35) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า โสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส เกิดแก่ปุถุชนผู้ไม่ได้เรียนรู้ในธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะไปยึดถือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตัวตน ว่าเป็นเรา ว่าเรามี ว่าเป็นของของเรา เมื่อรูปเป็นต้นนั้นแปรปรวนเป็นอื่นไป ก็ประสบโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส ซึ่งเป็นอาการหวาดหวั่นของจิตอย่างหนึ่ง ส่วนอริยสาวกหาได้เป็นอย่างนั้นไม่

อตีตานาคตปัจจุปันนสูตร

เบญจขันธ์เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

(36-38) สาวัตถี : คำสอนเรื่องเบญจขันธ์ไม่เที่ยง อยู่ในปฐมอตีตานาคตปัจจุปันนสูตร เบญจขันธ์เป็นทุกข์อยู่ในทุติยอตีตานาคตปัจจุปันนสูตร เบญจขันธ์เป็นอนัตตาอยู่ในตติยอตีตานาคตปัจจุปันนสูตร สรุปความว่า พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า ขันธ์ทั้ง 5 นั้น ทั้งที่เป็นอดีตทั้งที่เป็นอนาคตล้วนแต่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา จึงไม่ต้องสงสัยว่าขันธ์ 5 ที่เป็นปัจจุบันจะไม่เป็นอย่างนั้น อริยสาวกเห็นอย่างนี้จึงไม่อาลัยในขันธ์ 5 ที่เป็นอดีต ไม่เพลิดเพลินในขันธ์ 5 ที่เป็นอนาคต ย่อมปฏิบัติเพื่อหายติด เพื่อหมดใคร่ เพื่อดับขันธ์ 5 ที่เป็นปัจจุบัน

จบนกุลปิตุวรรค (รวม 11 พระสูตร)

อนิจจวรรค

อนิจจสูตร-ทุกขสูตร-อนัตตสูตร

คำอธิบายไตรลักษณ์ในขันธ์ 5

๑๑-๔๔) สาวัตถี : ใน 6 พระสูตร คือ **ปฐมอนิจจสูตร ปฐมทุกขสูตร ปฐมอนัตตสูตร ทุติยอนิจจสูตร ทุติยทุกขสูตร ทุติยอนัตตสูตร** พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องขันธ์ ๕ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สรุปได้ดังนี้

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นย่อมเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นสิ่งนั้น นั้นไม่ใช่ตัวตนของเรา

อริยสาวกเห็นตามความเป็นจริงอย่างนี้ด้วยสัมมาปัญญา

ย่อมหายติด หมดใครในขันธ์ 5 เมื่อหายติด หมดใครในขันธ์ 5 จิตก็หลุดพ้น เป็นพระอรหันต์

อนิจจเหตุสูตร-ทุกขเหตุสูตร อนัตตเหตุสูตร

เหตุปัจจัยให้เกิดขันธ์ 5 ก็ไม่เที่ยง

(45-47) สาวัตถี : ใน 3 พระสูตรนี้ พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แม้เหตุปัจจัยให้รูปเกิด ให้เวทนาเกิด ให้สัญญาเกิด ให้สังขารเกิด ให้วิญญาณเกิด ก็ล้วนแต่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เหมือนกัน

อริยสาวกเห็นตามความเป็นจริงอย่างนี้ จึงหายติด หมดใคร่...เป็นพระอรหันต์

อานันทสูตร

นิโรธหมายถึงขันธ์ 5 ดับ

(48) สาวัตถี : พระอานนท์ทูลถามพระพุทธองค์ว่า ความดับเรียกว่านิโรธ ดับอะไรคือนิโรธ?

พระพุทธองค์มีพระดำรัสตอบว่า

"อานนท์! รูปเป็นของไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีอันจะต้องสิ้นไป เสื่อมไป สลายไป ดับไป ความ

ดับแห่งรูปนั้นเรียกว่านิโรธ..."

(ขันธ์ 4 ที่เหลือก็เหมือนกัน สรุปว่า รูปดับคือนิโรธ เวทนาดับคือนิโรธ สัญญาดับคือนิโรธ สังขารดับคือนิโรธ วิญญาณดับคือนิโรธ)

จบอนิจจวรรค (10 พระสูตร)

ภารวรรค

ภารสูตร

อุปาทานขันธ์เป็นภาระของชีวิต

(49-53) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายเรื่องภาระ ผู้แบกภาระ การถือภาระ และการวางภาระ ดังนี้

ภาระ หมายถึงอุปาทานขันธ์ 5 นั่นคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ (ที่บุคคลยึดมั่นถือมั่นด้วยตัณหาและทิฐิ)

ผู้แบกภาระ หมายถึงทุกคนที่เกิดมา

การถือภาระ หมายถึงตัณหา (ความทะยานอยาก) 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ลักษณะของตัณหาคือ 1. โปโนพภวิกา (นำให้เกิดภพใหม่) 2. นันทิราคสหคตา(ประกอบด้วยความติดใจเพลิน) 3. ตัตรตัตราภินันทินี(ยินดีในที่เกิดหรือใน

อารมณ์นั้นๆ)

การวางภาระ หมายถึง ดับตัณหา หลุดพ้นจากตัณหา แล้วตรัสด้วยพระคาถาว่า

"ขันธ์ 5 คือภาระ ผู้แบกภาระคือบุคคล การถือภาระนำมาซึ่งความทุกข์ในโลก การวางภาระเสียได้เป็นสุข เมื่อบุคคลวางภาระหนักได้แล้ว ไม่ถือภาระอื่นอีก ถอนตัณหาทั้งรากเหง้าได้แล้ว เป็นคนหายหิว ดับกิเลสสิ้นเชิง"

(ในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้ ให้ความหมายแก่ตัณหา 3 ไว้ชัดเจนว่า 1. กามตัณหา ได้แก่ ความยินดีอันเป็นไปในกามคุณ 5 2. ภวตัณหา ได้แก่ความยินดีในรูปภพและอรูปภพ ความดิดอยู่ในฌาน ความยินดีที่เกิดพร้อมด้วยสัสสตทิฐิ 3. วิภวตัณหา ความยินดีที่เกิดพร้อมด้วยอุจเฉททิฐิ)

ปริญญาสูตร

กำหนดรู้ขันธ์ 5 คืออย่างไร

(54-55) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องสิ่งที่ควรกำหนดรู้(ปริญเญยยา) และความกำหนดรู้(ปริญญา) ดังนี้

สิ่งที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ความกำหนดรู้ ได้แก่ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ ความสิ้นโมหะ(หมายถึงนิพพาน)

ปริชานสูตร

ไม่กำหนดรู้ขันธ์ 5 ก็สิ้นทุกข์ไม่ได้

(56-57) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อบุคคลไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่หายติด ไม่ละรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ไม่อาจสิ้นทุกข์ได้ เมื่อรู้ยิ่ง กำหนดรู้ หายติด ละรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณได้ จึงสิ้นทุกข์ได้

ฉันทราคสูตร

สำคัญที่ละฉันทราคะในขันธ์ 5

(59-63) สาวัตถี : ใน 3 พระสูตร คือ **ปฐมอัสสาทสูตร ทุติยอัสสาทสูตร และตติยอัสสาทสูตร** พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องคุณและโทษ(ส่วนดี-ส่วนเสีย)ของขันธ์ 5 แก่ภิกษุทั้งหลาย ใจความโดยสรุปคือ ทรงรู้แจ้งว่า ขันธ์ 5 มีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย ส่วนดีคือทำให้เกิดสุขโสมนัส ส่วนเสียคือไม่เที่ยงเป็นทุกข์ แปรปรวนเป็นอื่นได้ การละฉันทราคะในขันธ์ 5 เสียได้เป็นความหลุดพ้นไปจากขันธ์ 5 การที่ทรงรู้แจ้งในส่วนดี-ส่วนเสียและหลุดพ้นจากขันธ์ 5 ได้นี้เอง คือการตรัสรู้ของพระองค์

อภินันทนสูตร

เพลินในขันธ์ 5 ก็หมายถึงเพลินในทุกข์

(64-65) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

ผู้ใดเพลิดเพลินในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ผู้นั้น ชื่อว่าเพลิดเพลินทุกข์ ผู้ใดเพลิดเพลินทุกข์ ผู้นั้นย่อมไม่พ้นไปจากทุกข์(ส่วนผู้ไม่เพลิดเพลินในขันธ์ 5 ตรัสโดยนัยตรงกันข้าม)

อุปปาทสูตร

ขันธ์ 5 เกิด โรคและทุกข์ทั้งหลายก็เกิด

(66-67) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เกิดขึ้น ดำรงอยู่ อุบัติปรากฏอยู่ ทุกข์ก็เกิดขึ้น โรคก็ดำรงอยู่ ชราและมรณะก็ปรากฏ ส่วนความดับ ความสงบระงับ ความไม่ดำรงอยู่แห่งขันธ์ 5 เป็นความดับทุกข์ เป็นความสงบระงับโรค เป็นความดำรงอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

(คำว่าขันธ์ 5 ในที่นี้ หมายถึงแต่ละขันธ์ เมื่อเกิดขึ้น ก็หมายถึงทุกข์เกิด ไม่ใช่ขันธ์ทั้ง 5 เกิดพร้อมกัน ทุกข์จึงเกิด)

อฆมูลสูตร

ขันธ์ 5 คือทุกข์ ตัณหาคือเหตุแห่งทุกข์

(68-69) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย เรื่องทุกข์และเหตุเกิดแห่งทุกข์ ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ทุกข์คืออะไร? ทุกข์คือรูป ทุกข์คือเวทนา ทุกข์คือสัญญา ทุกข์คือสังขาร ทุกข์คือวิญญาณ นี้เรียกว่าทุกข์

"ภิกษุทั้งหลาย! มูลเหตุแห่งทุกข์(อฆมูลำ) คืออะไร? คือ

ตัณหา ซึ่งนำให้เกิดในภพใหม่ ซึ่งประกอบด้วยความรักใคร่ยินดี ซึ่งติดใจเพลินในภพหรืออารมณ์นั้นๆ อันได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา นี้เรียกว่า มูลเหตุแห่งทุกข์"

ปภังคุสูตร

ขันธ์ 5 เป็นสิ่งต้องดับสลาย

(70) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายเรื่องสิ่งดับสลายและสิ่งที่ไม่ดับสลายว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คือสิ่งที่ต้องดับสลาย(ปภงฺคุ) ความดับ ความสงบระงับความดำรงอยู่ไม่ได้แห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คือภาวะที่ไม่ดับสลาย(อปฺปภงฺคุ)

(คำว่า ดับสลายในที่นี้ หมายถึงความไม่เที่ยง ความแปรปรวนเป็นอย่างอื่น)

จบภารวรรค (11 พระสูตร)

นตุมหากวรรค

นตุมหากสูตร

ขันธ์ 5 เป็นสิ่งที่ต้องละ

(71-73) สาวัตถี : ใน 2 พระสูตร คือ **ปฐมนตุมหากสูตร และทุติยนตุมหากสูตร** พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งใดที่ไม่ใช่ของเธอ จงละสิ่งนั้นเสีย สิ่งที่ไม่ใช่ของเธอ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเมื่อละได้แล้ว จักเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตัวเอง

ในปฐมนตุมหากสูตร ทรงถามภิกษุเหล่านั้นว่า การที่คนเอาหญ้า ไม้ กิ่งไม้และใบไม้ในวัดเชตวันนี้ไปเผา พวกเธอคิดว่าเขาเผาพวกเธอหรือ?

ภิกษุทั้งหลาย : มิได้ พระเจ้าข้า

พระพุทธองค์ : เพราะอะไร?

ภิกษุทั้งหลาย : เพราะสิ่งนั้นไม่ใช่ตน ไม่ใช่สิ่งที่นับเนื่องในตนของพวกข้าพระองค์

ตรัสว่า ฉันใดก็ฉันนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่ของพวกเธอ พวกเธอจงละมันเสีย เมื่อละได้แล้วจักเป็นประโยชน์สุขแก่พวกเธอ

ปฐมภิกขุสูตร

คิดถึงสิ่งใดก็ปรุงแต่งสิ่งนั้น

(74-76) สาวัตถี : ภิกษุรูปหนึ่ง ทูลขอให้ทรงแสดงธรรมสั้นๆ เพื่อเป็นแนวปฏิบัติเมื่อปลีกตนอยู่เพียงลำพัง พระพุทธองค์ตรัสแก่เธอว่า

"ภิกษุ! บุคคลครุ่นคิดถึงสิ่งใด เป็นอันนับ(สงฺขํ คจฺฉติ) ด้วยสิ่งนั้น ไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ก็ไม่มีการนับด้วยสิ่งนั้น"

ภิกษุนั้นได้ฟังก็เข้าใจความโดยพลัน ทรงถามว่า เข้าใจว่าอย่างไร? เธอกราบทูลว่า เมื่อบุคคลคิดถึงรูป ก็เอารูปมานับ(บัญญัติ) คิดถึงเวทนาก็เอาเวทนามานับ คิดถึงสัญญาก็เอาสัญญามานับ คิดถึงสังขารก็เอาสังขารมานับ คิดถึงวิญญาณก็เอาวิญญาณมานับ(คำว่านับในที่นี้ หมายถึงปรุงแต่งให้เป็นต่างๆ เช่น น่ารัก น่าเกลียด เป็นต้น) ถ้าไม่มีการคิดถึง ก็ไม่มีการนับ ไม่มีการบัญญัติ

พระพุทธองค์ตรัสรับรองว่าเป็นความเข้าใจที่ถูกต้อง ภิกษุนั้นได้ปลีกตนบำเพ็ญเพียรอยู่ไม่นาน ก็ได้สำเร็จอรหันต์

ทุติยภิกขุสูตร

(77-78) สาวัตถี พระสูตรนี้กล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งทูลขอคำสอนสั้นๆ เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติธรรม(เหมือนในปฐมภิกขุสูตร) พระพุทธองค์ประทานพระโอวาทว่า บุคคลคิดถึงสิ่งใด ย่อมหมกมุ่นสิ่งนั้น หมกมุ่นสิ่งใดก็ปรุงแต่งสิ่งนั้น เมื่อไม่ครุ่นคิดถึงสิ่งใด ก็ไม่มีการหมกมุ่นกับสิ่งนั้น เมื่อไม่หมกมุ่นกับสิ่งนั้น ก็ไม่มีการปรุงแต่ง

(แนวเรื่องเหมือนกับปฐมภิกขุสูตร)

อานันทสูตร

ลักษณะ 3 อย่างของขันธ์ 5

(79-82) สาวัตถี : ใน 2 พระสูตร คือ **ปฐมอานันทสูตร** และ **ทุติยอานันทสูตร** พระพุทธองค์ทรงซักซ้อมความเข้าใจของพระอานนท์เรื่องลักษณะ 3 อย่างของขันธ์ 5 โดยตรัสถามว่า อะไรคือสิ่งที่เกิดขึ้น? อะไรคือสิ่งที่เสื่อมไป? อะไรที่(ปรวนแปร)เป็นอย่างอื่น? พระอานนท์กราบทูลว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ(แต่ละอย่าง) คือสิ่งที่มีลักษณะทั้ง 3 อย่างนั้น และลักษณะทั้ง 3 อย่างนั้นมีอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งในอดีต ทั้งในอนาคต ทั้งในปัจจุบันด้วย

(เบญจขันธ์มีลักษณะ 3 อย่างคือ 1. อุปปาทะ(ความเกิดขึ้น) 2. ชรา (ความแก่, ความปรวนแปรเป็นอื่น) 3. ภังคะ (ความดับ, ความสลาย) คำว่า สังขตะหมายถึงสังขารซึ่งเกิดจาก

ปัจจัย สังขารไม่ใช่ตัวลักษณะ แต่ถ้าไม่ประกอบด้วยลักษณะ ก็ไม่ใช่สังขาร หมายความว่า สังขารปรากฏได้ด้วยลักษณะ เหมือน แม่โคไม่ใช่ตัวลักษณะ แต่ลักษณะนั่นแหละบอกว่าเป็นแม่โค)

อนุธัมมสูตร

ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมคืออย่างไร

(83-86) สาวัตถี : ใน 4 พระสูตร คือ **ปฐมอนุธัมมสูตร ทุติยอนุธัมมสูตร ตติยอนุธัมมสูตร จตุตถอนุธัมมสูตร** พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องธัมมานุธัมมปฏิบัติ

ปฐมอนุธัมมสูตร : ตรัสสอนว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอันเหมาะสม คือ เป็นผู้มากด้วยนิพพิทา(หน่าย, หายดิด)ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ เมื่อมากด้วยนิพพิทา(อย่างนั้น) ย่อมกำหนดรู้(ปริชานาติ)ขันธ์ 5 เมื่อกำหนดรู้ขันธ์ 5 ย่อมหลุดพ้นจากขันธ์ 5 ย่อมหลุดพ้นจากชาติชรามรณะ โสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส รวมเรียกว่าหลุดพ้นจากทุกข์

ทุติยอนุธัมมสูตร : ตรัสสอนว่า ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอันเหมาะสม คือ เป็นผู้พิจารณาเห็น(อนุปสฺสี)

ความไม่เที่ยงในขันธ์ 5 เมื่อพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในขันธ์ 5 ย่อมกำหนดรู้ขันธ์ 5 เมื่อกำหนดรู้ขันธ์ 5 ย่อมหลุดพ้น...

ตติยอนุธัมมสูตร : ตรัสสอนว่า ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอันเหมาะสม คือ เป็นผู้พิจารณาเห็นทุกข์ในขันธ์ 5 เมื่อพิจารณาเห็นทุกข์ในขันธ์ 5 ย่อมกำหนดรู้ขันธ์ 5 เมื่อกำหนดรู้ขันธ์ 5 ย่อมหลุดพ้น...

จตุตถอนุธัมมสูตร : ตรัสสอนว่า ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมมีธรรมอันเหมาะสม คือ เป็นผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในขันธ์ 5 เมื่อพิจารณาเห็นอนัตตาในขันธ์ 5 ย่อมกำหนดรู้ขันธ์ 5 เมื่อกำหนดรู้ขันธ์ 5 ย่อมหลุดพ้น...

(การปฏิบัติในความหมายของ "ธัมมานุธัมมปฏิบัติ" หมายถึงประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องตั้งแต่ต้น คือตั้งแต่ให้ทาน รักษาศีล เจริญสมาธิ ซึ่งจะนำไปสู่มรรคผลนิพพาน(โลกุตรธรรม) ธรรมอันถูกต้องเหมาะสมอย่างนี้ เรียกว่าอนุธรรม คือธรรมคล้อยตามโลกุตรธรรม เพราะฉะนั้น คำว่าธัมมานุธัมมปฏิบัติ จึงหมายถึงการปฏิบัติธรรมถูกหลัก)

จบนตุมหากวรรค (10 พระสูตร)

อัตตทีปวรรค

อัตตทีปสูตร

ตนเป็นที่พึ่งของตนได้อย่างไร

(87-88) เชตวัน : วันหนึ่ง พระพุทธองค์ประทานพระโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลายจงเป็นผู้มีตนเป็นที่พึ่ง(อตฺตทีปา) มีตนเป็นสรณะ(อตฺตสรณา) ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ (อนญฺญสรณา) จงเป็นผู้มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะอยู่เถิด

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อเธอทั้งหลายจะมีตนเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง...ต้องพิจารณาโดยแยบคายว่า โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส มี

กำเนิดมาอย่างไร เกิดมาจากอะไร

"ภิกษุทั้งลาย! ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ มิได้เห็นพระอริยเจ้า...มิได้รับคำแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ ย่อมพิจารณาเห็นรูปว่าเป็นตัวตน เห็นตนมีรูป เห็นรูปในตน เห็นตนในรูป ครั้นรูปนั้นของเขาแปรปรวนไป เป็นอย่างอื่นไป โสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะเหตุที่รูปแปรปรวนและเป็นอื่นไป..."

(ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เหมือนกัน)

ตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อภิกษุรู้ว่า รูปเป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวน มีความจางหาย มีความดับ เห็นตามความเป็นจริงด้วยสัมมาปัญญาว่า รูปเมื่อก่อนและรูปทุกชนิดในเวลานี้ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีอันจะต้องแปรปรวนไป เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมละโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาสได้ เมื่อละโสกะเป็นต้นได้ ก็ไม่หวาดหวั่นใจ เมื่อไม่หวาดหวั่นใจ ย่อมอยู่เป็นสุข ภิกษุมีปกติอยู่เป็นสุข เรียกได้ว่าตทังคนิพพานแล้ว..."

(กับเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เหมือนกัน ตทังคนิพพานเป็นนิพพานเฉพาะกรณี เป็นนิพพานชั่วขณะ เป็นนิพพานเห็นทันตา(ทิฏฐธัมมนิพพาน หรือสันทิฏฐิกนิพพาน) อรรถกถากล่าวว่า ได้แก่ดับ(ทุกข์)สนิทด้วยวิปัสสนานั้น ตนในคำว่า "มีตนเป็นที่พึ่ง" หมายถึงธรรม ทั้งโลกิยธรรมและโลกุตรธรรม โดยความก็คือ มีธรรมเป็นที่พึ่งนั่นเอง)

ปฏิปทาสูตร

เกิดสักกายะ-ดับสักกายะคืออย่างไร

(89-90) สาวัตถี : พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมให้ภิกษุทั้งหลายฟังด้วยเรื่องปฏิปทา(วิธีปฏิบัติ)ให้เกิดกายตน(สักกาย-สมุทัย) และปฏิปทาให้ดับกายตน(สักกายนิโรธ) ดังนี้

ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ในธรรมของพระอริยเจ้า ย่อมพิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตัวตน ว่ามีตัวตน ว่ามีอยู่ในตน ว่าตนมีอยู่ในนั้น การพิจารณาเห็นอย่างนี้ เรียกว่าปฏิปทาทำให้เกิดสักกายะ(สักกายสมุทัย) การพิจารณาเห็นในทางตรงกันข้าม เรียกว่าปฏิปทาทำให้ดับสักกายะ(สักกายนิโรธ)

(สักกายะ-ความยึดถือว่ามีตัวตนในขันธ์ 5 เป็นตัวทุกข์)

อนิจจสูตร

สำคัญที่เห็นความไม่เที่ยงของขันธ์ 5

(91-93) สาวัตถี : ใน 2 พระสูตรคือ **ปฐมอนิจจสูตร** และ **ทุติยอนิจจสูตร** พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องขันธ์ 5 ไม่เที่ยงแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้

ปฐมอนิจจสูตร : ตรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ให้เห็นด้วยสัมมา-

ปัญญาตามความเป็นจริงว่า ขันธ์ 5 นั้นไม่มีตัวตน ไม่ใช่ของของตน เมื่อเห็นด้วยสัมมาปัญญาอย่างนั้น จิตย่อมหมดใคร่(วิราคะ) หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น

ทุติยอนิจจสูตร : ตรัสว่า เมื่อเห็นขันธ์ 5 ด้วยสัมมาปัญญาตามความเป็นจริงว่า รูปเป็นต้นนั้น ไม่มีตัวตน ไม่ใช่ของตน ก็จะไม่มีความเห็นผิดในเรื่องภพในอดีต(ปุพพันตะ) ภพในอนาคต(อปรันตะ) เมื่อไม่มีความเห็นผิดในเรื่องนั้น ความยึดมั่นอย่างแรงกล้า (ถามสา ปรามาโส-ความแรงของทิฐิ ความยึดมั่นของทิฐิ)ก็จะไม่มี เมื่อความยึดมั่นอย่างแรงกล้าไม่มี จิตย่อมหมดใคร่(วิราคะ)ในขันธ์ 5 หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น เพราะ(จิต)ไม่ถือมั่น เพราะหลุดพ้นจิตจึงดำรงมั่น เพราะจิตดำรงมั่นจึงยินดีพร้อม เมื่อยินดีพร้อมจึงไม่หวาดหวั่นใจ เมื่อไม่หวาดหวั่นใจ ย่อมนิพพาน(ดับทุกข์)โดยสิ้นเชิง ประจักษ์แก่ใจตน(เป็นพระอรหันต์) ภิกษุ

นั้นย่อมรู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว...

สมนุปัสสนาสูตร

อวิชชาทำให้เห็นขันธ์ 5 เป็นอัตตา

(94) สาวัตถี พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า พวกสมณะหรือพราหมณ์เมื่อพิจารณาเรื่องตน ก็มีวิธีพิจารณาหลายอย่าง แต่ก็ล้วนพิจารณาเห็นอุปาทานขันธ์ทั้ง 5 หรือขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง พวกที่เป็นปุถุชน ซึ่งมิได้เรียนรู้ในธรรมของพระอริยเจ้า ก็จะพิจารณาเห็นขันธ์ 5 ว่าเป็นตัวตน ว่าเป็นของของตน การพิจารณาเห็นเช่นนี้ เป็นการยึดมั่นถือมั่นว่าเรามีเราเป็น เมื่อเขายึดมั่นถือมั่นเช่นนั้น อินทรีย์ทั้ง 5 คือ จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ก็หย่งลง (ทำหน้าที่ของตัวเอง)

ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! สิ่งที่มีอยู่คือ ใจ(มนะ), ธรรมทั้งหลาย (อารมณ์, สิ่งที่ใจนึกคิดที่เรียกว่าธัมมารมณ์) และอวิชชาธาตุ เมื่อปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ถูกเวทนาซึ่งเกิดจากอวิชชาสัมผัสถูกต้องเข้า ย่อมจะมีความยึดมั่นถือมั่นว่าเราเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เราจักเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ จักเป็นรูปอย่างนี้ จักเป็นอรูปอย่างนี้ จักเป็นสัตว์มีสัญญา(จิตใจ)อย่างนี้ จักเป็นสัตว์ไม่มีสัญญาอย่างนี้ หรือจักเป็นสัตว์มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่อย่างนี้

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อปุถุชนพิจารณาเห็นเช่นนั้น อินทรีย์

5 (มีจักขุนทรีย์เป็นต้น) ก็ยังคงอยู่ ส่วนอริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ย่อมละอวิชชาเสียได้ วิชชาเกิดขึ้นเพราะอวิชชาจางหายไป อริยสาวกนั้นย่อมไม่ยึดมั่นถือมั่นในอินทรีย์เหล่านั้นว่าเราเป็นอย่างนี้ เราจักเป็นอย่างนี้ เราจักไม่เป็นอย่างนี้..."

ปัญจขันธสูตร

ความแตกต่างระหว่างขันธ์กับอุปาทานขันธ์

(95-96) สาวัตถี : พระพุทธองค์ทรงอธิบายเรื่องขันธ์ 5 และอุปาทานขันธ์ 5 แก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ว่าจะเป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นภายในหรือภายนอก ไม่ว่าหยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ไกลหรือใกล้ จัดว่าเป็นรูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ซึ่งได้แก่ขันธ์ 5

"ภิกษุทั้งหลาย! อุปาทานขันธ์ 5 คืออะไร? ภิกษุทั้งหลาย! รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน เป็นภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต อยู่ไกลหรือใกล้ ที่มีอาสวะ(สาสวๆ) ที่บุคคลยึดมั่นถือมั่น(อุปาทานิยๆ) นี้จัดว่าเป็นอุปาทานขันธ์คือรูป..."

(เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เช่นกัน เฉพาะที่มีอาสวะและที่บุคคลยึดมั่นถือมั่นคืออุปาทานขันธ์ คำว่า "มีอาสวะ" หมายถึงเป็นปัจจัยแก่กิเลส เป็นอารมณ์ให้เกิดกิเลส คำว่า "ที่

บุคคลยึดมั่นถือมั่น" หมายถึง เป็นปัจจัยให้เกิดการยึดมั่นถือมั่นขันธ์ 5 ที่ยังเกิดอยู่ในภูมิ 3 (กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ) ล้วนเป็นอุปาทานขันธ์ เพราะยังมีอาสวะและเป็นปัจจัยให้เกิดอาสวะส่วนขันธ์ 5 ของพระอรหันต์ อยู่ในโลกุตรภูมิ ไม่เป็นอุปาทาน-ขันธ์)

โสณสูตร

เห็นขันธ์ 5 เป็นตัวตนจึงถือตน

(97-102) เวฬุวัน : ใน 2 พระสูตร คือ **ปฐมโสณสูตร** และ**ทุติยโสณสูตร** กล่าวถึงบุตรคฤหบดีคนหนึ่งนามว่า โสณะ เข้าเฝ้า ณ ที่ประทับ พระพุทธองค์ตรัสสอนว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่ถือตน ว่าดีกว่าเขา ว่าเสมอเขา หรือว่าเลวกว่าเขา ก็เพราะไม่พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามความเป็นจริง ถ้าพิจารณาเห็นตามความเป็นจริง ก็จะไม่เป็นอย่างนั้น

ทรงตั้งคำถามให้โสณะตอบได้เองว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ล้วนไม่เที่ยง เมื่อไม่เที่ยงก็เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา จึงไม่ควรเห็นว่านั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นตัวตนของเรา อริยสาวกเห็นอย่างนี้ จึงไม่ติดในขันธ์ 5...

ตรัสอีก(ในทุติยโสณสูตร)ว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่ไม่ทราบชัดในขันธ์ 5 ตามแนวอริยสัจ ทรงไม่ยกย่องว่าเป็นสมณะหรือพราหมณ์ที่แท้จริง

นันทิขยสูตร

ระหว่างนันทิกับราคะ

(103-104) สาวัตถี : ใน 2 พระสูตร คือ **ปฐมนันทิขย-สูตร** และ **ทุติยนันทิขยสูตร** พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า การที่ภิกษุเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าไม่เที่ยง เป็นสัมมาทิฐิ เมื่อเกิดสัมมาทิฐิ ย่อมหายติด(นิพฺพิทา) เมื่อไม่มีความเพลิดเพลิน(นนฺทิ) ก็สิ้นความใคร่(ราคะ) เพราะสิ้นความใคร่ จึงไม่มีความเพลิดเพลิน เมื่อไม่มีทั้งความเพลิดเพลินและความใคร่ จิตก็หลุดพ้น เป็นความหลุดพ้นโดยสิ้นเชิง

ตรัสอีก(ในทุติยนันทิขยสูตร)ว่า ให้มีโยนิโสมนสิการในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงตามความเป็นจริง เมื่อทำได้อย่างนั้น ก็จะหายติดในขันธ์ 5 ความใคร่ก็จะสิ้นไปเพราะไม่มีความเพลิดเพลิน เพราะไม่มีความ-ใคร่ ก็ไม่มีความเพลิดเพลิน เมื่อไม่มีทั้งความเพลิดเพลินและความใคร่ จิตก็หลุดพ้น เป็นความหลุดพ้นโดยสิ้นเชิง

จบอัตตทีปวรรค (10 พระสูตร)

ขันธสังยุตต์ (มูลปัณณาสก์) จบบริบูรณ์

ขันธสังยุตต์ (มัชฌิมปัณณาสก์)

อุปายวรรค

อุปายสูตร

อะไรทำให้วิญญาณถือปฏิสนธิ

(105) เชตวัน : ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ความเข้าถึง (อุปาโย-เข้าถึงด้วยตัณหามานะ ทิฐิ) เป็นความไม่หลุดพ้น ความไม่เข้าถึง (อนุปาโย) เป็นความหลุดพ้น

"ภิกษุทั้งหลาย! วิญญาณที่เข้าถึงรูป (ด้วยตัณหา มานะ ทิฐิ) เมื่อดำรงอยู่ก็เป็นอันดำรงอยู่ วิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์

มีรูปเป็นที่ดำรงอยู่ มีความเพลิดเพลิน(นนฺทิ)เป็นที่เข้าไปสัอง-เสพ ก็จะต้องเจริญงอกงามไพบูลย์(วิญญาณที่เข้าถึงเวทนา สัญญา สังขาร อย่างนั้นก็เหมือนกัน จะต้องเจริญงอกงามไพบูลย์)

"ภิกษุทั้งหลาย! เป็นไปไม่ได้ที่จะกล่าวว่า โดยไม่มีรูป เวทนา สัญญา สังขารเลย การมา การไป การจุติ การอุบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์ของวิญญาณ เรียกว่ายังเกิดขึ้นได้

"ภิกษุทั้งหลาย! ถ้าราคะในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ เป็นอันภิกษุละได้แล้ว อารมณ์(คือรูปธาตุเป็นต้นนั้น)ย่อมขาดสูญเพราะละราคะได้ ความดำรงอยู่แห่งวิญญาณย่อมไม่มี วิญญาณอันไม่มีที่ดำรงอยู่ก็ไม่งอกงาม ไม่มีการปรุงแต่ง(อนภิสงฺขํ-ไม่แต่งปฏิสนธิ) เป็นอันหลุดพ้น เพราะวิญญาณหลุดพ้น จึงดำรงมั่น เมื่อดำรงมั่นก็มีความยินดีพร้อม เพราะยินดีพร้อมจึงไม่มีความหวาดหวั่นใจ เมื่อไม่มีความหวาดหวั่นใจ ย่อมดับสนิทประจักษ์แก่ตนเอง(ปจฺจตฺตญฺเญว ปรินิพฺพายติ-เป็นพระอรหันต์) ภิกษุนั้นย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อเป็นอย่างนี้อีกไม่มี"

(อรรถกถากล่าวว่า วิญญาณในพระดำรัสนี้หมายถึง กัมม-วิญญาณ เป็นวิญญาณที่เกิดจากกรรม วิญญาณประเภทนี้แหละถือปฏิสนธิ เป็นวิญญาณในขันธ์ 5 นั่นเอง)

พืชสูตร

วิญญาณเปรียบเหมือนพืช

(106-107) สาวัตถี พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! พืชมี 5 ประเภท คือ 1. พืชงอกจากเหง้า 2. พืชงอกจากลำต้น 3. พืชงอกจากข้อ 4. พืชงอกจากยอด 5. พืชงอกจากเมล็ด

"ภิกษุทั้งหลาย! พืช 5 ประเภทนี้ ไม่ถูกทำลาย ไม่เน่า ไม่ถูกลมแดดทำให้เสีย ยังเพาะขึ้น ถูกเก็บไว้อย่างดี แต่ไม่มีดิน ไม่มีน้ำ จะเจริญงอกงามเติบโตได้หรือไม่?"

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าไม่ได้ ตรัสถามอีกว่า ถ้าพืชเหล่านั้นไม่ถูกทำลาย ไม่เน่า ไม่เสีย และมีดินมีน้ำ จะเจริญงอกงามเติบโตได้หรือไม่? เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าได้ จึงตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เธอทั้งหลายพึงเห็นปัจจัยของวิญญาณ (วิญญาณฐิติ) ทั้ง 4 (คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร) เหมือนปฐวีธาตุ ความดิดใจเพลิน (นันทิราคะ) เหมือนอาโปธาตุ วิญญาณพร้อมด้วยอาหาร(ปัจจัย) เหมือนพืช 5 ประเภท

"ภิกษุทั้งหลาย! วิญญาณที่เข้าถึงรูป เมื่อดำรงอยู่ ก็เป็นอันดำรงอยู่ วิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ดำรงอยู่ มีความเพลิดเพลินเป็นที่เข้าไปส้องเสพ ก็จะต้องถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์...(วิญญาณที่เข้าถึงเวทนา สัญญา สังขาร ก็

เหมือนกัน)

"ภิกษุทั้งหลาย! เป็นไปไม่ได้ที่จะบัญญัติว่า การมา การไป การตาย(จุติ) การเกิด(อุบัติ) หรือความเจริญงอกงามไพบูลย์ของวิญญาณ จะมีขึ้นได้โดยปราศจากรูป เวทนา สัญญา สังขาร

"ภิกษุทั้งหลาย! ถ้าราคะในรูปธาตุ ในเวทนาธาตุ ในสัญญาธาตุ ในสังขารธาตุ ในวิญญาณธาตุ เป็นอันภิกษุละได้แล้ว เพราะละราคะเสียได้ อารมณ์ย่อมขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญาณย่อมไม่มี วิญญาณอันไม่มีที่ตั้งนั้นไม่งอกงาม ไม่ถูกปรุงแต่ง(อนภิสงฺขํ) หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นจึงดำรงมั่น เมื่อดำรงมั่นจึงยินดีพร้อม เมื่อยินดีพร้อมก็ไม่มีความหวาดหวั่น เมื่อไม่หวาดหวั่น ย่อมดับสนิทประจักษ์แก่ตนเอง เธอย่อมทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว..."

(คำว่า วิญญาณฐิติ 4 (จตสฺโส วิญฺญาณฏฺฐิติโย) หมายถึง รูป เวทนา สัญญา สังขาร เป็นอารมณ์ เป็นปัจจัย เป็นที่ตั้งแก่วิญญาณ(กัมมวิญญาณ) เปรียบเหมือนธาตุดินเป็นที่เกิดของพืช นันทิ(ความเพลิดเพลิน)และราคะ(ความใคร่, ความอยาก) เหมือนธาตุน้ำ เป็นยางเหนียวในพืช นันทิราคะก็คือตัณหานั่นเอง)

อุทานสูตร

ปุถุชนกลัวว่าจะไม่ได้เกิด

(108-111) สาวัตถี วันหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงเปล่ง

อุทานว่า เมื่อภิกษุน้อมใจไปว่า ถ้าเราไม่มี ขันธ์ 5 ของเราก็เป็นอันไม่มี กัมมสังขารก็จักไม่มี การปฏิสนธิก็จักไม่มีแก่เรา(เมื่อน้อมนึกดังนี้แล้ว) เธอก็ตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ(โอรัมภาคิยสังโยชน์)ได้

ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามขึ้นว่า การที่ภิกษุน้อมใจไปอย่างนั้นจะตัดสังโยชน์เบื้องต่ำได้อย่างไร?

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ในธรรมของพระอริยเจ้า ย่อมเห็นขันธ์ 5 ว่ามีตัวตน ว่าเป็นของตน ไม่ทราบชัดตามความเป็นจริงว่ามันเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา เป็นของซึ่งปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ทราบชัดว่า ขันธ์ 5 จักต้องมี ส่วนอริยสาวกเห็นตรงกันข้าม คือทราบชัดตามความเป็นจริงของขันธ์ 5 ซึ่งเป็นไปต่างๆ เมื่อน้อมใจไปว่า ถ้าเราไม่มี ขันธ์ 5 ของเราก็เป็นอันไม่มี...เธอจึงตัดสังโยชน์เบื้องต่ำได้

ภิกษุรูปนั้น ทูลถามอีกว่า เมื่อตัดสังโยชน์เบื้องต่ำได้โดยน้อมใจไปอย่างนั้นแล้ว ภิกษุรู้เห็นอย่างไร อาสวะทั้งหลายจึงจะสิ้นเป็นลำดับไป

พระพุทธองค์ตรัสว่า ปุถุชนย่อมหวาดหวั่นในเรื่องที่ไม่ควรหวาดหวั่น คือหวาดหวั่นว่า ถ้าเราไม่มี ขันธ์ของเราก็จะต้องไม่มี กัมมสังขารก็จักไม่มี ปฏิสนธิของเราก็จักไม่มี ส่วนอริยสาวกย่อมไม่หวาดหวั่นในเรื่องที่ไม่ควรหวาดหวั่นอย่างนั้น แต่จะรู้เห็นว่า วิญญาณมีรูป เวทนา สัญญา สังขาร เป็นปัจจัยให้เจริญงอกงามไพบูลย์ เธอละราคะในขันธ์ 5 ได้สิ้น...อาสวะทั้งหลายของเธอย่อมสิ้นไป

ปริวัฏฏสูตร

ทรงตรัสรู้อุปาทานขันธ์ตามแนวอริยสัจ

(112-117) สาวัตถี : พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องอุปาทานขันธ์ 5 ที่ทรงตรัสรู้ว่า ถ้าไม่ทรงรู้ยิ่ง(อพฺภญฺญาสึ) ซึ่งอุปาทานขันธ์ 5 ครบ 4 วงรอบ(ปริวัฏ) ตามความเป็นจริง ก็จะไม่ทรงยืนยันว่าได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยิ่งยวด

4 วงรอบที่ทรงรู้ยิ่งนั้นคือ ทรงรู้ยิ่งซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอะไร ว่าอะไรเป็นความเกิด ว่าอะไรเป็นความดับ ว่าอะไรเป็นวิธีปฏิบัติ(ปฏิปทา)ให้ถึงความดับแห่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

แล้วทรงแจกแจงตามลำดับว่า อุปาทานขันธ์ 5 แต่ละอย่างคืออะไร อะไรคือความเกิด อะไรคือความดับ อะไรคือวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอุปาทานขันธ์เหล่านั้น ดังนี้

รูป ได้แก่มหาภูตรูป 4 และอุปาทายรูป 4 รูปเกิดขึ้นเพราะมีอาหาร(ปัจจัย) รูปดับเพราะอาหารดับ วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งรูป คืออริยมรรคมีองค์ 8

เวทนา ได้แก่เวทนา 6 คือ 1. เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส 2. เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส 3. เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส 4. เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส 5. เวทนาเกิดจากกายสัมผัส 6. เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส เวทนาเกิดเพราะมีผัสสะ ดับก็เพราะไม่มีผัสสะ วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งเวทนา คืออริยมรรคมีองค์ 8

สัญญา ได้แก่สัญญา 6 คือ 1. รูปสัญญา 2. สัททสัญญา 3. คันธสัญญา 4. รสสัญญา 5. โผฏฐัพพสัญญา 6. ธัมมสัญญา สัญญาเกิดขึ้นเพราะมีผัสสะ ดับก็เพราะไม่มีผัสสะ วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสัญญา คืออริยมรรคมีองค์ 8

สังขาร ได้แก่เจตนา(สัญเจตนา) 6 คือ 1. รูปสัญเจตนา 2. สัททสัญเจตนา 3. คันธสัญเจตนา 4. รสสัญเจตนา 5. โผฏฐัพพสัญเจตนา 6. ธัมมสัญเจตนา สังขาร(เจตนา)เกิดขึ้นเพราะมีผัสสะ ดับก็เพราะไม่มีผัสสะ วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสังขาร คืออริยมรรคมีองค์ 8

วิญญาณ ได้แก่วิญญาณ 6 คือ 1. จักขุวิญญาณ 2. โสตวิญญาณ 3. ฆานวิญญาณ 4. ชิวหาวิญญาณ 5. กายวิญญาณ 6. มโนวิญญาณ วิญญาณเกิดขึ้นเพราะนามรูปเกิด ดับก็เพราะนามรูปดับ วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งวิญญาณ คืออริยมรรคมีองค์ 8

ตรัสว่า เมื่อสมณะหรือพราหมณ์รู้ยิ่งซึ่งอุปาทานขันธ์ 5 (แต่ละอย่าง)ครบ 4 วงรอบ(ตามแนวอริยสัจ 4)แล้ว ปฏิบัติเพื่อหายติด(นิพพิทา) เพื่อหมดใคร่(วิราคะ) เพื่อดับอุปาทานขันธ์ ได้ชื่อว่าปฏิบัติดี ผู้ปฏิบัติดีแล้วได้ชื่อว่าหยั่งลงในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะหายติด เพราะหมดใคร่ เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่นในอุปาทานขันธ์ เป็นผู้มีกำลังสามารถเป็นอรหันต์(เกวลิโน) ไม่มีการเวียนมาเกิดอีกต่อไป

สัตตัฏฐานสูตร

ความรู้ 7 ฐานในขันธ์ 5

(118-123) เชตวัน : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องอุดมบุรุษผู้เป็นพระอรหันต์ ซึ่งมีอยู่ 2 ประเภทคือ 1. ผู้มีความรู้ในเรื่องขันธ์ 5 ครบ 7 ฐาน 2. ผู้มีวิธีเพ่งพิจารณา 3 แบบ

ผู้มีความรู้ในเรื่องขันธ์ 5 ครบ 7 ฐาน ได้แก่ รู้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ครบทั้ง 7 ด้านคือ 1. รู้ว่าขันธ์แต่ละอย่างคืออะไร 2. รู้เหตุเกิดของขันธ์ 3. รู้ความดับแห่งขันธ์ 4. รู้วิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งขันธ์ 5. รู้ส่วนดีของขันธ์ 6. รู้ส่วนเสียของขันธ์ 7. รู้อุบายสลัดออกแห่งขันธ์ เมื่อรู้แล้วก็ปฏิบัติเพื่อหายติด เพื่อหมดใคร่ เพื่อดับซึ่งขันธ์นั้นๆ สมณะหรือพราหมณ์ประเภทนี้ จัดว่าได้หยั่งลงในธรรมวินัยนี้ ส่วนสมณะหรือพราหมณ์ผู้รู้ยิ่งซึ่งขันธ์ 5 ครบทั้ง 7 ฐานนั้นแล้ว มีจิตหลุดพ้นเพราะหายติด หมดใคร่ เพราะดับและไม่ถือมั่นขันธ์ 5 ชื่อว่าหลุดพ้นอย่างสิ้นเชิง เป็นพระอรหันต์ ไม่เวียนมาเกิดอีก

3 วิธีในการเพ่งพิจารณาขันธ์ 5

(124) ต่อจากนั้น พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงการเพ่งพิจารณาขันธ์ 5 ว่าทำได้ 3 วิธี คือ 1. เพ่งพิจารณาโดยความเป็นธาตุ 2. เพ่งพิจารณาโดยความเป็นอายตนะ 3. เพ่งพิจารณาตามแนวปฏิจจสมุปบาท

ตรัสว่า ภิกษุผู้มีความรู้ในเรื่องขันธ์ 5 ครบ 7 ฐาน และ

เป็นผู้เพ่งพิจารณาขันธ์ 5 โดยวิธีทั้ง 3 นั้น เรียกได้ว่าอุดมบุรุษ ผู้เสร็จกิจที่ต้องทำ อยู่จบพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้

พุทธสูตร

ความต่างระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระอรหันตสาวก

(125-126) สาวัตถี พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายเรื่องความแตกต่างระหว่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากับพระอรหันต์ประเภทปัญญาวิมุตต์ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว เพราะหายติด หมดใคร่ ดับเสียได้ ไม่ถือมั่นรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ เทวดาและมนุษย์ต่างพากันเรียกว่า สัมมาสัมพุทธะ

"ภิกษุทั้งหลาย! แม้ภิกษุปัญญาวิมุตต์(ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา) ก็เป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะหายติด หมดใคร่ ดับเสียได้ ไม่ถือมั่นรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ เราเรียกว่า พระ(อรหันต์)ปัญญาวิมุตต์

"ภิกษุทั้งหลาย! ในเรื่องนั้น อะไรเป็นความพิเศษ เป็นความยิ่งหย่อน เป็นความแตกต่างระหว่างตถาคตอรหันตสัมพุทธะกับพระปัญญาวิมุตต์?"

เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาให้ประทานคำตอบ พระพุทธองค์ได้ตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ เป็นผู้

ให้กำเนิดหนทาง(มรรค)ที่ยังไม่เกิด เป็นผู้ยังประชุมชนให้รู้จักหนทางที่ยังไม่มีใครรู้จัก เป็นผู้บอกหนทางที่ยังไม่มีใครบอก เป็นผู้รู้ทาง เป็นผู้ชำนาญทาง เป็นผู้ฉลาดในทาง ส่วนสาวกทั้งหลายในบัดนี้ เป็นผู้ดำเนินตามทาง เข้ามาสมทบในภายหลัง นี้คือความพิเศษ คือความยิ่งหย่อน คือความแตกต่างระหว่างตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะกับพระปัญญาวิมุตต์"

ปัญจวัคคิยสูตร

คำสอนที่ทำให้พระปัญจวัคคีย์สำเร็จอรหันต์

(127-130) อิสิปตนมฤคทายวัน : ดราวนั้น พระพุทธองค์ตรัสสอนพระปัญจวัคคีย์ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มิใช่ตัวตน ถ้าเป็นตัวตน ก็จะไม่เป็นไปเพื่ออาพาธ(มีโรคภัยไข้เจ็บ. ทำให้เดือดร้อน) ทั้งยังจะบังคับบัญชาได้ ทรงตั้งคำถามให้พระปัญจวัคคีย์ตอบได้เองว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ล้วนไม่เที่ยง เมื่อไม่เที่ยงก็เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น พึงเห็นด้วยสัมมาปัญญาว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่ออริยสาวกเห็นอย่างนี้ ย่อมหายติด หมดใคร่ในขันธ์ 5 เพราะหมดใคร่จึงหลุดพ้น เกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว...

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสอนัตตลักขณสูตรนี้จบลง พระปัญจวัคคีย์ก็มีจิตหลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือมั่นในขันธ์ 5

(อรรถกถากล่าวว่า การตรัสสอนพระปัญจวัคคีย์ด้วย อนัตตลักขณสูตรนี้มีขึ้นในวันแรม 5 ค่ำ หลังจากทรงแสดง ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรในวันอาสาฬหปุณณมี (วันขึ้น 15 ค่ำเดือน 8) อันอยู่ในช่วงเข้าพรรษาที่ 1)

มหาลิสูตร

กิเลสและความสิ้นกิเลสเกิดขึ้นได้อย่างไร

(131-132) กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน : วันหนึ่ง เจ้าลิจ-ฉวีนามว่ามหาลิกราบทูลถึงคำสอนของปูรณะ กัสสปะ (1 ใน 6 ศาสดา) ที่ว่า ความเศร้าหมองแห่งจิต (กิเลส) ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เมื่อกิเลสจะมีก็มีขึ้นเอง ถ้าจิตจะบริสุทธิ์จากกิเลสก็บริสุทธิ์ขึ้นมาเอง ทูลถามว่า ทรงสอนอย่างไรในเรื่องนี้?

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า เหตุปัจจัยให้เกิดกิเลสมี และเหตุปัจจัยที่ทำให้บริสุทธิ์จากกิเลสก็มี

ทรงกล่าวถึงเหตุปัจจัยให้เกิดกิเลสว่า ถ้ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นทุกข์เพียงอย่างเดียว ไม่มีสุขเสียเลย สัตว์ทั้งหลายก็คงจะไม่มีความรักใคร่(ราคะ) ในรูปเป็นต้นนั้น แต่เพราะรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีสุขอยู่ด้วย มิใช่มีแต่ทุกข์ถ่ายเดียว สัตว์ทั้งหลายจึงรักใคร่ในรูปเป็นต้น เพราะรักใคร่จึงถูกรวบยึดเอาไว้ เมื่อถูกรวบยึด จึงเศร้าหมอง(เป็นกิเลส) จุดนี้แหละเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลส

ในทางตรงกันข้าม รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ก็มิใช่ว่ามีสุขแต่อย่างเดียว แต่มีทุกข์ด้วย สัตว์ทั้งหลายจึงมีการหายติด(นิพพิทา)ในรูปเป็นต้น เมื่อหายติดก็หมดใคร่ เพราะหมดใคร่จึงมีจิตหมดจด จุดนี้แหละเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้จิตบริสุทธิ์จากกิเลส

อาทิตตสูตร

ขันธ์ 5 ร้อนอยู่ด้วยทุกข์

(133) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ร้อนนัก(อาทิตฺตา) อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ เมื่อเห็นอย่างนี้จึงหายติดในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อหายติดก็หมดใคร่ เพราะหมดใคร่ย่อมหลุดพ้น...

(คำว่าร้อนในที่นี้ หมายถึงร้อนด้วยไฟ 11 กอง มีชรามรณะ เป็นต้น)

นิรุตติปถสูตร

ภาษาเป็นสิ่งจำเป็นแม้ในทางธรรม

(134-137) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ควรลองทั้ง 3 คือ ควรลองแห่งภาษา(นิรุตฺติปถา) นาม และบัญญัติ ทิ้งไม่ได้ และไม่เคยถูกทิ้ง ไม่ว่าปัจจุบันหรืออนาคตก็ทิ้งไม่ได้

ครรลองทั้ง 3 นั้นคือ

- ครรลองแห่งภาษา ทำหน้าที่นับรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ผ่านไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว ว่าได้มีมาแล้ว
- ครรลองแห่งนาม ทำหน้าที่ระบุชื่อของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นรูป(เป็นต้น) ที่ได้มีมาแล้ว
- ครรลองแห่งบัญญัติ ทำหน้าที่บอกว่า รูป เป็นต้นนั้น ได้มีมาแล้ว ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่หรือจักมี

(สรุปว่า จะรู้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอะไร ต้องใช้วิธีการทางภาษาสื่อให้รู้ คำว่า ภาษา นาม และ บัญญัติ ใช้แทนกันได้ คือเป็นเรื่องของการใช้ภาษา)

พระพุทธองค์ตรัสอีกว่า แม้พวกวัสสโคตรและพวกภัญญโคตรชาวอุกกลชนบท ซึ่งถือลัทธิปฏิเสธเหตุ เชื่อว่าบุญบาปที่ทำไปแล้วสักแต่ว่าทำ ทานที่ให้แล้วก็ไม่มีผล แต่พวกเขาก็ไม่กล้าคัดค้านครรลองแห่งภาษา นาม และบัญญัติ เพราะกลัวจะถูกโจมตี



อุกกลชนบท

อุกกลชนบท เป็นแคว้นเก่าแก่คู่กับแคว้นกลิงคะ อยู่ไปทางอ่าวเบงกอล(ใต้แคว้นมคธ-แคว้นวังสะ) ภูมิภาคส่วนนี้ ปัจจุบันคือรัฐโอริสสา ในสมัยโบราณ แคว้น

อุกกละอาจจะเป็นพื้นที่ด้านทิศเหนือและด้านทิศตะวันออกของรัฐโอริสสา ส่วนแคว้นกลิงคะได้แก่พื้นที่ทางทิศใต้ของรัฐโอริสสา



สันสกฤตเรียกแคว้นอุกกละว่า อุตกละ เรื่องราวเกี่ยวกับแคว้นนี้ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎกตอนหนึ่งว่า พ่อค้า 2 พี่น้อง คือตปุสสะและภัลลิกะ เดินทางจากอุกกลชนบทไปยังมัชฌิมชนบท คราวนั้นได้ถวายข้าวสัตตุผง-สัตตุก้อนแด่พระพุทธองค์ที่ใต้ต้นราชายตนะ ตำบลอุรุเวลา

สภาพภูมิศาสตร์และคนในภูมิภาคส่วนนี้ ปรากฏอยู่ในบันทึกของสมณะเฮี่ยนจังเมื่อกล่าวถึงแคว้นกลิงคะว่า มีฤดูหว่านพืช ฤดูเก็บเกี่ยวตามปกติ ผลไม้และดอกไม้อุดมสมบูรณ์ยิ่ง มีป่าไม้กว้างไกลหลายร้อยลี้ ชาวท้องถิ่นเป็นคนหยาบคายหัวรุนแรง หนักไปทางมีศรัทธา มีวัดพุทธกว่า 10 แห่ง ถือนิกายมหายาน มีนักบวชลัทธิต่างๆ มากมาย ส่วนใหญ่เป็นพวกนิครนถ์(เชน)

อรรถกถาแห่งนิรุตติปถสูตรนี้กล่าวว่า พวกวัสสโคตรและพวกภัญญโคตร ชาวอุกกละ เป็นพวกมิจฉาทิฐิประเภทอเหตุกวาท อกิริยวาทและนัตถิกวาท (แสดงว่าถือลัทธินิครนถ์ตั้งแต่ยุคนั้นแล้ว)

จบอุปายวรรค (10 พระสูตร)

อรหันตวรรค

อุปาทิยสูตร

หลุดพ้นจากขันธ์ 5 ได้ก็หลุดพ้นจากมาร

(138-139) เชตวัน : ภิกษุรูปหนึ่งเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ทูลขอให้ทรงแนะนำวิธีปฏิบัติธรรมสั้นๆ เพื่อปลีกตนออกไปบำเพ็ญเพียรเพียงลำพัง พระพุทธองค์ประทานพระโอวาทว่า

"ภิกษุ! บุคคลเมื่อถูกตัณหา มานะ ทิฐิยึดไว้ (อุปาทิยมาโน) ก็จะต้องถูกมารผูกมัดไว้ได้ เมื่อไม่ถูกยึด ก็หลุดพ้นจากมาร"

ด้วยพระโอวาทเพียงเท่านี้ ภิกษุนั้นก็กราบทูลว่าเข้าใจชัดแล้ว เมื่อตรัสถามว่าเข้าใจว่าอย่างไร ท่านกราบทูลถึงความเข้าใจของตนว่า เมื่อบุคคลยังยึดถือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอยู่ ก็จะต้องถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดถือจึงหลุดพ้นจากมาร

พระพุทธองค์ตรัสรับรองว่าเป็นความเข้าใจที่ถูกต้องแล้ว และไม่นานภิกษุนั้นก็ได้สำเร็จอรหันต์

มัญญมารสูตร

(140) สาวัตถี : พระสูตรนี้ เนื้อเรื่องเหมือนกับอุปาทิย-สูตร ต่างกันที่ว่า ในพระสูตรนี้ทรงกล่าวถึงบุคคลเมื่อยังมีความสำคัญ(คิดคำนึง)ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอยู่ ก็จะต้องถูกมารผูกมัดไว้ได้

(เมื่อยังมีความสำคัญ ใช้คำว่า มฺญฺญมาโน หมายถึงมีความสำคัญผิดในขันธ์ 5 ด้วยตัณหา มานะ ทิฐิ)

อภินันทมานสูตร

(141) สาวัตถี : พระสูตรนี้เนื้อเรื่องเหมือนกับอุปาทิยสูตร ต่างกันที่ในพระสูตรนี้ทรงกล่าวถึงบุคคลเมื่อยังมัวเพลิดเพลิน (อภินนฺทมาโน)ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอยู่ ก็จะต้องถูกมารผูกมัดไว้ได้

อนิจจสูตร-ทุกขสูตร-อนัตตสูตร

ทรงสอนให้ละความพอใจในขันธ์ 5

(142-144) สาวัตถี : ใน 3 พระสูตรนี้ เนื้อเรื่องเหมือนกับอุปาทิยสูตร ต่างกันที่ว่า ใน 3 พระสูตรนี้ทรงสอนให้

ภิกษุละความพอใจ(ฉนฺโท ปหาตพฺโพ)ในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

(ความพอใจ ซึ่งใช้คำว่าฉันทะ ในที่นี้ เป็นความพอใจที่เกิดจากตัณหา)

อนัตตนิยสูตร

(145) สาวัตถี : พระสูตรนี้เนื้อเรื่องเหมือนกับอุปาทิยสูตร ต่างกันที่ว่าในพระสูตรนี้ทรงสอนภิกษุให้ละความพอใจในสิ่งที่มิใช่ของของตน(อนตฺตนิยํ) ซึ่งได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

รชนิยสัณฐิตสูตร

(146) สาวัตถี : พระสูตรนี้ เนื้อเรื่องเหมือนกับอุปาทิย-สูตร ต่างกันที่ว่า ในพระสูตรนี้ทรงสอนภิกษุให้ละความพอใจในสิ่งที่จูงใจให้รักใคร่(รชนิยสณฺฐิตํ) ซึ่งได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ราธสูตร-สุราธสูตร

ละอหังการ มมังการ และมานะได้อย่างไร

(147-148) สาวัตถี : ราธสูตรกล่าวถึงพระราธะ สุราธสูตรกล่าวถึงพระสุราธะ เนื้อเรื่องเหมือนกัน คือท่านทั้งสองทูลถาม

พระพุทธองค์ว่า รู้เห็นอย่างไรจึงจะไม่มีหังการ(ยึดถือว่าเป็นเรา) มมังการ(ยึดถือว่าเป็นของเรา) มานะ(ความถือตัว) พระพุทธ-องค์ดรัสแนะนำให้พิจารณาเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามความเป็นจริงด้วยสัมมาปัญญาว่านั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (แนวคำสอนเหมือนในราหุลสังยุตต์)

ทั้งพระราธะและพระสุราธะ ต่างได้สำเร็จอรหันต์

จบอรหันตวรรค (10 พระสูตร)

ขัชชนิยวรรค

วิธีพิจารณาขันธ์ 5 ให้เห็นความจริง

5 พระสูตรต่อไปนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน

(149) **อัสสาทสูตร** : ตรัสว่า ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งคุณ โทษ และวิธีสลัดออกแห่งขันธ์ 5 ตรงกันข้ามกับอริยสาวก

(150-151) **สมุทยสูตร (1-2)** : ตรัสว่า ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ ย่อมไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งความเกิด ความดับ คุณ โทษ และวิธีสลัดออกแห่งขันธ์ 5 ตรงกันข้ามกับอริยสาวก

พระอรหันต์ล้ำเลิศกว่าพรหมชั้นสูงสุด

(152) **อรหันตสูตร** (1-2) : ตรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อริยสาวกรู้เห็นตามความเป็นจริง จึงหลุดพ้น และตรัสอีกว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก เหนือกว่าสัตว์พวกสัตตาวาสและภวัคคพรหม (พรหมสถิตในภพสูงสุด)"

(สัตว์พวกสัตตาวาส หมายถึง วิญญาณฐิติ 7 ก็มี คือ 1. มนุษย์ เทพ วินิปาติกะ(เปรต)บางจำพวก ซึ่งมีกายต่างกัน มีสัญญา(จิตใจ)ต่างกัน 2. พรหมผู้เกิดในภูมิปฐมฌาน(มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน) 3. พรหมมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน เช่น พวกอาภัสสรพรหม 4. พรหมมีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่น พรหมสุภกิณหะ 5. พรหมชั้นอากาสานัญจายตนะ 6. พรหมชั้นวิญญาณัญจายตนะ 7. พรหมชั้นอากิญจัญญายตนะ หมายถึงสัตตาวาส 9 ก็มี คือ (1.-2.-3.-4. เหมือนวิญญาณฐิติ 4 พวกแรก) 5. พรหมไม่มีสัญญา ไม่มีเวทนา เช่นพวกอสัญญีสัตว์ (6.-8. ตรงกับวิญญาณฐิติประเภทที่ 5.-7.) 9. พรหมชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ)

สีหสูตร

เทพชั้นไหนก็สะท้านกลัวพระพุทธเจ้า

(155-157) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย

เรื่องพญาราชสีห์เวลาจะออกไปหากินในเวลาเย็น มันจะเหยียดกายมองไปรอบทิศแล้วส่งเสียงคำราม 3 ครั้ง ก่อนจะย่างเท้าไปหาเหยื่อ พวกสัตว์ป่าทุกหมู่เหล่าเมื่อได้ยินเสียงก็จะพากันสะดุ้งกลัวไปทั่ว แม้กระทั่งพระยาช้างของพระราชาอยู่ในพระนครแท้ๆ ก็ยังกลัวรานวิ่งเตลิดคุมไม่อยู่

ทรงเปรียบเทียบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เหมือนกัน เมื่อได้ทรงแสดงธรรมว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คืออะไร เกิดขึ้นอย่างไร ดับอย่างไร พวกเทวดาแม้จะมีอายุยืนนาน มีวรรณะพราวเพริศ มากด้วยความสุขในวิมานสูงส่ง เมื่อได้ฟัง ก็ต้องหวาดสะดุ้ง เกิดความสังเวชใจว่าตนไม่ได้อมตะอยู่นิรันดร์ แต่เข้าใจว่าจะอมตะอยู่นิรันดร์

ตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ตถาคตมีฤทธิ์ยิ่งใหญ่ มีศักดายิ่งใหญ่ มีอานุภาพยิ่งใหญ่กว่าโลกกับทั้งเทวโลกอย่างนี้แล"

(อรรถกถากล่าวว่า บุคคลและสัตว์ที่ไม่มีการตกใจกลัวเสียงคำรามของพญาราชสีห์ คือ 1. ราชสีห์ด้วยกัน 2. ช้างอาชาไนย 3. ม้าอาชาไนย 4. โคอุสภะอาชาไนย 5. บุรุษอาชาไนย 6. พระอรหันต์ ส่วนราชสีห์นั้นมีอยู่ 4 สายพันธุ์ คือ 1. ติณราชสีห์ (สีคล้ายนกพิราบ กินหญ้าเป็นอาหาร) 2. กาฬราชสีห์ (สีดำ กินหญ้าเป็นอาหาร) 3. ไกรสรราชสีห์ (หน้าสีน้ำครั่ง ปลายหางเป็นพู่ที่คอมีขนเป็นพวง กินเนื้อเป็นอาหาร) พญาราชสีห์ที่พระพุทธองค์ตรัสถึง คือไกรสรราชสีห์)

ขัชชนิยสูตร

ความหมายของรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

(158-160) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า มีสมณะหรือพราหมณ์บางพวกที่ระลึกขันธ์ในอดีต(บุพเพนิวาส) ได้เป็นจำนวนมาก เขาระลึกได้ตามลำดับถึงอุปาทานขันธ์ 5 หรือขันธ์ใดขันธ์หนึ่งในจำนวน 5 ขันธ์นั้น คือตามระลึกถึงรูปในอดีต ตามระลึกถึงเวทนาในอดีต ตามระลึกถึงสัญญาในอดีต ตามระลึกถึงสังขารในอดีต ตามระลึกถึงวิญญาณในอดีต ว่าเคยเป็นอย่างนี้ๆ

ทรงแจกแจงความหมายของขันธ์ 5 แต่ละอย่างดังนี้

รูป : เพราะมีการสลายไป(รุปฺปติ) จึงเรียกว่ารูป คือสลายไปเพราะหนาวบ้าง ร้อนบ้าง หิว กระหายบ้าง ถูกสัมผัสแห่งยุง ลม แดด บ้าง

เวทนา : เพราะเสวย(เวทยติ-รู้สึก) จึงเรียกว่าเวทนา คือ เสวยสุขบ้าง เสวยทุกข์บ้าง เสวย(อารมณ์)ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง

สัญญา : เพราะจำได้หมายรู้(สญฺชานาติ) จึงเรียกว่าสัญญา คือจำได้หมายรู้สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว เป็นต้น

สังขาร : เพราะปรุงแต่ง(อภิสงฺขโรนฺติ)สังขตธรรม(สิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย) จึงเรียกว่าสังขาร คือปรุงแต่งรูปว่าเป็นรูป ปรุงแต่งเวทนาว่า

เป็นเวทนา ปรุงแต่งสัญญาว่าเป็นสัญญา ปรุงแต่งสังขารว่าเป็นสังขาร ปรุงแต่งวิญญาณว่าเป็นวิญญาณ

วิญญาณ : เพราะรู้แจ้ง(วิชานาติ) จึงเรียกว่าวิญญาณ คือรู้แจ้งรสเปรี้ยว รสหวาน รสขม เป็นต้น

(อรรถกถากล่าวว่า คำว่าระลึกขันธ์ในอดีต(บุพเพนิวาส) ในที่นี้ ไม่ใช่ระลึกด้วยกำลังของอภิญญา(ไม่ใช่บุพเพนิวาสานุสติซึ่งเป็นญาณของผู้ได้บรรลุอภิญญา) แต่เป็นการระลึกถึงขันธ์ที่ตนเคยมีในอดีตด้วยวิปัสสนา ไม่ใช่ระลึกถึงสัตว์หรือบุคคลใดๆ

สิ่งทั้งหลายมีลักษณะอยู่ 2 อย่างคือ สามัญลักษณะ และปัจจัตตลักษณะ ลักษณะของขันธ์ 5 ตามที่ทรงแจกแจงไว้นี้ เป็นปัจจัตตลักษณะ(ลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละขันธ์) ขันธ์ 5 มีสามัญลักษณะ(ลักษณะร่วมกัน) คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

มีคำอธิบายเกี่ยวกับสามัญลักษณะและขันธ์ 5 แต่ละอย่างในอรรถกถาแห่งพระสูตรนี้น่าศึกษาเพิ่มเติม)

เห็นขันธ์ 5 เป็นอนัตตาจึงดับขันธ์ 5 ได้

(160-164) พระพุทธองค์ตรัสต่อไปว่า อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ย่อมพิจารณาเห็นว่า เวลานี้เราถูกรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ กินอยู่ ในอดีตเราก็ถูกมันกินเหมือนเวลานี้ เมื่อเราชื่นชมรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นอนาคต เราก็จะถูกมันกินเหมือนเวลานี้ เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ ก็จะไม่อาลัยในขันธ์อดีต ไม่ชื่นชมขันธ์อนาคต แต่จะปฏิบัติเพื่อหายติด เพื่อ

หมดใคร่ เพื่อดับขันธ์ปัจจุบัน

เมื่อทรงตั้งคำถามให้ภิกษุเหล่านั้นได้คำตอบเองว่ารูปเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาแล้วได้ตรัสสอนอีกว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! อริยสาวก (ผู้ไม่ยึดถือขันธ์ 5 ว่าเป็นเราว่าเป็นของของเรา)นี้ เรียกได้ว่าไม่ก่อไม่สั่งสม(วัฏฏะ) ย่อมละทิ้งไม่ถือมั่น กระจาย ไม่รวบรวมไว้ ทำให้มอด ไม่ก่อให้ลุกโพลง"

ทรงอธิบายว่า ไม่ก่อ ไม่สั่งสม...ทำให้มอด ไม่ก่อให้ลุกโพลง หมายถึงทำให้รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดับสิ้นไป ผู้ทำได้อย่างนี้คือพระอรหันต์

ตรัสอีกว่า เทวดา อินทร์ พรหม และท้าวปชาบดี ย่อมนมัสการภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นจากขันธ์ 5 ดังกล่าวแล้วจากแดนไกลว่า ท่านคือบุรุษอาชาไนย ท่านคือยอดคน(อุดมบุรุษ) ซึ่งแม้จะไม่รู้จักเป็นส่วนตัว ก็ขอนบไหว้ด้วยเถิด

ปิณโฑลยสูตร

เดินบิณฑบาตไม่ใช่เพียงเพื่อยังชีพ

(165-167) นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ : คราวหนึ่งมีเหตุให้พระพุทธองค์ทรงขับไล่ภิกษุพวกหนึ่ง ตอนเช้าหลังจากเกิดเรื่องนั้น พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ กลับจากเสด็จบิณฑบาตและเสวยเสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปประทับพักผ่อนที่โคนต้นมะตูมหนุ่มในป่ามหาวัน ระหว่างประทับหลีกเร้น

อยู่ ทรงคิดคำนึงถึงเรื่องที่ทรงขับไล่พวกภิกษุว่า พวกเธอ ซึ่งมีภิกษุบวชใหม่อยู่ด้วยไม่เห็นพระองค์คงว้าเหว่ เหมือนลูกโคตัวน้อยไม่เห็นแม่ เหมือนพืชอ่อนขาดน้ำ จิตใจก็จะรวนเร น่าจะได้อนุเคราะห์พวกเธอเหมือนดังเคย

ท้าวสหัมบดีพรหมได้ทราบความในพระทัยของพระพุทธองค์ จึงหายวับจากพรหมโลกมาเข้าเฝ้า กราบทูลว่า ที่ทรงคิดอยู่นั้นเป็นอย่างนั้นจริง ขอได้ทรงอนุเคราะห์ภิกษุสงฆ์เหมือนเคย

เย็นวันนั้น พระพุทธองค์เสด็จออกจากที่พักผ่อนกลับไปยังนิโครธาราม ประทับบนอาสนะ ภิกษุเหล่านั้นทยอยกันเข้าเฝ้าทีละรูปสองรูปด้วยความรู้สึกเกรงกลัว

ทรงแสดงธรรมโปรดพวกเธอว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! การแสวงหาก้อนข้าว(ปิณฺโฑลฺย) เป็นความต่ำทรามของผู้ดำรงชีวิตทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายจะถูกตราหน้าในโลกว่า เป็นคนถือกะลาเที่ยวแสวงหาก้อนข้าว..."

ตรัสสอนต่อไปว่า การบิณฑบาตของภิกษุนั้นมีเหตุผล (ไม่ใช่แค่เพื่อยังชีพ) คนเข้ามาบวชไม่ใช่คนหนีคดีมา ไม่ใช่คนที่โจรปล่อยตัวให้มาบวช ไม่ใช่คนหนีหนี้มา ไม่ใช่เป็นคนมีภัย ไม่ใช่คนขัดสนแร้นแค้น แต่เป็นคนเข้ามาบวชเพราะสำนึกว่าถูกทุกข์ครอบงำ สามารถที่จะทำให้ทุกข์ดับสิ้นไปได้ แทนที่จะมากด้วยความละโมบ มีราคะรุนแรงในกาม...ไม่สำรวมอินทรีย์

"ภิกษุทั้งหลาย! เราถือว่า บุคคลผู้ล้มเหลวจากโภคะในชีวิตคฤหัสถ์ ซ้ำไม่ยังประโยชน์แห่งความเป็นสมณะให้บริบูรณ์ด้วย ไม่ต่างอะไรกับดุ้นฟืนในกองฟอนที่ไฟลุกอยู่สองข้าง ตรง

กลางเปื้อนอุจจาระ จะใช้เป็นฟืนในบ้านก็ไม่ได้ ใช้เป็นฟืนในป่าก็ไม่ได้"

ดับอกุศลวิตกได้ด้วยอนิมิตตสมาธิ

(168) ทรงสอนวิธีละอกุศลวิตก(ความดิดนึกฝ่ายอกุศล) ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! อกุศลวิตกมี 3 อย่าง คือ 1. กามวิตก 2. พยาบาทวิตก 3. วิหิงสาวิตก เมื่อบุคคลมีจิตตั้งมั่นดีแล้วในสติปัฏฐาน 4 หรือเจริญอนิมิตตสมาธิอยู่ อกุศลวิตก 3 อย่างนี้ ย่อมดับไม่เหลือ อนิมิตตสมาธิ ควรอย่างยิ่งที่จะเจริญจนกว่าจะละอกุศลวิตกนี้ได้ อนิมิตตสมาธิที่บุคคลเจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก"

(อนิมิตตสมาธิ แปลว่า สมาธิไม่มีนิมิต คือเพ่งพิจารณาความไม่เที่ยงเป็นต้น เป็น 1 ในสมาธิ 3 ประเภท คือ 1. สุญญตสมาธิ 2. อนิมิตตสมาธิ 3. อัปปณิหิตสมาธิ อรรถกถากล่าวว่า อนิมิตตสมาธิเป็นสมาธิในวิปัสสนา จะเรียกว่าวิปัสสนาสมาธิก็ได้ เป็นสมาธิที่ใช้ประกอบกับวิปัสสนา การเจริญอนิมิตตสมาธิ ทำได้กับสมาธิขั้นต้นๆ คือสมาธิระหว่างอุปจารสมาธิกับอัปปนาสมาธิ อุปจารสมาธิอยู่ในขั้นดับนิวรณ์ได้ เมื่อแน่วนิ่งแนบสนิท (attainment concentration) ก็เป็นอัปปนาสมาธิ ซึ่งเป็นขั้นฌาน)

ขึ้นชื่อว่ายึดถือ มีแต่ให้โทษ

(169) ตรัสต่อไปว่า ทิฐิ (มิจฉาทิฐิ) 2 อย่าง คือ 1. ภวทิฐิ (=สัสสตทิฐิ-เห็นว่าเที่ยงถาวรเป็นนิรันดร์ 2. วิภวทิฐิ (=อุจเฉททิฐิ-เห็นว่าขาดสูญ) อริยสาวกพิจารณาเห็นทิฐิทั้ง 2 นี้ว่า มีไหม สิ่งที่ยึดถือแล้วไม่มีโทษ? ก็ได้ทราบชัดว่า ไม่มีเลย และสิ่งที่ยึดถือนั้นก็คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งทำให้มีภพ (ยึดถือขันธ์ 5 เป็นอุปาทาน) ภพเป็นปัจจัยให้มีชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้มีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส กองทุกข์เกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้

หลังจากนั้น ทรงตั้งคำถามให้ภิกษุตอบในเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จบลงด้วยคำสอนว่า อริยสาวกพิจารณาเห็นอย่างนี้จึงหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์

(อรรถกถากล่าวว่า อนิมิตตสมาธิ ไม่ใช่ช่วยให้ละอกุศลวิตกทั้งสามได้เท่านั้น ยังช่วยให้ละทิฐิทั้งสองนี้ได้ด้วย)

ปาลิเลยยสูตร

รู้เห็นอย่างไร อาสวะจึงจะสิ้นตามลำดับ

(171-173) โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี : วันหนึ่ง หลังจากเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงโกสัมพีในตอนเช้าและเสวยเสร็จแล้ว พระพุทธองค์ทรงเก็บเสนาสนะด้วยพระองค์เอง แล้วทรงถือบาตรและจีวรเสด็จจาริกไปโดยมิได้รับสั่งเรียกพระอุปัฏฐากและมิได้ตรัสสั่งลาภิกษุสงฆ์เลย

เมื่อภิกษุรูปหนึ่งเรียนถามพระอานนท์เรื่องนี้ พระอานนท์กล่าวว่า การเสด็จจาริกไปด้วยอาการอย่างนั้น แสดงว่ามีพระประสงค์จะอยู่เพียงลำพังพระองค์ ไม่สมควรที่ใครๆ จะตามเสด็จ

พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปจนถึงเมืองปาลิเลยยกะ เข้าประทับที่โคนต้นภัททสาละ(ในป่า)ใกล้เมือง จนถึงวันหนึ่ง มีภิกษุหลายรูปเข้าไปปรึกษาพระอานนท์ว่า นานแล้วที่ไม่ได้ฟังธรรมเฉพาะพระพักตร์พระพุทธองค์ พระอานนท์จึงพาภิกษุเหล่านั้นเดินทางไปเข้าเฝ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาเป็นที่ดื่มด่ำใจ

ภิกษุรูปหนึ่ง เกิดความคิดขึ้นในใจว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไรหนอ อาสวะทั้งหลายจึงจะสิ้นไปตามลำดับ? พระพุทธองค์ทรงทราบความคิดนั้นด้วยพระทัยของพระองค์ จึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมที่ทรงแสดงล้วนแต่ทรงเลือกเฟ้นแล้วทั้งสิ้น (วิจยโส เทสิตา) นั่นคือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8 กระนั้นก็ยังมีภิกษุบางรูปครุ่นคิดอยู่ว่า บุคคลรู้เห็นอย่างไร อาสวะทั้งหลายจึงจะสิ้นไปตามลำดับ

สังขารเกิดจากความเห็นผิดในขันธ์ 5

(714-178) ตรัสในเรื่องนี้ว่า ปุถุชนผู้มิได้ศึกษา ย่อมเห็นคล้อยรูปว่าเป็นอัตตา การเห็นคล้อยดังนี้เป็นสังขาร สังขารนั้นเกิดจากตัณหา ซึ่งถูกเวทนาอันเนื่องมาแต่อวิชชาสัมผัส(การ

รับรู้ด้วยอวิชชา)กระทบเอา ด้วยเหตุนี้ สังขารนั้นจึงเป็นของไม่เที่ยง เป็นของปรุงแต่ง(สังขตะ) อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น(ปฏิจจสมุปบัน) แม้ตัณหา เวทนา ผัสสะ อวิชชา ก็ไม่เที่ยง เป็นของปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ อาสวะก็มีแต่จะสิ้นไปตามลำดับ

ตรัสต่อไปว่า

แม้บุคคลจะไม่เห็นคล้อยรูปว่าเป็นอัตตาเลย แต่เห็นคล้อยอัตตาว่ามีรูป...แม้บุคคลจะไม่เห็นคล้อยรูปว่าเป็นอัตตา ไม่เห็นคล้อยอัตตาว่ามีรูป แต่เห็นคล้อยรูปในอัตตา...แม้บุคคลจะไม่เห็นคล้อยรูปว่าเป็นอัตตา ไม่เห็นคล้อยอัตตาว่ามีรูป ไม่เห็นคล้อยรูปในอัตตา แต่เห็นคล้อยอัตตาในรูป การเห็นคล้อยทั้งหมดนี้ล้วนเป็นสังขาร...

(ทรงแจกแจงการเห็นคล้อย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเหมือนการเห็นคล้อยรูป ในทำนองเดียวกัน สรุปว่า ตราบใดที่ยังเห็นคล้อยรูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณว่าเป็นอัตตาเป็นต้น ตราบนั้น การเห็นคล้อยนั้นก็ยังเป็นสังขารซึ่งเกิดจากตัณหา...เห็นคล้อยอย่างนี้ อาสวะไม่สิ้นไปตามลำดับได้)

เห็นว่าโลกเที่ยง-โลกขาดสูญ ก็สิ้นอาสวะไม่ได้

(179-180) ตรัสอีกว่า แม้จะไม่เห็นคล้อยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดังกล่าวแล้วทั้งหมด แต่มีความเห็น(ทิฐิ)ว่า อัตตาและโลกเที่ยงยั่งยืนมั่นคงไม่มีการเปลี่ยนแปลง

ความเห็นว่าเที่ยง(สัสสตทิฐิ)เช่นนั้นก็เป็นสังขารซึ่งเกิดจากตัณหา... และแม้จะไม่เห็นคล้อยดังว่ามาทั้งหมด แต่มีความเห็นว่า ตัวเราไม่มี ของของเราก็ไม่มีโดยสิ้นเชิง และจักไม่มีด้วย ความเห็นว่าขาดสูญ(อุจเฉททิฐิ) เช่นนั้นก็เป็นสังขาร ซึ่งเกิดจากตัณหา...

ลังเลสงสัยอยู่ก็สิ้นอาสวะไม่ได้

(181) สุดท้าย พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า แม้จะไม่เห็นคล้อยรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อย่างนั้นเลย และแม้ว่าจะเป็นผู้ไม่มีสัสสตทิฐิและอุจเฉททิฐิเลยก็ตาม แต่ยังเป็นผู้มีความสงสัย(กงฺขี) เคลือบแคลง(วิจิกิจฺฉี) ไม่แน่ใจ(อนิฏ-ฐงฺคโต)ในสัทธรรม

"ภิกษุทั้งหลาย! ความเป็นผู้มีความสงสัย เคลือบแคลง ไม่แน่ใจในสัทธรรมเช่นนั้น เป็นสังขาร...สังขารนั้นเกิดจากตัณหา ซึ่งเกิดแก่ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ ผู้ซึ่งถูกเวทนาอันเนื่องมาแต่อวิชชาสัมผัสกระทบเอา ด้วยเหตุนี้ สังขารนั้นจึงเป็นของไม่เที่ยง เป็นของปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น แม้ตัณหา...เวทนา...ผัสสะ... อวิชชานั้น ก็ไม่เที่ยง เป็นของปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น เมื่อรู้เห็นอย่างนี้ อาสวะก็จะมีแต่ความสิ้นไปตามลำดับ"

(อรรถกถากล่าวว่า การเสด็จจาริกไปยังปาลิเลยยกะครั้งนี้ เป็นคราวภิกษุชาวโกสัมพีวิวาทบาดหมางกัน)

ปุณณมสูตร

ฉันทราคะคืออุปาทานในขันธ์ 5

(182-192) มิคารมาตุปราสาท วัดบุพพาราม : พระสูตรนี้กล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งทูลถามเรื่องอุปาทานขันธ์ 5 ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่กลางแจ้งใต้แสงจันทร์เพ็ญวันขึ้น 15 ค่ำ ท่ามกลางภิกษุสงฆ์ที่นั่งแวดล้อมอยู่

คำทูลถามและพระดำรัสตอบในเรื่องอุปาทานขันธ์ มีอยู่ในหลายพระสูตรที่ผ่านมาแล้ว ใจความสำคัญคือ ขันธ์ 5 กับอุปาทานขันธ์ 5 เนื่องกันอยู่ จะว่าเป็นอันเดียวกันหรือเป็นคนละอย่างก็ไม่ใช่ ฉันทราคะ(ความรักใคร่ติดใจ) เป็นตัวอุปาทาน

นอกจากเป็นเรื่องของอุปาทานขันธ์แล้ว ในพระสูตรนี้ยังมีพระดำรัสตอบเรื่องเหตุเกิดและความดับสักกายทิฐิ วิธีกำจัดอหังการ มมังการ และมานานุสัย และเรื่องกรรมที่อนัตตาทำแล้วจะให้ผลแก่อัตตาได้อย่างไร ธรรมเหล่านี้มีการกล่าวถึงในเล่มก่อนๆ แล้ว

จบขัชชนิยวรรค (10 พระสูตร)

เถรวรรค

อานันทสูตร

เพราะยึดถือจึงมีตัณหา มานะ ทิฐิ

(193) เชตวัน : วันหนึ่ง พระอานนท์กล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า พระปุณณมันตานิบุตรมีอุปการะมากแก่พวกเราผู้เป็นภิกษุใหม่ ท่านให้โอวาทแก่พวกเราว่า เพราะถือมั่น(อุปาทาย) เราจึงมี (อสฺมิ-หมายถึงเรามี เราเป็น คือมีตัณหา มานะ ทิฐิ) เมื่อไม่ถือมั่น ก็ไม่มีเราไม่เป็นเรา ความถือมั่นนั้นได้แก่ถือมั่นในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เปรียบเหมือนหนุ่มสาวส่องกระจก เมื่อยึดถือก็เห็นเงาหน้า ไม่ยึดถือก็ไม่เห็น...

พระอานนท์กล่าวว่า ด้วยโอวาทของพระปุณณมันตานิบุตรนี้เอง ทำให้ท่านและภิกษุใหม่ด้วยกันได้ตรัสรู้ธรรม(เป็นพระโสดาบัน)

ติสสสูตร

อุปมาหนทางสู่นิพพาน

(194-196) สาวัตถี : วันหนึ่ง พระติสสะ ซึ่งเป็นโอรสของพระปิตุจฉาของพระพุทธองค์บอกพวกภิกษุด้วยกันว่า ท่านรู้สึกท้อแท้ ไม่อยากอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ และเกิดความลังเลในคำสอน เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลรายงานเรื่องนี้ พระพุทธองค์รับสั่งให้หาท่านเข้าเฝ้า เมื่อได้ทรงสดับจากปากของพระติสสะว่าได้พูดอย่างนั้นจริง จึงทรงสอนด้วยวิธีตั้งคำถามให้ท่านตอบตาม

ลำดับ

คำตอบที่ได้คือ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ย่อมเกิดแก่บุคคลผู้ยังไม่หมดความรักใคร่ ความกระหายร้อนร่าน ความทะยานอยากในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่จะไม่เกิดแก่ผู้ปราศจากความรักใคร่...ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณได้เลย อริยสาวกเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นไม่เที่ยง จึงมีจิตหลุดพ้น...เป็นพระอรหันต์

(197) แล้วทรงยกอุปมาว่า มีคน 2 คน คนหนึ่งไม่รู้หนทาง อีกคนหนึ่งรู้หนทาง คนไม่รู้หนทางมาถามคนรู้หนทาง ก็จะได้คำตอบว่า เดินไปเส้นทางนี้สักครู่ ก็จะพบทาง 2 แพร่ง อย่าไปทางซ้าย ให้ไปทางขวา เมื่อไปทางซ้ายจะพบราวป่าทึบ ไปอีกสักพักจะพบทุ่งเลน ไปอีกพักหนึ่งจะพบหนองบึง และไปอีกพักหนึ่งจะพบดินแดนอันรื่นรมย์

อุปมานี้ทรงหมายความว่า คนไม่รู้หนทางได้แก่ปุถุชน คนรู้หนทางหมายถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คำว่าทาง 2 แพร่ง หมายถึงวิจิกิจฉา ทางซ้ายคือมิจฉามรรคมีองค์ 8 มีมิจฉาทิฐิเป็นต้น ทางขวาคืออริยมรรคมีองค์ 8 มีสัมมาทิฐิเป็นต้น ราวป่าทึบหมายถึงอวิชชา ทุ่งเลนหมายถึงกามทั้งหลาย หนองบึงหมายถึงความโกรธแค้น ดินแดนอันรื่นรมย์คือนิพพาน

พระติสสะฟังพระโอวาทดังนี้ด้วยความปลาบปลื้มดื่มด่ำใจ

ยมกสูตร

เห็นว่าพระอรหันต์ตายแล้วสูญ

(198-203) คราวหนึ่ง ขณะพระสาริบุตรพำนักอยู่ที่วัดเชตวัน มีภิกษุรูปหนึ่งชื่อ ยมก เกิดความเห็นชั่วร้ายว่า พระอรหันต์ตายไปแล้วขาดสูญ หายลับไปไม่มีอยู่อีก (อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ น โหนฺติ) พวกภิกษุด้วยกันทราบเข้าได้ตักเตือนว่าเป็นการกล่าวตู่(บิดเบือนคำสอน)พระพุทธองค์ เป็นเรื่องเสียหาย แต่พระยมกก็ยืนยันว่าตนเห็นถูกต้องตามที่ทรงสอน เมื่อตักเตือนไม่ได้ผล พวกภิกษุก็นำความเข้ากราบเรียนพระสาริบุตรให้ช่วยพระยมกไว้

ดอนเย็น พระสาริบุตรออกจากที่พักหลีกเร้นไปหาพระยมกถึงที่อยู่ เมื่อได้ฟังจากปากพระยมกว่ามีความเห็นอย่างนั้นจริง จึงมีการปุจฉา-วิสัชนา ดังนี้

พระสาริบุตร : คุณเข้าใจว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง?

พระยมก : ไม่เที่ยง ขอรับ

พระสาริบุตร : เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง?

พระยมก : ไม่เที่ยงขอรับ

พระสาริบุตร : เมื่อเป็นอย่างนั้น รูป เวทนา สังขาร วิญญาณใดๆ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน...ทั้งหมด พึงเห็นด้วย

สัมมาปัญญาตามที่มันเป็น ว่าไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมหายติด(เกิดนิพพิทา)...คุณเข้าใจว่าอย่างไร คุณเห็นรูปว่าเป็นสัตว์บุคคล(ตถาคต)หรือ?

พระยมก : มิได้ ขอรับ

พระสาริบุตร : คุณเห็นเวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณว่าเป็นสัตว์บุคคลหรือ?

พระยมก : มิได้ ขอรับ

พระสาริบุตร : คุณเข้าใจว่า สัตว์บุคคลมีในรูปหรือ?

พระยมก : มิได้ ขอรับ

พระสาริบุตร : คุณเห็นว่า สัตว์บุคคลเป็นคนละอย่างกับรูปหรือ?

พระยมก : มิได้ ขอรับ

พระสาริบุตร : คุณเห็นว่าสัตว์บุคคลมีในเวทนา...เป็นคนละอย่างกับเวทนา...มีในสัญญา...เป็นคนละอย่างกับสัญญา...มีในสังขาร...เป็นคนละอย่างกับสังขาร...มีในวิญญาณ...เป็นคนละอย่างกับวิญญาณหรือ?

พระยมก : มิได้ ขอรับ

พระสาริบุตร : คุณเข้าใจว่าอย่างไร? คุณเห็นรูป...

เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ว่า
เป็นสัตว์บุคคลหรือ?

พระยมก : มิได้ ขอรับ

พระสารีบุตร : คุณเข้าใจว่าอย่างไร? คุณเห็นว่า สัตว์บุคคลนั้นเป็นสภาวะไม่มีรูป ไม่มีเวทนา ไม่มีสัญญา ไม่มีสังขาร ไม่มีวิญญาณ หรือ?

พระยมก : มิได้ ขอรับ

พระสารีบุตร : คุณยมกเอ๋ย เวลานี้เอง ณ ที่ตรงนี้ คุณยังหาสัตว์บุคคลอันจริงแท้ไม่ได้สมควรหรือที่จะกล่าวอ้างว่า ตนรู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่าพระอรหันต์ตายไปแล้วขาดสูญ หายลับไป ไม่มีอยู่อีก

ในที่สุด พระยมกก็ยอมรับว่าตนมีความเห็นผิดไปแล้ว และได้บรรลุธรรมเพราะได้ฟังธรรมคราวนี้เอง

พระอรหันต์ตายแล้วเป็นอะไร

(204-207) แล้วพระสารีบุตรได้ตั้งคำถามทบทวนความเข้าใจของพระยมกอีกครั้งหนึ่งว่า เมื่อถูกถามว่าพระอรหันต์ตายแล้วเป็นอะไร จะตอบเขาว่าอย่างไร? พระยมกมีคำตอบว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นดับไปแล้ว (นิรุทฺธ) เป็นอัน

คงอยู่ไม่ได้

(หมายความว่า สิ่งที่ดับไปแล้วคือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไม่ใช่สิ่งอื่น ไม่ใช่สัตว์บุคคลอื่นใด)

พระสาริบุตรกล่าวรับรองว่าเป็นคำตอบที่ถูกต้อง แล้วยกอุปมาว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหมือนฆาตกรที่ปุถุชนหลงไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตนของตน เมื่อยึดมั่นถือมั่นก็มีแต่จะทำให้เสื่อมประโยชน์ เป็นทุกข์ไปชั่วกาลนาน ส่วนอริยสาวก ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่งนั้นล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ล้วนมีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นเหมือนฆาตรกรเข้ามาอยู่ในบ้าน

พระยมกกล่าวแสดงความซาบซึ้งในความอนุเคราะห์ของเพื่อนพรหมจรรย์ครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง และท่านได้สำเร็จอรหันต์เพราะฟังธรรมในครั้งนี้

อนุราธสูตร

ตายแล้วเกิดหรือไม่อย่างไร

(208-214) กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน : คราวหนึ่ง พระอนุราธะพำนักอยู่ที่กระท่อม(กุฏิ)ในป่าไม่ไกลจากที่ประทับ พวกปริพาชกเข้าไปสนทนาธรรมกับท่าน ได้กล่าวความตอนหนึ่งว่า พระพุทธองค์เป็นอุดมบุรุษ เป็นบรมบุรุษ ทรงได้บรรลุธรรมสูงสุด คำสอนของพระองค์อยู่ใน 4 เรื่องคือ 1. ตายแล้วเกิดอีก 2. ตายแล้วไม่เกิดอีก 3. ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี 4. ตาย

แล้วจะว่าเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ พระอนุราธะแย้งว่า พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงสอนใน 4 เรื่องนั้น ทำให้พวกปริพาชกเหล่านั้นดูถูกท่านว่าคงเป็นพระใหม่ หรือเป็นพระเถระโง่ๆ องค์หนึ่งเท่านั้น

หลังจากนั้น พระอนุราธะก็มาคิดว่า คำตอบที่ถูกต้องในเรื่องนี้ควรจะเป็นอย่างไรจึงจะไม่ผิดไปจากที่ทรงสอน ท่านได้นำความเข้ากราบทูล เพื่อขอประทานคำตอบจากพระโอษฐ์ พระพุทธองค์ทรงตั้งคำถามให้ท่านตอบ ตั้งแต่ว่า รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง... ตามลำดับ (เหมือนคำถาม-คำตอบระหว่างพระสารีบุตรกับพระยมกในยมกสูตร) ในที่สุดก็ได้มีพระวาจาว่า

"อนุราธะ! โดยแท้จริงแล้ว เธอค้นหาสัตว์บุคคล(ตถาคต) ในขันธ์ 5 เหล่านี้ในปัจจุบันไม่ได้เลย ควรหรือที่ตอบว่า ตถาคต ซึ่งเป็นอุดมบุรุษ บรมบุรุษ บรรลุธรรมที่ยอดเยี่ยม เมื่อจะบัญญัติย่อมบัญญัตินอกเหนือจาก 4 ฐาน คือ 1. ตายแล้วเกิดอีก 2. ตายแล้วไม่เกิดอีก 3. ตายแล้วเกิดอีกก็มีไม่เกิดอีกก็มี 4. ตายแล้วจะว่าเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่?"

เมื่อพระอนุราธะกราบทูลว่า ไม่ควรจะตอบอย่างนั้น จึงตรัสว่าถูกแล้ว เพราะแต่ไหนแต่ไรมาจนถึงทุกวันนี้ ทรงสอนแต่เรื่องทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น

วักกลิสูตร

พระวักกลิอาพาธหนัก

(215-216) เวฬุวัน : คราวนั้น พระวักกลิอาพาธเป็นไข้

หนัก เข้าพำนักอยู่ที่โรงเรือนของนายช่างหม้อ ท่านขอให้พวกภิกษุผู้อยู่ดูแลไปทูลรายงานให้พระพุทธองค์ทรงทราบและให้ทูลนิมนต์เสด็จมาโปรด พระพุทธองค์ได้เสด็จไปเพื่อทรงเยี่ยมท่านถึงที่พำนัก (อรรถกถากล่าวว่า พระวักกลิอาพาธกระทันหันระหว่างเดินทางจะไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ จึงได้แวะอาศัยอยู่ที่โรงเรือนของช่างหม้อในกรุงราชคฤห์)

เมื่อเห็นพระพุทธองค์เสด็จมาแต่ไกล พระวักกลิก็ลุกจากเตียงเพื่อรับเสด็จ แต่ทรงห้ามไว้ แล้วประทับบนอาสนะที่จัดแต่งไว้แล้ว (เป็นธรรมเนียมว่า ภิกษุทั้งหลายมีการปูอาสนะไว้รับเสด็จเป็นปกติทั่วไปอยู่แล้ว) ทรงถามถึงอาการป่วย ซึ่งพระวักกลิได้กราบทูลว่า มีไข้รุนแรง ชีวิตคงไม่รอดแน่แล้ว ทรงถามว่ามีความหงุดหงิดร้อนใจอะไรหรือไม่? พระวักกลิกราบทูลว่ามีมากอยู่ ทรงถามว่า มีเรื่องศีลให้ตำหนิตัวเองได้หรือไม่? กราบทูลว่าไม่มีเลย ทรงถามอีกว่า แล้วมีเรื่องอะไรทำให้หงุดหงิดร้อนใจอยู่?

พระวักกลิกราบทูลว่า นานแล้วยากจะได้เข้าเฝ้า แต่ก็ไม่มีแรงกายพอที่จะไปเข้าเฝ้าได้ พระพุทธองค์ตรัสกะท่านว่า

"อย่าเลย วักกลิ! ร่างกายเปื่อยเน่าที่เธอเห็นนี้จะมีประโยชน์อะไร ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นได้ชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นได้ชื่อว่าเห็นธรรม เป็นความจริง ผู้เห็นธรรมก็ย่อมเห็นเราผู้เห็นเราก็ย่อมเห็นธรรม..."

แล้วทรงตั้งคำถามให้พระวักกลิตอบในเรื่องขันธ์ 5 ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาตามลำดับ ซึ่งท่านก็ทูลตอบด้วยความเห็นที่ถูกต้องทุกประการ จบแล้วจึงเสด็จไปยังภูเขาคิชฌกูฏ

พระวักกลิฆ่าตัวตาย

(217-221) หลังจากพระพุทธองค์เสด็จจากไปไม่นาน พระวักกลิก็ขอให้พระอุปัฏฐากทั้งหลายช่วยอุ้มท่านขึ้นเตียง ให้หามไปยังวิหารกาฬศิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ บอกว่าคนอย่างเราไยจะมาตายในละแวกบ้านได้เล่า

วันนั้นและตลอดทั้งคืน พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ หลังปฐมยาม มีเทวดา 2 องค์เปล่งรัศมีสว่างไสวไปทั่วภูเขาคิชฌกูฏ เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ เทวดาองค์หนึ่งกราบทูลว่า พระวักกลิกำลังตั้งจิตเพื่อความหลุดพ้น เทวดาอีกองค์หนึ่งกราบทูลว่า พระวักกลิหลุดพ้นแล้ว ครั้นกราบทูลดังนี้แล้ว เทวดาทั้งสองก็ทำประทักษิณและหายวับไป

เมื่อได้ทราบว่า ภิกษุทั้งหลายนำพระดำรัสและคำกล่าวของเทวดามาถึงตน พระวักกลิก็ขอให้พวกพระอุปัฏฐากอุ้มท่านลงจากเตียง เพื่อลงมาน้อมรับพระดำรัสที่พื้น(เป็นการแสดงความเคารพ) พอฟังความในพระดำรัสจบลง ท่านก็ฝากถวายบังคมแทบพระยุคลบาทด้วยคำกราบทูลว่า ท่านเองหายแคลงใจแล้วในเรื่องขันธ์ 5 ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ความพอใจรักใคร่ในขันธ์ 5 ไม่มีในตัวท่านแล้ว...และเมื่อภิกษุเหล่านั้นกลับไปแล้ว พระวักกลิได้คว้าหยิบมีด(ศาสตรา)ขึ้นมา(เพื่อฆ่าตัวตาย)

หลังจากพวกภิกษุเข้าทูลรายงานและนำคำกราบบังคมทูลของพระวักกลิถวายแล้ว พระพุทธองค์ทรงพาภิกษุเหล่านั้นไปยังวิหารกาฬศิลา เมื่อเสด็จถึง ได้ทอดพระเนตรเห็นพระวักกลินอน

คอบิดเอียงอยู่ เวลาเดียวกันนั้น มีกลุ่มควันลอยไปทุกทิศทาง ทรงถามภิกษุเหล่านั้นว่าเห็นกลุ่มหมอกควันนั่นหรือไม่? เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าเห็น พระพุทธองค์ตรัสว่า นั่นคือมารใจบาปกำลังเสาะหาวิญญาณของวักกลิ แต่วักกลิไม่มีวิญญาณคงอยู่แล้ว เธอปรินิพพานแล้ว

(ประเด็นที่เป็นปัญหาคือ พระอรหันต์มีการฆ่าตัวตายหรือ? อรรถกถากล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ขณะที่พระวักกลิใช้มีดเชือดที่คอหอยตัวเองนั้น ท่านรู้สึกเจ็บปวด(ยังมีความยึดถือในเวทนาอยู่) จึงทราบว่าตนยังเป็นปุถุชน ฉับพลันนั้นท่านได้ฉวยกรรมฐานเดิมขึ้นพิจารณาในทันที ได้สำเร็จอรหันต์แล้วจึงสิ้นใจ จึงเป็นอันได้คำตอบว่า พระวักกลิฆ่าตัวตายก่อนบรรลุอรหัตตผล

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อตรัสถึงพระวักกลิปรินิพพาน พระพุทธองค์ทรงใช้คำว่า"วักกลิกุลบุตร" แสดงว่า คำว่า"กุลบุตร" เป็นคำแสดงการยกย่องอย่างหนึ่ง

พระวักกลิ ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศทางสัทธาธิมุตต์ หรือสัทธาวิมุตต์(มีจิตหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์ด้วยศรัทธา)

อัสสชิสูตร

สมาธิของพระอรหันต์เสื่อมถอยได้

(222-224) เวฬุวัน : พระสูตรนี้กล่าวถึงพระอัสสชิอาพาธเป็นไข้หนักอยู่ที่กัสสปาราม(อารามที่สร้างไว้โดยกัสสปเศรษฐี) เนื้อเรื่องดำเนินไปเหมือนเมื่อพระวักกลิอาพาธ พระพุทธองค์ได้เสด็จ

ไปเยี่ยมเหมือนกัน ความหงุดหงิดในใจของพระอัสสชิไม่ใช่มาจากเรื่องศีลเหมือนกัน ที่ต่างกันคือ พระอัสสชิกราบทูลว่า ป่วยครั้งก่อนท่านระงับกายสังขาร (กำหนดลมหายใจเป็นสมาธิได้) แต่ป่วยครั้งนี้ ไม่มีสมาธิได้ ทำให้สงสัยว่า ยังไม่เสื่อม(จากมรรคผล)หรือไม่หนอ?

พระพุทธองค์ตรัสกะท่านว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่มีสมาธิเป็นแก่นสาร มีสมาธิเป็นมรรคผล(สามัญญผล) เมื่อได้สมาธิก็จะคิดว่าเราไม่เสื่อมหรือยัง ทรงถามพระอัสสชิในเรื่องขันธ์ 5 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา และตรัสว่า อริยสาวกนั้นไม่ว่าจะได้เสวยสุขเวทนาหรือทุกขเวทนาหรืออทุกขมสุขเวทนา ก็ทราบชัดว่าล้วนเป็นของไม่เที่ยง ไม่น่ายินดีเพลิดเพลิน ไม่ยินดียินร้าย หากเสวยเวทนาที่สุดเพียงกาย(เวทนาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ก็ทราบชัดว่าเสวยเวทนาที่สุดเพียงกาย หากเสวยเวทนาที่สุดเพียงชีวิต(เวทนาทางใจ) ก็ทราบชัดว่าเสวยเวทนาที่สุดเพียงชีวิต ทราบชัดว่า ก่อนตาย ความเสวยอารมณ์ทั้งมวลในโลกนี้ซึ่งไม่น่ายินดี จักมีความเย็น

ทรงอุปมาว่า เหมือนตะเกียงน้ำมัน ติดอยู่ได้ก็เพราะมีน้ำมันและไส้ ไม่มีเชื้อก็ดับ...

(พระอัสสชิ ถ้าเป็นรูปหนึ่งในกลุ่มพระปัญจวัคคีย์ ก็เป็นพระอรหันต์ แสดงว่าความเจ็บปวดทรมานทางกายสำหรับพระอรหันต์ก็ยังมีผลต่อสมาธิได้ แต่ไม่มีผลต่อจิตที่หลุดพ้นแล้ว)

เขมกสูตร

พระอนาคามีพูดถึงการบรรลุธรรมของตน

(225-230) คราวหนึ่ง ขณะที่พระเถระหลายรูป(ประมาณ 60 รูป)พำนักอยู่ ณ วัดโฆสิตาราม กรุงโกสัมพี พระเขมกะ (ซึ่งเป็นพระอนาคามี) กำลังอาพาธหนักอยู่ที่วัดพทริการาม (อรรถกถากล่าวว่า เป็นวัดเล็กๆ ในป่า ไม่สะดวกที่จะต้อนรับภิกษุจำนวนมาก อยู่ห่างจากวัดโฆสิตารามประมาณ 3 คาวุต)

เย็นวันหนึ่ง พระเถระทั้งหลายมอบหมายให้พระทาสกะไปเยี่ยมไข้พระเขมกะ ทราบว่าป่วยหนัก แต่ก็อยากจะฟังธรรมจากท่าน จึงให้พระทาสกะเที่ยวไปเที่ยวมาอยู่หลายเที่ยว โดยฝากคำถามไปให้ท่านตอบกลับมา

เที่ยวที่หนึ่งถามว่า ท่านเขมกะเห็นคล้อยอุปาทานขันธ์ 5 ว่าเป็นอัตตาหรือเนื่องอยู่กับอัตตาหรือไม่? ได้รับคำตอบว่า ไม่เลย

เที่ยวที่สองถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านเขมกะก็เป็นพระอรหันต์ล่ะสิ? ได้รับคำตอบว่า ท่านไม่มีความเห็นคล้อยอย่างนั้นก็จริง แต่ท่านก็ยังถือติด(อธิคต่)อยู่ในอุปาทานขันธ์ 5 ว่าเรามีอยู่ (อสฺมิ) ทั้งที่ไม่ได้เห็นคล้อยว่าเราเป็นนี้ (อยหมสฺมิ=นี้เป็นเรา)

เที่ยวที่สามถามว่า ที่กล่าวว่า "เรามี" นั้น ท่านว่าอะไรคือ "เรามี" ท่านว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ คือ "เรามี" หรือว่าเรามีนอกเหนือจาก รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ?

ครั้งนี้พระเขมกะบอกกับพระทาสกะผู้นำส่งคำถาม-คำตอบ

ว่า เทียวไปเทียวมาอยู่อย่างนี้จะได้ประโยชน์อะไร แล้วท่านก็หยิบไม้เท้าชวนพระทาสกะไปหาพระเถระเหล่านั้นเสียเลย ท่านตอบคำถามนั้นว่า ท่านมิได้ว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ คือ "เรามี" และก็มิได้ว่าเรามีนอกเหนือจากรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ แต่กระนั้น ท่านก็ยังมีความรู้สึกถือติดอยู่ในอุปาทานขันธ์ 5 ว่า เรามีอยู่ ทั้งที่ไม่ได้เห็นคล้อยไปว่าเราเป็นนี้ เปรียบเหมือนกลิ่นอุบล ปทุม หรือบุณฑริก คนที่กล่าวว่ามันคือกลิ่นของกลีบ หรือว่ากลิ่นของสี หรือว่ากลิ่นของเกสร จะถือว่าพูดถูกไหม? ตอบว่าไม่ถูก จะให้ถูก ต้องพูดว่ากลิ่นดอกต่างหาก พระเขมกะกล่าวว่า ฉันใดก็ฉันนั้น ท่านมิได้พูดว่า รูปเป็นต้นคือ"เรามี" และก็ไม่ได้พูดว่าเรามีอยู่นอกเหนือจากรูปเป็นต้น แต่กระนั้น ท่านก็ยังมีความรู้สึกถือติดอยู่ในอุปาทานขันธ์ 5 ว่าเรามีอยู่ ทั้งๆ ที่ไม่ได้เห็นคล้อยไปว่าเราเป็นนี้ (หรือนี้เป็นเรา)

พระเขมกะกล่าวต่อไปว่า สังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง 5 เป็นสิ่งที่อริยสาวกละได้แล้วก็จริง แต่กระนั้น มานะว่าเรามี ฉันทะ(ตัณหา)ว่าเรามี อนุสัยว่าเรามี ที่ตามคลออยู่(อนุสหคโต-เป็นกิเลสอย่างละเอียด)ในอุปาทานขันธ์ 5 อริยสาวกนั้นก็ยังละไม่ได้

พิจารณาเห็นขันธ์ 5 อย่างไรจึงเป็นพระอรหันต์

พระเขมกะกล่าวอีกว่า

"ต่อเมื่ออริยสาวกนั้น พิจารณาเห็นอยู่เนืองๆ ซึ่งความเกิดขึ้น(สมุทัย) และความเสื่อมสิ้นไป(อัสดง) แห่งอุปาทานขันธ์

ทั้ง 5 ว่า รูปคืออย่างนี้ สมุทัยแห่งรูปคืออย่างนี้ อัสดงแห่งรูปคืออย่างนี้ (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ได้พิจารณาเห็นอย่างนั้น)...มานะว่าเรามี ฉันทะว่าเรามี อนุสัยว่าเรามี ที่ตามคลออยู่ในอุปาทานขันธ์ทั้ง 5 ซึ่งท่านก็ยังถอนไม่ได้นั้น ก็จะถึงซึ่งความขาดถอนไปสิ้น เปรียบเหมือนผ้าที่สกปรกมีรอยเปื้อนจับติด เจ้าของนำไปให้ช่างซักฟอกขยำขยี้ในน้ำด่างขี้เถ้า ในน้ำด่างเกลือ หรือในโคมัย แล้วซักล้างในน้ำสะอาด แม้ว่าผ้านั้นจะสะอาดขาวผ่องแล้วก็จริง แต่กลิ่นน้ำด่างหรือกลิ่นโคมัยที่แทรกติดอยู่ ก็หาหมดสิ้นไปไม่ เมื่อเจ้าของรับคืนผ้านั้นมาก็เอาเก็บเข้าตู้อบกลิ่น กลิ่นด่างหรือกลิ่นโคมัยที่ยังแทรกติดอยู่ ก็จะหายไปได้โดยสิ้นเชิง...(ความที่กล่าวถึงอริยสาวกข้างต้นก็เหมือนกัน)"

พระเถระทั้งหลายได้ฟังธรรมดังนี้แล้ว ก็กล่าวขึ้นว่า พวกตนมิได้คิดจะรบกวนให้พระเขมกะได้รับความลำบากเลย แต่เห็นว่าท่านสามารถอธิบายคำสอนของพระพุทธองค์ให้เป็นที่เข้าใจได้ง่าย

คราวนั้น ทั้งพระเขมกะและพระเถระเหล่านั้นต่างก็มีจิตหลุดพ้นได้ สำเร็จอรหันต์เพราะธรรมเรื่องนี้ (ทั้งผู้แสดงธรรมและผู้ฟังธรรมสามารถบรรลุธรรมไปพร้อมกันได้)

ฉันนสูตร

พระอานนท์กับพระฉันนะ

(231-233) เย็นวันหนึ่ง ขณะที่พระเถระหลายรูปพำนักอยู่

ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พระฉันนะออกจากที่หลีกเร้นถือไม้ขัดบานประตูเข้าไปหาพระเถระในวิหารขอให้ท่านเหล่านั้นบอกสอนธรรมแก่ตน พระเถระทั้งหลายได้สอนท่านด้วยเรื่องขันธ์ 5 ไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา(จงใจข้ามบทว่าขันธ์ 5 เป็นทุกข์) พระฉันนะได้ฟังแล้วก็คิดว่า ตนเองก็เห็นว่าขันธ์ 5 ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา สังขารไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาอย่างนั้น แต่จิตก็ไม่น้อมไปในทางดับกิเลสได้ ใจไม่วายหวนกลับไปยึดถือความมีตัวตนอยู่ ซึ่งไม่ใช่ลักษณะของผู้เห็นธรรม ใครหนอจะแสดงธรรมให้เห็นธรรมได้?

แล้วพระฉันนะก็คิดถึงพระอานนท์ซึ่งพระพุทธองค์ทรงยกย่องว่าสามารถแสดงธรรมแก่เพื่อนพรหมจรรย์ให้เข้าใจธรรมได้เป็นอย่างดี และตนก็คุ้นเคยกับท่านเป็นส่วนตัวด้วย คิดดังนี้แล้ว ท่านก็เก็บเสนาสนะ ถือบาตรจีวรออกเดินทางไปหาพระอานนท์ที่วัดโฆสิตาราม กรุงโกสัมพี เล่าเรื่องที่ตนมีปัญหาในทางธรรมให้พระอานนท์ได้ทราบทั้งหมด

(234) พระอานนท์แสดงความยินดีที่พระฉันนะกลับตัวเลิกเป็นคนดื้อดึงได้ ขอให้ตั้งใจฟังธรรม แล้วจะรู้ธรรมได้แจ่มแจ้ง คำกล่าวของพระอานนท์ ทำให้พระฉันนะเกิดความปลาบปลื้มเป็นกำลัง มีความมั่นใจในตัวเองว่าจะเห็นธรรมได้

ปฏิจจสมุปบาทเป็นคำอธิบายทางสายกลาง

พระอานนท์อ้างพุทธโอวาทที่ประทานแก่พระกัจจานโคตรครั้งหนึ่งโดยตรัสว่า โลกส่วนมากติดอยู่กับทางสุดโต่ง 2 ด้าน คือ

1. ภาวะแห่งความมีอยู่(อตฺถิตา) 2. ภาวะแห่งความไม่มี(นตฺถิตา) เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นแห่งโลกด้วยสัมมาปัญญาตามที่มันเป็น (ก็จะบอกว่า)ภาวะแห่งความไม่มี หาได้มีไม่ เมื่อบุคคลเห็นความดับแห่งโลกด้วยสัมมาปัญญาตามที่มันเป็น (ก็จะบอกว่า) ภาวะแห่งความมี หาได้มีไม่ ชาวโลกส่วนใหญ่ยึดมั่นถือมั่นในอุบาย(systems) และถูกคล้องขังไว้ด้วยอภินิเวส(dogmas) ส่วนอริยสาวกย่อมไม่เข้าหา ไม่ยึด ไม่ติดอยู่กับความยึดมั่นถือมั่นในอุบาย ความปักใจอภินิเวส และอนุสัยว่า "อัตตาของเรา" ย่อมไม่เคลือบแคลงสงสัยว่า ทุกข์นั้นเมื่อเกิดก็คือเกิด เมื่อดับก็คือดับ อริยสาวกมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่นเลย ถึงขั้นนี้แหละจึงเรียกว่าสัมมาทิฐิ

พระอานนท์อ้างถึงพระดำรัสคราวนั้นที่ตรัสอีกว่า

"กัจจานะ! ความเห็นที่ว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่ นี้เป็นสุดโต่งด้านหนึ่ง ความเห็นที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่มี นี้เป็นสุดโต่งด้านหนึ่ง ตถาคตย่อมแสดงธรรมเป็นกลางไม่เข้าไปติดอยู่กับทางสุดโต่งนั้นว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ เพราะอวิชชานั่นแหละสำรอกดับไปไม่เหลือ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับไป วิญญาณจึงดับ ฯลฯ กองทุกข์ทั้งปวงดับด้วยอาการอย่างนี้"

พระฉันนะได้ฟังคำสอนดังนี้ ก็สำนึกในความอนุเคราะห์กล่าวกะพระอานนท์ว่า ได้ความเข้าใจในธรรมอย่างยิ่ง

(อรรถกถากล่าวว่า พระฉันนะเกิดในวันเดียวกับพระพุทธองค์ ได้โดยเสด็จไปด้วยกันในคราวพระพุทธองค์เสด็จออกผนวช

ภายหลังได้บวชเป็นภิกษุ ชอบแสดงอาการลบหลู่ พูดจาระราน เพื่อนพรหมจรรย์ อ้างสิทธิว่า พระพุทธเจ้าและพระธรรมเป็นของตน)

ราหุลสูตร

(235-236) สาวัตถี : ใน 2 พระสูตรคือ **ปฐมราหุลสูตร** และ **ทุติยราหุลสูตร** เนื้อหาเหมือนในราหุลสังยุตต์ มาปรากฏในที่นี่อีก เพราะลักษณะเนื้อหาอยู่ในกลุ่มเถรวรรค

จบเถรวรรค (10 พระสูตร)

ปุปผวรรค

นทีสูตร

อันตรายแห่งการยึดถือขันธ์ 5

(237-238) สาวัตถี : พระพุทธองค์ทรงยกอุปมาให้ภิกษุทั้งหลายเห็นโทษของการยึดถือขันธ์ 5 ว่า เวลาแม่น้ำไหลลงจากภูเขา ก็จะพัดเอาหญ้า ใบไม้ ต้นไม้เป็นต้น ไว้ข้างล่าง เมื่อไหลไกลด้วยกระแสอันเชี่ยวกราก ต้นเลา หญ้าคา หญ้ามุงกระต่าย หญ้าคมบาง (และ) ต้นไม้ทั้งหลายก็จะต้องลู่ไปตามสายน้ำ คนที่ถูกกระแสน้ำพัดพาไป หากเขายื้อเกาะต้นไม้ใบหญ้าเหล่านั้น เขา

ก็จะต้องหลุดลอยย่อยยับไปตามกัน ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ในธรรมของพระอริยเจ้าก็เหมือนกัน เขาเห็นคล้อยรูปว่าเป็นอัตตา เห็นอัตตาว่ามีรูป เห็นรูปในอัตตา หรือเห็นอัตตาในรูป พอรูปของเขาย่อยยับไป เขาก็ย่อยยับตาม (กับเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เหมือนกัน)

แล้วทรงให้ภิกษุทั้งหลายตอบคำถามในเรื่องขันธ์ 5 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ให้เห็นว่า อริยสาวกพิจารณาเห็นอย่างนี้ จึงมีจิตหลุดพ้น...

ปุปผสูตร

ขันธ์ 5 คือโลกธรรมประจำโลก

(239-240) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พระองค์ไม่กล่าวขัดแย้งกับโลก แต่ชาวโลกกล่าวขัดแย้งกับพระองค์ ผู้กล่าวธรรม(ธมฺมวาที)ไม่กล่าวขัดแย้งกับใครๆ ในโลก สิ่งใดบัณฑิตในโลกเห็นร่วมกันว่าไม่มี พระองค์ก็กล่าวว่าสิ่งนั้นไม่มี สิ่งใดที่บัณฑิตในโลกเห็นร่วมกันว่ามี พระองค์ก็กล่าวว่ามี

สิ่งที่ว่าไม่มีนั้นคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ยั่งยืนต่อเนื่องกันไปไม่มีการแปรปรวนเป็นอย่างอื่น สิ่งที่ว่ามีนั้นคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา(สรุปว่า บัณฑิตในโลกก็เห็นอย่างที่พระองค์เห็น)

ตรัสต่อไปว่า ในโลกมีโลกธรรมอยู่ประจำโลก ซึ่งพระองค์

ได้ตรัสรู้ แล้วนำมาสั่งสอนให้เป็นที่เข้าใจได้ โลกธรรมนั้นคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เมื่อบอกแล้วสอนแล้ว คนโง่ไม่รับรู้ พระองค์ก็ช่วยเขาไม่ได้

ทรงเป็นชาวโลกที่อยู่เหนือโลก

(241) พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุเหล่านั้นอีกว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! ดอกอุบลก็ดี ดอกปทุมก็ดี ดอกบุณฑริกก็ดี เกิดในน้ำ ชูดอกอยู่พ้นน้ำ แต่น้ำไม่ชับซึมได้ ฉันใด ตถาคตก็ฉันนั้น เกิดในโลก เจริญเติบโตในโลก แต่เป็นผู้ลอยอยู่เหนือโลก ไม่เกลือกกลั้วด้วยโลก"

เผณปิณฑสูตร

อุปมาความไร้แก่นสารของขันธ์ 5

(242-246) ฝั่งแม่น้ำคงคาที่เมืองอโยธยา : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายด้วยอุปมา ให้เห็นความไม่มีแก่นสารของขันธ์ 5 ดังนี้

รูปเหมือนฟูมฟอง(เผณปิณฑ์) แม่น้ำคงคาพัดเอาฟูมฟองน้ำกลุ่มใหญ่มา เมื่อมองให้ดีจะเห็นว่า ฟูมฟองของน้ำนั้นมีแต่ความว่างเปล่า (ไม่ได้มีรูปร่างอย่างแท้จริง) รูปก็เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นรูปที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ไม่ว่าไกลหรือใกล้ เมื่อเพ่งพิจารณาให้ดี จะเห็นแต่ความว่างเปล่าไร้แก่นสาร

เวทนาเหมือนฟองน้ำฝน(อุทกปุพฺพุฬ) เมื่อฝนเม็ดใหญ่

ตกในฤดูสารท ต่อมน้ำจะเกิดและดับอยู่ให้เห็น มองให้ดีก็จะเห็นแต่ความว่างเปล่า เวทนาก็เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นเวทนาประเภทไหนๆ ก็มีแต่ความว่างเปล่า(เกิดดับๆ อยู่เรื่อยไป)

สัญญาเหมือนพยับแดด(มรีจิ) ยามเที่ยงของเดือนสุดท้ายฤดูคิมหันต์ จะเห็นพยับแดด(เงาแดด)เต้นระยิบระยับ มองให้ดีก็จะเห็นแต่ความว่างเปล่า สัญญาก็เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นสัญญาประเภทใดๆ ก็หาได้มีอยู่อย่างแท้จริงไม่(เกิดดับๆ อยู่เรื่อยไป)

สังขารเหมือนต้นกล้วย(กทลิขนฺโธ) คนอยากได้แก่นไม้ไปเจอต้นกล้วย อุตส่าห์ตัดต้นกล้วยมาลอกกาบหาแก่น ก็ไม่มีวันได้พบแก่นจากต้นกล้วย สังขารก็เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นสังขารประเภทไหนๆ ก็หาแก่นสารไม่ได้ มีแต่ความว่างเปล่า

วิญญาณเหมือนนักมายากล(มายากาโร) นักเล่นกลแสดงมายากลให้คนดูเมื่อดูให้ดีก็จะเห็นว่าไม่มีอะไรเป็นจริง วิญญาณก็เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นวิญญาณประเภทไหน ก็ล้วนแต่เป็นของว่างเปล่า(เกิดดับๆ อยู่เรื่อยไป)

อริยสาวกรู้เห็นอย่างนี้ จึงหายติด หมดใคร่...ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีจิตหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์

กายอยู่ได้ด้วยอายุ ไออุ่น และวิญญาณ

(247) แล้วตรัส(สรุป)ด้วยพระคาถา ความว่า รูปเหมือนฟูมฟองน้ำ เวทนาเหมือนต่อมน้ำ สัญญาเหมือนพยับแดด สังขารเหมือนต้นกล้วย วิญญาณเหมือนมายากล ภิกษุเพ่งพิจารณา

โดยแยบคาย ก็จะเห็นขันธ์ 5 เป็นของว่างเปล่า ให้ดูรูปกายที่ถูกทิ้ง เมื่อไม่มีอายุ(ชีวิตินทรีย์) ไออุ่น(อุสฺมา-เตโชธาตุ) และวิญญาณ ก็นอนเป็นเหยื่อของสัตว์ ขันธ์ 5 เป็นเพชฌฆาตประเภทหนึ่ง แก่นสารในขันธ์ 5 หามีไม่ เมื่อหวังอจุติบท(นิพพาน) ก็ต้องละสังโยชน์ทั้งปวง ทำที่พึ่งแก่ตนให้ได้ ให้เหมือนคนถูกไฟไหม้บนศีรษะ (จำต้องรีบดับไฟโดยพลัน)

(ตามพระบาลี เมืองอโยธยาอยู่ในแคว้นโกศล มี 2 พระสูตรเกิดขึ้นที่นี่คือ เผณปิณฑสูตร และทารุกขันธสูตร ที่ตั้งของอโยธยา ตามพระบาลีว่าอยู่บนฝั่งแม่น้ำคงคา แต่ในหลายคัมภีร์ทางสันสกฤต และในพระบาลีบางแห่ง กล่าวว่า อโยธยาอยู่บนฝั่งแม่น้ำสรยู แต่แม่น้ำสรยูก็เป็นสาขาของแม่น้ำคงคานั่นเอง อรรถกถากล่าวว่า ชาวอโยธยาสร้างวัดถวายพระพุทธองค์ที่ป่าใหญ่แห่งหนึ่ง ซึ่งแม่น้ำคงคา ณ จุดนั้นไหลวน)

โคมยปิณฑสูตร

ถามหาขันธ์ยั่งยืนไม่มีการเปลี่ยนแปลง

(248-251) สาวัตถี : ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระพุทธองค์ว่า มีบ้างหรือไม่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เที่ยงยั่งยืนเป็นนิรันดร์ ไม่มีการแปรปรวน อยู่อย่างไรก็อยู่อย่างนั้น พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ไม่มีเลย

ทรงหยิบก้อนโคมัย(ขี้วัว)เล็กๆ ก้อนหนึ่งขึ้นมาพร้อมกับตรัสว่า ไม่มีอัตภาพใดแม้สักเท่านี้ ที่เที่ยงยั่งยืนเป็นนิรันดร์...

"ภิกษุ! หากว่า จักมีอัตภาพที่เกิดมาสักเท่านี้ เป็นของเที่ยง ยั่งยืนเป็นนิรันดร์ ไม่มีการแปรปรวนแล้วไซร้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้ เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบก็มีไม่ได้ แต่เพราะเหตุที่ไม่มีอัตภาพ(ดังกล่าว)นั้นเลย การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ จึงมีได้"

ตรัสดังนี้แล้วก็ทรงเล่าถึงอดีตชาติอันยิ่งใหญ่ของพระองค์เองเมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดินครองราชธานีชื่อกุสาวดี ในพระชาติครั้งนั้นทรงพรั่งพร้อมด้วยมหาสมบัติเลิศหรูเหลือคณานับ แต่ทั้งหลายทั้งปวงนั้นก็เป็นเพียงสังขารที่ล่วงลับดับสูญไปหมดแล้ว ควรที่จะหายติด หมดใคร่ หลุดพ้นไปจากสังขารทั้งปวง

นขสิขาสูตร

(252-254) สาวัตถี : พระสูตรนี้มีนัยเหมือนในโคมยปิณฑสูตร ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า มีบ้างหรือไม่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เที่ยง ยั่งยืน เป็นนิรันดร์...? ครั้งนี้ทรงใช้ปลายพระนขา(ปลายเล็บ)ช้อนฝุ่นขึ้นมานิดหนึ่ง และตรัสว่าไม่มีเลยแม้เท่าขี้เล็บ

(255) **สามุททกสูตร** สาวัตถี : กล่าวถึงภิกษุอีกรูปหนึ่งทูลถามเหมือนในโคมยปิณฑสูตร มีพระดำรัสตอบเหมือนกัน

ปฐมคัททูลสูตร

ปุถุชนเหมือนสุนัขถูกล่ามเชือก

(256-257) เชตวัน : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า สังสาระ(การเวียนว่ายตายเกิด)นี้ ไม่มีใครตามรู้เงื่อนต้นเงื่อนปลายได้(อนมตคฺโค) ปลายแรกสุด(ปุพฺพา โกฏิ)ไม่ปรากฏ สำหรับเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องขวางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้ เวียนตายเวียนเกิดอยู่

ทรงเปรียบเทียบว่า น้ำในมหาสมุทรมีวันเหือดแห้งได้ ภูเขาสิเนรุราชมีวันถูกไฟเผาละลายหมดสิ้นได้ แผ่นดินใหญ่มีวันลบหายไปได้เพราะไฟประลัยลาญ ส่วนเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องขวางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้ เวียนเกิดเวียนตายอยู่ กระทำที่สุดแห่งทุกข์ไม่ได้เลย

"ภิกษุทั้งหลาย! สุนัขที่เขาล่ามเชือกไว้กับเสาอย่างแน่นเหนียว ย่อมวิ่งวนอยู่กับหลักเสานั่นเอง ฉันใด ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้...ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เห็นคล้อยรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ว่าเป็นอัตตา เขาก็ย่อมแล่นวนอยู่กับรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ เมื่อเขาแล่นวน(อยู่อย่างนั้น)ก็จะไม่พ้นจากรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ จะไม่พ้นจากชาติชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์โทมนัสอุปายาส เรากล่าวว่าเขาจะไม่พ้นไปจากทุกข์"

สำหรับอริยสาวก พระพุทธองค์ตรัสถึงโดยนัยตรงกันข้าม

ทุติยคัททูลสูตร

จิตมีความวิจิตรยิ่งกว่าจิตรกรรม

(258) เชตวัน : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า ปลายแรกสุดของสังสาระย่อมไม่ปรากฏ(ให้เห็น)สำหรับเหล่าสัตว์ผู้มีอวิชชาเป็นเครื่องขวางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องผูกไว้ เวียนตายเวียนเกิดอยู่ ไม่ต่างอะไรกับสุนัขที่เขาล่ามไว้กับหลักเสา เมื่อจะวิ่งมันก็วิ่งวนอยู่กับหลักเสา จะยืนจะนอน ก็ยืนนอนอยู่กับหลักเสานั่นเอง ปุถุชนก็เหมือนกันย่อมเห็นคล้อยรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ว่านั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ไม่ว่าจะเดิน จะยืน จะนั่ง เขาก็เดินยืนนั่งอยู่ชิดกับอุปาทานขันธ์ 5 เหล่านี้แหละ

"ภิกษุทั้งหลาย! ด้วยเหตุฉะนี้แล เธอทั้งหลายพึงพิจารณา-จิตของตนเนืองๆ ว่า จิตนี้เศร้าหมองเพราะราคะ โทสะ โมหะมานานแสนนานแล้ว"

(259) แล้วตรัสว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองก็เพราะจิตเศร้าหมอง ผ่องแผ้วก็เพราะจิตผ่องแผ้ว เธอทั้งหลายเห็นไหมจิตที่ได้ชื่อว่าจรณะ(จิตรกรรม)?"

เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่าได้เห็นแล้ว จึงตรัสต่อไปว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! จรณจิต(จิตรกรรม)นั้นก็จิตนั่นแหละคิดขึ้น จิตนั่นแหละมีความวิจิตรกว่าจรณจิตเสียอีก เพราะฉะนั้นเธอทั้งหลายพึงพิจารณาจิตของตนเนืองๆ ว่า จิตนี้เศร้าหมอง

เพราะราคะ โทสะ โมหะ มานานแสนนานแล้ว...

"ภิกษุทั้งหลาย! เราไม่พิจารณาเห็นสัตว์อื่นสักจำพวกที่จะวิจิตร (มีความหลากหลาย) เหมือนสัตว์เดรัจฉานเหล่านี้เลย สัตว์เดรัจฉานเหล่านี้วิจิตรก็เพราะจิตนั่นเอง (แต่)จิตก็ยังวิจิตรกว่าสัตว์เดรัจฉานเหล่านั้นอยู่นั่นแหละ เพราะฉะนั้นเธอทั้งหลายควรพิจารณาว่า จิตนี้เศร้าหมองเพราะราคะ โทสะ โมหะ มานานแสนนานแล้ว..."

ทรงเปรียบเทียบว่า ปุถุชนเหมือนช่างย้อมช่างเขียนที่เขียนรูปสตรีบุรุษลงบนแผ่นกระดานหรือฝาผนังหรือแผ่นผ้าขาวสะอาด สิ่งที่เขาจะให้เกิดขึ้นก็คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั่นเอง...

(ความวิจิตรของสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายนั้น หมายถึงความหลากหลายในเรื่องรูปพรรณสัณฐานและกำเนิดต่างๆ ซึ่งล้วนแต่เกิดจากกรรม และกรรมนั้นเองคือการปรุงแต่งของจิต เพราะฉะนั้น จิตนั่นเองมีความวิจิตรยิ่งกว่าสิ่งที่วิจิตรทั้งหลาย)

นาวาสูตร

อาสวะ หลุดพ้นได้ด้วยการอบรมจิตเนืองๆ

(260) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายนั้น มีได้สำหรับผู้รู้อยู่เห็นอยู่ คือรู้เห็นว่า รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ เป็นอย่างนี้ เกิดขึ้นเพราะเหตุอย่างนี้ ดับสิ้นไปอย่างนี้

(261) ตรัสว่า เมื่อภิกษุไม่หมั่นประกอบความเพียรในการฝึกอบรมจิต(ภาวนานุโยค) ถึงจะปรารถนาให้จิตหลุดพ้นจากอาสวะ จิตของเธอก็หาหลุดพ้นจากอาสวะได้ไม่ การฝึกอบรมจิต(ภาวนา)นั้น หมายถึงฝึกอบรมจิตในสติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 (และ) มรรคมีองค์ 8

"ภิกษุทั้งหลาย! เหมือนไข่ไก่ 8 ฟองก็ตาม 10 ฟองก็ตาม 12 ฟองก็ตาม ที่แม่ไก่ไม่นอนทับ ไม่กก ไม่ฟัก ถึงแม้แม่ไก่จะมีความปรารถนาว่าขอให้ลูกเราใช้ปลายเล็บหรือจะงอยปากทำลายเปลือกไข่ออกมาอย่างปลอดภัยเถิด แต่ลูกไก่จะใช้ปลายเล็บหรือจะงอยปากทำลายเปลือกไข่ออกมาได้ก็หาไม่ เพราะฟองไข่ของแม่ไก่(เหล่านั้น) แม่ไก่ไม่ได้นอนทับ ไม่ได้กก ไม่ได้ฟักเลย..."

อุปมาให้เห็นความสิ้นไปของอาสวะ

(262) ทรงอุปมาให้เห็นความสิ้นไปของอาสวะ ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! รอยนิ้วมือหรือรอยหัวแม่มือของช่างไม้ย่อมปรากฏที่ด้ามมีดให้เห็น แต่ช่างไม้นั้นก็หารู้ไม่ว่า วันนี้ด้ามมีดของเราสึกไปเท่านี้ วานนี้สึกไปเท่านี้ วานซืนสึกไปเท่านี้ รู้แต่เพียงว่า ด้ามมีดนั้นสึกและสึก(อยู่เรื่อยๆ) ฉันใด ภิกษุหมั่นประกอบความเพียรในการฝึกอบรมจิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน แม้จะไม่รู้ว่า วันนี้อาสวะทั้งหลายของเราสิ้นไปเท่านี้ วานนี้สิ้นไปเท่านี้ วานซืนสิ้นไปเท่านี้ก็จริง แต่เธอก็รู้ว่าอาสวะทั้งหลายของ

เธอสิ้นไปและสิ้นไป (อยู่เรื่อยๆ)

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อเรือเดินสมุทรที่เขาผูกด้วยหวาย แช่อยู่ในน้ำ 6 เดือนในฤดูหนาว พอลากขึ้นบก หวายที่ถูกลมพัดถูกแดดเผา ถูกฝนพร่างพรม ก็จะเปื่อยผุไปโดยไม่ยาก ฉันใด ภิกษุหมั่นประกอบความเพียรในการฝึกอบรมจิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน สังโยชน์(กิเลสผูกมัดจิต)ก็จะเสื่อมสิ้นไปโดยไม่ยากเลย"

สัญญาสูตร

วิธีเจริญอนิจจสัญญา

(263-272) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสเรื่องการเจริญอนิจจสัญญาให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า อนิจจสัญญา(ความกำหนดหมายในความไม่เที่ยงของขันธ์ 5)ที่ภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว สามารถครอบงำกามราคะ(ความใคร่ในกาม) รูปราคะ(ความใคร่ในรูป) ภวราคะ(ความใคร่ในภพ) และอวิชชาได้หมดสิ้น และช่วยถอนอัสมิมานะ(การถือเราถือเขา)ได้หมดสิ้น

ทรงเปรียบอนิจจสัญญาว่า เหมือนไถที่ไถดะเอารากไม้น้อยใหญ่ไม่ให้หลงเหลือ เหมือนการใช้เคียวเกี่ยวหญ้ามุงกระต่ายขึ้นฟาดสลัดทิ้ง เหมือนการยิงขั้วมะม่วงขาด มะม่วงที่ติดอยู่กับขั้วก็จะร่วงหล่นสิ้น เหมือนจันทันที่ชี้ขึ้นไปรวมอยู่ที่ยอดกูฏาคาร เหมือนกลิ่นกะลัมพักที่เป็นยอดของกลิ่นที่เกิดจากรากทั้งหลาย เหมือน(กลิ่น)จันทน์แดงอันเป็นยอดของกลิ่นที่เกิดจากแก่นทั้งหลาย เหมือนดอกมะลิซึ่งเป็นยอดของดอกไม้หอมทั้งหลาย

เหมือนพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นเลิศเหนือหมู่เจ้าประเทศราชทั้งหลาย เหมือนดวงจันทร์ที่สุกสว่างกว่าหมู่ดาวทั่วฟ้า เหมือนอาทิตย์อุทัยในฤดูสารทที่ปราศจากเมฆหมอกบดบัง

(273) แล้วตรัสสอนวิธีเจริญอนิจจสัญญาว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! อนิจจสัญญาที่ภิกษุเจริญแล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงจะครอบงำกามราคะ ฯลฯ ถอนอัสมิมานะได้หมดสิ้น? (วิธีการก็คือ ให้กำหนดหมายในความไม่เที่ยงว่า) รูปคืออย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปคืออย่างนี้ ความดับแห่งรูปคืออย่างนี้ (เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ก็เหมือนกัน)..."

(ความเป็นเลิศของอนิจจสัญญา หมายถึงเป็นเลิศในการนำไปสู่การบรรลุโลกุตรธรรม ไม่ใช่ว่า อนิจจสัญญาเป็นโลกุตรธรรมอันเลิศ)

จบปุปผวรรค (10 พระสูตร)

ขันธสังยุตต์ (จุลปัณณาสก์)

อันตวรรค

อันตสูตร

จัดขันธ์ 5 เป็น 4 ส่วนตามแนวอริยสัจ

(274-278) สาวัตถี : พระพุทธองค์ทรงอธิบายธรรมในขันธ์ 5 ให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า สักกายะ(อุปาทานขันธ์)นั้น มี 5 ส่วน(อนุโต) คือ 1. ส่วนตัวสักกายะ 2. ส่วนความเกิดขึ้นแห่งสักกายะ 3. ส่วนความดับแห่งสักกายะ 4. ส่วนวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสักกายะ

ส่วนตัวสักกายะ ได้แก่อุปาทานขันธ์ 5 ส่วนความเกิดขึ้นแห่งสักกายะ ได้แก่ตัณหา(กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา) ส่วนความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ความดับเพราะละคลายตัณหา

อย่างสิ้นเชิง(อเสสวิราคนิโรธ) ส่วนวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ได้แก่อริยมรรคมีองค์ 8

ทุกขสูตร

(279-283) สาวัตถี : พระพุทธองค์ทรงอธิบายทุกข์ตามแนวอริยสัจให้ภิกษุทั้งหลายฟัง มีนัยเหมือนที่ทรงอธิบายสักกายะ(อุปาทานขันธ์)ในอันตสูตร เปลี่ยนแต่สักกายะเป็นทุกข์ (แสดงว่า สักกายะนั้นเองคือทุกข์)

สักกายสูตร

(284-288) สาวัตถี : ใจความเหมือนในอันตสูตรทุกประการ เป็นการแจกแจงขันธ์ 5 ตามกระบวนธรรมแห่งอริยสัจ

ปริญเญยยสูตร

รู้อริยสัจหมายถึงสิ้นกิเลส

(289-292) สาวัตถี : พระพุทธองค์ทรงอธิบายธรรม 3 อย่างให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ธรรม 3 อย่างนั้นคือ 1. ธรรมที่ควรกำหนดรู้(ปริญเญยยธรรม) 2. การกำหนดรู้(ปริญญาธรรม) 3. ผู้กำหนดรู้ธรรม(ปริญญาตาวี)

- ธรรมที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ขันธ์ 5
- การกำหนดรู้ ได้แก่ 1. ความสิ้นราคะ 2. ความสิ้น

โทสะ 3. ความสิ้นโมหะ

- ผู้กำหนดรู้ธรรม ได้แก่พระอรหันต์

(ความรู้ หรือความตรัสรู้ของพระอรหันต์ หมายถึงการดับราคะ โทสะ โมหะได้ และสิ่งที่ถูกรู้หรือถูกตรัสรู้ ก็คือขันธ์ 5 ซึ่งเป็นทุกข์)

สมณสูตร

(293-294) สาวัตถี : ใน 2 พระสูตรคือ **ปฐมสมณสูตร** และ**ทุติยสมณสูตร** พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า สมณะหรือพราหมณ์ที่ไม่ทราบชัดอุปาทานขันธ์ 5 ว่ามีคุณมีโทษอย่างไร มีวิธีสลัดออกอย่างไร ย่อมไม่ใช่สมณะหรือพราหมณ์ผู้บรรลุมรรคผลในปัจจุบัน

โสตาปันนสูตร-อรหันตสูตร

รู้อย่างไรเป็นโสดาบัน รู้อย่างไรเป็นพระอรหันต์

(296) **โสตาปันนสูตร** : พระพุทธองค์ตรัสว่า อริยสาวกผู้รู้ชัด(ปชานาติ)ซึ่งอุปาทานขันธ์ 5 เหตุเกิดขึ้น คุณ โทษ และอุบายสำหรับสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ 5 ตามความเป็นจริง เรียกว่าโสดาบัน ซึ่งจะไม่มีการตกต่ำ(อวินิปาตธมฺโม) แน่วแน่(นิยโต) บ่ายหน้าสู่การตรัสรู้ (สมฺโพธิปรายโน)

(297) **อรหันตสูตร** : ตรัสว่า อริยสาวกผู้รู้แจ้ง(วิทิตฺวา) ซึ่งอุปาทานขันธ์ 5 เหตุเกิดขึ้น ความดับสิ้น คุณ โทษ และ

อุบายสำหรับสลัดออกแห่งอุปาทานขันธ์ 5 ตามความเป็นจริง แล้วหลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่น(อนุปาทา วิมุตฺโต) เรียกว่าพระอรหันต์...

(ทั้ง 2 พระสูตรนี้ ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่วัดเชตวัน)

ฉันทปหีนสูตร

ละขันธ์ 5 คือละอะไรบ้าง

(298-299) สาวัตถี : ใน 2 พระสูตรคือ **ปฐมฉันทปหีน-สูตร** และ **ทุติยฉันทปหีนสูตร** พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายดังนี้

ในปฐมฉันทปหีนสูตร ทรงให้ละฉันทะ(ความพอใจ) ราคะ(ความใคร่) นันทิ(ความเพลิดเพลิน, ความชื่นชม) ตัณหา(ความทะยานอยาก) ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ เมื่อละได้อย่างนี้ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็จะขาดราก เป็นเหมือนตาลยอดด้วน ไม่มีไม่เป็นไม่เกิดอีก

ในทุติยฉันทปหีนสูตร ทรงให้ละฉันทะ ราคะ นันทิ ตัณหา อุบาย(การเข้าถึง) และอุปาทาน(ความยึดมั่น) ในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ เพราะกิเลสเหล่านี้เป็นที่ตั้งมั่น เป็นที่อยู่ประจำ เป็นที่นอนเนื่องแห่งจิต เมื่อละได้อย่างนี้ ขันธ์ 5 ก็จะรากขาดเหมือนตาลยอดด้วน ไม่มีไม่เป็นไม่เกิดอีก

จบอันดวรรค (10 พระสูตร)

ธัมมกถิกวรรค

อวิชชาสูตร-วิชชาสูตร

อวิชชาและวิชชาคืออะไร

(300) **อวิชชาสูตร** : ภิกษุรูปหนึ่งทูลถามพระพุทธองค์ว่า อวิชชาคืออะไร? ผู้ประกอบด้วยอวิชชา คือบุคคลประเภทไหน?

ตรัสตอบว่า ปุถุชนไม่รู้ชัดในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามแนวอริยสัจ ความไม่รู้นั้นคืออวิชชา บุคคลผู้ไม่รู้ชัดเช่นนั้น คือผู้ประกอบด้วยอวิชชา

(301) **วิชชาสูตร** : ภิกษุนั้น ทูลถามอีกว่า วิชชาคืออะไร ผู้ประกอบด้วยวิชชาคือบุคคลประเภทไหน?

พระดำรัสตอบมีนัยตรงกันข้ามกับอวิชชาสูตร (2 พระสูตรนี้ ตรัสที่วัดเชตวัน)

ธัมมกถิกสูตร

ขันธ์ 5 กับภิกษุ 3 ประเภท

(302-303) สาวัตถี : **ใน 2 พระสูตรคือ ปฐมธัมมกถิกสูตร และ ทุติยธัมมกถิกสูตร** พระพุทธองค์ทรงตอบคำทูลถามของภิกษุรูปหนึ่ง

ภิกษุ : ภิกษุเช่นไร เรียกว่าธรรมกถึก?

พระพุทธองค์ : ภิกษุแสดงธรรมเพื่อความหายดิด (นิพพิทา) เพื่อความหมดใคร่ (วิราคะ) เพื่อความดับ(นิโรธะ)ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เรียกว่าพระธรรมกถึก

ภิกษุ : ภิกษุเช่นไร เรียกว่าผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม(ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน) ?

พระพุทธองค์ : ภิกษุปฏิบัติเพื่อความหายติด เพื่อความหมดใคร่ เพื่อความดับ ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เรียกว่า ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

ภิกษุ : ภิกษุเช่นไร เรียกว่า ผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน(ทิฏฐธมฺมนิพฺพานปฺปตฺโต)?

พระพุทธองค์ : ภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วเพราะหายติด เพราะหมดใคร่ เพราะดับ เพราะไม่ถือมั่น(อนุปาทา) ซึ่งรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เรียกว่าผู้ได้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน (คือพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่)

พันธนสูตร

ขันธ์ 5 เป็นเครื่องจองจำสำหรับปุถุชน

(304-305) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ปุถุชนผู้มิได้เรียนรู้ย่อมเห็นคล้อยรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณว่าเป็นอัตตา เห็นอัตตาว่ามีรูป...เห็นรูปในอัตตา เห็นอัตตาในรูป...เขาคือผู้ที่ถูกรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณจองจำไว้แล้ว ถูกจองจำไว้ทั้งด้วยเครื่องจองจำภายในและด้วยเครื่องจองจำภายนอก ฝั่งนี้(วัฏฏะ) ก็มองไม่เห็น ฝั่งโน้น(นิพพาน) ก็มองไม่เห็น เขาย่อมแก่ตายจากโลกนี้ไปสู่ปรโลกทั้งๆ ที่ถูกจองจำ

ส่วนอริยสาวกตรงกันข้าม...มองเห็นทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น ทรงเรียกว่าเป็นผู้พ้นแล้วจากทุกข์

ปริมุจจิตสูตร

(306-307) สาวัตถี : ใน 2 พระสูตรคือ **ปฐมปริมุจจิตสูตร**

และทุติยปริมุจจิตสูตร พระพุทธองค์ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายว่า พึงพิจารณาเห็นรูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ ตามความเป็นจริงด้วยสัมมาปัญญา ว่านั่นมิใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา...

สังโยชนสูตร-อุปาทานสูตร

ขันธ์ 5 เป็นที่ตั้งของสังโยชน์และอุปาทาน

(308-309) สาวัตถี : ในสังโยชนสูตร พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คือธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์(สัญโญชนิยธรรม) ส่วนสังโยชน์หมายถึงความรักใคร่ติดใจ(ฉันทราคะ)ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

ในอุปาทานสูตร มีนัยเหมือนกับสังโยชนสูตร เปลี่ยนแต่สังโยชน์เป็นอุปาทานเท่านั้น (อุปาทานก็ได้แก่ฉันทราคะในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เช่นกัน)

สีลสูตร

ความสำคัญของโยนิโสมนสิการในขันธ์ 5

(310-314) อิสิปตนมฤคทายวัน : (ไม่ระบุว่าพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ไหน) เย็นวันหนึ่ง พระมหาโกฏฐิตะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปหาพระสาริบุตรถึงที่อยู่ มีการสนทนาธรรมกัน ดังนี้

พระมหาโกฏฐิตะ : ภิกษุผู้มีศีล ควรใส่ใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ในธรรมอะไร?

พระสารีบุตร : ภิกษุผู้มีศีลควรโยนิโสมนสิการในอุปาทานขันธ์ 5 ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา การปฏิบัติเช่นนี้ เป็นไปได้ที่ภิกษุผู้มีศีลจะบรรลุโสดาปัตติผลได้

ต่อจากนั้น พระมหาโกฏฐิตะได้ถามด้วยคำถามอย่างเดียวกันว่า ผู้เป็นโสดาบัน ผู้เป็นสกทาคามี ผู้เป็นอนาคามี และผู้เป็นพระอรหันต์ ควรจะโยนิโสมนสิการในธรรมอะไร?

พระสารีบุตรตอบด้วยคำตอบเดียวกันว่า โสดาบันก็ต้องโยนิโสมนสิการในอุปาทานขันธ์ 5 เพื่อจะได้บรรลุสกทาคามิผล สกทาคามีก็ต้องโยนิโสมนสิการในอุปาทานขันธ์ 5 เพื่อจะได้บรรลุอนาคามิผล อนาคามีก็ต้องโยนิโสมนสิการในอุปาทานขันธ์ 5 เพื่อจะได้บรรลุอรหัตตผล

และสุดท้าย พระสารีบุตรกล่าวว่า

"ท่านโกฏฐิตะ! แม้ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ ก็ควรโยนิโสมนสิการในอุปาทานขันธ์ 5 นั้นแหละ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังฝี เป็นดังลูกศร เป็นความคับแคบ(อาพาโธ) เป็นอื่น(ไม่ใช่ของของตน) เป็นของทรุดโทรม เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา

"ท่านโกฏฐิตะ! (แต่ว่า) กิจที่ต้องทำให้ยิ่งขึ้นไป หรือการสั่งสมกิจที่ทำแล้ว ย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ ธรรมเหล่านี้ที่พระ

อรหันต์เจริญแล้วทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่สุขในปัจจุบัน และเพื่อสติสัมปชัญญะ"

สุตวาสูตร

(315-317) อิสิปตนมฤคทายวัน : กล่าวถึงการสนทนาธรรมระหว่างพระสาริบุตรกับพระมหาโกฏฐิตะเหมือนในสีลสูตร แต่เริ่มต้นคำถามแรกว่า ภิกษุผู้ได้เรียนรู้(สุตวตา) ควรโยนิโสมนสิการในธรรมอะไร? คำตอบของพระสาริบุตรเหมือนในสีลสูตรทุกประการ

(อรรถกถากล่าวว่า ภิกษุผู้มีศีล หมายถึงมีปาริสุทธิศีล ภิกษุผู้ได้เรียนรู้(สุตวตา) หมายถึงผู้เจริญกรรมฐาน)

กัปปสูตร

(318-319) สาวัตถี : ใน 2 พระสูตร คือ **ปฐมกัปปสูตร** และ **ทุติยกัปปสูตร** กล่าวถึงพระกัปปะทูลถามพระพุทธองค์ว่า รู้เห็นอย่างไรจึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัย ในกายที่มีใจครองนี้และในสรรพนิมิตภายนอก? พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้พิจารณาเห็นขันธ์ 5 ตามความเป็นจริงด้วยสัมมาปัญญาว่า นั่นไม่ใช่ของเรา...นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา

จบธัมมกถิกวรรค (13 พระสูตร)

อวิชชาวรรค

อวิชชาและวิชชาเป็นเรื่องของขันธ์ 5

10 พระสูตรต่อไปนี้ ว่าด้วยคำถาม-คำตอบเรื่องอวิชชาและวิชชา สรุปได้ดังนี้

(320-321) **ปฐมสมุทยธัมมสูตร** สาวัตถี : กล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งทูลถามว่า อวิชชาและวิชชาคืออะไร? บุคคลเช่นไรเรียกว่าผู้ประกอบด้วยอวิชชาหรือผู้ประกอบด้วยวิชชา? พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า อวิชชาคือไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มีความเกิดขึ้นมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา (วิชชา มีนัยตรงกันข้าม) ผู้ประกอบด้วยอวิชชาหรือวิชชาก็คือผู้ไม่รู้หรือผู้รู้ในขันธ์ 5 ตามความเป็นจริงดังกล่าว

(322-323) **ทุติยสมุทยธัมมสูตร-ตติยสมุทยธัมมสูตร** อิสิปตนมฤคทายวัน กล่าวถึงพระมหาโกฏฐิตะเข้าไปสนทนาธรรมกับพระสาริบุตร ด้วยเรื่องอวิชชาและวิชชา ใจความเหมือนในปฐมสมุทยธัมมสูตรทุกประการ

(324-325) **ปฐมอัสสาทสูตร-ทุติยอัสสาทสูตร** อิสิปตนมฤคทายวัน : กล่าวถึงพระมหาโกฏฐิตะเข้าไปสนทนาธรรมกับ

พระสาริบุตร ตั้งคำถามด้วยเรื่องอวิชชาและวิชชาเหมือนในพระสูตรก่อน พระสาริบุตรตอบว่า อวิชชาคือความไม่รู้ตามความเป็นจริงซึ่งคุณ โทษ และอุบายสำหรับสลัดออกแห่งขันธ์ 5 (วิชชามีนัยตรงข้าม)

(326-327) **ปฐมสมุทยธัมมสูตร-ทุติยสมุทยธัมมสูตร** (อิสิปตนมฤคทายวัน :) กล่าวถึงพระมหาโกฏฐิตะ เข้าไปสนทนาธรรมกับพระสาริบุตร พระสาริบุตรตอบคำถามว่า อวิชชา คือความไม่รู้ตามความเป็นจริงในขันธ์ 5 ว่าเกิดขึ้นอย่างไร ดับอย่างไร มีคุณ โทษ และอุบายสำหรับสลัดออกแห่งขันธ์ 5 อย่างไร(วิชชามีนัยตรงกันข้าม)

(328-333) **ปฐมโกฏฐิตสูตร, ทุติยโกฏฐิตสูตร, ตติยโกฏฐิตสูตร** อิสิปตนมฤคทายวัน : กล่าวถึงพระสาริบุตรเข้าไปสนทนาธรรมกับพระมหาโกฏฐิตะ พระสาริบุตรเป็นฝ่ายตั้งคำถามให้พระมหาโกฏฐิตะตอบในเรื่องอวิชชาและวิชชา ใจความเหมือนในสมุทยธัมมสูตรข้างต้นทุกประการ

จบอวิชชาวรรค (10 พระสูตร)

กุกกุฬวรรค

คำสอนในแง่มุมต่างๆ เกี่ยวกับขันธ์ 5

ใน 10 พระสูตรต่อไปนี้ ทุกพระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

(วัดเชตวัน) ว่าด้วยพระโอวาทที่พระพุทธองค์ประทานแก่ภิกษุทั้งหลาย สรุปใจความได้ดังนี้

(334) **กุกกุฬสูตร** ตรัสว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของร้อน อริยสาวกเห็นอย่างนี้ จึงหายติด...หลุดพ้น

(335-337) **ปฐมอนิจจสูตร, ทุติยอนิจจสูตร, ตติยอนิจจ-สูตร** ตรัสแนะนำให้ละฉันทะ (ความพอใจ)...ให้ละราคะ (ความใคร่)...ให้ละฉันทราคะ (ความรักใคร่ติดใจ) ในสิ่งที่ไม่เที่ยง (คือขันธ์ 5)

(338) **ปฐมทุกขสูตร, ทุติยทุกขสูตร, ตติยทุกขสูตร** ตรัสแนะนำให้ละฉันทะ...ราคะ...ฉันทราคะในสิ่งที่เป็นทุกข์ (คือขันธ์ 5)

(339-341) **ปฐมอนัตตสูตร, ทุติยอนัตตสูตร, ตติยอนัตต-สูตร** ตรัสแนะนำให้ละฉันทะ...ราคะ...ฉันทราคะในสิ่งที่เป็นอนัตตา (คือขันธ์ 5)

(342-345) **ปฐมกุลปุตตสูตร, ทุติยกุลปุตตสูตร, ตติย-กุลปุตตสูตร, จตุตถกุลปุตตสูตร** ตรัสว่า การอยู่ที่มากด้วยนิพพิทาในขันธ์ 5 การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในขันธ์ 5 การพิจารณาเห็นความเป็นทุกข์ในขันธ์ 5 การพิจารณาเห็นความเป็นอนัตตาในขันธ์ 5 เป็นเรื่องที่เหมาะสม(อนุธมฺโม)สำหรับกุลบุตรผู้บวชด้วยศรัทธา ซึ่งจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์

จบกุกกุฬวรรค (14 พระสูตร)

ทิฏฐิวรรค

อชฌตตกสูตร

อาศัยขันธ์ 5 จึงเกิดสุขและทุกข์ในใจ

(346-347) สาวัตถี : พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อรูปมีอยู่ สุขและทุกข์ภายในจึงเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูป (เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เหมือนกัน เป็นที่อาศัยให้สุขและทุกข์ภายใน(จิต)เกิดขึ้น)

แล้วทรงถามให้ภิกษุเหล่านั้นตอบ ว่ารูป(เป็นต้น) เที่ยงหรือไม่เที่ยง ในที่สุดก็ได้คำตอบว่า สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นก็เป็นทุกข์...

เอตังมมสูตร

เพราะมีขันธ์ 5 จึงเกิดความยึดมั่น

(348-349) สาวัตถี : พระพุทธองค์ทรงถามภิกษุทั้งหลายว่า เมื่ออะไรมีอยู่ อาศัยอะไร ยึดมั่นอะไร บุคคลจึงเห็นคล้อยว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา?...แล้วทรงเฉลยว่า เมื่อรูปมีอยู่ อาศัยรูป ยึดมั่นรูป บุคคลจึงเห็นคล้อยว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา (กับเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เหมือนกัน)

ต่อจากนั้น ทรงถามให้ภิกษุเหล่านั้นตอบตามลำดับว่า รูป(เป็นต้น) เที่ยงหรือไม่เที่ยง?...จนได้คำตอบว่า รูปไม่เที่ยง สิ่ง

ใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา บุคคลก็ไม่ควรเห็นคล้อยว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา

เอโสอัตตสูตร

เพราะมีขันธ์ 5 จึงเห็นผิดในเรื่องโลก

(350-351) สาวัตถี : พระพุทธองค์ทรงตั้งคำถามแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เมื่ออะไรมีอยู่ อาศัยอาศัย ยึดมั่นอะไร บุคคลจึงเกิดทิฐิ(ความเห็นผิด)ว่า ตนก็อันนั้น โลกก็อันนั้น เราตายไปก็เป็นอมตะนิรันดร์ไม่เปลี่ยนแปลง?...ทรงมีคำตอบในเรื่องนี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั่นเอง ทำให้บุคคลมีทิฐิอย่างนั้น เมื่อพิจารณาเห็นขันธ์ 5 เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ก็จะละทิฐิเช่นนั้นได้

อีก 6 พระสูตรต่อไปนี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่กรุงสาวัตถี(วัดเชตวัน)ทั้งสิ้น สรุปใจความได้ดังนี้

(352-353) **โนจเมสิยาสูตร** ตรัสว่า อาศัยขันธ์ 5 ยึดมั่นขันธ์ 5 จึงเกิดทิฐิว่า ตัวเราไม่มี บริขารของเราก็ไม่มี (อุจเฉท-ทิฐิ-เห็นว่าขาดสูญ)

(354-355) **มิจฉาทิฏฐิสูตร** ตรัสว่า อาศัยขันธ์ 5 ยึดมั่นขันธ์ 5 จึงเกิดมิจฉาทิฐิ

(356-357) **สักกายทิฏฐิสูตร** ตรัสว่า อาศัยขันธ์ 5 ยึดมั่นขันธ์ 5 จึงเกิดสักกายทิฐิ(ความเห็นว่ามีตัวตน)

(358-359) **อัตตานุทิฏฐิสูตร** ตรัสว่า อาศัยขันธ์ 5 ยึด

มั่นขันธ์ 5 จึงเกิดอัตตานุทิฐิ(ความตามเห็นว่าเป็นตัวตน)

(360-361) **ปฐมอภินิเวสสูตร** ตรัสว่า อาศัยขันธ์ 5 ยึดมั่นขันธ์ 5 จึงเกิดความพัวพันด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น (สญฺโญชนาภินิเวสวินิพนฺธา)

(362-363) **ทุติยอภินิเวสสูตร** ตรัสว่า อาศัยขันธ์ 5 ยึดมั่นขันธ์ 5 จึงเกิดความพัวพันและความหมกมุ่นฝังใจด้วยสังโยชน์และความยึดมั่น(สญฺโญชนาภินิเวสวินิพนฺธาซฺโฌสานา)

(ตั้งแต่อัชฌัตติกสูตรจนถึงทุติยอภินิเวสสูตรนี้ ทรงจบลงด้วยพระดำรัสว่า อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้อย่างนี้จึงหายติด หมดใคร่...หลุดพ้น)

อานันทสูตร

ทรงสอนพระอานนท์ให้พิจารณาขันธ์ 5

(364-365) สาวัตถี : วันหนึ่งพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ ทูลขอให้ประทานพระโอวาทสั้นๆ เพื่อจะได้นำไปปฏิบัติในเวลาปลีกตนบำเพ็ญเพียรอยู่เพียงลำพัง พระพุทธองค์ทรงตั้งคำถามให้ท่านตอบในเรื่องขันธ์ 5 ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

พระอานนท์ทูลตอบได้ถูกต้องตามลำดับ(แต่คราวนั้นท่านก็ยังไม่บรรลุอรหัตตผล)

จบทิฏฐิวรรค (10 พระสูตร)

ขันธสังยุตต์ (จุลปัณณาสก์) จบบริบูรณ์

ดรรชนี

เรียงตามลำดับพยัญชนะและสระที่อักษรตัวแรกของคำหน้า
(จัดทำพอได้ใช้สืบค้นเนื้อหาในระดับหนึ่งสำหรับงานวิชาการ)

ก

กกจูปมสูตร 13

กกุสันธสูตร 5

กตเวที 210

กตัญญู 210

กรรม 47, 50, 81, 83, กรรม(มโนสัญเจตนาหาร) 80, กรรมฐาน 294, กรรมที่อนัตตาทำแล้ว 284, กรรมนิมิต 50, กรรมบถ 7 ประการ 129, 130, กรรมเก่า 47, กรรมเป็นผู้สร้างรูปในภพ 83

กรุเนา 122, 123 กรุณาเจโตวิมุตติ 123

กล้วยเผล็ดผลเพื่อฆ่าตัวมันเอง 186

กลัวว่าจะไม่ได้เกิด 257

กลาปวิปัสสนา 119

กลิงครสูตร 206

กลิงครูปธานา 207

กลืนเบ็ดของมาร 175

กวฬิงการาหาร 10, 11, 77, 78, 81, 82

กวิกตา 206

กษัตริย์ 221

กฬารขัตติยสูตร 37, กฬารขัตติยวรรค 35

กองกระดูกในกัปหนึ่ง 143

กังขาวิตรณวิสุทธิ 44, 95

กัจจานโคตตสูตร 14

กัป 141, 142, 148, 215, กัปปสูตร 322

กัปปินสูตร 221

กัมมสังขาร 258, กัมมวิญญาณ 48, 255, 257

กัลยาณธรรม 92, 93

กัสสปสังยุตต์ 2, 149, กัสสปสูตร 5

กระบวนการเกิดทุกข์ 3, 4

กาม 229, 286, 311, กามสัญญา 121, กามสังกัปปะ 121, กามคุณ 78, 237, กามฉันทะ 121, กามาวจร 106, 108, 123, กามาวจรภูมิ 106, กามตัณหา 80,

236. 237. 240. 313.
กามวิตก 120. 121.
123. 279. กามภพ 11.
27. 80. กามภูมิ 252.
กามธาตุ 121. 123.
กามราคะ 192. 311.
312. กามปริยสนา 121
กาเมสุมิจฉาจาร 52
กายสัมผัส 107. 108. กาย-
สัมผัสสชาเวทนา 108.
กายสังขาร 31. กายค-
คาสติ 167. กาย-
วิญญาณธาตุ 105. 322.
กายธาตุ 105. 107.
กายปริยนุติกเวทนา 64.
กายปริยนุติกำ เวทน์
เวทยมาโน 63. กายที่มี
ใจครอง 190. กายกระ-
สับกระส่าย 226
กาสิกพัสตร์ 141
กาฬราชสีห์ 274
กำหนดจดจ่อ(ปกปฺเปติ) 48.
กำหนดรู้ 237. 314.
กำหนดรู้(ปริชานาติ)
244. กำหนดรู้กับรู้ทั่วถึง
ปฏิจจสมุปบาท 33.
กำหนดลมหายใจ 295
กิจสงฆ์ 215
กิเลส 264. กิเลสสังยุตต์
223. กิเลสและความสิ้น
กิเลส 264. กิเลสฝ่าย
ต่ำ 191. กิเลสฝ่าย
ทิฐิ 190. กิเลสอย่าง
ละเอียด 297
กุกกุฬสูตร 325. กุกกุฬ-
วรรค 324
กุมมสูตร 175
กุลบุตร 294
กุลูปกสูตร 154
กุลสูตร 202
กุศลมูล 186. กุศลกรรม
80. กุศลวิตก 120.
121. กุศลธรรม 68.
92. 93. 123. 152.
227. 228
กุสิตสูตร 127
กูฏาคาร 82. 83. 311.
กูฏาคารศาลา 82. 83
กูปนิมุคคสูตร 197
เกพลิโน 260
เกรงกลัวต่อบาป 151. 152
เก็บเสนาสนะด้วยพระองค์
เอง 280
เกิดสักกายะ-ดับสักกายะ
248. เกิดนิพพิทา 288.
เกิดเป็นมนุษย์มีจำนวน
น้อย 202.
เกิดในภพใหม่ 48. 81
เกียจคร้าน 127
เกื้อกูลคนรุ่นหลัง 156
แก่นสารในขันธ์ห้า 305
โกนาคมนสูตร 5
โกลิตสูตร 211
โกสัมพิสูตร 91
ไกรสรราชสีห์ 274

ข
ขมวดเหมือนกลุ่มเส้นด้าย
71
ขยญาณ 26
ขโมยธรรม 93. 97
ข้อธรรมแห่งปฏิจจสมุปบาท
98
ขัชชนียสูตร 275. ขัชชนีย-
วรรค 272
ขัดบานประตู 299
ขันสำริดใส่น้ำ 87
ขันธสังยุตต์ 223. 224. 225.
254. 313. ขันธสูตร
189
ขันธ์ 36. 123. 220
ขันธ์ 5 35. 95. 224. 225.
226. 234. 235. 239.
240. 241. 243. 244.
245. 248. 249. 250.
251. 252. 258. 261.
263. 265. 269. 270.
276. 277. 284. 291.
292. 293. 295. 297.
302. 303. 305. 311.
313. 314. 315. 316.
318. 319. 320. 323.
324. 326. 327. 328.
ขันธ์กับอุปาทานขันธ์
251. ขันธ์ 5 (อุปธิ)
86. ขันธ์ 5 ของพระ

อรหันต์ 252, ขันธ์ 5
เป็นเพชฌฆาต 305
ชีณาสวปฏิญญา 25
ข้ามภพข้ามชาติ 48, 49
ชีรสูตร 140
ชุยไผ่ฆ่าไผ่ 187
เชต(ที่งอกเงย) 31
เชมกสูตร 296
เข้าบ้านเกินเวลา 207, 209,
เข้าไปสู่สกุล 152, 153,
155, เข้าไปสู่กสุล 153

ค

คงคาสูตร 142
คดินิมิต 50
คนขุดหาเหี้ย 85, คนฆ่าโค
195, คนมีธาตุเดียวกัน,
128, คนฝึกม้า 196,
คนเดินป่า 84
คบสัตบุรุษ 53, คบกันได้
เพราะมีธาตุเสมอกัน
124
ครรลองแห่งภาษา 265, 266,
ครรลองแห่งนาม 266,
ครรลองแห่งบัญญัติ
266
ครองชีวิตอันประเสริฐด้วย
มรรค 20, ครองไตร-
จีวร 156
ครุ่นคิด(อนุเสติ) 48
ครู(สตฤ) 99
คฤหบดีจีวร 155
คลุกคลีกับคฤหัสถ์ 229,
คลุกคลีกับชาวบ้าน 207,
คลุกคลีกับหมู่ 156
ควร-ไม่ควรเข้าไปสู่สกุล 154
ความรู้ 7 ฐานในขันธ์ 5
261, ความเสื่อม-ความ
เจริญของภิกษุ 158,
ความหมายของขันธ์ 5
275, ความหมายของ
ปฏิจจสมุปบาท 4
คหปติวรรค 51
คะนอง(กายวาจาใจ)ในสกุล
152
คันธธาตุ 105
คันธัพพกายสังยุตต์ 223
คามกูโฏ 197
คำสอนแปลกปลอม 171
คิญชกาวสถสูตร 123, คิญ-
ชกาวสถะ 56
คิดการใหญ่ 161, คิดถึงสิ่ง
ใดก็ปรุงแต่งสิ่งนั้น 242
คุณ โทษ และวิธีสลัดออก
แห่งขันธ์ 5 272, คุณ
และโทษ(ส่วนดี-ส่วน
เสีย)ของขันธ์ 5 238
คุ้นเคยกับชาวบ้าน 152
คูถขาทิสูตร 197
เคารพย่าเกรงในสมาธิ 172,
เคารพย่าเกรงในสงฆ์
172, เคารพย่าเกรงใน
ธรรม 172, เคารพ
ย่าเกรงในพระศาสดา
172
เคลือบแคลง(วิจิกิจฉ) 283
เคลื่อนจากพรหมจรรย์ 163
เคียวเกี่ยวหญ้ามุงกระต่าย
311
โคจรแห่งจิต 75
โคตร 221
โคมยปิณฑสูตร 305
โคมัย 298, 305
โคอุสภะอาชาไนย 274

ฆ

ฆฏสูตร 213
ฆานสัมผัส 107, 108, ฆาน-
สัมผัสสชาเวทนา 108,
ฆานวิญญาณธาตุ 105,
ฆานธาตุ 105, 107
ฆ่าสัตว์ 52, ฆ่าสุกรขาย
196, ฆ่าตัวตาย 293,
ฆ่าแกะขาย 195, ฆ่านก
ขาย 195, ฆ่าเนื้อขาย
196

ง

เง่อนต้น(ปุพพนต์) 22,
เง่อนปลาย(อปรนต์) 22

จ

จงใจ(เจเตติ) 48, จงใจข้าม
บทว่าขันธ์ 5 เป็นทุกข์
299
จตัสสสูตร 131

จตุคถกุลปุตตสูตร 325.
จตุคถวรรค 131.
จตุคถอนุธัมมสูตร 245.
จตุคถฌาน 9. จตุเวสารัชชญาณ 24.
จมูกโด่ง(ตุงคนาสิก) 221
จรณจิต 308
จักขุสัมผัส 107. 108. จักขุสัมผัสสชาเวทนา 108.
จักขุสูตร 186. จักขุวิญญาณ 55. จักขุวิญญาณธาตุ 105.
จักขุธาตุ 105. 107
จักขุ 7. 9
จังกมสูตร 125
จันทัน(โคปานสี) 201. 311
จันทน์แดง 311
จันทูปมสูตร 152
จับลูกธนูจาก 4 ทิศพร้อมกัน 204
จำได้หมายรู้(สญชานาติ) 275
จำนวนสิกขาบท 171
จิต 73. 74. 75. 106. 228. 308. จิตของภิกษุผู้เข้าไปสู่สกุล 153. จิตของพระอรหันต์ 62. จิตกระสับกระส่าย 226. จิตชั้นสูง(อภิเจตสิก) 216. จิตเป็นสมาธิ 231. จิตในจตุคถฌาน 62. จิตในทุติยฌาน 211. จิตหวาดหวั่น 231. จิตหลุดพ้น 230. จิตหลุดพ้นเด็ดขาด 229. จิตผ่องแผ้ว 308. จิตเกิดดับอยู่ตลอดเวลา 74. จิตใจไม่มั่นคง 128. จิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในกาม 49. จิตที่ได้ชื่อว่าจรณะ(จิตรกรรม) 308. จิตเศร้าหมอง 308. จิตนี้เศร้าหมองเพราะราคะโทสะ โมหะ 308
จิตฺตา ชีปิตพฺพา 204
จิตรกรรม 308
จีวรสูตร 164. จีวรที่พระมหากัสสปะใช้อยู่เป็นประจำ 157
จุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การเกิดตัณหา 55
จุติ 50. จุติและอุบัติ 49. 50
จุตูปปาตญาณ 50. 162
จุลปัณณาสก์ 224. 313
เจโตวิมุตติ 131. 162. 163. 169. เจโตวิมุตติอันไม่กลับกลาย 185. เจโตปริยญาณ 161
เจตนา 47. เจตนาสูตร 189. เจตนา(สัญเจตนา) 6 260. เจตนาที่เป็นตัวกรรม 11. เจตนาเป็นเหตุก่อภัยและเวร 53
เจตสิกทุกข์ 52
เจตโส อธิฏฐานา 15
เจริญกรรมฐาน 322. เจริญเมตตามีอานิสงส์มากกว่าให้ทาน 203
โจรส่องไฟเข้าไปปล้น 202
ใจที่น้อมไปในอารมณ์ที่ปรารถนา 50

ฉ
ฉนฺโท 100
ฉวิสูตร 184
ฉันนสูตร 298
ฉันทปหีนสูตร 316. ฉันทราคสูตร 238. ฉันทราคะ 114. 132. 220. 226. 227. 284. 320.
ฉันทสูตร 100. ฉันทะ 109. 110. 111. 112. 121. 271. 298. 316
ฉันทะ(ตัณหา) 297
ฉันทะ(ตัณหา)ต่างชนิด 115. 116
ฉันรวมกัน 3 รูป 164
ฉินฺนปิโลติโก 24

ช
ชนบทกัลยาณี 182
ชนปทกัลยาณีสูตร 181. 182
ชนะปัจจัยแห่งทุกข์ 34
ชมชื่นในทุกข์ 134. ชมชื่นในธาตุ 4 134

ชรา 243, ชรามรณะ 84, 85, 86, 89, 90, 98, 114, 135, 239
ชั่วดีดนิ้วเปาะเดียว 75
ชาติ 10, 27, 98, 114, 231, ชาติชรามรณะ 81
ชาณุสโสณิสูตร 57
ชาวโลกที่อยู่เหนือโลก 303
ช่างย้อม 82, 83, ช่างเขียน 82, 83
ช้างอาชาไนย 274
ชิณณสูตร 155, 159
ชิวหาสัมผัส 107, 108, ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา 108, ชิวหาวิญญาณธาตุ 105, ชิวหาธาตุ 105, 107
ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น 46, ชีวะก็อย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง 46
ชีวิตสูตร 181, ชีวิตปริยนติกเวทนา 64, ชีวิตปริยนติกำ เวทนำ เวทยมาโน 63
ชีวิตครองเรือน 165
ชีวิตินทรีย์ 305
ชู้กับภรรยาเขา 197
เชื้อตัณหา 67, 68
ใช้ผ้าบังสุกุล 155

ฌ

ฌาน 119, 123, 167, 202, 211, 213, 216, 237, 279, ฌานสมาบัติ 95, 163, ฌานของพระอริยะ 212, ฌานทุกชั้นได้ชื่อว่า อริโย ตุณหีภาโว 212
ฌานาภิญญาสูตร 161

ญ

ญาณ 9, 69, 194, ญาณ 77 43, ญาณวัตถุ 43, ญาณหยั่งรู้จุติและอุบัติของสัตว์ 50, ญาณหยั่งรู้ปฏิจจสมุปบาท 95
ญาติกสูตร 56
ญายธรรม 51, 54

ด

ดอกอ้อม่าต้นอ้อ 187
ด้อยการศึกษา 127
ดับสนิทประจักษ์แก่ตนเอง 255, 257, ดับ(ทุกข์) 247, ดับ(ทุกข์)สนิทด้วยวิปัสสนา 247, ดับชั่วขันธ์ปัจจุบัน 277, ดับนามขันธ์ทั้ง 4 119, ดับอวิชชาได้ 45
ดำริด้วยตัณหาและทิฐิ 48
ดีดนิ้วให้ 30
ตุ้นฟืนในกองฟอนที่ไฟลุกอยู่สองข้าง 278
เดรัจฉาน 309
เดียรถีย์ 104, 165

ต

ต่อมน้ำ 304
ต่ ชีวำ ต่ สรีรำ 46
ตติยสมณพราหมณสูตร 135, ตติยสมุทยธัมมสูตร 323, ตติยกุลปุตตสูตร 325, ตติยทุกขสูตร 325, ตติยเจตนาสูตร 49, ตติยโอวาทสูตร 159, ตติยปัพพตูปมสูตร 104, ตติยอัสสาทสูตร 238, ตติยอนัตตสูตร 325, ตติยอนิจจสูตร 325, ตติยอนุธัมมสูตร 245
ตถตา 21
ตถา ปฏิปนโน 86
ตถาคตภาษิต 205, 206
ตทังคนิพพาน 247
ตนเป็นที่พึ่งของตน 246, ตนในคำว่า "มีตนเป็นที่พึ่ง" 247
ตรัสรู้ 238, ตรัสรู้ปฏิจจสมุปบาท 96
ตรุณรุกขสูตร 70
ต้นทน(ดนน่าทาง) 172
ตะเกียงน้ำมัน 295
ตะโพน(มุทิงโค) 205
ตายและเกิด 50, ตายแล้วเกิด 49, 169, 290, 291, ตายในอริยวินัย 209

คถตา 21
ตาลยอดด้วน 46, 69, 316
ตำหนิภิกษุอวดรู้แข่งกัน 157. ตำหนิพระอานนท์ 164
ตัณหา 10, 38, 55, 56, 63, 67, 68, 69, 72, 73, 80, 81, 85, 86, 87, 98, 114, 115, 121, 136, 137, 191, 192, 221, 236, 237, 240, 257, 269, 270, 281, 282, 283, 285, 307, 308, 313, 316, ตัณหา 6 189, ตัณหาสูตร 189, ตัณหา(นติ) 50, ตัณหามูลกธรรม 115, ตัณหาคือเหตุแห่งทุกข์ 239
ตัตรตัตราภินันทินี 236
ตัวกู-ของกู 192
ตั้งคำถามผิด 12, ตั้งปัญหายังไม่ถูก 45, ตั้งอยู่ในความประมาทเพราะดื่ม 52
ติกโภชนะ 164
ติงสมัตตาสูตร 145
ติณกัฏฐสูตร 136
ติดใจเพลิน 63, ติดใจเพลินในทุกขเวทนา 66
ติดอยู่กับที่สุดโต่ง 45
ติมพรุกขสูตร 19
ติสสสูตร 219, 285
ตื้นแต่ลึกล้ำ 71
ตู้อบกลิ่น 298
เตาเผาเปรียบเหมือนกาย 65
เตโชธาตุ 131, 132
แต้มดวงตา 218
ไตรลักษณ์ 188, ไตรลักษณ์ในขันธ์ 5 234

ถ

ถกธรรม 213, 214
ถามสา ปรามาโส 249
ถึงพร้อมด้วยทิฐิ 32, 42
ถือกะลาเที่ยวแสวงหาก้อนข้าว 278, ถือติด(อธิษฐาน)อยู่ในอุปาทานขันธ์ 296, ถือตน 252, ถือเคร่งของพระมหากัสสปะ 156, ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร 219
เถระ 166
เถรนามสูตร 220, เถรวรรค 285
ไถที่ไถดะเอาราก(ไม้น้อยใหญ่ 311

ท

ทรงขับไล่ภิกษุ 277
ทรามปัญญา 127
ทศพลญาณ 24, 25
ทสกัมมปถสูตร 128, 130, ทสกัมมปถวรรค 128, ทสพลสูตร 24, ทสพลวรรค 24
ทสสสนสมปนโน 32
ทสังคิกสูตร 128, 130
ทองคำแท้(ชาตรูป) 172, ทองเทียม(ชาตรูปปฏิรูปก) 172
ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ 144
ท่อนไม้ที่คนโยนขึ้นบนอากาศ 143, ท่อนไม้หนุนนอน 206
ทัณฑสูตร 143
ทั้งผู้แสดงธรรมและผู้ฟังธรรมสามารถบรรลุธรรมไปพร้อมกันได้ 298
ทาง 2 แพร่ง 286, ทางสุดโต่ง 299, ทางหลุดพ้นจากธาตุ 4 133, ทางออกของธาตุ 132
ทารุกขันธสูตร 305
ท้าทายกันด้วยเรื่องความรู้ 157
ทำตัณหาให้เจริญ 87, ทำทุกข์ให้เจริญ 87, ทำให้มาก(พหุลีกตา) 202, ทำให้เป็นดุจยาน(ยานีกตา) 202
ทำลายสงฆ์ 186, ทำลายวงจรแห่งปฏิจจสมุปบาท 117
ทิฐิ 73, 124, 191, 192, 236, 269, 270, 280,

285, 327
ทิฏฐิสังยุตต์ 223. ทิฏฐิสูตร 178. ทิฏฐินิชฌานักขันติ 91. ทิฏฐิวรรค 326.
ทิฏฐิสมฺปนฺโน 32.
ทิฏฐธัมมสุขวิหาร 185.
ทิฏฐธัมมนิพพาน 247.
ทิฏฐธรรมสุขวิหาร 216
ทิฏฐานุคติ 156.
ทิฏฐธมฺมนิพฺพานปฺปตฺโต 90. 318
ทิพยจักษุ 194. 213. 214.
ทิพยโสต 161. 213. 214
ทีฆโลมสูตร 176
ที่ตั้งที่อาศัยของจิต 230.
ที่พักแก่กิเลส 229. ที่อยู่อาศัยของวิญญาณ(จิต) 228
ทุกฺขสมุปฺปาท 144
ทุกขวรรค 61. ทุกขเวทนา 38. 63. 66. 76. 295.
ทุกขนิโรธ 60.
ทุกขนิโรธสูตร 55. 56.
ทุกขสูตร 134. 234. 270. 314. ทุกขสมุทัย 27. ทุกขเหตุสูตร 235
ทุกฺขสฺส อติกฺกม 144
ทุกข์ 17. 18. 27. 28. 31. 38. 55. 61. 84. 87. 98. 138. 144. 170. 220. 232. 234. 239. 245. 248. 258. 263. 264. 265. 271. 273. 276. 277. 278. 289. 290. 291. 292. 295. 300. 302. 307. 315. 321. 326. 328. ทุกข์มีเพราะอาศัยผัสสะ 29. ทุกข์ของสังคม 114. ทุกข์ของชีวิต 114. ทุกข์ของอริยสาวก 101. 102. 103. ทุกข์ตามแนวอริยสัจ 314. ทุกข์และความดับทุกข์ 48. ทุกข์ทางใจ 52. ทุกข์เป็นสิ่งอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น 28. ทุกข์ปางตาย 209. ทุกข์ชัง 233
ทุคตสูตร 144. 145
ทุติยกัปปสูตร 322. ทุติยกุลปุตตสูตร 325. ทุติยคัททูลสูตร 308. ทุติยเจตนาสูตร 49. ทุติยฉันทปหีนสูตร 316. ทุติยฌาน 211. 212. ทุติยญาณวัตถุสูตร 43. ทุติยภิกขุสูตร 243. ทุติยปฐวีสูตร 103. ทุติยปัญจเวรภยสูตร 54. ทุติยปัพพตูปมสูตร 103. ทุติยปริมุจจิตสูตร 320. ทุติยมหาทุกขสูตร 70. ทุติยทสพลสูตร 24. ทุติยทุกขสูตร 234. 325. ทุติยธัมมสูตร 186. ทุติยธัมมกถิกสูตร 318. ทุติยนตุมหากสูตร 241. ทุติยนันทิขยสูตร 253. ทุติยราหุลสูตร 301. ทุติยวรรค 118. 144. ทุติยสัมมาชอุทกสูตร 102. ทุติยสังโยชนสูตร 68. ทุติยสมณสูตร 315. ทุติยสมณพราหมณสูตร 13. 33. 34. 135. ทุติยสมุทยธัมมสูตร 323. 324. ทุติยสมุททสูตร 103. ทุติยสิคาลสูตร 210. ทุติยสูจิสูตร 196. ทุติยโสณสูตร 252. ทุติยโอวาทสูตร 158. ทุติยหลิททิกานิสูตร 229. ทุติยอัสสัทธมูลกสูตร 127. ทุติยอัสสาทสูตร 238. 323. ทุติยอัสสุตวตาสูตร 76. ทุติยอภินิเวสสูตร 328. ทุติยอวิชชาปัจจยสูตร 46. ทุติยอนัตตสูตร 234. 325. ทุติยอานันทสูตร 243. ทุติยอนิจจสูตร 234. 249. 325. ทุติยอนุธัมมสูตร 244. ทุติยอริยสาวกสูตร 60.

ทุติยอุปาทานปริตัสสนาสูตร 232, ทุมมังกุ 164, ทุสสีลสูตร 128
เทพ 273
เทวดา 277
เทวทหสูตร 226
เทสนาสูตร 3
เท่าเทียมพระพุทธองค์ 161
เทียบเคียงตนกับทุกชีวิต 144
โทสะ 237, 315

ธ
ธงของฤาษี(พระพุทธเจ้า) 218
ธนุคคหสูตร 204
ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน 16, 90, 318
ธรรมกถึก 16, 90, 125, 318, ธรรมคล้อยตามโลกุตรธรรม 245, ธรรมญาณ 42, ธรรมฐิติ 21, ธรรมฐิติญาณ 44, 95, 97, ธรรมทั้งหลายล้วนแต่อิงอาศัยปัจจัย 26, ธรรมทายาท 168, ธรรมที่ควรกำหนดรู้ 314, ธรรมที่ทรงแสดงล้วนแต่ทรงเลือกเฟ้นแล้ว 281, ธรรมที่เป็นไปในภูมิ 3 68, ธรรมเทศนาใดบริสุทธิ์ 153, ธรรมนิยาม 21, ธรรมในนานัตตวรรค 115, ธรรมแปลกปลอมเจือปน 24
ธัมมกถึกสูตร 16, 318, ธัมมกถึกวรรค 317, ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร 264, ธัมมฉันทะ 113, ธัมมธาตุ 105, 106, 108, 113, ธัมมปริเยสนา 113, ธัมมปริฬาหะ 113, ธัมมลาภะ 113, ธัมมสัญญา 113, ธัมมสังกัปปะ 113, ธัมมสัมผัสสะ 113, ธัมมสัมผัสสชาเวทนา 113
ธัมมานุธัมมปฏิบัติ 53, 244, 245, ธัมมารมณ์ 250
ธาตุ 37, 75, 106, 107, 108, 110, 112, 115, 121, 123, 220, 261, ธาตุสังยุตต์ 2, 113, ธาตุ 18 ประเภท 105, ธาตุ 4 133, 134, ธาตุ 4 ดับ ทุกข์ก็ดับ 135, ธาตุ 6 189, ธาตุ 7 อย่างในฌาน 118, ธาตุสูตร 105, 189, ธาตุ(หลักความจริง) 21, ธาตุ(อัธยาศัย)เสมอกัน 126, ธาตุดิน 172, ธาตุต่างชนิด 115, 116, 117, ธาตุที่เลว 124, ธาตุน้ำ 172, ธาตุลม 172, ธาตุไฟ 172
ธีตุสูตร 146, 188
ธุดงค์ 218
ธุตวาท 125

น
นอกใจสามี 198
นกถูกลมเวรัมภาพัดกระจุย 180
นกุลปิตุสูตร 225, นกุลปิตุวรรค 225
นขสิขาสูตร 101, 202, 306
นครสูตร 84
นตฺถิตา 300
นตฺถิตํ 15
นตุมหสูตร 47
นตุมหากสูตร 241, นตุมหากวรรค 241
นติ 50
นทีสูตร 301
นนฺที 231, 253, 255
น ปริตสฺสติ 62, น วายุกุมารโก มตฺตมญฺญาสิ 164, น วิสญฺญุตฺโต 63
นรก 194
นาวสูตร 215
นฬกลาปิยสูตร 89
นักโลกายตะ 58, นักปราชญ์แต่ง 206

นัตถิกวาท 59, 268
นัตถิตา 15
นันทิ 38, 81, 83, 257, 316
นันทสูตร 218
นันทิขยสูตร 253, นันทิกับราคะ 253, นันทิราคสหคตา 236, นันทิราคะ 176, 256, 257
นาคสังยุตต์ 223, นาคสูตร 207
นานัตต์ 115, นานัตตวรรค 105
นาม 265, 266, นามกาย 95, 96, นามรูป 49, 70, 71, 81, 82, 83, 89, 90, 98, 114, 260
นาวาสูตร 309
น้ำขึ้น-น้ำลง 93, น้ำด่างเกลือ 298, น้ำตาแห่งความทุกข์ 139, น้ำนมมารดาที่เคยดื่ม 140
นิจจนวกา 152
นิจฉวิสูตร 195
นิจฉวิตถีสูตร 198
นิจฉาโต(ทายทิว) 151
นิทาน 2, 10, นิทานสูตร 71, นิทานวรรค 2, 3, 174, 188, 201, 211
นิพพิทสนานี 168
นิพพาน 91, 92, 106, 170, 171, 215, 216, 237, 249, 286, 319, นิพพานญาณ(อาสวักขยญาณ) 95, 97, นิพพานชั่วขณะ 247, นิพพานเฉพาะกรณี 247, นิพพานเห็นทันตา 247, นิพพานในปัจจุบัน 16
นิพพิทา 16, 26, 35, 75, 76, 77, 90, 96, 244, 260, 265, 318, 325, นิพฺพิทา 253, นิพพิทาญาณ 26
นิพฺเพธิกปญฺโญ 33
นิยยานิกธัมมเทสนา 25
นิยโต 315
นิรุตฺติปถา 265, นิรุตติปถสูตร 265, 268
นิโรธ 8, 49, 98, 100, 119, 236, นิโรธสมาบัติ 118, 119, นิโรธหมายถึงขันธ์ 5 ดับ 235, นิโรธะ 16, 35, 90, 318
นิสสรณะ 132
เนกขัมมสังกัปปะ 122, เนกขัมมฉันทะ 122, เนกขัมมวิตก 121, 122, 123, เนกขัมมธาตุ 122, 123, เนกขัมมปริเยสนา 122, เนกขัมมปริฬาหะ 122
เนวสัญญานาสัญญายตนะ 273, เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน 120, เนวสัญญานาสัญญายตนธาตุ 118, 119
แนวทางแห่งอริยสัจ 34, แนวอริยสัจ 99
โนจเมสิยาสูตร 327, โนเจตสูตร 133, โนผัสสสูตร 112, 115, 116, โนเวทนาสูตร 108, โนสัมผัสสสูตร 107, โนสัญญาสูตร 109, 115, 116

บ

บทกวี 206
บรมบุรุษ 290, 291
บรรลุกิจของตน 215, บรรลุนิพพานในปัจจุบัน 90, 318
บรรพชาอุปสมบท 19
บวชเข้ามาโดยหวังชโมยธรรม 97
บัญญัติ 265, 266, บัญญัตินอกเหนือจาก 4 ฐาน 291
บัณฑิต 20, 126, 302, บัณฑิตหมายถึงพระอรหันต์ 19
บาป 62, 66, บาปอกุศล 152
บิณฑบาต 149, 278, บิณฑบาตเป็นวัตร 219,

บิณฑบาตไม่ใช่เพียงเพื่อยังชีพ 277
บุญ 62, 66
บุตรเกิดจากพระโอษฐ์ 168, 169, บุตรเกิดจากพระอุระ 168, 169
บุพเพนิวาส 275, 276
บุรุษอาชาไนย 274, 277
เบญจขันธ์ 189, 233, เบญจขันธ์เป็นทุกข์ 233, เบญจขันธ์เป็นอนัตตา 233
เบ็ด 175
เบื่อหน่าย 75
เบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ 56, 171
แบพระหัตถ์โบกไปมาในอากาศ 153

ป

ปจฺจตฺตญฺเญว ปรินิพฺพายติ 255
ปชาบดี 277
ปชาปติสูตร 188
ปฏิจจสมุปบัน 21, 22, ปฏิจจสมุปบาท 5, 8, 9, 10, 13, 16, 21, 22, 24, 27, 28, 32, 33, 34, 37, 38, 39, 43, 44, 46, 47, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 71, 72, 74, 75, 76, 81, 82, 85, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 100, 114, 138, 261, 299, ปฏิจจสมุปบาทสายสมุทัย 32, ปฏิจจสมุปบาท(ตามแนวอริยสัจ) 14, ปฏิจจสมุปบาทข้ามภพข้ามชาติ 13, 50, ปฏิจจสมุปบาทที่รู้แจ้งโดยพระอริยบุคคลชั้นเสขะ 93, ปฏิจจสมุปบาทในทางสังคม 113, ปฏิจจสมุปปาทสูตร 3, 32,
ปฏิจจสมุปปันนธรรม 22, 23
ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนำ 28
ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม (ปฏิบัติธรรมถูกหลัก) 90, 244, 245
ปฏิบัติเพื่อความสิ้นทุกข์ 61
ปฏิปทา 4, 5, ปฏิปทาสูตร 4, 248, ปฏิปทา(วิธีปฏิบัติ)ให้เกิดกายตน 248, ปฏิปทาให้ดับกายตน 248, ปฏิปทาอย่างพระมหากัสสปะ 160
ปฏิเวธญาณ 42
ปฏิสนธิ 64, 258, ปฏิสนธิวิญญาณ 11, 50, 81
ปฏิสลฺลาเน โยคำ 231
ปฏิสัลลานสูตร 231
ปฐมสัมเภชอุทกสูตร 102,
ปฐมสังโยชนสูตร 68, 70, ปฐมสมณสูตร 315, ปฐมสมณพราหมณสูตร 13, 33, 34, 135, ปฐมสมุทยธัมมสูตร 323, 324, ปฐมสมุททสูตร 103, ปฐมสิคาลสูตร 210, ปฐมวัสสุดวตาสูตร 73, ปฐมมหารุกขสูตร 69, 70, 71, 72, ปฐมคัททูลสูตร 307, ปฐมฉันทปหีนสูตร 316, ปฐมกัปปสูตร 322, ปฐมกุลปุตตสูตร 325, ปฐมภิกขุสูตร 242, ปฐมทสพลสูตร 24, ปฐมทุกขสูตร 234, 325, ปฐมธัมมสูตร 186, ปฐมธัมมกถิกสูตร 318, ปฐมนันทิยสูตร 253, ปฐมนตุมหากสูตร 241, ปฐมวรรค 136, ปฐมราหุลสูตร 301, ปฐมเจตนาสูตร 47, 49, ปฐมโสณสูตร 252, ปฐมโพธิกาล 207, ปฐมโอวาทสูตร 157, ปฐมปัญจเวรภยสูตร 51, 54, ปฐมปัพพตูปมสูตร 103, ปฐมปฐวีสูตร 102, ปฐมปริมุจจิตสูตร 319, ปฐมหลิททิกานิ-

สูตร 228, ปฐมอัส-
สัทธมูลกสูตร 126,
ปฐมอัสสาทสูตร 238,
323, ปฐมอภินิเวสสูตร
328, ปฐมอวิชชาปัจจ-
ยสูตร 44, 46, ปฐม-
อนัตตสูตร 234, 325,
ปฐมอานันทสูตร 243,
ปฐมอนิจจสูตร 234,
248, 325, ปฐมอนุ-
ธัมมสูตร 244, ปฐม-
อริยสาวก 60, ปฐม-
อริยสาวกสูตร 59,
ปฐมอุปาทานปริตัสสนา-
สูตร 231
ปฐวีธาตุ 131, 132, 133,
134, 135, 256, ปฐวี
สูตร 139, 181
ปภงฺคุ 240
ปภาวะ 10
ปภังคุสูตร 240
ปรบมือให้ 30
ปรโลก 319
ปรากฏเหมือนเป็นเรื่องตื้นๆ
71
ปราโมทย์ 27
ปรัชญาเกี่ยวกับโลก 59
ปรัมมรณสูตร 169
ปริคคหะ 114
ปริชานสูตร 238
ปริญญาตาวี 314, ปริญญา-
ธรรม 314, ปริญญา
237, ปริญเญยฺยา 237,
ปริญญเญยยธรรม 314,
ปริญญเญยยสูตร 314
ปริพาชก 19, 28, 29, 93,
104, 290, 291
ปริมุจจิตสูตร 319
ปริเยสนา 109, 111, 112,
114, 122, ปริเยส-
นา(การแสวงหา)ต่างชนิด
115, 116
ปริวีมังสนสูตร 61, 64
ปริวัฏฏสูตร 259
ปริวาส 18
ปริฬาหะ 109, 110, 111,
112, 121, ปริฬาหะ
(ความรุมเร้า) ต่างชนิด
115
ปรุงแต่ง(อภิสงฺขโรติ) 30,
ปรุงแต่ง(อภิสงฺขโรน-
ติ) สังขตธรรม 275
ป้องปรามคนหน้าด้าน 164
ปลายพระนขา(ปลาย
เล็บ)ข้อนฝุน 306
ปลายแรกสุด(ของสังสาระ)
136, 137, 307, 308,
ปลายแรกสุดของปฏิจ-
จสมุปบาท 139, ปลาย
สุดแห่งทุกข์ 67
ปลายเล็บข้อนฝุน 101
ปลีกอยู่วิเวก 231
ปวัตติกาล 65
ปสฏมิคา 217
ปสาท 106
ประกอบความเพียรในการ
หลีกเร้น 231
ประพฤติตามธรรม 86,
ประพฤติธรรมอย่าง
เหมาะสม 62, ประพฤติ
ผิดในกาม 52
ประโยชน์แห่งความเป็น
สมณะ 278, ประโยชน์
อันยิ่งใหญ่ของการตรัสรู้
ธรรม 101
ประสาท 106
ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและ
มนุษย์ 230
ปักกันตสูตร 186
ปักใจ 15
ปัจจัตตลักษณะ 276
ปัจจยสูตร 21, 32, 33
ปัจจัย 10, 22, 37, 38, 46,
47, 235, ปัจจัย 4 174,
ปัจจัยของสังโยชน์ 68,
70, 71, ปัจจัยของ
วิญญาณ 256, ปัจจัย
แห่งอุปาทาน 67, 68,
69, 72, ปัจจัยภายใน
ของตัณหา 87, ปัจจัย
ภายในของขันธ์ 86,
ปัจจัยภายในของชรา
มรณะ 86, ปัจจัยให้เกิด
วิญญาณ 47
ปัจจเวกขณญาณ 42, 43
ปัจฉาสมณะ 162, ปัจฉาภูม-

ชนบท 226
ปัฏฐาน 11
ปัญจชันธสูตร 251. ปัญจ-
ทวาราวัชชนจิต 106.
ปัญจวัคคิยสูตร 263
ปัญญา 7. 9. 129. 215.
220. ปัญญาวิมุตติ 162.
163. 169. ปัญญาวิมุตต์
95. 262. 263. ปัญจ-
สิกขาปทสูตร 128. 129.
ปัญญาช่วยสลัดคน 149.
208. ปัญญาทะลวงกิเลส
42. ปัญญาในอริยมรรค
191
ปัญหาเรื่องทุกข์ 17
บัพพตสูตร 141
ปัสสัทธิ 27
ปาณาติบาต 52. 129
ปาปิจฉา 125
ปาริสุทธิศีล 322
ปาลิเลยยสูตร 280
ปิณฑสูตร 195
ปิณโฑลย์ 278. ปิณโฑลย-
สูตร 277
ปิลค่-ติหมี ตีปลา 187
ปิดุจฉาของพระพุทธองค์
225
ปิตุสูตร 146. 187
ปิยรูปสาตรูป 87. ปิยรูปเป็น
ปิยภาวะ 88
ปีติ 27. ปีติที่มีกำลัง 27.
ปีติและสุขอันเกิดจาก
สมาธิ 211. 212. ปีติ
อย่างอ่อน 27
ปุคคลสูตร 143
ปุญญาภิสังขาร 62
ปุญญูปคำ วิญญาณ์ 62
ปุณณมสูตร 284
ปุนพภวาภินิพพตติ 49. 81
ปุตตมังสสูตร 77
ปุตตสูตร 146. 182. 188
ปุถุชน 73. 81. 226. 232.
247. 248. 250. 258.
272. 281. 283. 286.
290. 302. 307. 308.
317. 319. ปุถุชนเหมือน
ช่างย้อมช่างเขียน 309
ปุปผสูตร 302. ปุปผวรรค
301
ปุพพสูตร 131. 132
ปุพพันตะ 249
ปุพพา โกฏิ 137. 138. 307.
ปุพพา โกฏิ น ปญญา-
ยติ 138
ปุพเพนิวาสานุสติ 161
ปุราณชฏิล 194
ปุราณ์ กมมำ 47
ปูอาสนะไว้รับเสด็จ 292
เปรต 194. 273. เปรต
สามเณรี 200. เปรตสิก-
ขมานา 199. เปรตมีชน
เป็นดาบ 195. เปรตมี
ชนเป็นลูกธนู 196.
เปรตมีชนเป็นขีม 196.
เปรตมีขนเป็นหอก 196.
เปรตมีแต่ชิ้นเนื้อ 195.
เปรตมีแต่โครงกระดูก
195. เปรตมีอัณฑะใหญ่
197. เปรตจมอยู่ในหลุม
คูถ 197. เปรตภิกษุ
199. เปรตภิกษุณี 199.
เปรตที่ภูเขาคิชฌกูฏ
193. เปลื้องจีวรนุ่งห่มผ้า
ขาวแทน 163
เปสิสูตร 195
เป็นคนใหม่อยู่เนืองนิตย์ 152
เป็นผู้ว่างจากกาม 229. เป็น
อันนับ(สงฆ์ คจฉติ)
242
โปกขรณีสูตร 102
โปโนพภวิกา 236

ผ
ผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย 187
ผลญาณ 42. ผลสมาบัติ
185
ผัดคุณสูตร 12
ผัสสะ 10. 11. 12. 28. 29.
30. 31. 55. 76. 79.
90. 98. 107. 108.
110. 111. 112. 114.
117. 259. 260. 282.
ผัสสะ 6 106. 188.
ผัสสะต่างชนิด 115.
116. 117
ผัสสายตนะ 13. 6 29.

ผัสสาหาร 77, 79, 82
ผ้ากาสี 141, ผ้าบังสุกุล 168, ผ้าป่านที่ไม่น่าใช้แล้ว 168, ผ้าป่านบังสุกุล 155, 168
ผีหัวขาด(อสีสกพนธ์) 198
ผุดยิ้มที่มุมปาก 193
ผู้กล่าวธรรม(ธมฺมวาที)ไม่กล่าวขัดแย้งกับใครๆ 302, ผู้กำหนดรู้ธรรม 314, ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นได้ชื่อว่าเห็นเรา 292, ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม 318, ผู้ปลีกสงัดจากหมู่ 156, ผู้พิพากษาคดโกง 197, ผู้มีกำลังสามารถเป็นของตน 260, ผู้มีปกติปลีกอยู่ผู้เดียว 221, ผู้ลอยอยู่เหนือโลก 303
เผณปิณฑสูตร 303, 305
โผฏฐัพพธาตุ 105
ไผ่ออกขุยเพื่อฆ่าตัวมันเอง 186

ฝ

ฝนห่าใหญ่ตกอยู่บนภูเขา 27
ฝักฝ่ายทำลายสงฆ์ 164
ฝึกม้า 196, ฝึกอบรมจิต 310
ฝุ่นที่ปลายเล็บ 202
ใฝ่ใจกับเพื่อนภิกษุ 160

พ

พรหม 273, 277, พรหมสถิตในภพสูงสุด 273, พรหมสุภกิณหะ 273, พรหมจักร 24, พรหมจริยวาส 20, พรหมจรรย์ 25, 45, 85, 160, 165, 170, 216, 220, 230, 285, 306, พรหมผู้เกิดในภูมิปฐมฌาน 273
พรานเบ็ด 175
พละ 281, 310
พยับแดด 304
พยาบาทธาตุ 123, พยาบาทวิตก 120, 121, 123, 279
พหูสูต 72
พหิสสูตร 175
พอใจ 271
พ่อค้าเข็ม 163
พันธนสูตร 319
พาล 19, 20, 218, พาลบัณฑิตสูตร 19
พาโล มาตุคาโม 163
พาหิรธาตุสูตร 108
พิจารณาเห็น(อนุปสฺสี) 244, พิจารณาโดยแยบคาย 53, พิจารณาปัจจัยภายใน 85
พินิจเห็นความยินดีพอใจเนืองๆ 67
พืชมี 5 ประเภท 256, พืชอ่อนชาดน้ำ 278
พืชสูตร 256
พุทธบริษัทที่ทำให้สัทธรรมเลือนหาย 172
พุทธวรรค 3, พุทธวิปัสสนา 9, พุทธสูตร 262
พูดเท็จ 52, พูดส่อเสียด 197
เพชฌฆาต 196, เพชฌฆาตฆ่าโจร 198
เพลินในขันธ์ 5 238, เพลินในเวทนา 39
เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้า 137
เพียรเผากิเลส 151, 152
เพ้อใจตัวเองด้วยรำข้าว 181
โพชฌงค์ 281, 310

ฟ

ฟองไข่ของแม่ไก่ 310
ฟังธรรมของสัตบุรุษ 53
ฟ้าผ่า (อสนิวิจกฺก) 178
ฟูมฟองน้ำ
ไฟไหม้บนศีรษะ 305

ภ

ภคินีสูตร 146, 188
ภพ 98, 114, 220, 231, 240, 280, 311, ภพดับคืออนิพพาน 91, ภพทั้ง 3 80, ภพในอดีต 249, ภพในอนาคต 249,

ภพอุปาทาน 85
ภวตัณหา 80, 236, 237, 240, 313, ภวทิฐิ 280, ภวนิโรโธ นิพพานํ 91, ภวราคะ 311
ภังคะ 243
ภัททิยสูตร 217
ภัยเวร 51, 52, 53
ภาตุสูตร 146
ภารวรรค 236, ภารสูตร 236, ภาระ 236
ภาวนา 310, ภาวนานุโยค 310
ภาวะแห่งความมีอยู่ 300, ภาวะแห่งความไม่มี 300, ภาวะแห่งนิพพาน 65, ภาวะที่เรียกว่าความสงบนิ่งอันประเสริฐ 211, ภาวะหลากหลาย 58, 59
ภาษา 266, ภาษาเป็นสิ่งจำเป็น 265
ภิกขุสังยุตต์ 2, 211, ภิกขุสูตร 33, 185, 199, ภิกขุนีสูตร 199, ภิกขุนูปัสสยสูตร 162
ภิกษุ 172, ภิกษุ 3 ประเภท 318, ภิกษุมากด้วยอิทธิฤทธิ์ 125, ภิกษุมีปัญญามาก 125, ภิกษุชั่ว 199, ภิกษุถือธุดงค์ 125, ภิกษุทรงพระวินัย 125, ภิกษุนักเทศน์ 125, ภิกษุในปลายพุทธกาล 159, ภิกษุไผ่ไปในทางบาป 125, ภิกษุใหม่ 208, 215, 285, ภิกษุได้ทิพยจักษุ 125, ภิกษุพหูสูต 125, ภิกษุผู้มีศีล 322, ภิกษุผู้มีศีลอยู่ผาสุก 164, ภิกษุผู้ได้เรียนรู้(สุตวตา) 322
ภิกษุณี 162, 172, 183, ภิกษุณีชั่ว 199
ภินทิสูตร 186
ภูต 10, 11, 36, ภูต(สิ่งที่เกิดมี-เบญจขันธ์) 35, ภูตมิทสูตร 35, 36, ภูตหมายถึงพระอรหันต์ 11
ภูเขาเวปุลละใน 4 ยุคพุทธกาล 146
ภูมิ 3 252, ภูมิ 4 109
ภูมิชสูตร 30

ม

มนะ 75
มนายตนะ 75
มนสิการ 211
มนุษย์ 273
มโน 73, 74, 75, มโนสัมผัส 107, 108, มโนสัมผัสสชาเวทนา 108, มโนสัญเจตนา 10, 11, 30, มโนสัญเจตนาหาร 77, 79, 80, 82, มโนวิญญาณ 106, มโนวิญญาณธาตุ 105, 106, มโนธาตุ 105, 106, 107
มหาสักยมุนีสูตร 5, มหาสมุทรทั้ง 4 140, มหาสาวก 194, มหาภิญญตุตๆ 212, มหาภูตรูป 73, 74, 259, มหานที 102, มหาวรรค 73, มหาลิสูตร 264, มหาเวทัลลสูตร 206
มมังการ 190, 191, 192, 213, 271, 272, 284, 322
มมายิตะ 192
มรรค 26, 99, 263, 310, มรรคญาณ 97, มรรคมีองค์ 8 ในปฏิจจสมุปบาท 32
มะตูมหนุ่ม 277
มะลิ 311
มักขะ 220
มักน้อย 156
มัคคปัญญา 16, 191, มัคคพรหมจริยวาส 20
มังคุฬิตถีสูตร 198
มัจฉริยะ 114
มัชชะ 53
มัชฌิมะ 166, มัชฌิมชนบท 267, มัชฌิมปัณณาสก์ 224, 254, มัชฌิมา

ปฏิปทา 5
มัญญมารสูตร 270
มาคัณฑิยปัญหา 228
มาตรฐานฝ่ายภิกษุ 182, มาตรฐานฝ่ายภิกษุณี 183, มาตรฐานฝ่ายอุบาสก 182, มาตรฐานฝ่ายอุบาสิกา 183
มาตุคาม 182, 209, มาตุคามสูตร 182, มาตุคามหุ่งห่มวับๆ แวมๆ 179, มาตุคามอ่อนด้อยปัญญา 163
มาตุสูตร 146, 187
มานะ 190, 191, 192, 220, 269, 270, 271, 285, 297, 298
มานานุสัย 190, 191, 192, 213, 284, 322
มายากล 304
มาร 269, 270, 294, มารใจบาป 175, 176
มาสู่สัทธรรม 42
ม้าอัสดรตั้งท้องเพื่อฆ่าตัวมันเอง 186, ม้าอาชาไนย 274
มิจฉามรรค 286, มิจฉาวิมุตติ 131, มิจฉาญาณะ 131, มิจฉาทิฐิ 46, 268, 280, 327, มิจฉาทิฏฐิสูตร 327, มิจฉาปฏิปทา 4
มิลินทปัญหา 75
มีตนเป็นที่พึ่ง 246, มีธรรมเป็นสรณะ 246, มีธรรมเป็นที่พึ่ง 246, 247, มีปัญญาทะลวงกิเลส 33
มุสาวาท 52
มูลสูตร 186, มูลปัณณาสก์ 224
มูลเหตุแห่งทุกข์ 239
เมตตา 122, 123, เมตตาจิต 203, เมตตาเจโตวิมุตติ 123, 202, 203, 204, เมตตจิตฺต์ ภาเวยฺย 203
แมวกับลูกหนู 209
แม่โคนม(ดาวี) 79
แม่น้ำไหลลงจากภูเขา 301
โมฆบุรุษ 157, 172
โมหะ 237, 315
ไม่ก่อไม่สั่งสม(วิฏฐะ) 277, ไม่เคารพ(อคารวะ) 173, ไม่เคารพย่ำเกรงในสมาธิ 173, ไม่เคารพย่ำเกรงในสิกขา 173, ไม่ใช่บุพเพนิวาสานุสติ 276, ไม่ใช้ถ้อยคำแก่งแย่งกับคนอื่น 229, ไม่ทำความสนิทสนมในบ้าน 229, ไม่แน่ใจ(อนิฏฐงฺคโต)ในสัทธรรม 283, ไม่มีการตกต่ำ 315, ไม่มุ่งถึงกาลข้างหน้า 229, ไม่ย่ำเกรง(อปติสสะ) 173
ไม้ 2 อันสีกัน 76, ไม้อ้อ 2 กำ 89, ไม้อ้อออกดอกเพื่อฆ่าตัวมันเอง 186

ย
ยกนิ้วให้ 30
ยกหม้อร้อนออกจากเตาเผาหม้อ 63
ยมกสูตร 287
ยึดมั่นอย่างแรงกล้า 249, ยึดติดอยู่ในกุศลวิมุตติ 131, ยึดถือมีแต่ให้โทษ 280, ยึดถือขันธ์ 5 เป็นอุปาทาน 280, ยึดถือจึงมีตัณหา มานะ ทิฐิ 285, ยึดถือว่ามีตัวตนในขันธ์ 5 เป็นตัวทุกข์ 248
ยถาสารุปปสันโดษ 150, ยถาภูตญาณ 44, 95, ยถาภูตญาณทัสสนะ 26, ยถาพลสันโดษ 150
ยารักษาโรค 149
ยิงชั้วมะม่วงขาด 311
ยินดีที่พระฉันนะกลับตัว 299
โยคะ 174, โยคสูตร 100
โยโค 100
โยนิโสมนสิการ 6, 8, 47, 53, 253, 321, 322, โยนิโสมนสิการในขันธ์ 5

320

ร

รอยต่อระหว่างศรัทธากับทุกข์ 27. รอยนิ้วมือหรือรอยหัวแม่มือของช่างไม้ 310
รชนิยสณฐิต์ 271. รชนิยสัณฐิตสูตร 271
รถสูตร 187
รสธาตุ 105
ร้อนด้วยไฟ 11 กอง 265
ระงับกายสังขาร 295
ระดมความเพียร 126. 156. 214. 215
ระลึกชันธ์ในอดีต 275. 276
รัชชุสูตร 184
รับผัสสะ 12
ราคะ 81. 83. 230. 237. 255. 257. 258. 264. 314. 316
ราชสิห์ 217. 274
ราธสูตร 271. ราธสังยุตต์ 223
ราหุลสังยุตต์ 2. 188. ราหุลสูตร 301
ร่างขาวโปร่ง(ตนุกำ) 221
รุกรานท่านพระอานนท์ว่าเป็นเด็ก 165
รุจิ 91
รูป 123. 235. 259. 275. 298. รูปสัมผัสสชา เวทนา 111. รูปสัญญา 109. 110. 111. 113. รูปสังกัปปะ 109. 110. 111. รูปสูตร 188. รูปฌาน 118. 120. 161. รูปฉันทะ 109. 111. รูปปิยปาติสูตร 181. รูปาวจรภูมิ 106. รูปภพ 11. 80. 237. รูปภูมิ 252. รูปชีวิตินทรีย์ 205. รูปธาตุ 105. 109. 110. 111. 113. 255. 257. รูปราคะ 192. 311. รูปลาภะ 111. รุปปติ 275. รูปเหมือนฟูมฟอง(เผณปิณฑ์) 303. รูปวิโมกข์(รูปฌาน) 95. รูปปริเยสนา 109. 110. 111. รูปปริฬาหะ 109. 110. 111. รูปผัสสะ 111
รู้คล้อยตามธรรมที่ได้บรรลุ 42. รู้แจ้ง(วิชานาติ) 276. รู้ปฏิจจสมุปบาทโดยทฤษฎี 91. รู้อริยสัจหมายถึงสิ้นกิเล 314
เรือนยอด 82
เรือเดินสมุทร 311
เริ่มต้นปัญหาที่ชราและมรณะ 84
โรงเรือนของนายช่างหม้อ 292

ฤ

ฤดูคิมหันต์ 304. ฤดูสารท 304. 312

ล

ลมเวรัมภา (hurricanes) 179
ล้มเหลวจากโภคะในชีวิตคฤหัสถ์ 278. ล้มเหลวในพระธรรมวินัย 37
ละที่อยู่ 228
ลักขณสังยุตต์ 2. 193. 194
ลักทรัพย์ 52
ลักษณะ 3 อย่างของขันธ์ 5 243. ลักษณะของตัณหา 236. ลักษณะของภิกษุ 3 ประเภท 90. ลักษณะร่วมกัน 276. ลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละขันธ์ 276
ลังเลสงสัย 283
ลัทธิปฏิเสธเหตุ 266
ลาภ 174. ลาภสักการสังยุตต์ 2. 174. ลาภสักการะฆ่าพระเทวทัต 186. ลาภสักการะและความสรรเสริญ 174. 175. 176. 177. 178. 179. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 188
ลาภะ 111. 112. 114. ลาภะ(การได้มา)ต่างชนิด

115, 116
ลาสิกขา 163, 164, 179.
ลาสิกขาคือตาย 209
ลูกม้าฆ่าแม่ม้าอัสดร 187.
ลูกโคตัวน้อยไม่เห็นแม่ 278
เลิศในการนำไปสู่การบรรลุโลกุตรธรรม 312
เลือดที่ถูกตัดศีรษะ 145
โลก 16. โลกสันนิวาส 115
โลกายตะ 58, 59.
โลกายติกสูตร 58
โลกิยธรรม 247
โลกธรรมประจำโลก 302.
โลกนิโรธสูตร 56
โลกุตรภูมิ 106, 252.
โลกุตรธรรม 93, 205, 247. โลกุตรธรรมไม่มีสัมมสนญาณ 43
โลณโสจิรกะ 88
โลภะ 83

ว

วงจรทุกข์ 55. วงรอบ(ปริวัฏ) 259
วจีสังขาร 31
วตฺถุกตา 203
วักกลิสูตร 291
วัฏฏะ 83, 319. วัฏฏะในภูมิ 3 69. วัฏฏทุกข์-ทุกข์ในความเวียนว่ายตายเกิด 55
วัดกันที่รูปร่าง 217
วัตถุ(ที่ตั้ง) 31.
วัตถุรูป(หทัย) 64
วางภาระ 237
วาโยธาตุ 131, 132
ว่ายากสอนยาก 157
วิจิกิจฉา 286
วิจยโส เทสิตา 281
วิจาร 211, 212
วิจิตรของสัตว์เดรัจฉาน 309. วิจิตรยิ่งกว่าจิตรกรรม 308. วิจิตรก็เพราะจิต 309
วิชชา 7, 9, 62, 251, 317, 323, 324. วิชชาของเสขบุคคล 42. วิชชาและจรณะ 221. วิชชาสูตร 317
วิญญาณ 10, 11, 48, 49, 50, 62, 71, 73, 74, 75, 81, 82, 83, 89, 90, 98, 106, 107, 114, 123, 190, 228, 255, 256, 260, 276, 294, 304, 305.
วิญญาณ 6 188.
วิญญาณสูตร 71, 188.
วิญญาณัญจายตนะ 273. วิญญาณัญจายตนธาตุ 118, 119.
วิญญาณกับนามรูป 89.
วิญญาณฐิติ 256, 257, 273. วิญญาณถือปฏิสนธิ 254. วิญญาณที่มีรูปเป็นอารมณ์ 254. วิญญาณที่เข้าถึงรูป 254, 256. วิญญาณที่เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป 77. วิญญาณธาตุ 106, 255, 257. วิญญาณเหมือนนักมายากล(มายากาโร) 304. วิญญาณเปรียบเหมือนพืช 256. วิญญาณเป็นอาหาร 12. วิญญาณาหาร 77, 80, 82
วิธีคิดแยกกายออกจากจิต 225. วิธีการทางภาษา 266. วิธีกำหนดรู้อาหาร 4 อย่าง 77. วิธีทำลายปัจจัยแห่งทุกข์ 69. วิธีละอกุศลวิตก 279. วิธีเข้าถึงธาตุ (ฌาน) 119. วิธีเจริญอนิจจสัญญา 312. วิธีเพ่งพิจารณา 3 แบบ 261. วิธีในการเพ่งพิจารณาขันธ์ 5 261. วิธีปลีกตนอยู่คนเดียว 220. วิธีพิจารณาขันธ์ 5 272
วิตก 124, 211, 212
วิปจิตัญญู 4
วิปัสสนา 16, 26, 65, 69, 119. วิปัสสนาสมาธิ

279. วิปัสสนาแบบรวมกลุ่ม 119. วิปัสสนาญาณ 97. วิปัสสนาปัญญา 191
วิปัสสีสูตร 5
วิภังคสูตร 3
วิภาวทิฐิ 280. วิภวตัณหา 80. 236. 237. 240. 313
วินิจฉัย 114
วินิปาติกะ 273
วิราคะ 16. 26. 31. 35. 75. 90. 96. 189. 249. 260. 318
วิสาขสูตร 218
วิหารธรรม 211. 213. วิหารธรรมอย่างหยาบ 213
วิหิงสาธาตุ 123. วิหิงสาวิตก 120. 121. 123. 279
วิหารสูตร 209
วิริยสูตร 100
เวทนา 12. 38. 39. 47. 79. 98. 106. 108. 110. 111. 112. 114. 117. 120. 123. 190. 250. 259. 275. 281. 282. 304. เวทนา 6 107. 188. เวทนาสูตร 107. 188. เวทนาของพระอรหันต์ 66. เวทนาดับคือตาย 64. เวทนาต่างชนิด 115. 116. เวทนาทั้ง 5 แตก 65. เวทนาที่สุดเพียงกาย 63. 64. 295. เวทนาที่สุดเพียงชีวิต 63. 64. 295. เวทนาที่เป็นสุข 63. เวทนาที่เป็นทุกข์ 63. เวทนาทางใจ 64. 65. เวทนาธาตุ 255. 257. เวทนาเหมือนฟองน้ำฝน(อุทกปุพพุฬ) 303
เวทยติ 275. เวทยิตๆ 47
เวเทหมุนี 163
เวปุลลปัพพตสูตร 146
เวรัมภสูตร 179
เวสสภูสูตร 5
เวสารัชชญาณ 25
เวียนเกิดเวียนตาย 144

ศ

ศรัทธา 27. 91. 127. 128. 129
ศีล 215. ศีลที่พระอริยะพึงใจ 53
เศษกรรม 194

ส

สกทาคามี 321
สฬายตนสูตร 180
สงสัย(กังขา) 283
สญชานาติ 275
สญโญชนาภินิเวสวินิพนธา 328. สญโญชนาภินิเวสวินิพนธาชโฆสนา 328
สตฺถุ 100
สตาปารัทธสูตร 126
สติ 100. สติ(มี) 9. สติสัมปชัญญะ 322. สติสูตร 100. สติปัฏฐาน 75. 279. 281. 310. สติฟั่นเฟือน 127
สนตุฏโฐ 151
สนธาวติ สังสรติ 144
สนิทานสูตร 120
สพรหมจาริกาโม 160
สมณสูตร 315
สมณพราหมณสูตร 13. 33. 98. สมณพราหมณวรรค 98
สมนุปัสสนาสูตร 250
สมบูรณ์ด้วยทัสสนะ 32
สมบูรณ์ด้วยทิฐิ 60
สมปชญญ์ 100
สมโพธิปรายโน 315
สมาธิ 26. 69. 97. 120. 230. 295. สมาธิสังยุตต์ 223. สมาธิสูตร 230. สมาธิของพระอรหันต์ 180. สมาธิของพระอรหันต์เสื่อมถอยได้ 294. สมาธิที่ใช้ประกอบกับวิปัสสนา 279. สมาธิในวิปัสสนา 279. สมาธิไม่มีนิมิต 279

สมาบัติ 119, 120, 168, 173, 217, 221, สมาบัติขั้นเสวยผลล้วนๆ 120, สมาบัติดับนามขันธ์ทั้ง 4 119, สมาบัติที่ยังมีสัญญา 119
สมุทย์ 60, สมุทยสูตร 272, สมุทัย 7, 10, 98, 100, 297, 298
สรรพนิมิตภายนอก 190, 322
สรรเสริญ 174
สวนมยญาณ 42
ส่วนดีของปฐวีธาตุ 133, ส่วนเสียของธาตุ 132, ส่วนเสียของปฐวีธาตุ 133
สหายสูตร 222
สฬายตนะ 90, 98, 114, 212
สักกปัญหา 229
สังกัปปะ 109, 110, 112, 121, สังกัปปะ(ความดำริ)ต่างชนิด 115
สักกายทิฐิ 226, 284, 327, สักกายทิฏฐิสูตร 327, สักกายนิโรธ 248, สักกายสมุทัย 248, สักกายะ 248, 313, 314, สักกายะนั้นเองคือทุกข์ 314, สักกายสูตร 314
สักการะ 174
สังกัปปะต่างชนิด 116, 117
สังขตะ 243
สังขาตธรรม 36
สังขาร 81, 85, 98, 106, 114, 123, 137, 148, 190, 244, 260, 275, 281, 282, 283, 299, 306
สังขาร(เจตนา) 62, 260, สังขารที่เป็นอาเนญชา 62, สังขารธาตุ 255, 257, สังขาราวเสสสมาบัติ 119, สังขารเหมือนต้นกล้วย(ภทลิขนฺโธ) 304, สังขารโลก 16, 56, สังขารปรากฏได้ด้วยลักษณะ 244
สังคมโลก 115
สังฆาฏิผ้าเก่า 167
สังยุตต์ 2, สังยุตตนิกาย 2, 223, สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค 223
สังโยชน์ 78, 144, 305, 311, 320, สังโยชน์ 10 68, สังโยชนสูตร 320, สังโยชน์เบื้องต่ำ 258, 297
สังสาระ 136, 137, 141, สังสารวัฏ 48, 136, 138, 139, 140, 141, 143, 145, 146
สังเสทชะ 11
สัญจรไร้ที่พัก 228
สัญญา 106, 109, 110, 112, 119, 120, 122, 123, 124, 190, 211, 260, 275, สัญญา 6 189, สัญญาสมาบัติ 119, สัญญาสูตร 109, 189, 311, สัญญาต่างชนิด 115, 116, 117, สัญญาธาตุ 255, 257, สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ 161, สัญญาเวทยิตนิโรธธาตุ 118, 119, 120, สัญญาเหมือนพยับแดด(มรีจิ) 304
สัญเจตนา 30, 189
สัญโญชนิยธรรม 320
สันโดษ 156, สันโดษมี 3 อย่าง 150, สันโดษของพระมหากัสสปะ 150, สันโดษด้วยจีวรตามมีตามได้ 150, สันโดษในปัจจัย 4 149
สัปบุรุษ 180
สัปปุริสสังเสวะ 53
สัลลสูตร 206
สัตตกัมมปถสูตร 128, 129
สัตตัฏฐานสูตร 261
สัตตาวาส 273
สัตติสูตร 118, 196, 203
สัตตุเด็ม 88, สัตตุผง-สัตตุ

ก้อน 267
ลัตถุสูตร 99, 100
ลัทธาตุ 105
ลันทิฏฐิกนิพพาน 247
ลัทธัมมสวนะ 53,
ลัทธัมมปฏิรูปกสูตร
ลัทธาวิมุตต์ (ลัทธาธิมุตต์) 171
ลัทธิวิหาริกของพระมหากัปปินะ 222, ลัทธิวิหาริกของพระอานนท์ 157, ลัทธิวิหาริกของพระอนุรุทธะ 157
ลัทธรรม 171, 172, 173, ลัทธรรมเสื่อมถอย 171, ลัทธรรมปฏิรูป 171, 172
ลัตว์มีลัญญา 250, ลัตว์ที่ไม่มีการตกใจกลัวเสียงคำรามของพญาราชสีห์ 274, ลัตว์บุคคล (ตถาคต) 288, 291, ลัตว์ไม่มีลัญญา 250, ลัตว์พวกลัตตาวาส 273
ลันตวิโมกข์(อรูปฌาน) 95
ลันตุฏฐสูตร 149
ลัมปฏิจฉันนจิต 106
ลัมปชัญญสูตร 100
ลัมผัล 107, 108, ลัมผัลลสูตร 106, 188
ลัมภเวลี 10, 11, 77, ลัมภเวลีหมายถึงเลขบุคคลและปุถุชน 11
ลัมมลสูตร 85
ลัมมาปฏิปทา 4, 5, ลัมมาลัมโพธิญาณ 259, ลัมมาลัมพุทธปฏิญญา 25, ลัมมาลังกัปปะ 123
ลัมมลนญาณ 42, 43
ลัมมัปปัญญา 16, ลัมมัปปธาน 152, 281, 310
ลัมมาทัลลนะ 44, 95
ลัมมาทิฐิ 14, 15, 253, 300
ลัมมาปัญญา 15, 16, 22, 23, 35, 36, 144, 190, 191, 234, 247, 249, 263, 272, 288, 320, 322
ลัลลตทิฐิ 18, 46, 237, 280, 283
ลาโณ 167
ลาตลุข 167, ลาตรูปเป็นมธุรลภาวะ 88
ลาตจุจ์ 100,
ลาตัจจลูตร 100
ลาณานิ ปัลุกูลานิ 155
ลาธุชน 126
ลามเณรลูตร 199
ลามเณรีชั่ว 200, ลามเณรีลูตร 200
ลามัญญผล 295, ลามัญญลักษณะ 276
ลามุททกลูตร 306
ลาริปุตตลังยุตต์ 223
ลาวกภาษิต 206, ลาวกลูตร 142
ลาลปลูตร 142
ลาลวี 251
ลำคัญผิดในขันธ์ 5 270
ลำนักภิกษุณี 162
ลำรอกอวิชชา 62
ลิกขา 100, ลิกขากาโม 160, ลิกขาบท 171
ลิกขมานาชั่ว 199, ลิกขมานาลูตร 199
ลิกขาลูตร 100
ลิคาลลูตร 178
ลิงคินิกขลูตร 181, ลิงคินิกขลตลูตร 181
ลิตุ ปาตุวากาลิ 193
ลิโลโก 174
ลิ่งมึนเมา 53, ลิ่งดับลลาย และลิ่งที่ไม่ดับลลาย 240, ลิ่งทั้งปวงมีหรือไม่มี 57, ลิ่งทั้งปวงมีอยู่ 300, ลิ่งทั้งปวงไม่มี 300, ลิ่งที่มีใช่ของของตน 271, ลิ่งที่ควรกำหนดรู้ 237, ลิ่งที่จูงใจให้รักใคร่ 271, ลิ่งที่เกิดจากเหตุปัจจัย 275
ลิ้นทุกข์ 238, ลิ้นลุดอย่างแท้จริง 230
ลีลลูตร 320
ลีลัจฉินนลูตร 198

สีหสูตร 273
สุข 19, 26, 264, 265, สุขและทุกข์ในใจ 326, สุขและทุกข์ล้วนเมื่อวิชชาแทรก 30, สุขในปฐมฌาน 167, สุขเวทนา 38, 63, 66, 76, 295
สุขุมรูป 106
สุขิตสูตร 144, 145
สุชาตสูตร 216
สุญญตา 205, สุญญตสมาธิ 279
สุดโต่ง 300
สุตะ 157
สุตวตา 322
สุตวาสูตร 322
สุทธกสูตร 175
สุปัณณสังยุตต์ 223
สุภาธาตุ 118, 119
สุนัขดุ 187, สุนัขจิ้กจอก 178, 210, สุนัขถูกล่ามเชือก 307
สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานาเวรมณี 53
สุราธสูตร 271
สุวัณณนิกขสูตร 181, สุวัณณนิกขสตสูตร 181
สุสิมสูตร 93
สูตรมือรรถล้ำลึก(คมภีรตถา) 206, สูตรทั้งหลายที่กวีแต่ง 206, สูตรลึก ซึ้ง(คมภีรา) 206
เสขะ 226, เสขญาณ 32, เสขบุคคล 35, 36, เสขวิชชา 33
เสด็จดับขันธปรินิพพาน 213
เสนาสนะ 149
เสวยเวทนาทางใจ 63
เส้นด้ายที่ขอดกันยุ่ง 71
เสี้ยวแห่งชั่วขณะดีดนิ้วครั้งเดียว 76
แสงอาทิตย์ 82
แสดงธรรม 16, แสดงธรรมเป็นกลาง 15, 18, 45, 57, 59, 300, แสดงธรรมอันบริสุทธิ์ 154
แสวงหาก้อนข้าว 278
โสณสูตร 252
โสดาบัน 42, 51, 54, 60, 72, 101, 182, 192, 285, 315, 321, โสดาปัตติผล 321, โสดาปัตติมรรค 104
โสตธาตุ 105, 107, โสตวิญญาณธาตุ 105, โสตสัมผัส 107, 108, โสตสัมผัสสชาเวทนา 108
โสดาปัตติยังคะ 51, 53
โสดาปันนสูตร 315

ห

หญ้าปล้อง 72, หญ้ามุงกระต่าย 72
หญิงเปรตมีกลิ่นเน่าเหม็น 198, หญิงเปรตถูกปางบนถ่านเพลิง 198, หญิงเปรตไม่มีผิวหนัง 198
หน่าย 75
หนุ่มสาวส่องกระจก 285
หมกมุ่นสิ่งใดก็ปรุงแต่งสิ่งนั้น 243
หมดใคร่ 75, 148, 170, 171, 189, 233, 235, 249, 260, 261, 262, 263, 265, 277, 304, 306, 318, 319, 328
หมอนท่อนไม้ 207
หมั่นประกอบความเพียรในการฝึกอบรมจิต 310
หยั่งลงในธรรมวินัย 260, 261
หลุดพ้นจากทุกข์ 244, หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่น 316
หลุมถ่านเพลิง 80
หอกอีกร้อยเล่ม 80
หวาดหวั่นในเรื่องที่ไม่ควรหวาดหวั่น 258
หายติด 148, 170, 171, 189, 233, 235, 238, 244, 253, 260, 261, 262, 263, 265, 276, 288, 304, 306, 318, 319, 328
หิริ 127, หิริโอตตัปปะ 166

หีนาธิมุตติสูตร 124, 125, 126
เหตุปัจจัยให้เกิดขันธ์ 5 235, เหตุปัจจัยให้เกิดกิเลส 264
เหวโกรกชัน 228, 229
เห็นกายเป็นอัตตา 73, 76, เห็นขันธ์ 5 เป็นอนัตตา 276, เห็นคล้อย 282, เห็นคล้อยรูป 283, 302, 307, 308, เห็นคล้อยว่าเราเป็นนี้ (อยหมสฺมิ=นี้เป็นเรา) 296, เห็นคล้อยอุปาทานขันธ์ 296, เห็นจิตเป็นอัตตา 73, 76, เห็นทุกข์ตามแนวปฏิจจสมุปบาท 84, เห็นโทษเนืองๆ 67, เห็นธรรม 292, เห็นผัสสะเป็นภัยเบียดเบียน 78, เห็นว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่จริง 59, เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีจริง 59, เห็นว่าโลกเที่ยง-โลกขาดสูญ 282, เห็นวิญญาณเหมือนหอกทิ่มแทง 80, เห็นสัทธรรม 42, เห็นสุดโต่ง 15, 18, 59, เห็นสุดโต่งของนักโลกายตะ 58, เห็นสุดโต่งเรื่องมี-ไม่มี 57
หิ้ยในรู 85
ให้ความหมายแก่ตัณหา 3 237

อ
อกิริยวาท 268
อกุศลกรรม 80, อกุศลธรรม 131, 191, 201, 227, 232, อกุศลวิตก 120, 279, 280, อกุศลสัญญา 121, 122
องค์แห่งโสดาปัตติ 51, 53
อจฺฉริย์ 30
อจฺจิบท(นิพพาน) 305
อเจลกัสสปสูตร 17, 19
อมมูลสูตร 239
อญฺญเทว อุปฺปชฺชติ อญฺญ์ นิรุชฺฌติ 74
อญฺญ์ ชีวฺ อญฺญ์ สรีรฺ 46
อตฺตทีปา 246, อตฺตสรณา 246
อตฺถงฺคมฺ 60
อตฺถิตา 300, อตฺถิตฺ 15
อตีตานาคตปัจจุปันนสูตร 233
อทุกขมสุขเวทนา 38, 63, 66, 76, 295
อทินนาทาน 52
อธิกรณ์(เหตุ) 31
อธิคโม 104
อธิบายตามแนวอริยสัจ 98
อธิมุตติ 124
อนตฺตนิย์ 271
อนฺตรฺ สมุมสนฺติ 85
อนภินนฺทิตา 63
อนภิสงฺขฺ-ไม่แต่งปฏิสนธิ 255, 257
อนมตคฺโค 136, 137, 138, 307, อนมตัคคสังยุตต์ 2, 136
อนัญญถตา 21
อนัตตา 96, 233, 234, 245, 248, 258, 271, 273, 276, 277, 290, 292, 295, 299, 302, 321, 328, อนัตตสูตร 234, 270, อนัตตนิยสูตร 271, อนัตตลักขณสูตร 263, 264, อนัตตเหตุสูตร 235
อนาคามี 92, 192, 296, 321, อนาคามีพูดถึงการบรรลุธรรมของตน 296
อนาคาปี 151
อนิจจเหตุสูตร 235, อนิจจัง 233, อนิจจวรรค 234, อนิจจสัญญา 311, อนิจจสูตร 234, 248, 270
อนิมิตตสมาธิ 279, 280
อนุฏฐิตา 203
อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ 13
อนุธมฺมจารี 62, 86, อนุธมฺโม 325, อนุธัมมสูตร 244

อนุธรรม 245
อนุปทธัมมวิปัสสนา 120
อนุปาทา วิมุตฺโต 316. อนุปาทานอปริตสุสนา 232
อนุปุพพวิหารสมาบัติ 168
อนุปาโย 254
อนุราธสูตร 290
อนุสยสูตร 190. อนุสัย 15. 297. 298. 300
อนุสวะ 91
อนุสหคโต 297
อบรมจิตเนืองๆ 309
อปฺปฏิวานี 100
อปฺปมาโท 101
อปฺปภงฺคุ 240
อพยาบาทธาตุ 123. อพยาบาทวิตก 121. 122. 123
อภิญญา 94. 96. 161. 163. 168. 169. 276. อภิญญาอันยิ่งใหญ่ 212
อภิธรรมปิฎก 25
อภิปรัชญา 23
อภินนฺทมาโน 270
อภินันทนสูตร 134. 238
อภินันทมานสูตร 270
อภินิเวส 15. 300
อภิวานา=ฉันทราคะ 161
อภิสมัย 8
อภิสญฺเจตยิตๆ 47
อภิสมยวรรค 101. อภิสมยสังยุตต์ 2. 3. 113
อปคตสูตร 191
อเนญชา 66
อโนตตัปปมูลกสูตร 127
อโนตฺตาปี 151. อโนตตาปีสูตร 151
อมนุษย์ 204. อมนุษย์กำจัดผู้เจริญเมตตาได้ยาก 202. อมนุษย์ทำให้ผู้เจริญเมตตาฟุ้งซ่านได้ยาก 203
อยู่ด้วยกันเพราะมีอัธยาศัยตรงกัน 125. อยู่คนเดียวอย่างไรจึงจะสมบูรณ์แบบ 220. อยู่จ่อประตูนิพพาน 33. 42. อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ 20. 306. อยู่ป่า 155. อยู่ป่าเป็นวัตร 219. อยู่สุขในปัจจุบัน 156. 322
อรหัตตผล 39. 171. 178. อรหัตตมรรค 92. 201. อรหัตตมัคคญาณ 65
อรหันต์ 35. 36. 66. 90. 91. 92. 192. 212. 226. 255. 261. 274. 277. 289. 295. 296. 297. 315. 316. 319. 321. 322. อรหันต์ก็ควรโยนิโสมนสิการในอุปาทานขันธ์ 321. อรหันต์มีการฆ่าตัวตายหรือ? 294. อรหันต์ตายแล้วสูญ 287. อรหันต์ตายแล้วเป็นอะไร 289. อรหันต์ล้ำเลิศกว่าพรหม 273. อรหันต์ปัญญาวิมุตต์ 94. อรหันตสูตร 273. 315
อริยกันตศีล 53. อริยวินัย 97. 209. อริยผล 214. 215. อริยมรรค 5. 84. 85. 144. 259. 260. 281. 314. อริยมรรคมีองค์ 8 ก็เรียกว่าญายธรรม 54. อริยสัจ 13. 33. 42. 135. 144. 252. 259. 260. 313. 314. 317. อริยสัจ 4 ในปฏิจจสมุปบาท 14.
อริยสาวก 15. 33. 42. 46. 51. 52. 59. 74. 75. 96. 102. 104. 122. 189. 226. 232. 233. 234. 251. 252. 258. 265. 272. 273. 276. 277. 280. 286. 290. 295. 298. 302. 304. 307. 315. 319. 328. อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้ 75. 76. 77
อริโย ตุณฺหีภาโว 211
อรูปฌาน 94. 96. 118. 120. 161. อรูปภพ 11.

80, 237. อรูปภูมิ 252.
อรูปราคะ 192
อรูปาวจรภูมิ 106
อวกุกนติ 49, 71, 81
อวดอ้างอรหัตตผล 38
อวิชชา 30, 31, 62, 85, 98, 114, 123, 136, 137, 139, 201, 250, 251, 282, 286, 307, 308, 311, 317, 323, 324, อวิชชาสัมผัส 250, 281, 283, อวิชชาสูตร 317, อวิชชาธาตุ 250, อวิชชาธาตุเป็นธาตุใหญ่ 124, อวิชชาวรรค 323, อวิชชาเป็นเหตุเกิดแรกสุดของทุกข์ 42, อวิชชาสโมสรณา 201, อวิชชามูลกา 201, อวิชชายอเสสวิราคนิโรธา 10, อวิชชาวิราคา 62
อวิตถตา 21
อวิหิตตกโค 138
อวินิบาตธรรม 315
อวิหิงสาธาตุ 123, อวิหิงสาวิตก 122, 123
อเวจปปสาเทน สมนนาคโต 53
อเวจีนรก 123
อสงไขย 148
อสมาหิตสูตร 128
อสัสาทานุปัสสิโน 67
อสนิสูตร 178
อสติ(ไม่มี) 9
อสุภ 285
อสัญญีสัตว์ 273
อสิสูตร 195
อเสสวิราคนิโรธ 314
อหังการ 190, 192, 213, 271, 272, 284, 322
อหิริกมูลกสูตร 127
อเหตุกวาท 268
อัครสาวก 182, 215, อัครสาวิกา 183
อัชฌัตติกสูตร 326
อัชโฌสานะ 114
อัญญตติถิยสูตร 28, 30, 31
อัญญตรสูตร 57, 58
อัฏฐังคิกสูตร 128, 130
อัฏฐิสูตร 195
อัณฑภารีสูตร 197
อัตตา 13, 46, 282, 284, 296, 302, 308, 319, อัตตานุทิฏฐิ 328, อัตตานุทิฏฐิสูตร 327
อัตตทีปสูตร 246, อัตตทีปวรรค 246
อัตถิกวาท 59
อัตถิตา 15
อัตถิราคสูตร 81
อัยยาศัย 125
อันตคาหิกทิฏฐิ 23
อันตรายของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ 160,
อันตรายจากลาภสักการะ 185, อันตรายแห่งการยึดถือขันธ์ 5 301, อันตรายแห่งพรหมจรรย์ 160, 161
อันตรายิกธัมมวาทะ 25
อันตรเปยยาลวรรค 99
อันตวรรค 313, อันตสูตร 313
อันวยญาณ 42
อัปปฏิวานิยสูตร 100
อัปปณิหิตสมาธิ 279
อัปปนาสมาธิ 26, 129, 279
อัปปมาทสูตร 101
อัปปสุตสูตร 127
อัสดง 297, 298
อัสดร 187
อัสมิมานะ 192, 311, 312
อัสสชิสูตร 294
อัสสาทะ 132, อัสสาทสูตร 272
อัสสุสูตร 139
อาการปริวิตก 91
อาการหวาดหวั่นของจิต 232
อากาสานัญจายตนธาตุ 118, 119
อากิญจัญญายตนะ 273, อากิญจัญญายตนฌาน 120, อากิญจัญญายตนธาตุ 118, 119
อาคติคติ 50

อาณีสูตร 205
อาตปปี 100
อาตัปปสูตร 100
อาทิตตสูตร 265
อาทีนวะ 132, อาทีนวานุปสฺสิโน 67
อานันทสูตร 235, 243, 328
อาเนญชา 62
อาบัติเศร้าหมอง 209
อาโปธาตุ 131, 132, 256
อาภัสสรพรหม 273
อาภาธาตุ 118, 119
อายตนะ 37, 69, 75, 107, 123, 220, 261, อายตนะ 12 63, 64, อายตนะสำหรับรับรู้ 29, อายตนะ(แหล่งเชื่อมต่อ) 31, อายตนะภายนอก 106, 188, อายตนะภายใน 87, 106, 188
อายตี ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ 12, 48
อายุ 304, 305, อายุกัป 215, อายุสังขาร 204, 205
อารักขะ 115
อารทฺธวิริโย 214
อารมณ์ 106, 107, อารมณ์(ปัจจัย) 48, 50, อารมณ์กัมมัฏฐาน 211
อาสวะ 26, 39, 251, 258, 280, 281, 282, 283, 309, 310
อาโลกะ 7, 9
อาสาฬหปุณณมี 264
อาหาร 10, 11, 12, 36, 77, 82, 83, อาหาร 4 81, อาหารสำรวม 219, อาหารสูตร 10, อาหาร(ปัจจัย) 256, 259, อาหารของวิญญาณ 81, อาหารวรรค 10, อาหารปัจจัย 11
อิตรีตเรน จีวเรน สนฺตุฏฐิ 150
อิทธิบาท 281, 310, อิทธิปาฏิหาริย์ 94, 96, อิทธิวิธี 161
อิทัปปัจจยตา 21
อินทร์ 277
อินทรีย์ 250, 251, 281, 310
อุคฆฏิตัญญู 3
อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ น โหนฺติ 287
อุจเฉททิฐิ 18, 46, 237, 280, 283
อุดมบุรุษ 261, 262, 277, 290, 291
อุตฺตานกุตฺตานโก วิย ชายติ 71
อุทานสูตร 257
อุบัติ 50
อุบาย 15, 300, 316,, อุบาสก 172, อุบาสิกา 172
อุปจารสมาธิ 128, 279, อุปจารสมาธิอยู่ในขั้นดับนิวรณ์ได้ 279
อุปัฏฐาก 280
อุปติสสสูตร 212
อุปาทิยสูตร 269, อุปาทิยมาโน 269
อุปมาให้เห็นความยาวนานของกัป 141, 142
อุปยสูตร 93
อุปาทาน 39, 62, 67, 69, 90, 98, 114, 217, 231, 232, 316, 320, อุปาทานสูตร 67, 68, 320, อุปาทานขันธ์ 236, 250, 251, 259, 260, 275, 284, 297, 308, 313, 314, 315, 316, 321, อุปาทานิย์ 251, อุปาทานในขันธ์ 5 284, อุปาทานปริตสฺสนา 232
อุปธิ 86, 87
อุปนิสฺ 26, อุปนิสสูตร 26
อุปาทายรูป 259
อุปปาทะ 243, อุปปาทสังยุตต์ 223, อุปปาทสูตร 135, 239
อุปายวรรค 254, อุปายสูตร 254, อุปาโย-เข้าถึงด้วย

คัณหา มานะ ทิฐิ 254
อุปวาณสูตร 31
อุปสมะ 215
อุสมา-เตโชธาตุ 305
อุสุสูตร 196
อุสโสฬหิ 100, อุสโสฬหิสูตร 100
เอกธีตุสูตร 183
เอกวิหารี 221
เอตทัคคะ 294
เอดังมมสูตร 326
เอโสอัตตสูตร 327
เอฬกสูตร 177
เอาดีทางคลุกคลี 161
โอกกันตสังยุตต์ 223
โอกิลินีสูตร 198
โอกขาสูตร 203
โอตตัปปะ 127
โอปัมมสังยุตต์ 2, 201
โอปปาติกะ 11
โอรโส 168, โอรสของพระน้านาง(มาตุจฉาปุตโต)ในพระพุทธองค์ 218, โอรสของพระเจ้าอาในพระพุทธองค์ 219
โอรัมภาคิยสังโยชน์ 258
โอวาท 3 ข้อ 166
ไออุ่น 304, 305

นามานุกรม

(ชื่อพระสูตร, หมวดธรรม, สัตว์, และพืชพรรณต่างๆ จัดไว้ในดรรชนี)

ก

กกุสันธพุทธเจ้า 6, 146
กบิลพัสดุ์ 277
กลิงคะ 266, 268
กฬารขัตติยะ 37, 38, 40
กัจจานโคตต์ (กัจจานโคตร) 14, 299
กัมมาสทัมมะ 71, 85
กัสสปเศรษฐี 294
กัสสปพุทธเจ้า 6, 147, 198, 199, 200
กัสสปะ 153, 160, 161
กัสสปาราม 294
กาลิงคะ 198
กาฬศิลา 293
กุกกุฏวดีนคร 222
กุรรมระ 228
กุรุ 85
กุสาวดี 306
กูฏาคารศาลา 206, 218, 264, 290
โกนาคมนพุทธเจ้า 6, 147
โกลิยวงศ์ 56
โกศล 305
โกสัมพี 91, 280, 283, 296, 299

ข

ขุชชุตตรา 183
เขมกะ 296, 297, 298
เขมา 183

ค

คงคา 93, 102, 222, 303, 305
คิชฌกูฏ 125, 143, 144, 146, 186, 193, 292, 293

ฆ

โฆสิตาราม 91, 280, 296, 299

จ

จันทภาคา 222
จิตตคฤหบดี 182

ฉ

ฉันนะ 298, 299, 300

ช

ชาณุสโสณี 57, 58
เชตวัน 3, 5, 10, 12, 14, 16, 19, 21, 24, 26,

30, 32, 33, 34, 35.
37, 40, 44, 46, 47.
49, 51, 54, 55, 56.
57, 58, 59, 60, 61.
68, 69, 71, 73, 74.
75, 81, 84, 93, 98.
101, 105, 107, 108.
109, 112, 118, 120.
124, 126, 128, 131.
132, 133, 134, 135.
139, 140, 141, 143.
145, 146, 149, 152.
154, 161, 171, 185.
189, 190, 201, 202.
203, 204, 205, 207.
209, 210, 211, 212.
213, 215, 217, 218.
219, 221, 222, 230.
241, 246, 254, 261.
269, 272, 285, 287.
307, 308, 316, 317.
324, 327

ญ

ญาติกา 124

ต

ตปุสสะ 267
ติมพรุกขะ 19
ติวรา 146
ติสสะ 147, 219, 220, 285, 286

ถ

ถุลลนันทา 165
ถุลลติสสา 162, 163
เถระ 220

ท

ทสารหะ 205
ทักขิณาคีรีชนบท 164
ทวาชะ 147
ทาสกะ 296, 297
เทวทัต 125, 186
เทวหหะ 226

ธ

ธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) 192

น

นกุล 225
นกุลปิตา 225
นันทะ 218, 219
นันทมารดา 183
นารทะ 91, 92
นาลันทา 157, 166
นิครนถ์(เชน) 268
นิโครธาราม 277, 278

บ

บุพพาราม 284
เบงกอล 266

ป

ปรนิมมิตวสวัตดี 123
ปวิฏฐะ 91, 92
ปัญจวัคคีย์ 263, 264, 295
ปาจีนวังสะ 146
ปาลิเลยยกะ 281, 283
ปาเวยยะ 145
ปุณณมันตานิบุตร 125, 285

พ

พหริการาม 296
พหุปุตตเจดีย์ 166, พหุปุตตนิโครธ 157
พาราณสี 89
พุทธทาสภิกขุ 192
พุทธธรรม 192

ภ

ภวัคคพรหม 273
ภัญญโคตร 266, 268
ภัททา 169
ภัททสาละ 281
ภัททกาปิลานี 169
ภัลลิกะ 267
ภิยโยสะ 147
ภูมิชะ 30
เภสกฬาวันมิคทายวัน 225

ม

มคธ 207, 266
มหากัจจานะ 228, 229, 230

มหากัปปินะ 221, 222
มหากัสสปะ 125, 149, 151, 155, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171
มหาโกฏฐิตะ 89, 90, 320, 321, 322, 323, 324
มหาโมคคัลลานะ 125, 148, 158, 182, 193, 194, 213, 214, 215
มหายาน 268
มหาวัน 206, 218, 264, 290
มหาสักยมุนีโคตมพุทธเจ้า 6
มหาสิ 264
มหินที 102
มาคธะ 147, 148
มิคารมาตุปราสาท 284
มุสิละ 91, 92
โมลิยผัคคุนะ 12, 37

ย
ยมก 287, 288, 289, 290
ยมุนา 93, 102

ร
ราชคฤห์ 17, 94, 144, 157, 164, 166, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 292
ราชายตนะ 267
ราธะ 271, 272
ราหุล 188, 189, 190, 191
โรหิตัสสะ 147

ล
ลกุณฏกะ ภัททิยะ 217
ลักขณะ 193, 194
ลิจฉวี 207, 264
โลณโสจิรกะ 88

ว
วงกต 147
วักกลิ 291, 292, 293, 294
วังสะ 266
วัสสโคตร 266, 268
วิธูระ 147
วิปัสสีพุทธเจ้า 5
วิสาขะ ปัญจาลบุตร 218
เวปุลละ 143, 144, 146, 147, 148
เวสสภูพุทธเจ้า 6
เวสาลี 206, 218
เวฬุกัณฑกะ 183
เวฬุวัน 17, 28, 94, 142, 145, 155, 157, 158, 159, 187, 193, 220, 252, 291, 294

ศ
ศากยะ 226, ศากยบุตร 210, ศากยวงศ์ 56

ส
สรภู 102
สรยู 305
สหัมบดีพรหม 278
สักกะ 226
สังยุตตนิกาย 223
สัญชีวะ 147
สัตตาวาส 273
สัตตบรรณคูหา 158
สารีบุตร 28, 29, 30, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 90, 119, 125, 148, 151, 152, 158, 169, 170, 182, 212, 213, 214, 215, 225, 226, 227, 287, 288, 289, 290, 291, 320, 321, 322, 323, 324
สาวัตถี 222, 231, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 248, 250, 251, 253, 256, 257, 259, 262, 265, 270, 271, 273, 285, 301, 302, 305, 306, 309, 311, 313, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 326, 327, 328
สิขีพุทธเจ้า 5
สิเนรุ 104, 140, 307

สุงสุมารคิระ 225
สุชาตะ 216
สุปปิยา 147
สุปัสสะ 147
สุราธะ 271, 272
สุสิมปริพาชก 94
โสณะ 252

ห
หลิททิกานิ 228, 229
หัตถกะ อาฬวกะ 182
หิมพานต์ 103, 215

อ
อุกกลชนบท 266, 267
อจิรวดี 102
อเจลกัสสปะ 17, 18, 19
อชาตศัตรู 187, 206, 207
อชิตมาณพ 35, 36
อนุราธะ 290, 291
อนุรุทธะ 125
อโยธยา 303, 30
อวันตี 228
อัสสชิ 294, 295
อานภะ 205
อานนท์ 28, 29, 30, 31, 71, 72, 86, 91, 92, 94, 125, 158, 162, 163, 164, 165, 168, 212, 235, 243, 281, 285, 298, 299, 300, 328
อนาถบิณฑิกเศรษฐี 51
อิสิคิลิ 293
อิสิปตนมฤคทายวัน 89, 151, 169, 263, 299, 320, 322, 323, 324
อุดระ 147
อุตตรา 183
อุบลวัณณา 183, 222
อุบาลี 125
อุปวาณะ 31
อุรุเวลา 2675
โอวิสสา 266

ฮ
เฮี่ยนจัง 268

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา

เฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

เป็นหนังสือ ๑๘ เล่มชุด ประกอบด้วย

พระวินัยปิฎก	**จำนวน**	**๔ เล่ม**
พระสุตตันตปิฎก	**จำนวน**	**๑๒ เล่ม**
พระอภิธรรมปิฎก	**จำนวน**	**๒ เล่ม**

จัดทำเนื้อหาจากพระไตรปิฎกบาลี ๔๕ เล่ม ให้อ่านเข้าใจง่าย

ตามลำดับเล่ม หน้าต่อหน้า ตั้งแต่ต้นจนจบ

ผสมผสานทั้งสรุปความและเสริมคำอธิบาย

ทุกบททุกตอนมีระบบเนื้อหาให้ตรวจสอบและเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกบาลีได้

ศูนย์ประสานงานและบริการจัดส่งทั่วประเทศ

โทรศัพท์ : (02)243-1842, (02)243-4066, (02)668-6700, (02)668-6701, (08)1627-9409

โทรสาร : (02)243-0638 Email : bodhinet@dictaphone.co.th

พิมพ์ที่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจริญวิทย์การพิมพ์

โทรศัพท์ : (02)629-1237, (02)280-0346